104. ÉVFOLYAM 1991 SZEPTEMBER 3. SZÁM

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

ÉVNEGYEDES FOLYÓIRAT
A MAGYAR HADI TÖRTÉNETÍRÁS
FEJLESZTÉSÉRE

Ács Tibor
„Tábornok akarok lenni"
Széchenyi katonaévei
a császári-királyi hadseregben

Veszprémy László
Középkori forrástanulmányok

Kelenik József
A kézi lőfegyverek jelentősége
a hadügyi forradalom kibontakozásában

Hermann Róbert
Görgei és a felvidéki
kormánybiztosok
1849. január 5 –
február 10.

Az alapítás éve
1888

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

* * * * * BUDAPEST, HM KÖZPONTI NYOMDA * * * * *

Széchenyi István gróf, az 1. ulánusezred főhadnagya, 1812

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

Az alapítás éve
1888

104. ÉVFOLYAM ○ BUDAPEST ○ 1991. 3. SZÁM
A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Ács Tibor ny. ezredes, a történelemtudomány kandidátusa (Budapest); *Borsányi Julián* (München); *Hermann Róbert*, a Hadtörténeti Intézet tudományos főmunkatársa (Budapest); *Kedves Gyula* főhadnagy, a Hadtörténeti Múzeum tudományos főmunkatársa (Pomáz); *Kelenik József*, a Hadtörténeti Intézet tudományos főmunkatársa (Budapest); *dr. Molnár András* levéltáros, Zala Megyei Levéltár (Zalaegerszeg); *Parádi József* őrnagy, a történelemtudomány kandidátusa (Budapest); *dr. Veszprémy László*, a Hadtörténeti Intézet tudományos főmunkatársa (Budapest); *Zachar József* alezredes, a történelemtudomány kandidátusa, a bécsi Kriegsarchiv mellett működő Állandó Magyar Levéltári Kirendeltség vezetője (Bécs—Budapest)

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A Hadtörténeti Intézet és Múzeum folyóirata

Szerkesztő:

Csákvári Ferenc

Szerkesztő bizottság:

Ács Tibor, Benda Kámán, Bona Gábor, Dombrády Lóránd, Füzi Imre, Korsós László, Markó György, Nagy László, Rázsó Gyula, Szabó Miklós, Szakály Ferenc, Urbán Aladár, Zachar József

Szerkesztőség:

Budapest I., Kapisztrán tér 2—4. Postacím- 1250 Budapest, Pf. 1250
Telefon: 156-9522

A kiadásért felel a Zrínyi Kiadó főigazgatója

Kiadja:

A Zrínyi Kiadó, Budapest VIII., Kerepesi út 29/B
Postacím: 1440 Budapest, Pf. 22. Telefon: 133-1170
Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: 1 évre: 240,— Ft, negyedévre: 60,— Ft

Terjeszti:

a Magyar Posta. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Posta hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR) Budapest XIII., Lehel u. 10/a — 1990 —, közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a HELIR 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámra. Külföldön a Kultúra Külkereskedelmi Vállalat (H—1389 Budapest, Pf. 149) terjeszti.

Index- 25 371 HU ISSN 0017—6540

SZÉCHENYI ISTVÁN GRÓF SZÜLETÉSÉNEK 200. ÉVFORDULÓJÁRA

ÁCS TIBOR

„TÁBORNOK AKAROK LENNI"

Széchenyi katonaévei a császári-királyi hadseregben

A bécsi I. kerület Michaeler Platz 1. szám alatti Szent Mihály plébániatemplom hivatalában őrzik ma is az 1784 májusától 1804 áprilisáig megkereszteltek anyakönyvét, melynek 90. oldalán a rovatok sorrendjében a következők olvashatók:

„Születési könyv. Keresztelő: *P. Don Hieronymus Winkler.* Év: *1791.* Hónap: *Szeptember 21.* Lakás és házszám: *A városban 18.* A megkeresztelt neve: *István, Mária, Péter.* Vallás: *Katolikus.* Neme: *Fiú.* Házasságból született: *Igen.* Szülők. Az apa neve és helyzete vagy rangja: *Őkegyelmessége Széchényi Ferenc gróf.* Az anya kereszt- és családneve: *Julianna grófnő, született Festetics grófnő.* Keresztszülők: *Bárány Péter, őkegyelmessége Széchényi gróf titkára, Ardrich Péter Széchényi gróf jószágigazgatója helyett. Festetics Anna grófnő helyett.* Megjegyzés: *Steidle János szülész. Otthon született.*"[1]

E nagybecsű forrás minden kétséget kizáróan bizonyítja, hogy Széchenyi István gróf 1791. szeptember 21-én az ausztriai Bécsben, a belvárosi Herrengasse 18. számú házban született. Széchenyi természetesen ismerte születési idejét és helyét, mégsem a helyes adatokat közölte a hadseregben katonai iratainak készítőivel. Ennek az a magyarázata, hogy főhadnaggyá való előléptetésétől kezdve nagyon fontosnak tartotta *magyarsága* hangsúlyozását, s azt, hogy katonai kötelezettségeit *idő előtt* teljesíti. A cs. kir. katonai hatóságokkal magyarsága bizonyítására születési helyeként 1815-ig a Sopron megyei *Cenket,* 1816-tól a Somogy megyei *Csokonyát* közölte. Az 1792. év születési időpontul való bejegyeztetésével pedig, magyar főrendként, azt kívánta deklarálni, hogy a magyar nemesi felkelésben már az előírt 18 éves kor *előtt* megkezdte katonai szolgálatát.[2]

Tiszti pályafutásának legfontosabb állomásait és személyi adatait katonai törzslapja így örökítette meg: „Törzskönyv. Füzet: 1. Oldal: 73. Széchenyi István gróf. Születés. Helység: Csokonya. Uradalom: meg nem nevezett u. Járás vagy megye: Somogy megye. Ország: Magyarország. Születési év: 1792. Vallása katolikus. Állapota: nőtlen. Foglalkozása: nincsen. Növedék: 1809. április 16-án a győri főszállásmesteri törzsbe főhadnagynak kinevezték. Későbbiek, rendfokozat, változás, évben, leírás: áthelyezték 1810. január 1-én a herceg Lichtenstein 7. husz. ezredbe; áthelyezték 1811. április 30-án a gróf Merveld

1 Protocollum Baptisatorum In Caesareo Aulica Parochia Sancti Michaelis Wienna Austria A prima Maji Anni 1784 Usque ad ultum: Aprilis Anni 1804. 90. o. Megköszönöm *Zachar József* szíves segítségét az eredeti keresztelési anyakönyv címlapjáról és 90. oldaláról készített xeroxmásolatért.

2 L. példának Hadtörténeti Levéltár. A magyar nemesi felkelés iratai 1809—1810. 5—9. sz. csomó. National Liste (a továbbiakban — MNFI) 1809: 13/26. és Kriegsarchiv (a továbbiakban — KA) Wien. Transferirungs Liste. 7. Huss. Rgt. Standes-Tabellen 1809., 1810. Fasc. 66.

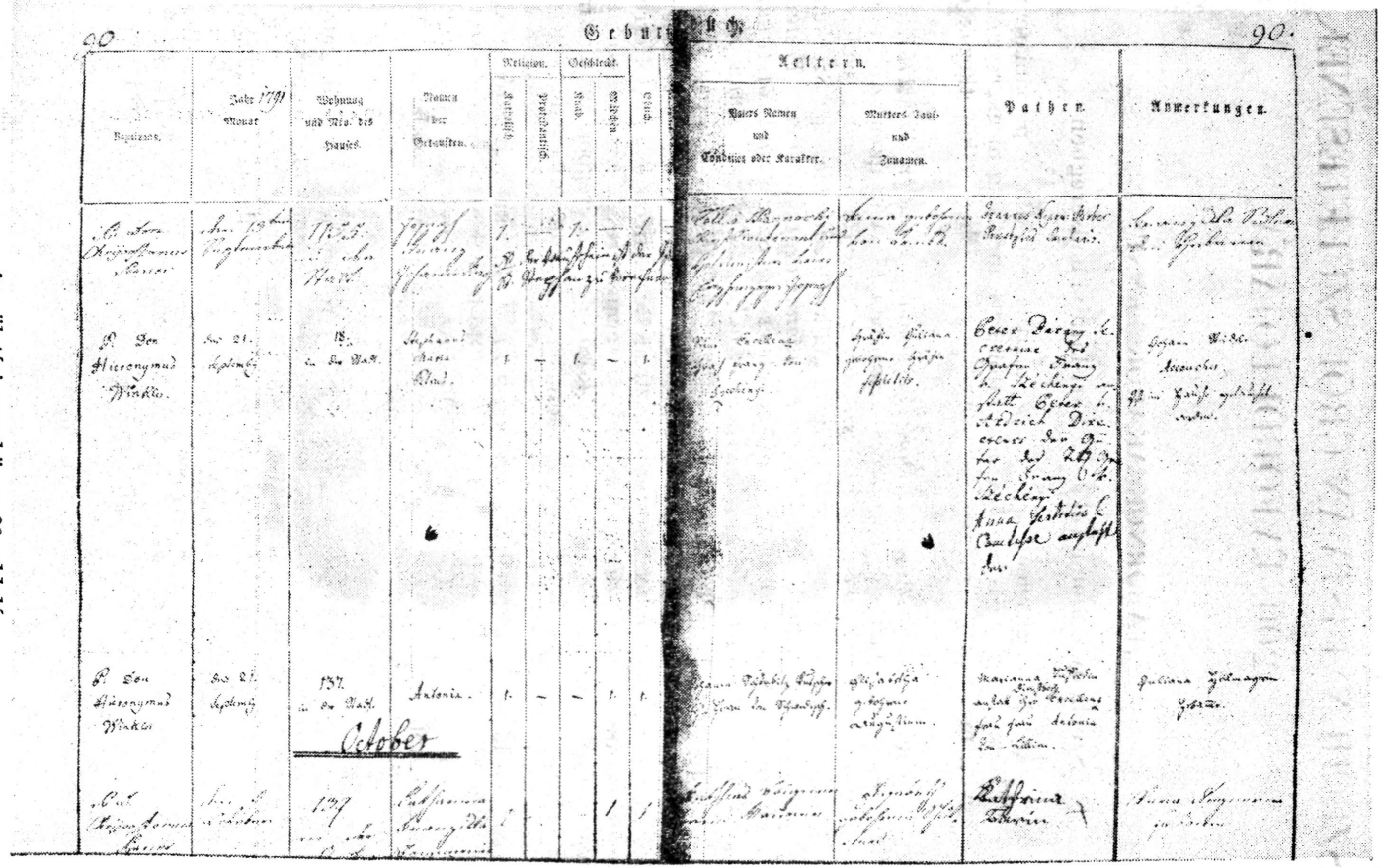

90. Geburts-Buch 90.

Nro.	Tauf- und Zuname des Täuflings	Jahr 1791 Monat	Wohnung und Nro. des Hauses	Namen der Geburtshelfer	Religion: katholische	Religion: akatholische	Geschlecht: männl.	Geschlecht: weibl.	Ehelich	Eltern: Vaters Namen und Condition oder Karakter	Eltern: Mutters Tauf- und Zunamen	Pathen	Anmerkungen
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
P. Den Hieronymus Winkler.	den 21. [illegible]	18[illegible] a. d. Wall.	Stephani Martin Paul.	1.	—	1.	—	1.	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
P. Den Hieronymus Winkler.	den 21. [illegible]	187. a. d. Wall.	Antonia.	1.	—	—	1.	1.	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	den 1. October	187.	[illegible]	1	—	—	1	1	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]

October

A születési anyakönyv 90. oldalán a második bejegyzésben Széchenyi adatai

1. ulánusezredbe; 2. lovasszázadosnak előlépett 1813. július 1-én; 1. lovasszázadosnak előlépett 1813. október 20-án; áthelyezték 1815. március 1-én az angol régensherceg 5. husz. ezredbe; áthelyezték 1820. március 16-án az (4. husz.) ezredbe; kilépett 1826. április 15-én az Udvari Haditanács folyó év március 24-i G 1012. sz. rendeletével rendfokozat nélkül."[3]

A katonai törzslap adatai azonban nem tükrözhetik vissza Széchenyi tiszti pályafutásának történetét és hadügyi nézeteinek fejlődését, nem is említve a katonai karrierjéhez fűzött valóra nem vált elképzeléseit és reményeit. Joggal hitte, hogy előkelő származása, nagy vagyona, kiemelkedő háborús tettei, katonai ismeretei és parancsnoki képességei alapján fényes tiszti karrier előtt áll. A már 30. életévében járó gróf Széchenyi István első lovasszázados — a 4. huszárezred 1. őrnagyi osztálya 1. századának parancsnoka — még arról ábrándozik naplójában 1821. március 27-én, hogy talán *„mint tábornok"* fejezi be életét és elérendő életcéljai között első helyen ezt jegyezte fel: „Híres katona akarok lenni, minden rendjellel kitüntetve, s minden hírlap révén nevezetes."[4] Reményei azonban a katonai pályán nem váltak valóra, még őrnaggyá sem léptették elő, de Széchenyiben kitörülhetetlen nyomokat hagyott 18 éves korától 35 éves koráig tartó, tizenhét esztendei szolgálata.

Mindig büszke volt katonamúltjára és később, közszerepléskor, írásaiban és beszédeiben rendszeresen felidézte annak egy-egy epizódját. Ezt példázza a Magyar Tudós Társaság elnökének 1840. július 26-i felhívására 1840. augusztus 11-én írt válaszlevele is, melyben így nyilatkozik katonai szolgálatáról: „Az 1809-diki Insurrectioban azonban, valamint a győri ütközet babérjaiban már részt vettem. — Katonáskodásom 17 évig tartott, Lipcsénél másod kapitányból elsővé lettem, mely fokozatra több háborúban s csatában volt részem, több lovagi keresztet nyertem, de magasbra kapitányságnál nem emeltetém, — míg végkép 1825-ben, mert az akkori országgyűlésben úgy szóltam mint éreztem, s hallgatni nem akartam, oly kemény — s mondhatom, oly méltatlan bánásmóddal érintetém némi elöljáróimtul, mikép egyébként sokat nyelni tanult gyomromnak dacára sem valék képes az eféle erkölcsi dorongolásokat eltürni, s abban hagyám azon [katonai] rendet, melyben vénülni s halni csak abbul az okbul is szándékozék, mivel megkezdtem, s mindig természetem ellenére volt: valamint abba hagyni."[5]

Felvetődik a kérdés, mit takarnak e láthatóan mély keserűséggel leírt sorok. Az egyértelműen kivehető, hogy nagy csalódottságot életének egy eseményekben gazdag és mozgalmas időszakáról, az 1809. április 16-tól 1826. április 15-ig tartó katonáskodásáról és a cs. kir. hadseregről. Ez a rövid válasz azonban nagyon leegyszerűsítené e bonyolult időszaknak a maga összetettségében való bemutatását. Az eddigi feldolgozások gazdag forrásanyagra támaszkodva ábrázolják Széchenyi katonáskodása történetének számos eseményét, személyi-

3 KA Wien. 4. Huss. Rgt. Grundbuch. Abgang. Heft 1. 73. o.
4 *Gróf Széchenyi István* naplói. Második kötet (1820—1825) Szerk.: *Viszota Gyula* (a továbbiakban — Naplók II.) Budapest, 1926. 144. o.
5 A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Kézirattár. Régi Akadémiai Levéltár (a továbbiakban — RAL) K 328/1840.

ségének és gondolatvilágának fejlődését.[6] Ám a katonáról és hadügyi nézetei alakulásáról felvázolt képet világosabbá tehetjük, pontosíthatjuk és kiegészíthetjük, ha felhasználjuk az eleddig több vonatkozásban figyelmen kívül hagyott, személyével foglalkozó katonai iratokat és saját írásait. Ezek segítségével ismeretlen adalékokkal és vonásokkal gazdagíthatjuk katonai pályafutásának képét és hadügyi nézeteit; mindez szervesen hozzátartozik az életmű egészéhez.

Az 1809. évi hadjárat főszállásmesteri törzsének tisztje

Széchenyi István igen korán a katonai pályára lépett, ami szemében a haza és a trón iránti kötelességek teljesítését és egyben az egyéni dicsőség és fényes karrier megszerzésének lehetőségét is jelentette. Elhatározásában az is szerepet játszott, hogy a Franciaország elleni korábbi háborúk a Habsburg Birodalom számára súlyos katonai vereségekkel és megalázó következményekkel jártak. Ezt a csorbát kiköszörülendő az udvar megkezdte a spanyol felkeléssel elfoglalt Napóleon elleni újabb háború előkészületeit. Ennek jegyében a magyar országgyűlés 1808 októberében megszavazta a nemesi felkelés összehívásának törvényét.[7]

A családi hagyomány érvényesült abban, hogy — miként a hétéves háborúban Mária Terézia alatt, most, I. Ferenc alatt is — három Széchenyi állt a csatasorba, noha a törvény csak a család egy fiát kötelezte a szolgálatra. Távol maradhatott volna az elsőszülötti jogán a 28 éves, házas Lajos, akit a soproni lovasosztály századosává választottak. Ez után a két ifjabb fiú — a 20 éves Pál és a 17 éves István nem volt kötelezhető katonai szolgálatra, sőt a 18 éves korhatár miatt a legfiatalabb Széchenyi egyáltalán nem. Ám ennek ellenére 1808 őszén Pál és István közölték apjukkal, hogy élethivatásul óhajtják választani a katonatiszti pályát.[8]

Az apa tudomásul vette két fia döntését, de felkérte a család régi barátját, Moritz Gomez de Parientos altábornagyot, a bécsi Kriegsarchiv igazgatóját, akit Károly főherceg a magyar nemesi felkelő hadsereg főszállásmesteréül (vezérkari főnökéül) nevezett ki, hogy irányítsa Pál és István katonai kiképzését. Az ifjak a számukra rendezett tiszti tanfolyam anyagát mintegy fél év alatt jól elsajátították, az oktató vezérkari tisztek és a tudásukat ellenőrző Gomez altábornagy 1809 márciusában alkalmasnak ítélték őket a főszállásmesteri törzs beosztott tiszti szolgálatának ellátására.[9] Ez örvendetes eredmény volt, hiszen

6 L. *N. Thurzó Kálmán:* Gróf Széchenyi István szerepe a lipcsei csatában (1813. október 16—19.). *Hadtörténelmi Közlemények* (a továbbiakban — HK), 1914. 335—362. o.; *Bártfai Szabó László:* Gróf Széchényi István katonai pályája. 1809—1826. HK 1928. 36—68. o.; *Viszota Gyula:* Gróf Széchenyi István mint katona. Budapest, 1943. 161 o.; *Török Pál:* Gróf Széchenyi István mint katona. HK 1943. 171—194. o.; *Ács Tibor:* Gróf Széchenyi István — a katona. *Honvédségi Szemle,* 1986. 8. sz., 6—18. o.: *Uő:* Egy nehéz döntés. Adatok Széchenyi István katonai szolgálatának történetéhez. *Magyar Tudomány,* 1986. 8—9. sz. 719—727. o.; *Uő:* Angaben zum historischen Porträt von István Széchenyi. *Acta Historica,* 1986. 3—4. sz., 349—363. o.

7 Az 1809. évi hadjárat történetére 1. *Domanovszky Sándor:* József nádor élete. I. k. Második rész. Budapest, 1944.; József nádor iratai. 1807—1809. III. k. (Kiadta: *Domanovszky Sándor*) Budapest, 1935.; *R. Kiss István:* Az utolsó nemesi felkelés századik évforulójának emlékére. I—II. k. Budapest, 1909., 1911.; *Kosáry Domokos:* Napóleon és Magyarország. Budapest, 1977.; *Veres D. Csaba:* Napóleon hadai Magyarországon. Budapest, 1987.

8 *Fraknói Vilmos:* Gróf Széchényi Ferencz 1754—1820. Budapest, 1902. 308—310. o.

9 Országos Levéltár P 623. Széchenyi család levéltára. Család által rendezett iratok. 24. cs. (a továbbiakban — SzCsL) I. k. 9. sz. II. cs. 40. sz. 19—20. fol.; *Viszota:* i. m. 80. o. A jegyzetekben, ha sikerült megtalálnunk, megjelöljük a Széchényi iratoknak eredeti kézirattári és levéltári őrzési helyét és ha közreadták, megjelenési helyüket is.

a háborús párt ekkorra elérte célját: tovább folytatták a felkészülést a támadásra és 1809. február 8-án eldőlt a nagy kérdés: Károly főherceget leszavazva elhatározták, hogy háborút indítanak Franciaország ellen. Március végére befejezték a cs. kir. hadsereg csapatainak felvonultatását a tervezett főcsapás, az osztrák-bajor határ, valamint a két kisegítő csapás, az osztrák-olasz határvidék és Krakkó (a Varsói Nagyhercegség) irányában. Március 3-án I. Ferenc utasította József nádort és az esztergomi érseket, hogy személyesen járják végig a vármegyéket és szólítsák fegyverbe a nemességet.

A történelem tehát alkalmat teremtett arra, hogy a főúri nevelésben részesült, serdülő István erejét és képességeit próbára tegye. A nagytekintélyű családfő is mindent elkövetett fiai tiszti érvényesülése érdekében. 1809. március 15-én Károly főhercegtől, a cs. kir. hadsereg főparancsnokától kérte a támogatást; március 20-i levelében pedig József nádort, a nemesi felkelő hadsereg főparancsnokát kérte, hogy Pál és István fiát nevezze ki tisztnek és osszza be a főszállásmesteri törzsbe. Indoklásul előadta, hogy fiai a szükséges katonai ismeretekkel rendelkeznek és Gomez altábornagy vezetése mellett vezérkari tiszti beosztásban katonai tudásukat tovább tudják gyarapítani.[10]

A nádor 1809. március 26-i válaszában megdicsérte Pál és István buzgóságát, hogy hazaszeretetből katonák akarnak lenni, ám kifejtette, hogy a felkelő hadsereg vezérkaránál csak elméletileg és gyakorlatilag kipróbált tiszteket lehet alkalmazni. S azt ajánlotta az apának, hogy előbb valamelyik vármegye felkelő alakulatához neveztesse ki fiait tiszteknek és majd ottani helytállásuk után lesz elérhető az atyai óhajnak megfelelő beosztásba jutás is.[11] Az elutasítás nem csüggesztette el Széchényi Ferenc grófot, mert Gomez altábornagy segítségével elérte két fia előléptetését és beosztásba helyezését. Gomez 1809. április 4-i előterjesztésében arra kérte Károly főherceget, hogy gróf Széchenyi Pált és Istvánt léptesse elő főhadnagynak és ossza be a királyi magyar nemesi felkelés főszállásmesteri törzsébe; az elmúlt ősszel mindkét ifjú lovassági szolgálatot látott el Bécsben és a katonai ismereteket szorgalmasan elsajátították. Megtanulták a tábori erődítés elméletét és gyakorlatban a terepfelmérést. Nemzetük jól felkészült, erkölcsileg szilárd ifjai, a katonai pályára szánták magukat és vezetésével ügyes vezérkari tisztekké válhatnak. Apjuknak a monarchia és a haza érdekében kifejtett szolgálata kézzelfogható bizonyítéka hazafiasságuknak.[12]

Az előterjesztés után az eredmény már nem volt kétséges, Gomez altábornagy még aznap levelet írt az anyának, Festetics grófnőnek. Ebben örömmel közölte, hogy délelőtt Károly főhercegnél kezdeményezte Pál és István gróf főhadnagyi előléptetését és beosztását a magyar felkelés vezérkarába. Ilyenformán az ügy becsületesen elintézést fog nyerni.[13] Valóban, Károly főherceg 1809. április 7-én aláírta az alábbi szövegű parancsot: „G. 2028. A Császári Fenség generalisszimusz az előterjesztés alapján előléptette, (...) gróf Széchenyi Pált és Istvánt 16-ával főhadnagyokká és a magyar felkelés főszállásmesteri törzsébe kinevezni kegyeskedett, melyről altábornagy urat értesítem és intézkedésre

10 SzCsL I. k. 9. sz. II. cs. 40. sz. 11—12. fol.; *Viszota:* i. m. 77—79. o.
11 Uo. 19—21. fol.; Gróf Széchényi István levelei szülőihez. Gróf Széchenyi István levelei. IV. (Összeállította *Zichy Antal*) Budapest, 1896.(a továbbiakban — Levelek IV.) 23—24. o.
12 Uo.; *Viszota:* i. m. 80. o.
13 Uo. 19. fol.; uo. 79. o.

megküldöm. Bécs, 1809. április 7. A legmagasabb parancsból Gaillet táborszernagy sk. Láttam, az eredetivel megegyező. M. Gomez altábornagy."[14]

Ezekben az április elejei napokban a Széchenyi István életét befolyásoló hadi események is felgyorsultak. Megtörtént a hadüzenet és 1809. április 10-én a dunai hadsereg hat hadteste megtámadta Bajorország északkeleti térségében a francia csapatokat, Krakkónál a VII. hadtest is támadott; április 11-én János főherceg déli hadserege tört be az Olasz Királyságba. A támadás napján, 1809. április 10-én, I. Ferenc magyar király utasította József nádort, hogy hívja hadba a magyar nemesi felkelést. A nádor azonnal elrendelte a felkelő csapatok második mustráját. Ekkorra már a két ifjú Széchenyi is felkészült a bevonulásra; elbúcsúztak családjuktól.

Széchenyi István 1809. április 11-én Cenken írt levélben köszönte meg a szülők sok jótéteményet és megfogadta: „Az állásnak, amelynek életemet szentelem, becsületére kívánok válni."[15] Szüleinek igéretet tett arra, hogy hű marad az otthon tanult elveihez.

Nem tudni pontosan, mikor és hol jelentkezett a két ifjú főhadnagy szolgálattételre az 1809. február 20-án felállított és szervezetében március 7-én jóváhagyott magyar nemesi felkelő hadsereg főszállásmesteri törzsénél.[16] Széchenyi első parancsnoka, báró Franz Ertel hadmérnök alezredes, 1809. április 3-tól tartózkodott Győrben azzal a megbízatással, hogy mérje fel a város megerősítésének és a sánctábor megépítésének lehetőségeit.[17] Mindez egyre sürgetőbbé vált, mivel Napóleon 1809. áprilisi 16. és 23. között az osztrák főerőket megverte és visszavonulásra kényszerítette a Morvamezőig. A vereség hírére április 29-én János főherceg is megállította az előrenyomulását. Az események hatására József nádort utasították, hogy a dunántúli felkelő csapatokat azonnal vonja előre a határt képező Lajta folyóhoz és Győr körzetébe.

Április 27-én József főherceg szózattal fordult a magyar nemességhez, hogy a fenyegető ellenséges támadás elhárítására a felkelő alakulatok azonnal vonuljanak a határra és a gyülekezés központjába, Győrbe. Még aznap Budáról Gomez vezérkari főnök utasította Ertel alezredest, hogy a győri sánctábor tervét terjessze fel és építését rögtön kezdje meg. Közölte azt is, hogy a nádor megbízta a sánctábor igazgatásával és a munkálatokhoz szükséges személyzetet biztosítják, valamint, hogy „gróf Széchenyi főhadnagy szolgálatra továbbra is önnél marad".[18] Ebben a vezérkari utasításban olvashatunk először hivatalosan az ifjú főhadnagy beosztásáról.

A győri sánctábor építésének fontosságát igazolják Gomez altábornagy és Ertel alezredes április végétől június elejéig folyó napi utasítás- és jelentésváltásai. Ertel alezredes április 29-én jelenti Budára Gomez vezérkari főnöknek: „Tegnap, 28-án gróf Széchenyi István főhadnagy szolgálattételre jelentkezett és a számára átadott pénzt valóban meghozta."[19] Ezenkívül még részletesen beszámolt a sánctábor építéséről. Ennek alapján Gomez altábornagy jelentette Károly főherceg főparancsnoknak, hogy a várható francia támadás irányában, a Rába bal partjától a Duna mosoni ágának jobb partjáig húzódó győri sánc-

14 Uo. 20—21. fol.; Levelei IV. 24. o.
15 SzCsL I. k. II. cs. 9. sz., 39. sz. 14—15. fol.; Levelek IV. 3—4. o.
16 MNFI 1809:2/2., 2/4., 3/4.
17 MNFI 1809:4/1.
18 MNFI 1809:4/14.
19 MNFI 1809:4/16.

tábort Ertel alezredes vezetésével 4 héten belül felépítik.[20] I. Ferenc 1809. május 6-án megdícsérte a győri erődítési munkálatokat, melyekben Széchenyi is részt vett.[21] Ugyanaznap Gomez altábornagy intézkedett, hogy a munkálatok meggyorsítására a budai főparancsnokság utaljon ki 60 ezer forintot és sáncszereket Ertel alezredesnek.[22] Ezenkívül utasította Ertelt, hogy a sánctábort a megyei munkásokkal mielőbb fejezze be és intézkedjen a Rába és Rábca védelmére, mindenekelőtt árzsilip készítésével.[23] Ertel alezredes május 7-én felterjesztette a sánctábor védelmi tervét és az elárasztó vízművek terveit.[24] Május 8-i jelentésében pedig arról számolt be, hogy a sánctábor munkálatai éjjel és nappal több ezer munkás részvételével folynak.[25] Május 11-i jelentésében kiemelte a tisztek, így Széchenyi főhadnagy szerepét a sáncok építésében, amelyért a vezérkari főnök megdícsérte.[26]

Bécs kapitulációjának napján, 1809. május 13-án Ertel alezredes újabb jelentésben számolt be Gomez altábornagynak a sánctábor építéséről, kitérve arra, hogy a „sáncásásra, mivel tegnapelőtt délután a parasztok 2/3 része nem dolgozott, mások csak álltak, sürgősen kiadtam kemény szóval a parancsot a munka végzésére, mivel feltételezem, hogy ez talán a francia emisszáriusok hatására történt. Gróf Széchenyi főhadnagy úrnál van 5000 ft és ebből minden bírónak egy munkás után napi 30 krajcárt fizet és pénztárosként ide-oda lovagol a munkahelyek közt".[27] Ertel feltételezése, hogy a sánctábor építése francia emisszáriusok hatására akadozott, nem volt megalapozott, mert Széchenyi főhadnagy levelei is bizonyítják, hogy Napóleon 1809. május 15-i proklamációja a magyarok részéről visszhang nélkül maradt.[28] A sáncokat építő parasztok munkalassításának és -beszüntetésének az lehetett az oka, hogy nem volt jól megszervezve munkájuk vezetése és nem kapták meg a bérüket naponta. Ezeket a hiányosságokat szüntette meg Ertel alezredes, mint ahogy ez jelentéséből kitűnik, azzal, hogy az ifjú főhadnagyot bízta meg a munka felügyeletével és a naponkénti bérkifizetéssel. Ezt támasztja alá a május 14-i jelentésében a munkálatokról adott helyzetkép, amely megemlítette: „gróf Széchenyi főhadnagy továbbra is a sáncmunkákért" felel.[29]

Bécs kapitulációja és a franciák megjelenése a magyar határon meggyorsította a csapatok összpontosítását Győr körzetében, ami lehetővé tette az épülő sánctábor védelmét is az esetleges ellenséges rajtaütéssel szemben. Ertel alezredes május 17-én jelentette Gomez vezérkari főnöknek, hogy a sánctábor építésében és a hajóhíd felállításában hat tisztje példamutató munkát végzett. Többek között „gróf Széchenyi főhadnagyot" is név szerint megemlíti, mint akinek „kimagasló rátermettsége és hazafisága által vált lehetővé egy ilyen mű igen rövid idő alatti felállítása és ezért különleges figyelmet érdemel".[30] A sánctábort a csapatok 1809. május 20-án szállták meg, de továbbra is folyt a sáncok tökéletesítése.

20 MNFI 1809:5/2.
21 MNFI 1809:5/21.
22 MNFI 1809:5/22.
23 MNFI 1809:5/24.
24 MNFI 1809:5/15.
25 MNFI 1809:5/32.
26 MNFI 1809:5/45., 47.
27 MNFI 1809:5/53.
28 SzCsL I. k. II. cs. 9. sz., 39. sz. 14—15., 34—39. fol.; Levelek IV. 3—12. o.
29 MNFI 1809:5/58.
30 MNFI 1809:5/90.

Széchenyi főhadnagy ezekben a napokban nagy szorgalommal látta el a sáncépítők felügyeletét és bérük kifizetését. Édesanyjának 1809. május 18-án éjjel 1 órakor írt levelében beszámolt arról, hogy hajnali fél háromkor kel fel és éjjel 12 óra után fekhet le, mert a munka után az egész számadás terhe, több mint 30 ezer forint szabályos elkönyvelése reá hárul. Néhány nap múlva elkészül a munka és epekedve várják az ellenséget, mert biztosan vissza fogják verni. A sánctábor védőinek száma még csekély, de napról napra növekszik. Az őrhelye már ki van jelölve és ő azt megvédi az ellenséggel szemben, mert királya és hazája iránti kötelességet mindig híven fogja teljesíteni. Egész nap lovagolnia kell, mivel el kell jutnia minden álláshoz, hogy megtekintse és a parasztokat szorgalmas munkára ösztökélje. Mindenki, még a munkát végző parasztok is, a legjobb érzülettel vannak eltelve, az ellenségtől senki sem fél, a sikert biztosra veszik. Nagy szükség lenne pénzre, hogy lovakat vásárolhasson, mivel ha az egyetlen barnája elfárad, akkor sokszor a 7000 ölnyi távolságot saját lábán kell végig futnia, hogy a sáncokon dolgozó 8 ezer munkást igazgathassa. Elegendő számú jó ló azért kell neki, mivel mint alezredese is mondta, a többi tisztnek erre nincs módja, s így őneki kell a többiekért is helytállni a szolgálatban. Ehhez várja szülei segítségét.[31] Ugyanezekről számolt be az apjának küldött levelében is. Megírta, hogy az apai tanács szerint jó rendben vezeti a pénzek számadását; báró Ertel alezredes teljes bizalommal van iránta és szolgálati feladatkörét így határozza meg:

„Kedves Széchenyi, nekem első kötelességem, hogy hazámnak szolgáljak, ezért elöljáróim utasításait pontosan teljesítenem kell. Kötelességem az, hogy a sánctábort a lehető leghamarabb elkészíttessem. Ha erőm javát a számadással, az emberek megszámlálásával tölteném el, nem marad időm a lényeges teendőkre, s ekkor nem szolgálok hazámnak; azért Önt használom fel e munkára és a számadásra. Megbízom az Ön arcában és családjában, mert e családból senki sem követett el rosszat, sőt minden alkalommal bebizonyította, hogy kész az igaz ügyet szolgálni, s ha szükséges, kész a hazáért életét, vérét és vagyonát feláldozni!" E szavak után elővette a bankjegykötegeket és számolatlanul átadta Széchenyinek, hogy fizessen ki mindent, ami szükséges. Egy hét múlva az alezredes magához rendelte az ifjú főhadnagyot és kérte, számoljon el. Az elszámolt, és amikor a számlákat és iratokat átnyújtotta parancsnokának, az az egész elszámolást kidobta az ablakon. A pénzkifizetésekre ezután is számolatlanul kapta a bankjegyeket és a maradékot számolatlanul adta vissza Ertelnek. Így tehát, írta az apjának, a számadás miatt nem jöhet zavarba, de kérte, amit elmondott, ne adja tovább senkinek, nehogy alezredesének e furcsa eljárás miatt kellemetlensége támadjon. Megemlítette azt is, hogy ilyen elszámolási rend mellett könnyen szerezhetett volna magának 5—6 ezer forintot. Társai ajánlották is ezt neki, de nyilván tréfáltak vele, mert nem hiszi, hogy olyan gyengének tartsák, hogy ilyen ostobaságot elkövessen.[32]

Széchenyi Ferenc gróf, szokásához híven, István fia parancsnokát 1809. május 16-án Pestről írt levélben kereste meg, hogy egyengesse az ifjú gróf karrierjét. Báró Ertel május 18-i válaszában megírta, hogy teljesen meg van elégedve Istvánnal, mert minden feladatot jól és készséggel teljesít. Ő maga is három

31 SzCsL I. k. II. cs. 9. sz., 39. sz. 35—36. fol.; Levelek IV. 6—9. o.
32 Uo.

gyermek atyja, így méltányolni tudja a nemesen gondolkodó és három fiát feláldozni kész idős gróf nagylelkűségét. Istvánt büntetéssel fenyegette meg, hogy ha csak el nem rendeli, ne merészeljen puskatűzbe menni, a legkomolyabb pillanatban majd oda rendeli és ha ott marad, atyjával együtt megsiratja; ha viszszatér, az egész világ előtt hősként áll majd.[33] Május 25-én Ferdinand Voith őrnagy, Pál fia parancsnoka számolt be levélben fiairól és a katonai helyzetről. Közölte, hogy István báró Ertel alezredes parancsnoksága alatt a sánctáborban van.[34]

Május 22. és 31. között megfelelő erejű csapatok vonultak Győrbe és a sánctábor védelmét is biztosították. Erre nagy szükség volt, mert az ellenség 1809. június 2-án elfoglalta Mosonmagyaróvárt és veszélyeztetni kezdte Győrt, ahová a nádor is megérkezett főszállásmesteri törzsével. A sánctábor előtt, Győrtől északnyugatra, a felkelő lovasság járőrözött, amikor 1809. június 3-án este megjelentek a franciák és nagy nyugtalanságot keltettek a Rába vonalát védő, tapasztalatlan felkelők között. Éjszaka tévedésből lövöldözés és pánik támadt. A vaklárma olyan riadalmat keltett, hogy az éjszaka folyamán a győri sánctáborban, sőt a várban is riadót rendeltek el és a katonák fegyverben várták az ellenség támadását.

Széchenyi június 5-én számolt be levélben apjának a város körüli helyzetről: két napja éjjel és nappal nincs nyugalom, nagy a riadalom és a lárma, fegyverben kell állniuk. A felkelők a győzelem reményével várják a megütközést a franciákkal. A fiatal főhadnagy a legtürelmetlenebbek közé tartozott. Katonai tapasztalatlanságból legyőzhetetlennek gondolta a magyar nemesi felkelő hadsereget és bevehetetlennek a győri erődítéseket. Megítélése szerint Győr városa jól meg volt erődítve: mintegy 24 000 főre becsülte a védelem erejét, a sáncokat áttörhetetlennek ítélte. Biztosította apját, hogy az ellenség zaklatásai ellenére bátran néznek a halálnak is elébe. Szülei példájára a hit és erkölcs, a király és a haza iránti hűség vezeti minden lépését.[35]

Június 5-én Gomez altábornagy intézkedett a csapatoknak a sánctáborba és az egész védővonalba történő felállításáról, továbbá a főszállásmesteri törzs tisztjeinek feladatköréről: „A főszállásmesteri törzs tisztjeit a következőképpen osztom be és alkalmazom: báró Ertel alezredes úr irányítja a győri tábornak erődítését, gondoskodik a tűzifáról, kutakról, őrizteti a tábort, alkalmazza az ágyúkat stb. Nevezett alezredes úrhoz Tanárky és Széchenyi főhadnagy lesz beosztva."[36] Majd részletesen intézkedett még a vezérkar tevékenységére a harc során, amit a tisztek aláírásukkal vettek tudomásul. Ugyanebből az időből származik a vezérkar 38 törzs- és főtisztjének egy másik beosztási listája, melyen a felsorolt 12 főhadnagy között Széchenyi István gróf az utolsó helyen szerepelt.[37]

Közben június 5—11. között kibontakozott Nyugat-Magyarországon Jenő alkirály (Eugene Beauharnais) itáliai hadseregének támadása, amely elől János főherceg csapatai harcolva vonultak vissza Győr irányába. 1809. június 13-án

33 Uo. 1—2. fol.; Levelek IV. 25—26. o.
34 Uo. 3—4. fol.; Uo. 26—27. o.
35 Uo. 37—38. fol.; Uo. 7—9. o.
36 MNFI 1809:6/40.
37 MNFI 1809:6/90g.

délelőtt a nemesi felkelés 11 108 gyalogosa és 8839 lovasa egyesült a cs. kir. IX. hadtest 20 524 gyalogosával és 2003 lovasával. Az egyesült hadsereg főparancsnokává János főherceg lovassági tábornokot nevezték ki, aki parancsot kapott Károly főhercegtől, hogy Győrnél ütközzön meg az ellenséggel. Súlyos hadvezetési mulasztásból az előnyomuló franciák Gyirmót és Csanak térségében 1809. június 13-án délután váratlanul meglephették az ott táborozó lovasságot. Az összecsapás során az ellenséges lovasság közel jutott a sánctáborhoz. Ekkor Ertel alezredes parancsára két 7 fontos tarackot és egy 6 fontos ágyút helyeztek állásba a Rába bal partjára és tüzelni kezdtek a csanaki templomig előretört ellenséges lovasságra, valamint a Csanak és Gyirmót közti mezőn két oszlopban előrenyomuló ellenséges gyalogzászlóaljakra.

Báró Ertel alezredes hivatalos jelentésében az eseményeket így örökítette meg: ő és Széchenyi főhadnagy a Rába ellenség által nem támadott balpartjáról jól megfigyelhették a franciák támadását és szándékait. Úgy ítélték meg, hogy az ellenség a saját csapatokat Győrbe akarja beszorítani. Ezért elrendelte két tarack és egy ágyú kedvező tüzelőállásba helyezését, melyet a „reményteljes" gróf Széchenyi István főhadnagy egy másik tiszttársával együtt gyorsan végrehajtott, majd hatásos tüzeléssel a támadó ellenséges lovasságot és gyalogságot rendezetlen visszavonulásra kényszerítették. A sikeres ágyúzásnak a szürkület vetett véget.[38] Széchenyi tehát már a csata nyitányát jelentő első összecsapásban a parancsnoka által is elismert érdemeket szerzett.

Közismert, hogy 1809. június 14-én Győrnél az egyesített osztrák hadsereg (40 184 fő, 32 löveg) vereséget szenvedett a francia itáliai hadseregtől (53 865 fő, 144 löveg). A csatavesztés okaiként az osztrák tábornokok kapkodását, hanyagságát és a magyar nemesi felkelés fegyelmezetlenségét, elavultságát emlegetik a korabeli források.[39] A csata objektív elemzése alapján azonban megállapítható, hogy János főherceg hadseregparancsnok és Nugent tábornok vezérkari főnök csata előtti és alatti elemi hadvezéri hibái, balfogásai idézték elő az emlékezetes kudarcot. Legtragikusabb tévedésük az volt, hogy harcrendjük legsebezhetőbb szárnyát, a balszárnyat, a kiképzetlen nemesi lovasegységekből alakították ki; ezeket futamították meg a franciák. Az egyesített hadsereg Győrtől Komáromig való visszavonulása lényegében rendben zajlott le. A győri vártól nyugatra elterülő sánctábort báró Meskó József vezérőrnagy (3966 gyalogos, 1295 lovas, 10 löveg) nem kapott parancsot a visszavonulásra, a zűrzavarban megfeledkeztek róla.

A csata során várták a sánctábor megtámadását, ami azonban nem következett be, így Ertel alezredes és Széchenyi főhadnagy a csata lefolyását a rábai hajóhídtól nem messze, egy ház tetejéről kísérték figyelemmel. Amint Ertel a hadsereg visszavonulását meglátta, teljesítette Gomez altábornagy parancsát és Széchenyi főhadnaggyal együtt felszedette a hajóhíd pallóit és a hajókat a győri vár védelme alá helyezték, majd Széchenyi Istvánnal Győrbe ment. Ertel alezredes a városban maradt és a kapitulációig részt vett a védelemben, Széchenyi főhadnagy visszatért a sánctáborba, ahol Voith őrnagy vezérkari főnöknél jelentkezett szolgálattételre.[40] A franciák felszólítására a sánctábor védői nem

38 MNFI 1810:13/37.
39 *Kosáry:* i. m. 118. o.
40 MNFI 1810:13/37.

adták meg magukat, hanem az 1809. június 14-én este 10 órakor az összes tiszt részvételével megtartott Győr-Újvárosi haditanácson úgy döntöttek, a táborból kitörve merész portyát hajtanak végre az ellenség mögöttes területén. Erről Meskó tábornok éjjel 11 órakor jelentést küldött József nádornak: „Sietek Fenségednek ezt a körülményt gróf Széchenyi főhadnagy útján alázatosan jelenteni."[41]

Az ifjú Széchenyi küldetését az ellenség által megszállt területen hajtotta végre; éjjel, csónakon leevezett a Rábcán a Mosoni-Dunára, majd Komáromba, ahol 15-én adta át a kitörés tervét József nádornak, aki erről a bátor hőstettről naplójában is megemlékezett.[42] Széchenyi vitézsége szerepel Kisfaludy Sándor őrnagy, Ertel alezredes és Voith őrnagy hivatalos jelentéseiben is.[43] Június 15-től Széchenyi ismét a főszállásmesteri törzsben teljesít szolgálatot. A győri csatáról élményei és a főhadiszállás véleménye alapján az a véleménye, hogy a franciák vesztesége kétszer annyi volt, mint az egyesített hadseregé, amely a legnagyobb rendben vonult vissza. A csatavesztésnek egyedül, bár többen közülük bámulatos vitézséget fejtettek ki, a tűzben sohasem volt inszurgensek az okai, bár igaz, nem kívánhatja senki sem, hogy az újonnan szervezett, felszereletlen és kiképzetlen felkelő csapatok a legnagyobb gránát- és ágyútüzet kiállják.[44] Az ifjú főhadnagy jól értesült volt és ez lehetővé tette számára, hogy a különböző álláspontok alapján értékelje a győri csata jelentőségét és a kialakult helyzetet.

A fiatal gróf szüleinek küldött leveleiben tudósított a katonai helyzetről, de nem számolt be nekik életveszélyes küldetéséről. Erről Voith őrnagy leveléből értesült az apa, aki megjegyezte, szerette volna ha István gróf mellette maradhatott volna a sánctáborbon és együtt törhettek volna ki a hadtesttel, hogy a kiérdemelt elismerést és megbecsülést testvériesen megossza vele. Ám a döntés pillanatában nem tudták milyen sors vár rájuk és azért azt hiszi, helyesen cselekedett, amikor az ifjú grófot bízta meg a jelentés elvitelével.[45] Meskó vezérőrnagy 1809. június 30-án Zalabérről jelentést tett I. Ferencnek a hadtest sikeres kitöréséről és tevékenységéről, melyben kiemelte: „Gróf Széchenyi István főhadnagy, a főszállásmesteri törzsből, aki június 14-ről 15-re virradó éjszaka azon fáradozott, hogy a Duna valamely pontján átkeljen és visszavonulási elhatározásomat Ő királyi fenségnek a legsürgősebben átadja, külön említést érdemel és e fontos feladatnak végrehajtásáért felséges királyi figyelmébe ajánlom."[46]

Széchenyi István a nemesi felkelés vezérkarában mint legfiatalabb tiszt teljesített szolgálatot, napi kapcsolatba került József és János főhercegekkel, a cs. kir. hadsereg és a nemesi felkelés sok tábornokával, törzs- és főtisztjeivel. Különböző megbízatásokat teljesített Győr sikertelen felmentési kísérlete alatt, majd 1809. június 26-án, amikor József nádor a hevesen ágyúzott Pozsonyba ment János főherceghez tanácskozni, Széchenyi is a kiséretében volt. Másnap ott találjuk Böönél, ahol a császár megszemlélte a magyar nemesi felkelő csa-

41 MNFI 1810:13/35.
42 József nádor iratai. 1807—1809. III. k., 505. o.
43 MNFI 1810:13/28., 35., 37., *Kisfaludy Sándor* hátrahagyott munkái. (Kiadta: *Gálos Rezső*) Győr, 1931. 133—134. o., *Viszota:* i. m. 88—99. o.; Levele IV. 306—324. o.
44 SzCsL I. k. II. cs. 9. sz., 39. sz. 33. fol.; Levelek IV. 12—13. o.
45 Uo. 5—8. fol.; Levelek IV. 27—29. o.
46 MNFI 1809:13/36.

patokat.[47] Nehéz napokat élt át az egyre súlyosabbá váló hadi események miatt, amelyek a július 5—6-i vesztes csatához, majd a 20-án kihirdetett fegyverszünethez vezettek. Ekkortájt készülhetett a „Személyi lista a magyar felkelő hadsereg főszállásmesteri törzse törzs- és főtiszti uairól", amely 8 törzstiszt, 4 százados, 11 főhadnagy és 1 alhadnagy adatait tartalmazta, Széchenyiről az alábbiakat: „Rangsor: 10. Rendfokozata: főhadnagy. Neve: gróf Széchenyi István. Kora: 18. Vallása: Katolikus. Állapota: Nőtlen. Szolgálati leírása: 1809. április 16-tól főhadnagy a főszállásmesteri törzsben. Ismeretei: Német, latin, francia, magyar jó, valamint tud olaszul. Iskoláit befejezte, filozófiából vizsgát tett. A matematikát és a geometriát jól ismeri."[48] A személyi listából kiderül, hogy Széchenyi a birodalom minden tájáról származó jól képzett vezérkari tisztek között szolgált, akiktől nyilván felhasználható elméleti és gyakorlati ismereteket szerezhetett.

Közben, 1809. augusztus elején, új hadrendbe sorolták a hadsereg alakulatait és augusztus 7-én elkészült a magyar nemesi felkelés új hadrendje is. A felkelő csapatokból és más alakulatokból szervezett II. tartalékhadtest parancsnoka József nádor lett, aki törzsét Kisbérre helyezte,[49] a király, az udvar és a hadsereg vezérkara pedig Tatára költözött. Az 1809. augusztus 25-i parancs alapján a II. tartalékhadtest főszállásmesteri törzsébe osztották a következőket: „főnök Petrich ezredes, Lipszky alezredes, Maretich őrnagy, Csolich, Amerling, Hartlieb, Kalser századosok, Sádeczky, Koch, Matiss, gróf Széchenyi Pál, gróf Széchenyi István főhadnagyok."[50]

Széchenyi a szállingózó békekötési híreknek nem adott hitelt. Folytatta katonai tanulmányait, a Lipszky-féle térképek alapján új terepfelvételeket készített. Magatartásával és tevékenységével kivívta parancsnokainak megelégedettségét és mind írta: „munkánk valóban igen nehéz és érdekes."[51] 1809. augusztus 25-én Tatán az uralkodó báró Meskó altábornagyot a Mária Terézia Rend parancsnoki, Voith őrnagyot a lovagi fokozatával tüntette ki, gróf Keglevich György tábornoknak, gróf Eszterházy Nepomuk János ezredesnek és gróf Széchenyi István főhadnagynak kifejezte „legmagasabb megelégedését". Ezt a nádor augusztus 26-án Tatán kiadott rendeletében közölte Davidovich táborszernagy kerületparancsnokkal; érdekes, hogy a rendelet fogalmazványába először Pault írtak, majd azt áthúzva föléje Stephant. A tisztázott rendeletbe már a helyes név került.[52] Az örömhírt báró Voith őrnagy levélben közölte gróf Széchényi Ferenccel,[53] aki már augusztus 23-án levélben kérte Petrich ezredestől és Haugwitz alezredestől, hogy szorgalmazzák fiai előléptetését. Petrich szeptember 3-i válaszában megírta, hogy ő a Széchenyi-fiúk szigorú és igazságos parancsnoka, s mindent megtesz kiképzésükért és megérdemelt előmenetelükért. Ezt a kötelességét teljesíti nemcsak egy nagytekintélyű család tagjaival, hanem az ajánlást nélkülöző tisztekkel szemben is.[54] Ugyanaznap Haugwitz is megírta az apának, hogy a nemesi felkelés körülményei, az egy

47 SzCsL I. k. II. cs. 9. sz., 39. sz. 32. fol.; Levelek IV. 13—14. o.
48 MNFI 1809:13/23.
49 MNFI 1809:8/5., 6.
50 MNFI 1809:13/28.
51 SzCsL I. k. II. cs. 9. sz., 39. sz. 29. fol.; Levelek IV. 14—15. o.
52 MNFI 1809:8/23.
53 SzCsL I. k. II. cs. 9. sz., 39. sz. 9—10. fol.; Levelek IV. 29—30. o.
54 Uo. 45. fol.; *Viszota:* i. m. 81—82. o.

ütközetben való részvétel, a rövid hadjárat nem engedte meg a két ifjú harcosnak azt, amit kívánt, az előléptetést.[55]

Petrich ezredes 1809. szeptember 9-én írta alá a főszállásmesteri törzs tisztjei ranglistáját, amelyben a tíz főhadnagy rangsorában Széchenyi István főhadnagy 1809. április 16-ával a 9. helyen állt és ugyanekkor rendelték el az egységes vezérkar létrehozását Josef Radetzky altábornaggyal az élén.[56] Ekkor már az apa Voith őrnagy segítségével Pálnak és Istvánnak új beosztást kerestet.[57] Ez nagyon időszerűvé vált mert Petrich ezredes 1809. szeptember 13-án jelentette, hogy a létszámfeletti vezérkari tiszteket le kell adnia és a rangsorban az utolsó két Széchenyi főhadnagy áthelyezését javasolta.[58] Közben Széchenyi István a reá bízott feladatokat jól végrehajtotta és az volt a meggyőződése, hogy nem gondolhatnak semmilyen békére, hanem téli hadjáratot várnak, melyben „a hazáért feláldozzuk egészségünket, s ha kell életünk árán megvédelmezzük". Ez a nyilatkozat környezetének visszhangját tükrözi.[59]

Október 14-én kötötték meg a súlyos feltételeket tartalmazó schönbrunni békét, és ugyanaznap Széchenyi arról írt szüleinek, hogy hadgyakorlat végrehajtására készülnek.[60] Az október 21-i és 23-i hadgyakorlat tervezetében a császári királyi fenség kíséretében szerepel gróf Széchenyi István főhadnagy.[61] A hadgyakorlatra való készülés közben Radetzky vezérkari főnök 1809. október 26-án parancsot adott a vezérkari tiszteknek, hogy a legújabb politikai eseményeket, vagyis a békekötést illetően minden nem illő okoskodástól tartózkodjanak.[62] Erre a parancsra szükség volt, azt Széchenyi István levelei is bizonyítják.[63] Közben folyt a készülődés a Pápán végrehajtandó hadgyakorlatra és szemlére, amelyet a császár úgy módosított, hogy Székesfehérvár térségében fogják megtartani. A vezérkari tisztek, köztük Széchenyi István, a helyszínen dolgozták ki a részletes tervet.[64]

Ebben az időben előrelépés történt Széchenyi István áthelyezésének ügyében. 1809. november 12-én herceg Lichtenstein tábornagy, a 7. huszárezred tulajdonosa értesítette gróf Széchenyi Ferencet, hogy szívesen látja István fiát ezredében, és a parancsot áthelyezésére már kiadta.[65] Másnap elkészült a székesfehérvári szemlegyakorlat végleges terve, amelyben gróf Széchenyi főhadnagy az 1. csoportban szerepelt.[66] Az 1809. november 17. és 19. közötti szemlegyakorlat sikerrel záródott. Gróf Széchenyi István főhadnagy a szemle alatt vezérkari tiszti kötelességeit a király és a nádor környezetében teljesítette. Ekkor már folyamatban volt szabadságának engedélyezése is. Petrich ezredes erről tudósította az apát, kijelentve azt is, hogy szolgálati alkalmazhatásával mindig meg volt elégedve és reméli, hogy a katonai pályán a fiúk az államnak biztos szolgálatára lesznek. A fiatal grófot áthelyezték a főszállásmesteri törzsből herceg Lichtenstein főparancsnok rendeletére a 7. huszárezredbe: a néhány évi csapatgyakorlat szükséges alapfeltétele a vezérkari tiszti szolgálatnak és

55 Uo. 47. fol.; Uo. 82—83. o.
56 MNFI 1809:9/4., 17 1/2., 18., 20.
57 SzCsL I. k. II. cs. 9. sz., 39. sz. 11—12. fol.; Levelek IV. 30—31. o.
58 József nádor iratai. 1807—1809. III. k. 679. o.
59 SzCsL I. k. II. cs. 9. sz., 39. sz. 24—25. fol.; Levelek IV. 17—18. o.
60 Uo. 21—22. fol.; Uo. 19—20. o.
61 MNFI 1809:10/15., 21., 13/14.
62 MNFI 1809:10/23.
63 SzCsL I. k. II. cs. 9. sz. 39. sz. 17—24. fol.; Levelek IV. 18—21. o.
64 MNFI 1809:11/1., 2.
65 SzCsL I. k. II. cs. 9. sz., 39. sz. 46. fol.; *Viszota:* i. m. 83—84. o.
66 MNFI 1809:11/3., 5.

később kieszközölhető, hogy fia a főszállásmesteri törzsbe kerüljön — írta az ezredes.[67]

Az uralkodó 1809. november 24-én hazabocsátja a magyar nemesi felkelést; Radetzky altábornagy 1809. december 30-i rendeletével végrehajtja a vezérkari tisztek csökkentését, a listán szereplő 30 főhadnagy rangsorában 18. helyen ez olvasható: „Rendfokozat: főhadnagy. Neve: Széchenyi Istv. Előző beosztása: Főherceg nádornál. Áthelyezése: Lichtenstein huszárokhoz."[68] A vezérkarból létszámcsökkentés miatt elkerült 97 törzs- és főtisztből csak a két Széchenyi fiút helyezték át a kivételezettnek számító huszársághoz.

Ezzel az eseménnyel zárult gróf Széchenyi István szolgálatának első állomása, amely 1809. április 16-tól december 31-ig, 8 és 1/2 hónapig tartott. A hadsereg és a vezérkar legfiatalabb főhadnagya volt, kapcsolatba került különböző emberekkel, parasztokkal és kézművesekkel, polgárokkal és nemesekkel, közkatonákkal és tisztekkel, neves tábornokokkal és híres államférfiakkal, a főhercegekkel, a nádorral és az uralkodóval. Az átélt események nagy hatással voltak személyiségének fejlődésére és gondolkodásmódjának alakulására. Sokat gyarapodott hadtudományi és katonai képzettsége. Gyakorlatot szerzett a vezérkari munkában, de tapasztalatokra tett szert a műszaki, gyalogos, lovas és tüzér fegyvernemi ismeretekben is. Megszilárdult benne a tiszti hivatás iránti elkötelezettség, ezzel vágott neki új lovastiszti beosztásának. Széchenyi tiszti pályafutásának kezdete jól sikerült annak dacára, hogy 1819-ben, nagy lelki válsága idején, naplójában, vitatható módon, önmaga iránt túl szigorú kritikával illette ezt az időszakot.[69]

A 7. huszár- és az 1. ulánusezred főhadnagya 1810—1813

Gróf Széchenyi Istvánt az a megtiszteltetés érte, hogy magára ölthette a 7. huszárezred díszes — fűzöld csákó, világoskék mente, dolmány és nadrág — főhadnagyi egyenruháját. Az ezred tulajdonosa 1801 óta Johann Liechtenstein herceg, tábornagy volt, az ezred parancsnoka 1807-től Vlasits Ferenc ezredes. Az ezred 1798-ban alakult és részt vett az 1799., 1800., 1805. és az 1809. évi hadjáratban. Az alakulat 1809. december 26-án Magyarországról áttelepült a morvaországi Magyarbródba, ahová 1810. január 1-jén, Széchenyi áthelyezésének napján érkezett meg.[70]

Az áthelyezési lista szerint a cs. kir. udvari haditanács 1809. december 21-i rendeletére „a főszállásmesteri törzsből a tisztelt ezredhez 1810. január 1-ével áthelyezték gróf Széchenyi István főhadnagy urat, aki született Cenken, Magyarországon, 18 éves, katolikus, nőtlen, és 1809. április 16-tól főhadnagy az említett testületnél".[71] Az alakulat hadbiztosa, Andreas Jacks január 30-án vette át az áthelyezési listát és az 1810. február havi állománykimutatás át-

67 SzCsL I. k. II. cs. 9. sz., 39. sz. 40—41. fol.; *Viszota:* i. m. 84—85. o.
68 MNFI 1809:12/10.
69 *Gróf Széchenyi István* naplói. Első kötet. (Szerk.: *Viszota Gyula)* (a továbbiakban — Naplók I.) Budapest, 1925. 702—703. o.
70 A 7. huszárezred történetére 1. Geschichte des k. k. Hussaren-Regiments Nr. 7. Von dersen Errichtung im Jahr 1798 bis Ende 1855. Wien, 1855. és Geschichte des k. und k. Husaren-Regiments Wilhelm II. Deutscher Kaiser und König von Preussen Nr. 7. 1798—1914. Wien, 1914.
71 KA, Wien. Transferirungs Liste. 7. Huss. Rgt. Standes-Tabellen 1809., 1810. Fasc. 669.

helyezési rovatában már olvasható, hogy Széchenyi István főhadnagyot (1 fő, 1 ló) 1810. január 1-jével a főszállásmesteri törzsből felsőbb parancsra áthelyezték és beosztották az ezredesi osztály 1. századába. A Kunovitzban állomásozó 181 fős század parancsnoka Ignaz Baar első lovasszázados volt és Széchenyi a beosztásban lévő két főhadnagy mellé került számfeletti főhadnagyként.[72] Az ezredben a rendszeresített 17 főhadnagy helyett ekkor 25 szolgált és rangsorukban Széchenyi volt az utolsó. A négy havi szabadságon tartózkodó Széchenyi beosztása áprilisig nem változott.

1810 áprilisában az ezredesi osztály 1. századából áthelyezik Spannagel Antal 2. őrnagyi osztálya 1. századába, amely 175 fővel Neudorfban állomásozott. A század parancsnoka az ezred rangidős első lovasszázadosa, Stephaics Antal, számfeletti: Johann Müller; másod lovasszázadosok: Rutzky Ferenc, Szarvas Pál, számfeletti: Petrovay Farkas; főhadnagyok: Gömöry Zsigmond, Thomas Uramavits, számfeletti: gróf Széchenyi István és Karl Wolf; alhadnagyok: Josef Holland, Josef Bodranovits, számfeletti: Varga József.[73]

Ezt az áthelyezést Stephaics Antal századparancsnok eszközölte ki, amikor tudomására jutott a napiparancsból, hogy Széchenyi az ezredhez került. A századparancsnokot erre az indította, hogy a Széchényi-család már hosszabb ideje jóakaratúan pártfogolta a Somogy megyei Stephaics családot. Gróf Széchényi Antal altábornagy előzékenyen támogatta báró Stephaics Ferenc (1731—1811) tábornok katonai pályafutását, aki viszont jó kapcsolatban volt gróf Széchényi Ferenc somogyi főispánnal, István apjával. Stephaics első lovasszázados a Széchényi-család iránti hálából vette századába az ifjú grófot, hogy vigyázzon rá és segítse.[74]

Széchenyi 1810 májusában vonult be ezredéhez és jelentkezett Vlasits Ferenc ezredesnél, akinek átnyújtotta apja levelét, melyben az fiát a parancsnok jóindulatába ajánlotta. Vlasits 1810. május 26-ai válaszában megígérte, hogy István gróf főhadnagy urat kötelességeinek teljesítésében segíteni fogja és megállapítja: „Minden Erkölcse ezen Ifjú Úrnak bizonyossá tészen, hogy Hazának és Excellenciádnak Reménységeit bőven bé fogja telyesítteni."[75] Az ifjú főhadnagyot tehát az ezredben jóindulattal fogadták, amit ő azzal hálált meg, hogy bevonulása alkalmából ebédet adott a tisztikarnak.

Júniusban a 7. huszárezred parancsot kapott a morvaországi Magyarbródból a magyarországi Nagyváradra való áttelepülésre. Az ezred — 1360 fő, 1275 ló — körültekintő felkészítés után 1810. június 17-én kezdte meg menetét és július elején ért Pestre. Július 3-án innen írt levelében Széchenyi a katonasorsot kárhoztatja, hogy nem találkozhatott szüleivel és megígérte: „Drága jó atyámnak bizonnyal soha sem lesz bánata énmiattam, hisz az én dicső elődeimnek drága vére folyik ereimben és hogyan tudnám elfelejteni mindazon atyai intelmeket, melyeket örök hálával és mindig oly benső megindulással fogadtam."[76] A szülőket ebben az időben erősen nyugtalanította két fiatalabb fiuk jövője. Ennek az volt az oka, hogy Pál megunta az 5. huszárezredbeli tiszti szolgálatát és az

72 Uo. Monat Tabelle pro mense Februario, Martio 1810.; Az ekkor szabadságon tartózkodó Széchenyi Istvánt 1810. március 29-én kinevezik kamarásnak. SzCsL 7. cs. I. k. 2. sz. 2. cs. 230. sz. 49—50. fol.
73 Uo. Monat Tabelle pro. Majo 1810.
74 SzCsL I. k. 9. sz. II. cs. 41. sz(19.; Levelek IV. 57—58. o.
75 Uo. 18., 31. o.
76 Uo. 16., 33—34. o.

apja beleegyezésével beadta rendfokozat nélküli kilépési kérelmét a hadseregből, amit 1810. szeptember 15-i hatállyal engedélyeztek.[77] A szülők úgy gondolták, hogy ez az esemény elveszi a legkisebb fiuk kedvét is a katonai szolgálattól és ezért megbízták volt nevelőjét, Liebenberg Jánost, puhatolja ki István jövőre vonatkozó elképzeléseit. Az ifjú főhadnaggyal való júliusi találkozás után Liebenberg arról tudósíthatott, hogy többszöri beszélgetés alapján az a véleménye alakult ki, hogy István gróf meggyőződésből ragaszkodik a tiszti pályához. Neki váltig azt erősítgette, hogy nem akarja azok példáját követni, akik a katonáskodást munkakerülésből választják, hanem tovább akarja magát képezni és a középszerűségből kiemelkedve megbecsülést kíván magának szerezni. Hiszi, hogy a sors irányítja az embereket olyan pályára, amely tehetségüknek megfelel és az egyszer majd meghozza a szerencséjüket is.[78]

Az ezred menete alatt Széchenyi segítőkészségével és megnyerő magatartásával beilleszkedett a tisztikar zárt testületébe. A 2. őrnagyi osztály 1. százada 1810. július 21-én érkezett meg új helyőrségébe, Világosra, és a számfeletti főhadnagy azonnal részletesen beszámolt apjának a kedvezőtlen életkörülményekről. Örömmel ujságolta, hogy a próbára tevő menet és lovaglás nagy fáradalmai után egészséges és jó az étvágya, de szigorú gazdálkodása dacára pénzre van szüksége. Stephaics lovasszázados ajánlja magát és ígéri, hogy hűséges barátja marad.[79] Egy hét múlva írt levelében helyeselte Pál bátyja kilépését a hadseregből: szüleinek most már van egy fiuk polgári pályán, egy otthon a gazdaságban és egy a katonaságnál, s ez így a legjobb rendben van.[80]

Július 28-án Stephaics első lovasszázados is válaszolt gróf Széchényi Ferenc július 1-jei levelére: ami „István Grófot illeti nem tapasztaltam semmi kedvetlenséget" és „föl tett Szándékom is vala hogy én reaja úgy vigyázok észre vétele nélkül mind a szemem világára, hanem amind eddig én, úgy másokis tapasztalták, éppen nem Szükség nekie, mivel ő oly Szép Printipiumokkal a Jo nevelőitől föl vagyon úgy ékesítve, hogy őtet mind alatta mind pedig fölleb valói a Tanulásaért és fáradhatatlan iparkodásáért nagyon szeretik, nékem tsak az fái, hogy a Nagy Érdemű Szétsényi Háznak Jó tetyei melyeket Szétsenyi Generalis Urtul fogva Excellentiádig Stephaicsokkal tettek az erőtlenségem miat még tsak leg kiseb részét is meg nem hálálhatok".[81] A századparancsnok betartotta ígéretét mert a fiatal gróf szinte minden levelében írt pártfogásáról.

Július végétől az ifjú főhadnagyot nagyon leköti a szolgálat és a sok gyakorlatozás, de erősen foglalkoztatja az is, hogy létszámfeletti. Augusztus elején azt reméli, hogy a sok létszámfeletti tiszt dacára, néhány hét múlva, felveszik az ezred tiszti létszámába és a főhadnagyi rangsorban a negyedik helyre kerül, ami azt jelentené, hogy rövidesen másod lovasszázadosnak léptetnék elő. Örül annak, hogy sógorát, gróf Zichy Ferdinánd alezredest kinevezték az 1. ulánusezred parancsnokhelyettesének és közli apjával, hogy alatta szívesen szolgálna. Amikor a szolgálata engedi, a környék ismeretlen tájait járja be, sokat olvas.[82] Leveleiben a 19 éves Széchenyi gyakran bölcselkedik az élet és a társadalom

77 SzCsL 7. cs. I. k. 2. sz. 2. cs. 230. sz. 59. fol.
78 *Viszota:* i. m. 19. o.
79 SzCsL I. k. 9. sz. II. cs. 41. sz. 15.; Levelek IV. 34—35. o.
80 Uo. 12., 36—38. o.
81 Uo. 19., 57—58. o.
82 Uo. 11., 38—39. o.

egyes kérdéseiről és megígéri szüleinek, hogy állhatatossággal, jó erkölccsel és tökéletesedéssel kitart a katonai pályán.[83]

Szeptember első felében arról panaszkodik, hogy osztály- és századkötelékben gyakorolnak, de sajnos az altisztek és a közlegények újoncok és ezért tapasztalatlanok és ügyetlenek az alakzatok megformálásában és a harceljárások végrehajtásában. Sokat gyakoroltatja katonáit, mert sikeresen akarja vezetni a rábízott alegységet a szemlegyakorlaton, noha még mindig számfeletti az alakulatnál.[84] Közben a vagyont őrző és gyarapító atya takarékosságra és jó gazdálkodásra hívta fel a pénzzel könnyedén bánó fiát, amivel annak lelkében nagy vihart kavart, de megfogadta, hogy az atyai intelmek szerint fog élni.[85]

1810. szeptember 18-án báró Mecséry Dániel altábornagy, magyarországi katonai felügyelő Nagyváradon ellenőrizte az ezredet és gyakorlatait. Két nap múlva végrehajtották a 192 fős 2. őrnagyi osztály 1. százada mustráját és a jegyzékben felsorolt négy főhadnagyból az utolsó gróf Széchenyi István volt.[86] Örömmel közölte szüleivel, hogy az ezred szemléje 1810. szeptember 27-én sikeresen befejeződött, Mecséry altábornagy elégedett volt és a századok visszatérnek állomáshelyeikre. Meg volt elégedve magával, mivel első szemléjén kíválóan teljesítette tiszti kötelességeit.[87] Az ezrednél töltött idő alatt megismerte a csapatéletet, a huszárok kiképzését, a katonalovak idomítását, tökéletesítette lovaglótudományát és megtanulta a katonákkal való bánásmódot. Parancsnoki jártassága is gazdagodott, mert szakasz-, szárny-, század-, osztály- és ezredkötelékben minden alakzati formációt és harceljárást sokszor végiggyakorolt. Stephaics Antal pedig megtanította a lovasalegység vezetésének fortélyaira. Szeptember végén még abban bizakodott, hogy bekerül a létszámba és azért nem mehet haza.[88]

Október végén, mivel helyzete nem változott, mégis szabadságot kért, melyet a budai főparancsnokság 1810. október 26-i rendeletével 1811. január 11-ig engedélyezett, majd később március 10-ig meghosszabbított.[89] Otthon a családi tanács megvitatta mit kell tennie a legifjabb fiú katonai karrierjének előrelendítése érdekében. Először is elintézték, hogy távollétében, 1811. február 16-ával a 2. őrnagyi osztály 1. százada létszámfeletti főhadnagyát áthelyezték a Mezőberényben állomásozó ezredesi osztály 2. százada tényleges főhadnagyának.[90] Ezzel lehetségessé vált, hogy a két ezredtulajdonos beleegyezésével ugyanazon rangsorban cserét kérhetett Széchenyi a 7. huszárezredből az 1. ulánusezredbe, ahol sógora segítségével gyorsabb karriert remélt. Széchényi Ferenc kieszközölte herceg Johann Liechtenstein tábornagy és gróf Maximilian Merveld altábornagy engedélyét, hogy fia Ludwig Etzelttel cseréljen. Merveld altábornagy, az 1. ulánusezred tulajdonosa Brünnből írt, 1814. március 5-i levelében örömét fejezte ki Széchenyi Ferencnek, hogy a gróf az ezredébe kerül és hozzájárult Etzelt főhadnaggyal való cseréjéhez: nem kételkedik abban, írta, a fiú nagyérdemű apja nyomdokait fogja követni. Kellemes a számára, ha ez-

83 Uo. 8—10., 40—44. o.
84 Uo. 7., 44—45. o.
85 Uo. 6—7., 46—49. o.
86 KA Wien. Revizions-Liste. Pro Anno 1810. 7. Huss. Reg. Muster-Listen 1806., 1808., 1810., 1811. Fasc. 663.
87 SzCsL I. k. 9. sz. II. cs. 41. 5.; Levelek IV. 49—50. o.
88 Uo.
89 KA Wien. Monat Tabelle pro Novembri, Decembri 1810., Monat Tabelle pro Januario 1811. 7. Huss. Rgt. Standes-Tabellen 1811., 1812. Fasc. 670.
90 Uo. Monat Tabelle pro Februario 1811.

zel hálás emlékezetét bizonyíthatná a korábbi szolgálati éveiben a Horpácson tapasztalt jóságáért és vendégszeretetéért.[91]

Ez után már nem volt akadálya, hogy a két fél írásban is megállapodjon a csere feltételeiről. Etzelt főhadnagy Bécsben 1811. március 9-én kiállított elismervénye szerint, melyet gróf Zichy Ferdinánd alezredes mint tanu írt alá, kijelentette. hogy 3000 forint és egy teljes Lichtenstein huszárezredbeli tiszti egyenruha fejében a Merveld ulánusoknál viselt rendfokozatát gróf Széchenyi főhadnagynak a Liechtenstein huszárezredben viselt rangjával elcserélte. Az apa pedig 1811. április 12-én Bécsben fiával iratott alá egy nyugtát a huszároktól az ulánusokhoz való áthelyezés költségéről, amely a következő tételekből állt: egy kocsi 2400, koffer hozzá 100, Etzelt főhadnagynak 3000, paszományosnak 1600, szabónak 2700, lovakra 7000, összesen 16 8000 forint.[92] A kiadásokból derül ki az ,hogy Széchenyi, miután huszáregyenruháját átadta Etzelt főhadnagynak, elkészítette új ulánus egyenruháját, amely császársárga csákóból, fűzöld mellényből, skarlátvörös felhajtóból állt.

Az áthelyezés tényét a 7. huszárezred 1811. júniusi állománytáblázatának „Kilépett" rovata így rögzítette: az ezredesi osztály 2. századából gróf Széchenyi István főhadnagyot az ezredtulajdonos urak rendeletével a Merveld 1. ulánusezredhez 1811. április 30-cal áthelyezték. A „Más ezredből jött" rovatban olvasható, hogy Ludwig Etzelt főhadnagy az ezredtulajdonos urak rendeletével 1811. május 1-jével a Merveld 1. ulánusezredből bevonult az ezredesi osztály 2. századába.[93] Az áthelyezés 1811. júniusában zárult le, amikor a 7. huszárezred a gróf Merveld 1. ulánusezrednek megküldte az áthelyezési listát, amely tartalmazta Széchenyi személyi és szolgálati adatait, valamint azt, hogy az ezred létszámából kivették. A listát Békéscsabán, 1811. június 7-én készítette Andreas Jacks ezredszámvevő és Vlasits ezredes is aláírta, majd továbbították Nagyváradra, ahol június 14-én Reuban hadbiztos vezette rá az áthelyezést és írta alá.[94] Ezzel az eseménnyel lezárult a gróf szolgálata a 7. huszárezrednél.

Az áthelyezési jegyzék hiteles másolatát az 1. ulánusezred is megkapta és május 1-jével az új főhadnagyot létszámba vette.[95] Az ezred tulajdonosa 1797 óta gróf Maximilian Merveld altábornagy, parancsnoka báró Ludwig Wilgenheim ezredes, helyettese, gróf Zichy Ferdinánd alezredes volt.[96] Az ezredtörzs a csehországi Pardubitzban állomásozott és a májusi állománytáblázat szerint Széchenyit, aki a 17 főhadnagy rangsorában az utolsó, az alezredesi osztály 1. századába (162 fő, 134 ló) helyezték, amely Hohenmauthban állomásozott. Parancsnoka Honorius Thekusch első lovasszázados volt; másod lovasszázadosok Mathias Kosoboricz, Marty Grünwald, Szaniszlo Hottey; főhadnagyok báró Karl Gottesheim, gróf Széchenyi István, B. Nestorovicz; alhadnagyok Julius Wiernier, Eduar Michalowicz.[97]

Teljesült tehát Széchenyi kívánsága, sógora lett a parancsnoka, ő pedig tényleges létszámban levő főhadnagyként, szakaszparancsnok. Hohenmauthból 1811.

91 SzCsL I. k. 9. sz. II. cs. 41. sz. 17.; Levelek IV. 58—59. o.
92 Uo. 7. cs., I. k. 2. sz. 2. cs. 239. sz. 74—79. fol.; I. k. 2. sz. 2. cs. 243. sz. 86—87. fol.; Levelek IV. 59. o.
93 KA Wien. Monat Tabelle pro Junie 1811. 7. Huss. Rgt. Standes-Tabellen 1811., 1812. Fasc. 670.
94 Uo. Transferirungs Liste.
95 Uo. 1. Uhl. Rgt. Standes-Tabellen 1811. 1812., 1813. Fasc. 798.
96 Az 1. ulánusezred történetére 1. *Tedina, Carl Anton:* Geschichte des kaiserlich-königlich österreichischen ersten Uhlanen-Regiments. Wien, 1842.
97 KA Wien. Monat Tabelle pro mense Majo 1811. 1. Uhl. Rgt. Standes-Tabellen 1811., 1812., 1813. Fasc. 798.

május 27-én szüleihez írt levelében már arról számolt be, hogy berendelték az ezredtörzsbe, ahol néhány napig szökevény katonák kihallgatásán kellett résztvennie. Sajnálta ezt az időt, mivel alegysége állandó kiképzést és gyakorlatot folytatott, ami ugyan nagy elfoglaltságot jelentett, de meg volt az eredménye és ezért szerencsés embernek tartja magát.[98] Ez a megállapítása azt érzékelteti, hogy a fiatal főhadnagy, sógora segítségével, beilleszkedett az ezred tisztikarába és az egész nyara feszített katonai kiképzéssel telt el. Az ezrednél 1811. szeptember 20-án megtartották a szokásos évi mustrát. Az alezredesi osztály 1. századáét Hohenmauthban hajtották végre és a mustralista szerint a tisztikar legfiatalabb tagja a 19 éves Széchenyi; főhadnagy társai 26 és 27 évesek voltak. Magyarországi származású kívüle csak a század parancsnoka.[99]

A szemle után elterjedt a hír a francia-orosz háború kitöréséről, a porosz és osztrák katonai készülődésekről. Ezekről tudósítja Széchenyi 1811. október 5-én apját, noha a háború kitöréséről szóló hír valótlannak bizonyult, az viszont igaz volt, hogy a porosz hadsereg már hadilábon állt és az osztrák ezredeket is ellátták tábori felszereléssel, bár még senki sem tudta, Franciaország, vagy Oroszország ellen indulnak-e. Az ezredében szolgáló néhány porosz tiszt biztosra vette: a porosz hadsereg Franciaország ellen fog harcolni. Azt fejtegette a továbbiakban, hogy a katona mindig óhajtja a háborút és biztosra veszi a győzelmet, habár az eddigi tapasztalat mindig az ellenkezőjét mutatta. Szerinte nagy előrelépést a hadművészetben nem tettek és az egyéb ügyek sem javultak annyira, hogy a harc megkezdődjön. Ha pedig egyedül a szerencsében hiszünk, hogy talán most megfordul a kocka, akkor nem cselekszünk okosan. Sokan a háborút fáraó-játékhoz hasonlítják, amelyben néha a legügyetlenebb is legyőz mindenkit és ügyesség nélkül csak szerencsére van szükség. Igaz, állapítja meg, sajnálatra méltó az, akinek a sors nem kedvez, de az észnek kényszeríteni kell tudni a szerencsét és ha ez lehetetlen, még bukásában is nagy marad az ember. Aki hozzá hasonlóan gondolkodik, az nem tehet többet, mint hogy életét feláldozza a közjóért. Legjobb, ha türelmesen bevárja az ember a sorsát és engedi, hogy a gondviselés kormányozza. Még biztosan nem tudja, mi az igazság, de amikor legnagyobb a lárma, akkor többnyire nem történik semmi, ő meghúzódik szállásán a meleg ágyban, amíg módja van, mert majd ráér eleget fázni és éhezni, cél nélkül, a táborokban.[100] Gondolatait a közeljövő háborúja sok vonatkozásban igazolta.

A hazájából kapott hírek sem voltak megnyugtatóak. I. Ferenc pénzügyi stabilizálási intézkedései nagy felháborodást váltottak ki. Betegségére hivatkozva gróf Széchényi Ferenc is lemondott összes hivataláról és az országgyűlésben sem jelent meg. Az udvar politikájának támogatását hazafiúi érzéseivel, az ellenzékiséget múltjával tartotta összeegyeztethetetlennek. Az apa a problémák mellett tájékoztatta fiát az országgyűlés áldozatkészségéről, amely megszavazta a szokásos újonckontingenst, és egymillió mérő rozsot és zabot a hűség jeleként. Erre állapította meg az ifjú Széchenyi: „Vannak még hazafiak, akik méltók arra, hogy a magyar nevet viseljék, mivel készek királyukon és hazájukon segíteni."[101]

98 SzCsL I. k. 9. sz. II. cs. 41. sz. 4.; Levelek IV. 51—52. o.
99 KA Wien. Muster-Iiste. 1. Uhl. Rgt. Muster-Listen 1811., 1812. 1817., 1818. Fasc. 789.
100 SzCsL I. k. 9. sz. II. cs. 41. sz. 2.; Levelek IV. 52—54. o.
101 Uo. 3., 56—57. o.

Széchenyi szabadidejét halászattal, vadászattal, kirándulással múlatta, sógorával sorra látogatták ismerőseiket. Néhány napot Prágában is eltöltött. 1811. novemberében boldog embernek tartja magát.[102] A prágai főhadparancsnokság engedélyével 1812 januárjától márciusig szabadságon tartózkodott Bécsben, szüleinél.[103] Ez alatt, 1812 januárjában, ezrede új állomáshelyre települt és a százada Gödingbe került. Közben világtörténelmi események zajlanak: Napóleon nagy hadserege végrehajtotta felvonulását Ooroszország ellen és Karl Schwarzenberg herceg parancsnoksága alatt a szövetséges XII. osztrák hadtest (35 ezer fő) is elfoglalta kiindulási állását Galiciában. Széchenyi ezrede nem vett részt a katasztrófával végződött oroszországi hadjáratban, hanem Magyarországra való áttelepülésre kapott parancsot. Széchenyi erről tudomást szerezve, 1812. március 26-án Pestről apjának írt levélben megköszönte a tőle kapott tanácsokat és intelmeit a szabadsága alatt Bécsben elkövetett könnyelműségei miatt és kérte, hogy leveleit Gyöngyösre címezze.[104] Az ifjú főhadnagy bevonult ezredéhez, amely előre küldte szállás előkészítésére Gyöngyösre és környékére. Az alakulat 1812. június 5-én indult el és július végén érkezett meg új helyőrségébe.[105] Közben, 1812. június 24-én, Napóleon és szövetségesei átlépték az orosz határt és Moszkváig törtek előre. Széchenyi századával ezalatt Vadkerten állomásozott és kiképzést folytatott.[106] Október közepén, amikor Napóleon kiadta a parancsot a Moszkvából való visszavonulásra, tartották meg Széchenyi századának évi mustráját Vadkerten. Az ellenőrzési lista szerint Széchenyi és lova megfelelt az előírásoknak, és a 16 főhadnagy rangsorában az 5. helyen szerepelt.[107]

Közben drámaian alakult az oroszországi hadjárat és az erősen megfogyatkozott osztrák hadtest parancsnoka, Schwarzenberg tábornagy 1813. január 30-án Varsóban meghatározatlan időre fegyverszünetet kötött az oroszokkal. Ez előtt egy nappal a budai főhadparancsnokság 1813. január 29-i rendeletével Széchenyinek március 29-ig szabadságot engedélyezett, melyet később április végéig meghosszabbítottak.[108] A szabadsága alatt hatalmas változások történtek: Poroszország, szövetségre lépve Oroszországgal, folytatta a háborút Napóleon ellen, aki az egyesült orosz-porosz hadsereget az 1813. május 2-i grossgörscheni és a május 20—21-i bautzeni csatákban megverte. Ausztria ezalatt, hadseregét megerősítve, fegyveresen igyekezett békét közvetíteni a hadviselő felek között azzal a céllal, hogy visszaszerezze elfoglalt területeit és hanyatló tekintélyét.

1813 tavasza Széchenyi életében is nagy változást hozott, mivel többé ezredéhez, noha létszámban ott szerepelt, már nem vonult be, mert kinevezték Schwarzenberg tábornagy egyik parancsőrtisztjének. Tehát nem feledkeztek meg a tehetséges fiatal tisztről, aki vezérkari tapasztalatai mellé csapatgyakorlatot is szerzett. Az ezred júniusi állománytáblájában az alezredesi osztály 1. százada „Távol" rovatában ez olvasható: „vezényelve Őexcellenciája, herceg

102 Uo. 1., 54—46. o.
103 KA Wien. Monat Tabella pro mense Januario, Februario, Martio 1812. I. Uhl. Rgt. Standes-Tabellen 1811., 1812., 1813. Fasc. 798.
104 SzCsL I. k. 9. sz. II. cs. 43. sz. 112—113. fol.; Levelek IV. 62—63. o.
105 KA Wien. Monat Tabelle pro mense Aprilio. Majo, Junio 1812. 1. Uhl. Rgt. Standes-Tabellen 1811., 1812, 1813. Fasc. 798.
106 Uo. Monat Tabelle pro mense Julio, August, September, Octobri 1812.
107 Uo. Revision Liste 1812. 1. Uhl. Rgt. Muster-Listen 1811. 1812., 1817., 1818. Fasc. 789.
108 Uo. Monat Tabelle pro mense Februario, Martio, Aprilio 1813. 1. Uhl. Rgt. Standes-Tabellen 1811., 1812., 1813. Fasc 798.

Schwarzenberg tábornagy úrhoz gróf Széchenyi István főhadnagy május 15-el, mint parancsőrtiszt, 2 lóval." A budai főhadparancsnokság 1813. évi névmutatókönyve is feltünteti a vezénylést a hadsereghez Csehországba a 2605 és 2874 Q számon, de sajnos ezeket az iratokat régen kiselejtítették.[109]

Széchenyi új beosztásba való helyezéséről gróf Zichy Ferdinánd, akit ezredesnek léptettek elő és a 7. huszárezred parancsnokának neveztek ki, 1813 májusában — pontos dátum nem állapítható meg — gróf Széchényi Ferencnek írt levelében számolt be. Megírta, hogy jelentkezett Schwarzenbergnél, akit május 8-án neveztek ki a csehországi megfigyelő hadsereg parancsnokának. Amikor kijött a tábornagytól, Fiala alezredes, első szárnysegéd megkérdezte tőle, a Merveld ezrednél szolgáló gróf Széchenyi főhadnagy lelkiismeretes magatartású-e, amire ő igennel válaszolt. Erre az alezredes elmondta, hogy a herceg személyesen óhajtja parancsőrtisztjének a jövendő hadjáratban. Arra a kérdésére pedig, hogy miképpen jutott a tábornagy erre a gondolatra, megtudta: Széchenyit, mint szorgalmas és ügyes embert, több oldalról ajánlották parancsőrtisztnek. További puhatolózásra 24 órával később megtudta azt is, hogy az előző nap 10 órakor az erre vonatkozó előterjesztést, a vezérkari javaslattal együtt, már az uralkodó elé terjesztették és a rendeletnek aznap már ki kell jönnie. Azt is megjegyezte Zichy, hogy ebben a nem rövid hadjáratban „Stepherl" a parancsnok szeme előtt hajtja végre katonai feladatait és biztos benne, hogy változás következik be pályáján és új rendfokozatba lép elő. A Merveld ezred is menetre készül, hadilábra fog állni, a hadjárat elkezdésekor fia lovasszázados lesz és így könnyen törzstisztként térhet haza.[110]

Széchenyi István főhadnagy 1813 május végén kaphatta kézbe a magyarországi főhadparancsnokságon keresztül érkezett cs. kir. Udvari Haditanácsi rendeletet, mely szerint új beosztásba vezényelték, és ő azonnal elindult Csehországba.

A főhadiszállás parancsőrtisztjeként az 1813—14. évi hadjáratokban

Új szolgálati helyére való bevonulása előtt Széchenyi felkereste Cenken szüleit, hogy parancsőrtiszti beosztásának ellátásához szükséges felszerelésre pénzt kérjen. Erről az a kötelezvény tanúskodik, melyet 1813. június 6-án írt alá édesanyjának, aki 2000 forintot adott, hogy megfelelően felszerelje magát, mivel Schwarzenberg herceghez futártisztként beosztották.[111]

Ebben az időben, június 4-én, a szemben álló felek osztrák közvetítéssel hat heti fegyverszünetet kötöttek és béketárgyalásokat kezdtek. Széchenyi júniusban foglalta el beosztását a Prága melletti liebeni főhadiszálláson, ahol a hadseregparancsnokon és gróf Josef Radetzky altábornagy vezérkari főnökön kívül állandóan együtt volt báró Franz Keller altábornagy, Karl Pausch ezredes, gróf Paar János és Fiala János alezredes főhadsegédekkel, herceg Wenzel Liechtenstein, gróf Felix Woyna, lovag Moritz Bhöm és gróf Hermann Chotek őrnagy szárnysegédekkel, báró Rosty Károly és gróf Karl Clam Martinitz lo-

109 Ho. Monat Tabelle pro mense Junio 1813.
110 SzCsL I. k. 9. sz. II. cs. 38. sz. 13—14. fol.; *Viszota:* i. m. 99—100. o.
111 Adatok gróf Széchenyi István és kora történetéhez 1808—1860. I. k. (a továbbiakban — Adatok I.) (Összeállította *Bártfai Szabó László*) Budapest, 1943. 1. o.

vasszázados parancsőrtisztekkel. A főhadiszállás közel száz tisztjén kívül kapcsolatba került a 16 hadosztályparancsnokkal, számos dandár- és ezredparancsnokkal, valamint a szövetségesek sok tábornokával, törzs- és főtisztjével.

Széchenyi parancsőrtiszti feladatköréhez tartozott a főparancsnok, vagy a vezérkari főnök bizalmas megbízásainak végrehajtása, írásbeli, vagy szóbeli parancsok és jelentések eljuttatása az uralkodókhoz és a különböző tábornokokhoz. A fiatal parancsőrtiszt ott volt a háború minden nevezetesebb mozzanatánál. Nem egyszer jelentékeny feladatokat is bíztak rá, melyeket nagy rátermettséggel hajtott végre és szinte a katonai szakíró szemével számolt be írásaiban az átélt, látott és hallott katonai eseményekről. Tapasztalatai, a főparancsnok és a főhadiszállás döntései, hírei alapján reflexiók sorát fűzi a katonai személyiségekhez, a hadjáratok eseményeihez, a csatákhoz és ütközetekhez. Reflexióinak többsége egybeesik nem egy jeles katonai teoretikus és hadtörténetíró e nagy időszakot tárgyaló műveiben kifejtettekkel.[112] Széchényi Ferenc gróf jogos apai büszkeséggel írhatta rá e becses dokumentumok borítójára: István fiam levelei, az egész Európa számára döntő 1813. és 1814. évi háborúból, amikor a szövetséges csapatok parancsnoka, Karl Schwarzenberg herceg oldalán szolgálva dicsőséget és megbecsülést szerzett.[113]

Ausztria az 1813. június 27-i reichenbachi szerződéssel csatlakozott a szövetségesekhez. Széchenyi a kezdetektől tanúja és résztvevője volt azoknak az előkészületeknek, melyek Európa sorsán oly nagyot változtattak. Júliusban abban bízott, néhány hét múlva megtudják: folytatódik-e a háború, vagy Napóleon hajlandó békét kötni. Megítélése szerint a régi római mondás: „Si vis pacem para bellum" következményei hamarosan megmutatkoznak. Örült annak, hogy június 25-én közölték vele: előlépett másod lovasszázadosnak.[114] Az ezrede júliusi állománytáblázatában is rögzítették előléptetését 1813. július 1-gyel, és áthelyezését az alezredesi osztály 1. századából a 2. őrnagyi osztály 1. századába, vezénylése fenntartása mellett.[115] Helyzetével elégedett volt, mert Schwarzenberg herceg és elöljárói kegyesek voltak hozzá, társaival pedig barátságot tartott. Tábornagya tetszését fejezte ki lovai miatt, mert azokkal feladatát jól tudja majd teljesíteni. Életét viszont egyhangúnak tartotta, mivel szolgálata abból állt, hogy egész napon át lesnie kellett a tábornagy esetleges parancsát és mivel negyedórányira lakott a főhadiszállástól, ott kellett időznie az udvar-

112 Az 1813. és 1814 évi hadjárat történetére 1. *Bancalari, Gustav:* Feldmarschall Carl Philipp Fürst Schwarzenberg. Zugleich Darstellung der Französenkriege von 1792—1815. Salzburg. 1882.; *Bánlaky József:* A magyar nemzet hadtörténelme. Huszadik rész. A francia háborúk időszaka 1792—1815. Budapest, 1941.; *Ehne, Maximilian:* Schlacht bei Kulm. Wien, 1913.; *Glaise v. Horstenau, Edmund:* Feldzug von Dresden. Wien, 1913.; *Hoen, Maximilian:* Feldzug von Leipzig, Wien, 1913.; *Hoen, Max:* Die Hauptarmee 1814. Wien-Leipzig, 1912.; *Kerchnawe, Hugo:* Von Leipzig bis Erfurt. Die Verfolgung der französischen Armee in den Tagen von 18. bis 23. Oktober 1813. Wien, 1906.; *Kerchnawe, Hugo-Veltze, Alios:* Feldmarschall Karl Fürst von Schwarzenberg Führer der Verbündeten in den Befreiungskrigen. Wien-Leipzig, 1913.; *Radezky, Josef:* Denkschriften militärisch-politischen Inhalts aus dem handschriftleichen Rachlaz. Stuttgart-Augsburg, 1858.; Relation der Kriegsereignisse vom 22. bis 30. August 1813 bei Dresden und Kulm. Wien, 1813.; Relation der Schlachten bei Leipzig am 16. und 18. October 1813. Wien. 1813.; Relation über die Einnahme der verschansten Postens von Hochheim am Main, am 9. November 1813. Wien, 1814.; Relation über die Ereignisse Bei Hanau vom 29. October bis 1. November 1813. Wien, 1814.; *Schels, Johann Baptist:* Die Operazionen der verbündeten Heere gegen Paris im März 1814. Wien 1841.; *Schwarzenberg, Karl:* Feldmarschall Fürst Schwarzenberg. Der Sieger von Leipzig. Wien—München. 1964.; *Westmoreland, John Fane:* Memorien über ide Operationen der verbündeten Heere unter dem Fürsten Schwarzenberg und dem Feldmarschall Blücher wägrend des Endes 1813 und 1814. (Übers. v. *F. W. Schreiber)* Berlin, 1844.

113 SzCsL I. k. 9. sz. II. cs. 43. sz. 1. fol.; Levelek IV. 60. o.

114 Uo. 110—111. fol.; uo. 63—65. o.

115 KA Wien. Monat Tabelle pro mense Julio 1813. 1. Uhl. Rgt. Standes-Tabellen 1811., 1812., 1813. Fasc. 798.

ban, vagy az előszobában mindazokkal, akik a tábornagyhoz akartak bejutni.[116] Metternich gyakran járt a főhadiszálláson és 1813. július 16-án életéről lányának így számolt be: „Az ember ott egy hosszú refektóriumban negyven vagy ötven minden színű és formájú bajuszossal étkezik. A hercegnek jó és elegáns főhadiszállása van, amely csupa karcsú és sudár termetű fiatalemberből áll, akiknek fellépése tekintélyt parancsoló. Valódi beteg lennél attól, ahogyan Clam, Paar, Chotek, Széchenyi és mások köhögés nélkül jókedvűen eszik a hagymát, és várják a parancsot, hogy bármikor és bárhová, 25 vagy 30 mérföldet lovagolva, eljuttassák, végrehajtsák."[117]

Ebben az időben a július 11-i trachenbergi haditerv alapján (mely az 550 ezer fős osztrák, orosz, porosz, svéd csapatokat Schwarzenberg csehországi főhadseregébe, Blücher sziléziai hadseregébe és a svéd trónörökös, Bernadette északi hadseregébe osztotta) folyt a Napóleon elleni hadműveletek kidolgozása. Az eredménytelen béketárgyalások után Ausztria 1813. augusztus 11-én megüzente a hadat és a 255 ezer fős (125 ezer osztrák, 82 ezer orosz, 45 ezer porosz) főhadsereg csapatai megkezdték a felvonulást a szász határra. A szövetséges uralkodók, államférfiak és tábornokok kemény alkudozások után döntöttek úgy, hogy az osztrák Schwarzenberg tábornagy lesz a szövetséges főhadsereg főparancsnoka, gróf Barclay de Tolly orosz lovassági tábornok pedig a főhadsereg orosz és porosz csapatainak parancsnoka. Széchenyi megjegyezte, hogy ez nagyon nehéz szerep Schwarzenberg számára, de ha azt jól és szerencsésen betölti, akkor bizonyára kora legnagyobb emberévé emelkedik. A fiatal parancsőrtiszt helyesen ítélte meg az 1813. augusztus 17-i melniki haditanács döntéseit is, amely megerősítette a Radetzky által kidolgozott haditervet, melynek célja, hogy a szövetségesek 3 hadserege a Lipcse felé történő támadással Napóleon 300 ezer fős haderejét kifárassza, majd megsemmisítse.[118] A terv előírta, ha Napóleon megtámadja az egyik hadsereget, az visszavonul és a másik két hadsereg előrenyomulva fenyegeti az ellenséget. Ezt a kifárasztó hadműveleti eljárást addig folytatják, amíg a 3 hadsereg olyan kedvező helyzetbe nem kerül, hogy egyesült erővel döntő csapást mérhet a meggyengült Napóleonra. Ez a látszólag tétlen hadviselési eljárás minden erőfeszítése ellenére meddőségre kárhoztatta Napóleon hadvezéri zsenialitását. Széchenyi nagyon reálisan latolgatta Schwarzenberg, Blücher és a svéd trónörökös lépéseit, de közben tábornagya olyan kegyetlen módon „megfuttatta" 70—100 kilométeres küldetésekkel, hogy mind a négy lova lesántult.[119]

A szövetséges főhadsereg 1813. augusztus 22-én reggel 5 órakor 100 kilométeres arcvonalon, 4 oszlopban átlépte a szász határt: Wittgenstein orosz tábornok Pirnánál, Kleist porosz tábornok Saydánál, az osztrák balszárny élén Sándor cár és Schwarzenberg Marienbergnél, az osztrák jobbszárny pedig szintén Marienberg irányában. A gyenge ellenállás következtében a főhadiszállás elhatározta — mivel Napóleon Blüchert támadta —, hogy Lipcse helyett Drezdát foglalja el. Ám a tétovázó hadvezetés elszalasztotta az időbeni támadást és lehetőséget adott Napóleonnak, hogy megérkezzék és a maga javára fordítsa az eseményeket. A drezdai csatát tárgyaló munkák is elismerik, hogy a főhadiszállás tisztjei, mindenekelőtt a parancsőrtisztek, emberfeletti munkát

116 SzCsL I. k. 9. sz. II. cs. 43. sz. 108—109. fol.; Levelek IV. 65—67. o.
117 *Schwarzenberg:* i. m. 216. o.
118 SzCsL I. k. 9. sz. II. cs. 43. sz. 106—107. fol.; Levelek IV. 67—68. o.
119 Uo.

Ulánustiszt

végeztek, cselekedeteikben elmentek szellemi és fizikai képességeik lehetséges határáig, hogy megbízásaiknak becsülettel eleget tegyenek. Az időjárás sem volt kegyes hozzájuk, mivel állandóan esett, vihar dúlt és olyan hideg volt, mint novemberben. A talaj teljesen felázott a nehéz hegyi terepen, a csapatok sokszor keresztezték, akadályozták egymást céljuk elérésében és az egyedül, vagy egy-két fős kísérettel lovagló tisztek ki voltak téve a megtámadás veszélyének is.

Széchenyi is beszámolt arról, hogy igen sokat szenvedtek, de a hadsereg bámulatos gyors menettel már augusztus 25-én Drezda előtt állt. Ám a várost nem tudták elfoglalni, sőt 26-án délelőtt Bautzenből Napóleon is Drezdába vonult. Elképzelhetetlenek azok a háborús borzalmak és szenvedések, melyet kiálltak Drezdánál. A köpenyét elrabolták a kozákok és mivel másikat nem tudott szerezni, napokig minden takaró nélkül volt és szörnyen áthűlt. Ennek ellenére a főhadiszállás megbízatásaival az orosz tábornokokhoz kellett lovagolnia, ami a legveszélyesebb futárszolgálat volt, mivel a főparancsnok augusztus 22. és 24. között nem kapott jelentést Wittgenstein 1. oszlopának helyzetéről.

Huszártiszt

Ő Wittgensteintől az orosz-porosz csapatok parancsnokához, Barclayhoz, attól gróf Pahlen orosz lovashadtest-parancsnokhoz küldve 3 nap és 3 éjjel folyvást ázott, mást, mint poshadt vizet és penészes kenyeret nem kapott, és így 25-én beteg lett.[120] A főhadiszállástól a Pirnában álló Wittgensteinig és vissza mintegy 180 kilométert kellett lovagolnia. Alig érkezett azonban vissza augusztus 24-én a főhadiszállásra, Radetzky altábornagy, vezérkari főnök nyílt parancscsal azonnal útbaindította futárként egy fontos sürgöny kézbesítésére a Postelbergben tartózkodó I. Ferenchez. Az út alatti kiadásainak összege 33 forint 46 krajcár volt, oda-vissza mintegy 150 kilométert tett meg lovon és 25-én érkezett vissza a főhadiszállásra.[121]

A drezdai hadművelet minden lényeges mozzanatát hűen érzékelteti Széchenyi; megítélése szerint az augusztus 26-i első csatanapon minden erőfeszítés hasztalan volt: nem vették be a várost. Tény, hogy csapatok vitézsége és a katonák bátorsága nem tudta pótolni a hadvezetés súlyos hibáit és noha az első csatanap nem hozta meg a végső döntést, a mérleg nyelve Napóleon javára billent. Augusztus 27-én korán reggel a harc újra kezdődött. Széchenyi szerint emlékezetes nap volt az mindnyájuknak, de különösen neki, mivel az idő olyan

120 SzCsL I. k. 9. sz. II. cs. 43. sz. 109—105. fol.; Levelek IV. 69—71. o.
121 RAL K 165/168—169.; *Viszota:* i. m. 135. o.

hideg volt mint télen és úgy esett, hogy 10 lépésre sem lehetett látni. Reggeltől estig hideglelése volt, ember el nem képzelheti, mennyit szenvedett. S e nap eredménye az volt, hogy a harc az arcvonal közepén eldöntetlenül hullámzott ide-oda, míg a szárnyakon katasztrofálisan alakult a helyzet. A szövetséges harcrend balszárnyát áttörték, Meskó altábornagy hadosztályát elfogták vagy megsemmisítették a franciák, a jobbszárnyat pedig átkarolták és így a szövetségesek vereséget szenvedtek. A nagyobb katasztrófa elkerülésére 3 oszlopban visszavonulást rendeltek el Csehországba, amit a csapatok állandó esőben és az ellenséggel a nyakukban hajtottak végre. Augusztus 29-én mindenki átkelt a szorosokon. Napóleon Kulmnál erőszakolta az áttörést. Ha ez sikerült volna, Széchenyi szerint a hadsereg nagy részét elveszítik, de óriási áldozatokkal azt minden ponton visszaverték.

Széchenyin a drezdai csata alatt láza ismét erőt vett, ám ő a rossz idővel és a tűzzel nem törődve betegen is teljesítette szolgálatát, abban a reményben, hogy, mint írta, egy szerencsés golyó véget vet nyomorúságának. Gyötrelmeit fokozta, hogy az első csatanapon lovát, rajta pogyászával, pénzével, elfogták és neki az arcvonalból a banewitzi főhadiszállásig kellett futnia, ahol aztán sikerült egy rossz lovat vennie 100 aranyért — bár megadott volna érte 500-at is.[122]

A visszavonulás súlyos megpróbáltatásait átélve, Széchenyi erős fájdalomtól kínlódva szolgált a főhadiszálláson, amikor augusztus 29-én Schwarzenberg tábornagy személyes parancsára Teplitzből Prágába szállították gyógykezelésre a láztól szinte önkívületi állapotban levő fiatal parancsőrtisztet.[123] A tábori kórházzá berendezett prágai „Vörös ház" nevű fogadóban a gondos ápolás eredményeként a fiatal szervezet gyorsan kiheverte a betegséget, és a Ballabene bankártól felvett 1000 forint kölcsönből újra felszerelte magát. Elemezve a drezdai csatát, helyesen, azt a következtetést vonta le, hogy a két haderő kimerültsége miatt döntő csatára két héten belül nem kerül sor, és mivel a hadsereg szelleme jó, az elkövetkező új hadműveletől sikert és a hadjárat szerencsés befejezését remélte. Ám ehhez szükségesnek tartotta az osztrák és orosz hadvezérek közötti ellentétek megszüntetését is.[124]

A lábadozó Széchenyi sokat vitatkozott az étteremben politikai és katonai kérdésekről sebesült porosz tisztársaival, akik előtt egyik szeptember eleji napon merész, s végül is valóra vált próféciába bocsátkozva kijelentette: „Ausztria ezekben a napokban puszta fennmaradásáért küzd, a győzelmei és előrehaladásai ellenére szét kell alkotó elemeire hullania. Minden nap jobban közeledik felbomlásához és ennek egy évszázadon belül be kell következnie, mert Ausztria egyes részei egyenlőtlenek és közeledés helyett minden órában mindinkább távolodnak egymástól." A porosz asztaltársak között volt a Leurs nevű osztrák besúgó, aki a nyilatkozatot feljegyezte és egy év múlva a rendőrségnek jelentette.[125] E közben a fiatal parancsőrtisztet továbbra is foglalkoztatta az új hadművelet célja és örült annak, hogy a haditerv szerint csodálatosan tevékenykedik Blücher, a svéd trónörökös és a főhadsereg. Ezért nagyszerűnek tartotta a kilátásokat arra, hogy a közeljövőben „Európa határai közt

122 SzCsL I. k. 9. sz. 43. sz. 90—91., 104—105. fol.; Levelek IV. 69—71., 82—83. o.
123 Uo.
124 Uo. 100—105. fol.; uo. 69—73. o.
125 *Fouriner, August:* Die Geheimpolicie auf den Wiener Kongress. Eine Auswahe ihren papieren. Wien—Leipzig, 1913. 310—311. o.

békét és egyetértést, melytől egyedül függ minden boldogságunk, ismét visszaállítsuk és biztosítsuk."[126]

Széchenyi 1813. szeptember 8-án újra megkezdte szolgálatát a teplitzi főhadiszálláson és azt hitte, hogy 11-én a franciák támadnak, de helyettük másnap az osztrák főhadsereg támadása ért el sikereket. Ezen a „meleg napon" az ifjú parancsőrtiszt már három napja talpon volt és megjegyezte, hogy döntő csatára azért nem került sor, mert Napóleon Blücher ellen fordult.[127] Örült a szerencséjének: hogy Schwarzenberg, Barclay de Tolly és Wittgenstein kíséretéből csupán egy tisztet lőttek le. A 12-i „csinos" ütközet után azt remélte, hogy két nap múlva már Pirnában lesznek. A tábornagy ezekben a napokban sok megbízatással látta el parancsőrtiszjét, ami azt jelentette, hogy főleg az orosz tábornokokat kereste fel. Megnyugvás töltötte el, mivel az osztrákok és oroszok között a hadvezetés diszharmóniája megszűnt és így a közös ügy kilátásai kedvezőbbé váltak. Teplitzet tartotta egész Európa legérdekesebb pontjának, ahol a szövetséges nemzetek uralkodói együtt vannak és életmódjuk olyan, hogy köztük és alattvalóik között nyoma is alig látszik a rangkülönbségnek és feszességnek.[128] Azt gondolta, hogy Napóleont is látta kíséretével, de csak egyik tábornoka volt, a nallendorfi magaslatokon, a szeptember 17-i sikertelen francia áttörési kísérletnél. E helytállás után három napig előőrszolgálatot látott el.[129] Közben a szövetségesek három hadserege Napóleonnal szemben egyre kedvezőbb hadászati helyzetbe került. Ezt érzékelte Széchenyi is és megállapította, hogy az idő megtanította őket a franciák elleni legcélszerűbb hadviselésre. Mint írta: „Mi, úgymond, lassan, de biztosan mozdulunk előre, míg Napóleon hadseregével annyit menetel ide és oda, hogy nemsokára egészen elfogy . . . , egy nap sem múlik el valami csetepaté nélkül . . . az ellenséggel. Ez az egyedüli művészete a francia háború vezetésének, mert a rendes csatában, már ezt meg kell nekik adnunk, sokkal gyorsabb és biztosabb áttekintésük van, míg mi a kisebb ütközetekben és rajtaütésekben vagyunk előnyben. Ebben látjuk a szerencsés eredményt, ez a hadvezetési művészetünk és ezt az elvünket valósítjuk meg, ezen az úton éri el célját a vezetés."[130]

Az a nézete, hogy a siker biztosítéka a bámulatra méltó Schwarzenberg hadvezéri művészete, aki lassú és kombinált hadmozdulataival Napóleont tétlenségre kárhoztatja Blücherrel és a svéd trónörökössel szemben. A tábornagy hallatlan nyugalmának és hidegvérének köszönhető a vegyes főhadsereg szilárd összetartása és ez nagyobb cselekedet, mint Blücher és a svéd trónörökös hadi tettei. Sőt Laudon és Wallenstein hadvezéri eredményei is kisebbek, mivel azokat egységes hadsereggel érték el. Megítélése alapján Schwarzenberg hadvezéri teljesítménye azért utólérhetetlen, mert neki „egy a végtelenül becsvágyó Barclayt, Wittgensteint és a többieket kellett összetartania, akik nem szívesen állnak egy osztrák tábornagy alatt, s akiket csak higgadt jóságával kényszerít engedelmességre. Mily nehéz jól kijönni az orosz cárral, a porosz királlyal és az angolokkal, mindannyian szintén bele akarnak szólni a dolgokba és mily nemes lélek az, amely mindent feláldoz, csak hogy az egyetértést fenntarthassa."[131]

126 SzCsL I. k. 9. sz. II. cs. 43. sz. 100—101. fol; Levelek IV. 73—75. o.
127 Uo. 98—99. fol.; uo. 75—78. o.
128 Uo. 95—97. fol.; uo. 78—79. o.
129 Uo. 93—94. fol., uo. 79—81. o.
130 Uo.
131 Uo.

Széchenyinek meggyőződése volt, hogy Schwarzenberg nagy hadvezér, akinek a hadjárat alatt minden siker köszönhető és kifárasztó hadművészete az egyedüli célhoz vezető módszer Napóleon legyőzéséhez. E nézetének kialakulásában nem kis hatással volt reá Schwarzenberg közvetlen és udvarias egyénisége és az osztrák hadtörténetírás által is „sokfejű" jelzővel illetett főhadiszállás szelleme. 1813 szeptember végén, Benningsen orosz tartalékhadseregének megérkeztével, lehetségessé vált a szövetségesek három hadseregének Lipcse felé való előretörése, hogy a város körzetében döntő csatára kényszerítsék Napóleont. Az ifjú parancsőrtiszt szellemesen jegyezte meg, hogy úgy nézi már az egész hadjáratot, mint egy hajtóvadászatot, ahol egy nagyon ügyes nyulat 10 rossz és ügyetlen agár hajszol, amely üldözőit ugyan kifárasztja, de utóbb azért mégis csak hatalmukba esik.[132] E hasonlat erősen hasonlít a Karl von Clausewitz negyedszázaddal későbbi, „A háborúról" című alkotásában kifejtettekre: Napóleon, amikor „1813 augusztusában és szeptemberében az erőviszonyok kárára alakultak, már ketrecbe zárt módjára forgolódott anélkül, hogy ellenfelei valamelyikét is kíméletlenül tovább lövette volna. Ugyanez év októberében pedig, amikor ez az aránytalanság tetőzött, már Lipcsénél találjuk, ahol a szoba sarkában, hátát a falnak támasztva várja ellenségeit."[133]

Büszke volt Széchenyi arra is, hogy a szeptemberi harcokban helyt állt; mint írja: az egész hadseregben nincs egy ember sem, aki kétes véleménnyel lenne róla. Ez hozzájárult ahhoz, hogy ismét latolgatta katonai előmenetelének lehetőségeit. A döntő lökést az adta meg, hogy ebben az időben közelebbi kapcsolatba került Friedrich Hessen-Homburg lovassági tábornokkal, a 4. huszárezred tulajdonosával, aki felajánlotta neki, hogy ha áthelyezteti magát alakulatához, rögtön századot kap és így nagyobb lenne a valószínűsége, hogy a hadjárat végére őrnagy lesz, amire, a parancsőrtisztek számát tekintve, a főhadiszálláson semmi esélye sincs. Az ezredében csak nyolcadik volt a másod lovasszázadosok rangsorában, de mivel Merveld lovassági tábornok kitüntető barátságával dicsekedhetett, hálátlanságnak tartotta volna az ezredétől való elmenetelt.[134] Továbbra is parancsőrtisztként szolgált tehát és apja szemrehányására, hogy miért egy bankártól és miért nem Schwarzenberg hercegtől kért kölcsönt, azt válaszolta: pénzzavarában a tábornagyhoz azért nem fordult, mert a vészterhes napokban fontos elfoglaltságában ily kicsinységekkel nem merte zavarni, hisz egész Európa szeme rajta volt.[135] Az apai figyelmeztetés után az idős gróf Ballabene bankárral rendezte fia adósságát és újabb összeget is bocsátott rendelkezésére, hogy ne tegye ki nélkülözéseknek legkisebb gyermekét.[136]

A fiatal tisztnek rosszul esett az apai szemrehányás, de hamar túltette magát rajta, mivel kötelességei nagyon lekötötték. 1813. október 2-án Schwarzenberg tábornagy sürgős küldetését hajtotta végre Platonov atamán kozákhadtestéhez Altenbergbe, ahol az sikeres harcot folytatott. A három hadsereg lassú csatározással, de állhatatosan nyomult előre Lipcse felé. A város körzetébe érve 1813. október 13-tól készülődtek a döntő összecsapásra, amiről Széchenyi megjegyezte: a dolgok nagyon jól állnak, „nyolc nap múlva hihetőleg nem lesz

132 Uo. 92. fol.; uo. 82. o.
133 *Clausewitz, Karl:* A háborúról. 1. k. Budapest, 1961. 158. o.
134 SzCsL I. k. 9. sz. II. cs. 43. sz. 92. fol.; Levelek IV. 81—82. o.
135 Uo. 90—91. fol.; uo. 82—85. o.
136 Uo. I. k. 9. sz. II. cs. 38. sz. 2 fol.; uo. 143—144. o.

többé francia hadsereg" és az emberiséget megajándékozhatják a boldogító békével.[137]

A győzelmet kivívták, de a békére még egy fél évet várni kellett. Széchenyi részt vett az október 13-i és 14-i lovascsatározásokban és örömmel állapította meg, hogy az egész hadsereg felkészült a csatára. Október 15-én Blücher és a svéd trónörökös is közelebb vonult Lipcséhez. Napóleon mintegy 190 ezer emberével és 700 lövegével szemben a szövetségesek több mint 300 ezer katonát és 1335 löveget állítottak csatasorba.

Október 16-án, Schwarzenberg és a cár heves vitája után hozták létre — három erőcsoportosításból — a harcrendet, aminek következtében a támadás során három külön harctér keletkezett: Schwarzenberg és Napóleon között a wachaui csata, Gyulai és Bertrand között a lindenaui ütközet, Blücher és Ney közt pedig a möckerni csata.

Széchenyi a wachaui csatában vett részt. A csata Barclay de Tolly reggel 8 órai támadásával kezdődött. Délelőtt visszaszorították a franciákat, de a további előnyomulást Napóleon, 170 löveggel támogatott tartalékainak bevetésével, megállította, délután 1 óra után pedig 3 ezer (egyesek szerint 8 ezer) lovassal Wachaun át ellencsapást mért a harcrend közepére, Württemberg herceg csapataira. A francia lovastámadás sikerrel járt és áttörésük kimélyítésére a güldengossai magaslatig hatoltak előre, ahol az orosz cár és a porosz király tartózkodott. Ekkor érkezett a helyszínre néhány tisztje kíséretében Schwarzenberg, aki felkérte a Wartbergen időző uralkodókat, hogy vonuljanak hátrább, biztosabb helyre. A magaslat lábánál az egy tömegben megakadt francia lovasságot a szövetséges lovasok rendezetlenül kezdték támadni. Ezt látva Josef Bhöm őrnagy, szárnysegéd, Schwarzenbergtől engedélyt kapott, hogy a mintegy 300 lovast rendbe szedhesse és az ellenségre vezesse. A tábornagy kíséretében levő parancsőrtisztek, köztük Széchenyi lovasszázados, csatlakoztak hozzá és a harcrendbe állított alegységekkel arcban és oldalban megtámadták az ellenséges lovasságot. Heves, támadásokkal és ellenlökésekkel tarkított hullámzó lovasharc keletkezett. Az egyik újabb lovasrohamnál a cárt oltalmazó 3 gárda-kozákszázad a francia lovasság jobb oldalában ellenlökést hajtott végre és sikerült azt az ágyúkig visszaszorítani.[138] Az ágyúk közt, a hátravonulók sokaságától gátolva azonban nem tudtak áttörni, a lovasok összekeveredtek és csak karddal küzdöttek, amíg a rendetlen lovastömeg szét nem vált. Ebben a szinte áttekinthetetlen kézitusában Bhöm őrnagy köpenyét darabokra szaggatták, kardhüvelyét lerántották. Schlik százados (1848—49-ben a legsikeresebb osztrák altábornagyot) egy orosz gárdakozák, mert francia tisztnek vélte, olyan súlyosan megsebesítette, hogy jobb szemét elvesztette. Széchenyi István a heves küzdelemben a hátára kapott egy alapos laposvágást és lovát agyonlőtték. Ám a tomboló lovasharcnak mégis örült, mert ismét alkalma nyílt arra, hogy bátorságával tábornagya bizalmát és bajtársai becsülését elnyerje.[139]

Schwarzenberg tábornagy hivatalos jelentésében erről ezt olvashatjuk: „Schwarzenberg tábornagy kíséretéből gróf Paar alezredes főhadsegéd, valamint Bhöm őrnagy szárnysegéd a Gossánál október 16-án vívott nagyon kemény lovasharcban igen kiváló vitézséget tanúsítottak, a császár huszárezredbeli gróf Castiglione, a Merveld ulánusezredbeli gróf Széchenyi és a Hessen-

137 Uo. 87—89. fol.; uo. 85. o.
138 *Hoen:* i. m. 479—480. o.; *Schwarzenberg:* i. m. 242—243. o.
139 SzCsL I. k. 9. sz. II. cs. 43. sz. 82. fol.; Levelek IV. 88—89. o.

Homburg huszárezredbeli gróf Paar lovasszázadosok igen tevékenyen részt vettek."[140]

Az október 16-i csatanap lényegében nem hozta meg a döntést. A szövetségesek tisztában voltak azzal, hogy Napóleon erőit kimerítették, de nem törték meg; ezért 17-re döntő támadást határoztak el. Ám másnapra az esőzések miatt Colloredo és Benningsen hadtestei nem érkeztek meg és ezért a délutáni sestewitzi haditanács úgy döntött, hogy 1813. október 18-án reggel fogják a támadást megindítani. A tanácskozás közben a porosz Goltz ezredes jelentette Blücher möckerni győzelmét. Schwarzenberg levelet írt Blüchernek, melyben közölte: a főhadsereg másnap reggel 9 órakor megkezdi a támadást és felkérte az együttes támadásra. Goltz a tábornagy levelével délután fél négy felé indult vissza Blücherhez, de Schwarzenberg, nem egy korábbi sikertelen futárküldetésből okulva, elhatározta, hogy még egy futártisztet küld a sziléziai hadsereg parancsnokához. A választása parancsőrtisztjei közül gróf Széchenyi Istvánra esett. E híres küldetéssel 1813. októberétől napjainkig sokan foglalkoztak, de időpontjára, útvonalára és más részletekre nézve a források adatai hiányosak, eltérőek és ellentmondásosak. Széchenyi maga leveleiben a lipcsei csata alatti parancsőrtiszti megbízatásairól és tevékenységéről csak nagy általánosságokban beszélt.[141]

Sógora, gróf Zichy Ferdinánd ezredes az első, aki feleségének írt 1813. november 15-i levelében öccse hőstettéről a következőképpen számolt be: „Érthetetlen, hogy Stepherl semmit sem mesélt el, ergo én teszem meg ... Stepherlt, Schwarzenberg herceg a 16-ról 17-re virradó éjszaka Blücher tábornagyhoz küldte, hogy őt a 18-i csatára meghívja (így szokás ez nálunk, hogy udvariasan, mint valami politikai ebédre, meghívni az urakat). Megbízatásában eljárt és azt a parancsot is hozta Blüchernek, hogy a svéd trónörököst is hívják meg. Blücher, de még inkább Gneisenau kétségbe vonták annak lehetőségét, hogy ezt az ingadozó félbolondot (aki mindig mást tesz, mint amit kellene), ilyen lépésre rábírhassák. Ekkor Stepherl gyors elhatározással így szólt Blücherhez:

— Adjon excellenciád egy lovat!

— Mit akar ön fiatalember? volt a kérdése.

— Rábírom a trónörököst a menetre, bármibe is kerüljön! — volt a válasza. Tetszett ez az öreg harcosnak, egy lovat és áldását adja a szükséges vállalkozáshoz. Stepherl elvágtatott a trónörököshöz, kinek szállása előtt több porosz tisztet talált, kikkel közölte, hogy a trónörököst a császárok és a porosz király nevében felszólítja, vonuljon Lipcse ellen. Egyik tiszt megkérdezte vajjon van-e erre megbízatása, amire Stepherl bevallotta, hogy az bizony nincs, de legfeljebb saját fejét kockáztatja, amely a közjóért nem drága. Erre ez azt felelte: Fiatalember, ön sokat mer, de magam fogom bejelenteni. Az illető egy porosz herceg volt, akinek nevét már elfelejtettem. Stepherl bátran lépett a trónörökös elé, aki a menetet először megtagadta, majd magát mentegetve, mindenféle kifogáshoz folyamodott. Stepherl nem vesztette el lélekjelenlétét és írást kért arról, hogy a három uralkodónak meghívását Lipcsébe átadta. A trónörökös ezt megtagadta, de később gondolkodóba esett, visszaszólította Stepherlt és behívatott néhány tábornokot. Stepherl leírta nekik a menetvonalat, a trónörökös időben érkezett és eldöntötte a lipcsei csatát, amely különben menthe-

140 Relation der Schlachten bei Leipzig 16. und 18. Oktober 1813. Wien, 1813. 30—31. o.
141 SzCsL I. k. 9. sz. II. cs. 43. sz. 63—83. fol.; Levelek IV. 88—104. o.

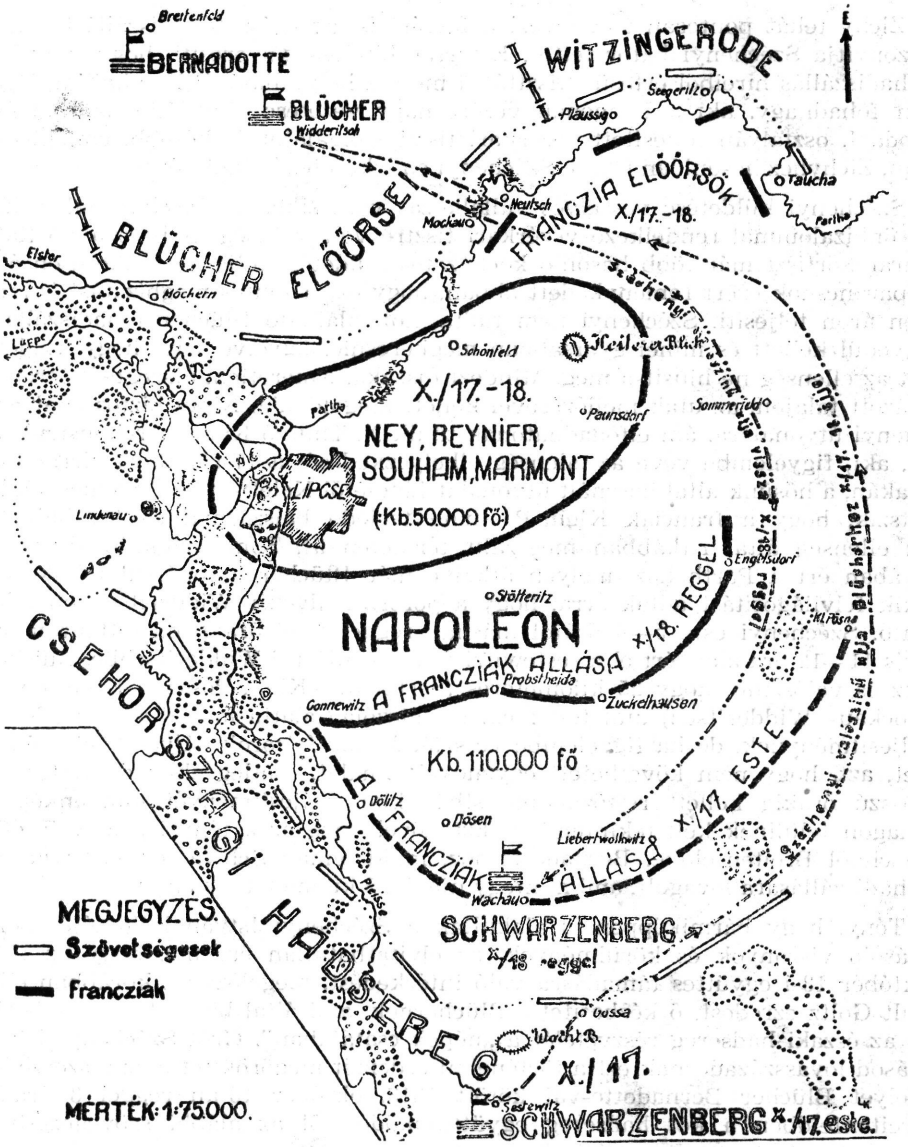

Vázlat Széchenyi 1813. október 17—18-i lipcsei lovaglásához. N. Thurzó Kálmán: Gróf Széchenyi István szerepe a lipcsei csatában. (Hadtörténelmi Közlemények, 1914. 335—362. o.)

tetlenül elveszett volna. Bocsáss meg, hogy nem tudom úgy leírni az esetet, ahogy tudom, de Schwarzenberg egész főhadiszállása bizonyítja ezt a történetet. Ez a tett ebben a háborúban megtörtént valamennyinél többet ér."[142]

142 Uo. I. k. 9. sz. II. cs. 38. sz. 13—14. fol.; Levelek IV. 142—143. o.

Zichy tehát pontosan megnevezi a forrást is, az egész főhadiszállást, amely bizonyítja Széchenyi bátor tettét. E forrás hitelességét erősíti, hogy szintén a főhadiszállás híreiből értesült tiszttársa merész helytállásáról Maximilian Thielen főhadnagy, aki a Langenau vezérőrnagy vezetése alatt álló hadműveleti iroda I. osztályán teljesített vezérkari tiszti szolgálatot és később, emlékiratában, Zichyhez hasonlóan írta le Széchenyi emlékezetes küldetését.[143]

Széchenyi küldetése veszélyes vállalkozás volt, sikeres végrehajtásához kellő önbizalommal rendelkező vezérkari tisztre volt szükség. A becsvágyó fiatal parancsőrtiszt már több hasonló kockázatos küldetést teljesített sikeresen és a főparancsnok ezért reménykedett abban, hogy ezt a fontos megbízatást is minden áron teljesíti. Széchenyi nem tudta, hol található Blücher főhadiszállása, egyedül kellett és minél gyorsabban megkeresnie, ügyelve arra, hogy küldetését az ellenség ne hiúsítsa meg. Mindezt éjszaka, ismeretlen, átszegdelt terepen, átázott talajon, az utak mellőzésével kellett megoldania. Nincs biztos adat Széchenyi útvonalára, ám elfogadhatónak tűnik N. Thurzó Kálmán rekonstrukciója, aki, figyelembe véve az ellenség elhelyezkedését a 17-ről 18-ra virradó éjszakán, a hősünk által használt útvonalat Lipcsétől Keletre teszi.[144] Valószínűleg látszik, hogy a franciák Klein-Pössnáig terjedő balszárnya előtt áthaladva, az ellenség által ritkábban megszállt területen át, Sommerfeld-Mockau irányában ért a Parthéhoz, melyen átkelve már Blücher katonáival találkozott, akik felvilágosítást adtak arra, hogy a porosz hadvezér Widderitschben található. Széchenyi este 5—6 órától másnap reggel 4—6 óráig lehetett úton, vagyis 11—12 óra alatt ért el a sestewitzi főhadiszállásról Widderitschbe, Blücherhez és valószínű, hogy 25 kilométeres (Sestewitz—Klein-Pössna—Engelsdorf—Mockau—Widderitsch) utat tett meg. Ez látszólag alatta marad az átlag lovasteljesítménynek, de ha figyelembe vesszük a már felsorolt súlyos körülményeket, azt, hogy nem követhetett egyenes útvonalat, esetleg eltévedhetett, vagy hosszú órákig kellett rejtőzködnie stb., akkor teljesítményét mindenképpen átlagon felülinek kell tekintenünk. Ezt növeli még az a tény is, hogy Widderitschből Breitenfeldbe, Bernadotte-hoz, majd onnan Schwarzenberg wachaui főhadiszállására lovagolt, ami mintegy újabb 25 kilométert jelentett.

Tény, hogy bármiképpen is alakultak a Széchenyi István küldetését befolyásoló viszonyok és körülmények, az elvitathatatlan érdeme, hogy az 1813. október 18-i együttes támadásra való intézkedést, megelőzve a korábban elindult Goltz ezredest, ő kézbesítette Blüchernek, ami által biztosította a sziléziai és az északi hadsereg részvételét a „népek csatájában". Gróf Széchenyi István másod lovasszázadosnak ezt a történelmi érdemét megörökítette az a szerződés, melyet Blücher Bernadotte-val kötött 1813. október 18-án reggel 8 órakor Breitenfeldben a két hadsereg együttműködéséről az alábbi szövegezésben:

„Miután Schwarzenberg herceg, tábornagy Széchenyi gróf századossal tudatta azt, hogy őfelségeik, Sándor cár, az osztrák császár és a porosz király az ellenséget meg akarják támadni és azzal a kívánsággal vannak, hogy az északi hadsereg és a sziléziai hadsereg ebben a nagy vállalkozásban részt vegyenek; és minthogy továbbá Blücher tábornok a hozzá intézett felszólítás kö-

143 *Thielen, Maximilian:* Erinnerungen aus dem Kriegerleben eines 82-jährigen Veteranen der österreichischen Armee. Wien, 1863. 74—75. o.; Széchényi István gróf lovaglása a a lipcsei csata előestéjén. HK 1888. 319—320. o.

144 *N. Thurzó:* i. m. 384—351. o.

vetkeztében a trónörökös főhadiszállására érkezett, a következő megállapodás jött létre."[145] Ez után két pontban részletesen szabályozzák az együttműködés feltételeit. Széchenyi Blüchertől Bernadotte-hoz lovaglására eddig a levéltári kutatásoknak nem sikerült korabeli iratokat feltárniok; az ismert forrásokban pedig a vállalkozás napjában (16-ról 17-re vagy 17-ről 18-ra virradó éjszaka) van eltérés. A magyar hadtörténetírás sem egységes ebben a kérdésben: N. Thurzó Kálmán megkérdőjelezi a lovaglást,[146] Bártfai Szabó László, Viszota Gyula és Török Pál eltérő időpontokkal elfogadja és bizonyítja, hogy végrehajtott egy ilyen küldetést.[147] Az osztrák hadtörténetírás mintegy évszázada vita nélkül, tényként fogadja el Széchenyi útját Bernadotte-hoz.[148]

A gróf október 18-án, a csata kezdetén érkezett vissza a főhadiszállásra és jelentette küldetésének teljesítését. A történelmi jelentőségű 18-i és 19-i csatanapot Schwarzenberg tábornagy kíséretében, vagy különböző intézkedései továbbításával töltötte el. A gyűrűbe fogott Napóleon 190 ezer katonájára a szövetségesek 300 ezer katonája támadt. A főhadsereg (150 ezer fő) három harccsoportban a francia jobbszárnyra, a svéd trónörökös (100 ezer fő) Paunsdorf—Schönfeld irányába, Blücher (25 ezer fő) Gohlis—Pfaffendorfon át, Gyulay pedig (20 ezer fő) Lindenau felé támadott. A küzdelem délután két óra után dőlt el Bernadotte támadásával, ez után az ellenség Lipcse felé hátrált, majd este megkezdte a visszavonulást Erfurt felé. A város birtokbavételéért október 19-én délig véres harc folyt, de a minden oldalról betörő szövetségesek délutánra elfoglalták Lipcsét. Ezután az uralkodó és a hadvezérek végiglovagoltak a városon, majd a győztes csapatok elvonultak az uralkodók előtt és ekkor történtek meg az elismerések is. A hivatalos jelentés is közölte, hogy gróf Széchenyi István másod lovasszázadost első lovasszázodssá és századparancsnokká léptették elő és a cár kitüntette az orosz Szent Vladimir Rend IV. osztályával.[149] Az 1. ulánusezred 1813. október havi állománytáblázatában is feljegyezték, hogy a távollévő gróf Széchenyi István másod lovasszázados a 2. őrnagyi osztály 1. századából folyó hó 20-án előlépett első lovasszázadossá és századparancsnokká, és ezredén belül, mint létszámfelettit, áthelyezték a tartalékszázadba.[150]

A lipcsei csatáról Széchenyi 1813. október 22-én Nauenburgból apjának írt néhány soros levelében így tett említést: „hála az égnek, sok veszedelmen túl vagyunk és a sors ezen megpróbáltatásait is szerencsésen és egészségesen éltem át. Immár csak előre megyünk most, és személyemet illetően átestem egy szerencsés csatán, úgy hogy semmi bajom sem történt, és az egész kíséret egy rendfokozattal előlépett és így én most már első lovasszázados vagyok".[151] Napóleon közben 1813. november 2-án átkelt Mainznál a Rajnán és biztonságba került, mert a szövetséges haderő nem lépte át a folyót, hanem a jobb partján táborokba települt, a főhadiszállás pedig Frankfurtba. Ezzel a németországi hadjárat

145 *Hoen*: i. m. 573. o.
146 *N. Thurzó*: i. m. 355—362. o.: Széchenyi maga két alkalommal, 1844. október 28-i felsőházi beszédében (*Gróf Széchenyi István beszédei. [Összegyüjtötte Zichy Antal]* Budapest, 1887. 419. o) és 1841. szeptember elejei döblingi feljegyzésében (RAL K 165/128 I., *Viszota:* i. m. 155—157. o.) foglalkozott küldetésével.
147 *Bártfai Szabó:* i. m. 44—45. o.; *Viszota:* i. m. 42—46. o.; *Török:* i. m. 179—183. o.
148 Példának 1. *Schwarzenberg*: i. m. 244—245. o.
149 Relation der Schlachten bei Leipzig am 16. und 18. Oktober 1813. Wien, 1813. 35., 37. o.
150 KA Wien. Monat Tabelle pro mense Oktobero 1813. 1. Uhl. Rgt. Standes-Tabellen 1811., 1812., 1813. Fasc. 798.
151 SzCsL I. k. 9. sz. II. cs. 43. sz. 83. fol.; Levelek IV. k. 88. o.

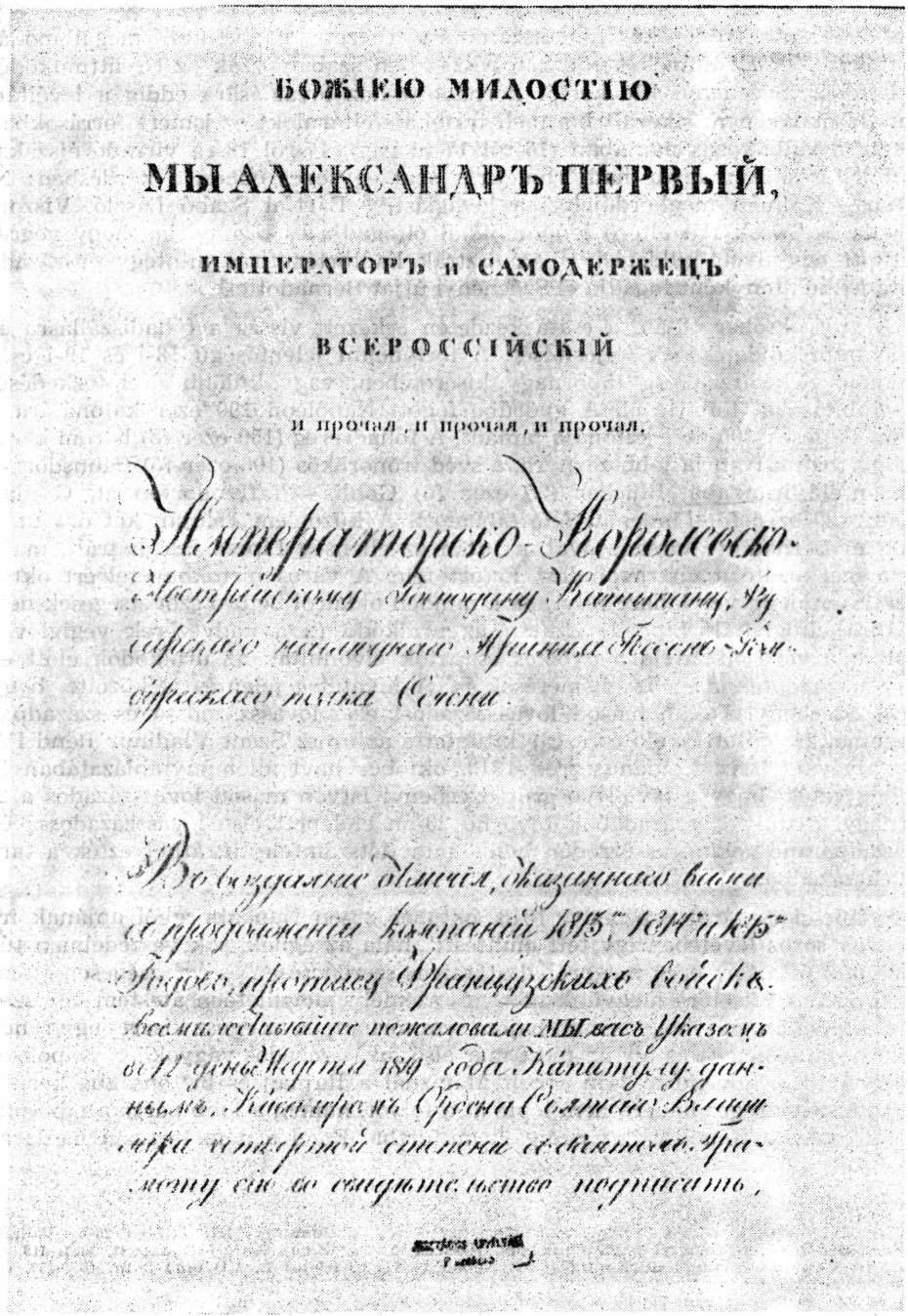

БОЖІЕЮ МИЛОСТІЮ

МЫ АЛЕКСАНДРЪ ПЕРВЫЙ,

ИМПЕРАТОРЪ и САМОДЕРЖЕЦЪ

ВСЕРОССІЙСКІЙ

и прочая, и прочая, и прочая.

Императорско-Королевскому Австрійскому Бомбардирному Капитану, Кавалеру Императорскаго Австрійскаго Военно-Іоаннитскаго ордена Сечени.

Во воздаяніе отличія, оказаннаго вами в продолженіи кампаній 1813, 1814 и 1815 годов, против Французскихъ войскъ, всемилостивѣйше пожаловали МЫ васъ Указомъ в 11 день Марта 1849 года Капитулу данными, Кавалерскій Орденъ Святаго Великомученика и Равноапостольнаго Князя Владиміра четвертой степени с бантомъ. Грамоту сію за собственною подписать,

Az orosz Szent Vladimir Rend IV. osztálya adományozási oklevelének első oldala (Országos Levéltár)

véget ért, de nem a háború. Széchenyi, mivel rövid ideig Blücher tábornagyhoz volt beosztva, csak később érkezett a frankfurti főhadiszállásra, ahol a novemberi nyugodtabb napokban ujra és ujra felidézte a lipcsei csatát, amikor szavai szerint rémületes időket éltek át: „A Lipcsénél töltött 2 szörnyű nap alatt, ahol 2000 ágyú mérkőzött egymással, és ahol nem volt ember, akit ne ért volna szerencsétlenség szerencsével együtt egyszerre, semmi bajom sem lett, mindössze lovamat lőtték agyon, és egy rohamnál, amelyben szegény Schlich egy orosztól gyalázatos arcvágást kapott, egy hatalmas, megjegyzem: lapos vágást kaptam a hátamra (szó se róla, elég tisztességes sérülés). Különben örvendek, hogy alkalmam lett tábornagyom bizalmát és bajtársaim szeretetét kivívom... Az ilyen háborúk jellege valóban ostobán barbárabb, ahogy mondom, semhogy a legőrültebb ember is a világon örömét lelhetné bennük. Az úton Lipcsétől idáig legalább 15 000 holtest és 10 000 ló fekszik szétszórtan, kocsin vagy lóháton a halottakon kell keresztül gázolni; nincs falu az egész környéken, mely felgyújtva vagy kirabolva ne lett volna: ez szörnyű látvány és minden emberi képzeletet felülmúl."[152]

Türelmetlenül várja Széchenyi, hogy a Rajnán átkelve megsemmisítsék Napóleon uralmát és megteremtsék a békét. A korábban ambiciózus parancsőrtisztet kimerítették a báborús szenvedések és ezért kemény kritikának adott hangot a tiszti pályával kapcsolatban, amikor megállapította: „E hadjáratból bőségesen kivettem a részemet és most már belső megelégedéssel, igazi örömmel óhajtanám látni a végét e szörnyű drámának. Eddig a szenvedély hajtott; most már csak a kötelesség és a vas engedelmesség. Mentől közelebbről tanuljuk ki ezt a borzasztó mesterséget, annál inkább be kell látnunk, hogy mindaz, ami előttünk oly nagynak, oly nemesnek látszik, voltaképpen oly kisszerű és nyomorúságos. Az emberek csak a külszín után mennek és az álbecsületre számítanak, mellyel embertársaik nekik adózni lesznek kénytelenek, semmint lelkiismeretük megnyugtató szavára hallgatnának, mely isteni érzés a boldogtalanok előtt egészen ismeretlen. A legfőbb érdem, melyre bármely katonaember szert tehet, csak abból az ismert mondásból áll: lehető legtöbb embert megölhessen vagy megölethessen. Aki ezt a hivatást jól teljesíti, azt szeretik, tisztelik és becsülik; aki parancs nélkül ilyen dolgokat végrehajt azt elhalmozzák érdemrenddel és becsületszalaggal, még a Vladimir kereszttel is, mely most az én, rendkívül érdekes kis alakomat ékesíti. Ez annyivel érdekesebb előttem, mert tudtommal senkit sem bántottam, hanem többnyire védekező állásba helyeztem magamat, ha aztán valaki nagyon is közel jött hozzám, az ő baja volt, hogy reá koppintottam.

A háború annyira ellentétben van mindazokkal az érzelmekkel, melyeket maga a természet gyermekkorunk óta szívünkbe oltott, hogy igazi fáradságba és nagy erőfeszítésbe kerül, amíg az emberi részvét és szánalom minden csíráját elfojthatjuk magunkban. Nagy erőltetéssel bár, de szívemet végre oly acélkeménységűvé edzettem, és most már oly irtózatos kegyetlen ember vagyok, hogy magamtól is szinte félek és nem merek egyedül maradni; kell valakinek mellettem lenni, aki megvédjen önmagam ellen."[153]

Az egyéniségében történt nagy változást jelezte az a zord megjegyzése, hogy a halottak szerencsések, az élőknek a barátaik tetemén át kell eljutniuk a győ-

152 Uo. 82. fol.; uo. 88—89. o.
153 Uo. 80—81. fol.; uo. 90—91. o.

zelemig. Közben egyre többet elmélkedett jövőjéről, mivel nem akart rosszindulatú fiatalemberré válni, ám örök életére jó magaviseletű századparancsnokká sem kívánt átalakulni. A további katonai szolgálatának két lehetséges feltétele van: a háború alatt őrnagy lesz, vagy nem. Ha előlép törzstisztté, akkor távoznia kell az 1. ulánusezredből mert kellemetlen neki, hogy több tisztjét rendfokozatban megelőzte. Ebben az esetben csak lovakra kér pénzt apjától, hogy a Mária Terézia Rend lovagkeresztjének másik felét is elnyerhesse, mivel tudatában volt annak, hogy harci tetteivel már közel került e magas kitüntetés elnyeréséhez. Az 1813. október 21-i köseni ütközetben elpusztult kedvenc lova helyett egy másik lóra volt szüksége; november 21-i levelében vallotta be apjának, „hogy egy jó katonaló igen boldoggá tenne, mert így szolgálatomat ismét kényelmesen végezhetném, és esetleg a mi Teréz-keresztünk másik felét is, amelyért az első lépést mégis csak megtettem már, és egyik felét majdnem ki is érdemeltem, kivívjam. Ajándékozza meg tehát kedves apám fiát és egyúttal a hazát is egy jó harci ménnel."[154] Kijelentette azt is, hogy ha ebben a hadjáratban, ami valószínű, nem lesz őrnagy, akkor barátja, Konstantin nagyherceg ajánlatát veszi fontolóra, aki át akarja venni vértesezredébe; és ha megunná az orosz szolgálatot, mint sokat látott tapasztalt mágnás, könnyen bejuthatna egy hazai ezredbe.[155] Ám végül ebből a tervéből semmi sem lett és a hadi események más irányt jelöltek ki számára.

Schwarzenberg tábornagy 1813. november 25-én megbízta Széchenyit, hogy akadályozza meg az ellenséges tábornokok Franciaországba szökését a drezdai kapituláció elől, ami könnyű volt, mivel a határt Freiburgtól Schaffhausenig nem őrizték. Széchenyi nyolc nap alatt, a helyi hatóságok segítségével, megszervezte a népfelkelést a határ lezárására, majd 1813. december 3-án bevonult a frankfurti főhadiszállásra, ahol jelentkezett „jó és lovagias tábornagyánál", aki megelégedetten vette tudomásul a feladat végrehajtását.[156] A szökevény francia tábornokokat Strassburg környékén fogták el.

Széchenyi is tudta, hogy a béketárgyalások meghiúsultak és a szövetségesek 1813. december 4-én nyilvánosságra hozott frankfurti kiáltványukban kijelentették, hogy nem a francia nemzet, hanem Napóleon ellen folytatják harcukat, uralmának megtöréséig és a béke helyreállításáig. Az ifjú tiszt a kiáltvány szavaival tudósította szüleit arról, hogy átkelnek a Rajnán „az emberiség javát szolgáló béke megteremtésére, ami még sok derék ember vérébe fog kerülni."[157] A haditerv szerint Schwarzenberg főhadserege (220 ezer fő) a svájci Baselen át Langres és Dijon felé, Blücher hadserege (80 ezer fő) a Közép-Rajna mellől Metz, Bülow hadserege (60 ezer fő) Reims irányában fog Franciaországba betörni, elkerülve Napóleon főerejével (125 ezer fő) a csatát, és a Marne-vonalán egyesülve indulnak Párizs elfoglalására. Széchenyi a december 12-én Freiburgba áttelepült főhadiszálláson azon tanakodott, hogy merre irányulnak majd a hadműveletek. A béke legnagyobb akadályának Napóleont tekintette, akitől jobban féltek, mint egész hadseregétől.[158] A freiburgi napok alatt sok elfoglaltsága volt, mert egyedül ő volt a tábornagy kísérője és állandóan szolgálatára kellett állnia. Apja érdeklődésére, hogy mivel érdemelte ki a kitüntetését,

154 Uo. 78—79. fol.; uo. 92—94. o.
155 Uo. 78—81. fol.; uo. 91., 95—96. o.
156 Uo. 72—75. fol.; uo. 96—99. o.
157 Uo. 72—73. fol.; uo. 99. o.
158 Uo. 68—71. fol.; uo. 100—101. o.

1813. december 17-én ezt írta: „Kegyelmed felszólít, hogy részletesen mondjam el, miképpen történt, hogy a Vladimir Rendet megkaptam. — A felelet erre igen rövid: hát igen sok szerencsével és érdem nélkül, amiként azt kedves bajtársaim legtöbbje is megkapta. Különben most már a melleken olyan sok érdemrendet látunk, hogy megjegyzem, végül kellemesebb lesz, ha ilyen módon egy kitüntetésem sem lenne."[159]

Örömmel tudósított arról, hogy 1813. december 20-án a csapatok, átkelve a Rajnán, lassan nyomultak előre, neki alig van egy szabad órája, mert állandóan utasításokat kell továbbítania a parancsnokoknak. Rövid pihenő alatt az ifjúból férfivá vált Széchenyi arról bölcselkedett, hogy mit tartogat még számára ez az „ördögi háború", mit hoz számára a sors: örömet, vagy halált.[160] Az újév első napját barátjával, gróf Nesselrodéval a Hünningen erődjének ostromát vezető gróf Pappenheim bajor tábornok társaságában töltik.[161] Az altkirchi főhadiszállásról 1814. január 3-án írt levelében örömmel közölte apjával, hogy első ízben küldhetett valóságos ellenséges területről levelet hazájába és beszámolt arról is, hogy a hadsereg másnap Langres-ig fog előrenyomulni.[162] Ekkor már három napja Blücher is Metz—Nancy felé menetelt, de Schwarzenberg erről semmit sem tudott és Széchenyit küldte el felkutatására.

Radetzky altábornagy, vezérkari főnök 1814. január 5-én írta alá e fontos megbízatásra a nyílt parancsot, mely szerint Széchenyi, futárként, fontos sürgönyt visz Blücher tábornagynak; a katonai és polgári hatóságok segítsék elő a lovasszázados úr küldetésének teljesítését.[163] Mánap reggel indult útnak és két és fél nap alatt, dacolva az időjárással, esőben, hóban, viharban, gyalog, lovon és szekéren, 138 francia mérföldet megtéve, Metz tájékán jelentkezett Blüchernél. Ő a következő üzenetettel küldte vissza az ismerős parancsőrtisztet: „Kedves jó Csecsnyim! (ez az én nevem) Jelentse meg Schwarzenberg hercegnek, hogy én folyvást előre menetelek, egyenesen Párizsba. Az ellenséget ahol megtalálom, ott megtámadom, és ha végre megláttam a francia főváros tornyait, egy üveg német bort fogok az egészségére kiüríteni."[164] E nyilatkozat után Széchenyi lelkesedve megállapította: „Ez aztán a kedvemre való hadvezér." Ítéletidőben utazva január 14-én érkezett meg a vesouli főhadiszállásra, ahol átadta Schwarzenbergnek Blücher üzenetét.[165]

A főhadsereg előnyomulása miatt Széchenyi azt hitte, hogy a franciák már nem képesek őket feltartóztatni és közel van Párizs bevétele. Mint parancsőrtiszt állandóan úton volt; Schwarzenberggel Dijonba utazott, majd az udvari főhadiszállásra küldték, utána az V. hadtest parancsnokához, Wrede bajor tábornokhoz és Württemberg tábornok, IV. hadtestparancsnokhoz; január 25-én ismét a „General Vorwärts" névvel nevezett Blücherhez, aki január 29-én egyesült a főhadsereggel.[166] Az egyesült hadsereg 1814. február 1-jén La Rothiérenél sikeres támadást hajtott végre Napóleon ellen, és másnap Blücher 40 ezer fős hadseregével ismét különvált a gyorsabb előretörés reményében. Troyert elfoglalásában Széchenyi már Napóleon gyors bukását és a közeli békét

159 Uo. 66—67. fol.; uo. 102—104. o.
160 Uo. 63—65. fol.; uo. 104—107. o.
161 Uo. 45—46. fol.; uo. 60—61. o.
162 Uo. 43—44. fol.; uo. 61—62. o.
163 RAL K 165/170.; *Viszota:* i. m. 136. o.
164 SzCsL I. k. 9. sz. II. cs. 43. sz. 59—61. fol.; Levelek IV. 107—110. o.
165 RAL K 165/171.: *Viszota:* i. m. 136. o.
166 SzCsL I. k. 9. sz. II. cs. 43. sz. 51—59. fol.; Levelek IV. 109—113. o.

látta. Ebben az időben éjjel és nappal lovon ülve teljesített futármegbízatásokat, így február 6-án York porosz tábornok, hadtestparancsnokhoz küldték.[167] Közben Napóleon február 10-én váratlan csapást mért Blücher szétforgácsolódott hadosztályaira, és ugyanaznap Széchenyi, kit betegen, éjjel, álmából vertek fel, hogy az előőrsöktől szedje össze a jelentéseket az ellenség mozdulatairól, eltévedt és a mocsárban majdnem elsüllyedt. Pisztolylövésére a 2. huszárezred három huszára kimentette a bajból és reggel hadvezérének nyugodtan jelenthette, hogy az „ellenség nyom nélkül eltávozott", aki ezért a jelentésért kifejezte neki „teljes megelégedettségét".[168]

Blücher vereségének hírére Széchenyi ismét távolabb látta a háború befejezésének időpontját, mivel a szövetséges vezetők bátorsága alászállt és ha nem lett volna ott Schwarzenberg és Metternich, akkor Sándor cár szívesen visszalépett volna.[169] Napóleon február 14-én Vauchamonnál Blücherre, a február 17-én a mormant-i és a 18-i montreau-i ütközetben Schwarzenberg előhadtesteire mért vereséget, amire a hadsereg Troyes-ig vonult vissza. Radetzky vezérkari főnök 1814. február 25-én megbízta Széchenyit, hogy a Bas-sur-Aube-i főhadiszállásról, mivel nem volt összeköttetés, vigyen el fontos sürgönyt Blücherhez, Chateau-Thierrybe, majd a válasszal térjen vissza.[170] A fiatal tiszt „ezer akadályon keresztül, francia katonáktól kezdve parasztokig, nyúlként hajszoltatva", lovon és gyalog bolyongva az ismeretlen vidéken, a Marne partján átkelés közben jelentkezett Blüchernél, majd indult vissza Schwarzenberghez.[171] A szövetségesek 1814. március elején újra megkezdték előnyomulásukat és eközben Széchenyi egyre közelebb került Schwarzenberg tábornagyhoz, akit ifjúi elfogultsággal magasztalt hadvezéri tulajdonságaiért és úgy tekintett fel rá mint „Európa megmentőjére".[172] Március elején ismét megbetegedett: az átélt fizikai és lelki megpróbáltatások a 22 és fél éves érzékeny idegzetű lovasszázadosnál nem múltak el nyomtalanul. Betegsége alatt nagyon örült annak a hírnek, hogy Blücher a március 9—10-i baon-i csatában győzött, ám a háború kimenetelétől azért tartott még, mivel „a francia Gárda még veretlen."[173]

Március második felében a koalíció több csatában és ütközetben megverte a franciákat. A már gyógyult Széchenyi részt vett a március 20-i győztes arcisi ütközetben, melynek során napnyugtakor „egy lovasosztag dühös rohamot intézett ágyúink ellen és pedig éppen arra a pontra, melyben az én igénytelen személyem is elhelyezkedett. A sok golyó olyan dühbe hozta őket, hogy vak legyekként mindent halomra döntöttek, — kivéve engem. Az est azonban olyan sötét volt, hogy a kozákok, akik a sötétben is látnak, borzasztó eszközeikkel előretörve, visszakergették őket."[174] A szövetségesek Meaux-on át vonultak Párizsba, amelyet 1814. március 30-án elfoglaltak és ezzel a háború véget ért; április 1-jén Széchenyi a francia fővárosból apjának lakonikus levélben ezt így írta meg: „A nagy mű be van fejezve."[175] Boldognak tartotta magát, hogy jeles tá-

167 Uo. 47—49. fol.; uo. 113—114. o.
168 Uo. 2—3. fol.; uo. 115—117. o.
169 Uo. 4—6. fol.; uo. 117—119. o.
170 RAL K 165/172.; *Viszota:* i. m. 136. o.
171 SzCsL I. k. 9. sz. II. cs. 43. sz. 6—7. fol.; Levelek IV. 120—122. o.
172 Uo. 8—9. fol.; uo. 122—124. o.
173 Uo. 11—16. fol.; uo. 125—129. o.
174 Uo. 17—18. fol.; uo. 129-131. o.
175 Uo. 19. fol.; uo. 131. o.

bornagy oldalán cselekedhetett a béke megteremtéséért.[176] Ám terhes parancsőrtiszti szolgálata tovább folytatódott, mert Radetzky vezérkari főnök még aznap futárként megbízta egy sürgöny elvitelével a császárhoz Dijonba és egy másikkal Hessen-Homburg lovassági tábornokhoz Lyonba: az oda-vissza utat 11 nap alatt tette meg és hivatalos kiadásának összege 378 forint 45 krajcár volt.[177] E küldetés után arról panaszkodott, hogy már a párizsi látnivalók sem kötik le és kora reggeltől késő estig el van foglalva a főparancsnokkal és a sok „kegyelmessel", és ezért kevés ideje marad legkedvesebb foglalkozására: „Az édes hazájáról való álmodozásra".[178] Angliai utazást tervezett, de Schwarzenberg 1814. április 20-án parancsőrtiszti szolgálata alatt közölte vele, hogy Itáliába küldik. Május 4-én indult el Windischgrätz ezredessel Schwarzenberg és Metternich megbízásával, hogy segítsék a szardiniai királyt trónja újbóli elfoglalásában. Hét nap múlva értek Turinba, ahol I. Viktor Emánuel újra elfoglalta trónját és az osztrák császár hivatalos képviselőjeként egy hónapig kötelező találkozásokon, szemléken, ünnepségeken és mulatozásokon vett részt.[179]

A szardiniai király Széchenyit kitüntette a Szent Móric és Lázár Érdemrend lovagkeresztjével, sőt, tudtán kívül, megkapta a harmadik érdemrendjét is; Frigyes Vilmos király 1814. május 30-án Párizsban, az általa ismert ifjú parancsőrtisztet, elismerése jeléül a „háborúban való kiváló magatartásáért" a „Pour le mérite" porosz katonai érdemrenddel tüntette ki. Az adományozó oklevél címzésében azonban tévedés van, úgy tünteti fel gróf Széchenyi Istvánt, az 1. ulánusezred első lovasszázadosát, mintha a 2. vadászszázlóaljban szolgált volna.[180] Ekkor már főhadiszállási beosztása is megszűnt, mivel Schwarzenberg tábornagy 1814. május 31-én kiadta búcsúparancsát, melyben méltatta a győztes háború jelentőségét és a szövetséges hadseregek hősi küzdelmét Európa felszabadításában. Másnap Ferenc császár megalapította a „Hadseregkereszt" kitüntetést minden katona számára, aki részt vett a felszabadító háborúban. Mivel a kitüntetéseket a zsákmányolt francia ágyúkból készítették, ezért azt „Ágyúskeresztnek" — Kanonenkreuz — is nevezték. Széchenyi 1814. június 2-án hagyta el Turint és kilenc nap múlva, két évi távollét után, Bécsben találkozott szüleivel.[181]

Három havi szabadsága alatt nem feledkezett meg arról, hogy 1814. július 19-én a bécsi főhadparancsnokságnak kérelmet adjon be: „Őfelsége, Szardinia királya nekem adományozta a Szent Móric és Lázár Rendet, s alázatosan kérem a magas cs. kir. alsóausztriai főhadparancsnokságot, hogy engedélyezze számomra az érdemrend viselését". A cs. kir. Udvari Haditanács 1814. évi Litt. M. 1070-387. szám alatt engedélyezte számára az érdemrend viselését.[182] Bár az 1. ulánusezred havi állománytáblázataiban úgy szerepelt mint, aki Schwarzenberg tábornagy kíséretébe van vezényelve, szeptemberben beosztották a bécsi kongresszusra érkezett I. Miksa bajor király kíséretébe. Az 1814. október 2-i katonai szemle után összeült kongresszussal Bécs az ünnepélyek és mulatozások színhelye lett, melyből a fiatal lovasszázados is kivette a részét. A lipcsei csata első évfordulóján, 1814. október 18-án rendezett ünnepségen kapta meg az osz-

176 Uo. 21—22. fol.; uo. 131—132. o.
177 RAL K 165/173.; *Viszota:* i. m. 136. o.
178 SzCsL I. k. 9. sz. II. cs. 43. sz. 31—32. fol.; Levelek IV. 139. o.
179 Uo. 25—26., 35—40. fol.; uo. 136., 141., 145—147. o.
180 Uo. 7. cs. I. k. 2. sz. 1. cs. 258. sz. 133. fol.; uo. 144. o.
181 Uo. I. k. 9. sz. II. cs. 43. sz. 41—42. fol.; uo. 148—149. o.
182 *Viszota:* i. m. 101. o.

rák Hadseregkereszt kitüntetést. Ekkor mondta Sándor cár Schwarzenberg tábornagynak: „Isten után, hercegem, Önnek köszönhetjük e napot." Széchenyi, e mondást feljegyezvén, a hangsúlyt a *napra*, az ünnepély napjára helyezte, mert szerinte a győzelemben sokkal nagyobb része volt Blüchernek.[183] A kongresszus alatti szertelen életmódja miatti súlyos helyzetéből a gróf úgy került ki, hogy Metternich megbízásából Murat nápolyi király megfigyelésére Nápolyba utazott 1814. november 30-án, amikor már folyamatban volt áthelyezése az 1. ulánusezredből az 5. huszárezredbe. De mint naplójában feljegyezte: „Bolognában ezredesemet nem találtam".[184]

Az 5. huszárezred századparancsnokaként az 1815. évi hadjáratban

Nápolyi tartózkodásának első napjaiban, 1814. december 12-én vette első ízben éles kritika alá a cs. kir. hadsereget és foglalta össze legfontosabb hadügyi nézeteit.[185] Véleménye szerint egy ilyen demoralizált hadsereg senkit sem fog megverni, mert a fegyelmezetlen fiatal parasztok hatszázezres tömege legfeljebb nagy nyúlvadászatra, de nem valódi csatára használható. A csapatokat békében kell kiképezni fegyvernemek szerint arra, amire a háborúban szükségük van, a megfelelő rend és fegyelem alapján. A közkatonát meg kell tanítani kötelességeire, hogy becsülettel és önfeláldozó módon álljon helyt a veszélyben. Kifejtette, hogy a hadseregben az a jó parancsnok, aki békében és háborúban katonáit jól élelmezi és ruházza. Ha sok jól fizetett, kiváló tiszt vezeti a csapatokat, akkor olyan katonai szellem alakul ki, hogy a hadsereg minden bajban helyt áll. Ügyes manőverekkel, vagy túlerővel visszaszoríthatják, de soha meg nem verhetik. Megállapította, hogy okos bánásmóddal bármely nemzetiségű férfiből jó katonát lehet képezni, egyeseket természetes bátorságuk és becsületérzésük, másokat a vasfegyelem, az elrettentő büntetés, a vallás stb. útján. Megfogalmazása szerint: „Miután két teljesen egyforma bátor hadsereg a világon nem létezik és olyan, hadszíntér sem képzelhető el mely az egyik vagy másik félnek előnyt ne nyújtana: azért az *egész hadművészetnek* csak két szabálya van, mely a győzelmet biztosítja. Az egyik a *csapat minősége*, mely összetevődik *az erős bátorságból, a hadmozdulatok gyorsaságából* és a *veszélyben való kitartásból*. A másik *a tér ügyes felhasználása*, mely szerint a legtöbb ponton egy ember kettőt kössön le és ott, ahol némi előny kínálkozik, kettős erővel lehessen az ellenséget támadni és így minden esetben, még a legbátrabb ellenféllel szemben is, eldöntjük a csatát. Ez az utolsó szabály képezi alapját minden *taktikának* és *stratégiának*, amelyről egyébként nagyon könnyű beszélni; de ebből az alapelvből indul ki az olyan végtelenül bonyolult hadtudomány, melyet sokan tanulmányoznak, ám eredeti keletkezésére, születésére és szent végcéljára vissza soha nem vezetnek."[186] A továbbiakban arra tér ki, hogy a hadvezérnek a terepet ügyesen kell kihasználnia, átgondolt parancsokat kell kiadnia és végrehajtásukban feltétlen engedelmességet kell megkövetelnie. „Sokszor voltam tanúja — írja Széchenyi —, hogy őrületes vágtatásban

183 Naplók I. 25—27., 49. o.
184 Uo. 57. o.
185 Uo. 58—62. o.
186 Uo. 61. o.

jött egy segédtiszt, alázatosan jelenteni a vezénylőtábornoknak, hogy egy zászlóalj nem tarthatja magát, mely valamelyik falu védelmére volt kirendelve. Mit jelent ez? Ha én parancsnok volnék, az ilyen hírhozótól egész nyugodtan azt kérdezném, hogy a zászlóaljparancsnok életben van-e még? — Ha igen, akkor azt üzenném neki, hogy szerencsét kívánok halálos órájához."[187]

Az ifjú lovasszázados mit sem tudott arról, hogy hadügyi elmélkedésével majdnem egyidőben, 1814. december 22-én egy Leurs fedőnevű besúgó megírta feljelentését ellene az 1813. szeptember eleji prágai nyilatkozata miatt, hozzáfűzve, hogy az bizonyára csak visszhangja a Széchényi Ferenc gróf családjában folyt beszélgetéseknek, melyet megfelelő magyarázattal a porosz király elé is terjesztettek.[188] A besúgó azt is jelentette, hogy 1814. decemberében beszélt a porosz kancellár irodájában dolgozó gróf Reichenbachhal, aki a fiatal tisztet menteni igyekezve azt mondta, ilyen esetben nehéz ítéletet alkotni, mert az emberek gyakran ingadoznak véleményükben. Ő beszélgetett a kongresszus alatt Széchenyivel, aki arról biztosította, hogy Magyarország nem békétlen és nem fog fellázadni, a családja nagy és gazdag, minden változás csak szerencsétlenség a birtokosok számára és Ausztria teljesen a birtokosok óhaja szerint cselekszik. Az uralkodó elé 1814. december 23-án kerülő besúgói jelentés elintézési módja ismeretlen.[189] Valószínű, hogy a tekintélyét féltő I. Ferencre, aki a rendőrség besúgóinak jelentéseit Johann Kutschera báró főhadsegéddel maga bontotta fel, a súlyos nyilatkozat rossz hatást gyakorolhatott. Ettől az időtől kezdődtek a mellőzések, amit gróf Széchenyi István első lovasszázados is érzett, mivel neve belekerült azok közé, akik nem mindenben támogatják az udvar és a kormány törekvéseit.

A rögtöni negatív következményektől megóvta őt Metternich megbízatása, melynek 1815 első két hónapjában szorgalmasan eleget tett. Érdekesek megfigyelései a nápolyi hadseregről és jogos volt bizalmatlansága Murat-val és tábornokaival szemben.[190] Februárban megtörtént áthelyezése az Udvari Haditanács 1815. február 18-i G. 883. számú rendeletével az 1. ulánusezredből az angol régensherceg 5. huszárezredébe, 1815. március 1-jei hatállyal.[191] Az 5. huszárezredben Széchenyit létszámfeletti első lovasszázadosként beosztották a Bolognában állomásozó ezredesi osztály 2. századába (190 fő, 164 ló), melynek parancsnoka Horváth János első lovasszázados volt. Tisztjei: gróf Johann Strachvitz másod lovasszázados, lovag Sokosánszky Ferdinánd és Messéna János főhadnagy, Horváth József és Carl Geringer alhadnagy.[192] Széchenyi tehát levetette az ulánustiszti ruhát és felöltötte a világoskék csákót, a fűzöld mentét és dolmányt, a halványpiros nadrágot.[193]

Az áthelyezés napján, 1815. március 1-jén Napóleon visszatért Franciaországba és könnyűszerrel visszaállította hatalmát; Murat nápolyi király mellé állt. Ez háborút jelentett. Széchenyi 1815. március 11-én távozott Nápolyból,

187 Uo. 62. o.
188 *Fournier:* i. m. 310. o.
189 Uo. 311. o.
190 Naplók I. 84. o.
191 KA Wien. Transferirungs Liste.; Monat Tabelle pro mense Martio 1815. 1. Uhl. Rgt. Standes-Tabellen 1814., 1815. Fasc. 799.
192 KA Wien. Transferirungs Liste.; Monat Tabelle pro mense Martio 1815. 5. Huss. Rgt. Standes-Tabellen 1815., 1816. Fasc. 622.
193 Az 5. huszárezred történetére 1. *Amon, Gustav:* Geschichte des k. k. Feldmarschall Graf Radetzky Hussaren — Regiments Nr. 5. Wien, 1885.; Az 1815 évi hadjárat történetére 1. *Schirmer, Friedrich:* Feldzug der österreicher gegen König Joachim Murat im Jahre 1815. Prag, 1898. és *Veltzé, Alois:* Krieg gegen Neapel 1815. Wien, 1914.

hogy bevonuljon ezredéhez. Murat március 17-én 40 ezer katonájával megindította a hadműveleteket és a hónap végére elérte a Po vonalát, ahol báró Frimont lovassági tábornok már összevonta mintegy 35 ezer fős erejét, hogy osztrák ellentámadást indítson. Széchenyi nehezen vergődött el Milánóba, ahol felszerelte magát és április 3-án bevonult ezredéhez. Ott átvette az ezredesi osztály 2. század 2. szárnyának (két szakasz, kb. 80 fő) parancsnokságát, amellyel napokig előőrs-szolgálatot adott, majd, pénzegyességet kötve Horváth János első lovasszázadossal, átvette a 2. század parancsnokságát. Április 10-én Bianchi altábornagy megindította az ellentámadást Murat ellen. Széchenyi századával gróf Starhemberg vezérőrnagy harcoszlopába került és kitűnt a Po folyótól Bolognáig tartó előnyomulásban. Az új századparancsnok büszke volt arra, hogy mindig az elővédben menetelt és megjegyezte, hogy az 1813—14. évi hadjárat egy napja alatt többet szenvedett mint itt egy hét alatt.[194] Közben másik 4 századdal együtt Széchenyit is sógora, gróf Batthyány János alezredes parancsnoksága alá helyezték és báró Mohr altábornagy hadosztályába, gróf Starhemberg vezérőrnagy dandárjába kerültek. Április 25-ig sikeres összecsapásokban és felderítésekben vett részt, de azután, mivel lova ledobta, három napig ágyban feküdt. Ekkor kapta meg apja levelét, s benne Schwarzenberg főhadparancsnok rendeletét parancsőrtiszti beosztásáról. Azonnal megírta apjának, hogy ha kinevezik szárnysegédnek, ami őrnagyi előléptetést jelent, akkor igen, de parancsőrtisztként nem kíván ismét bevonulni Schwarzenberg tábornagyhoz, mert mindig az arcvonalban van az ellenséggel szemben és megvalósult legfőbb álma: önálló parancsnok, „szinte állandóan kikülönítve vagyok századommal, és a tábornoki rangért sem cserélném fel".[195]

Április 29-étől május 1-jéig századával az elővéd előőrseként Tolentino és Macerata között sikeres lovascsatározásban vett részt. A május 2-i tolentinói ütközetben a harcrend közepének jobbszárnyán helyezkedett el százada 2. szárnyával és az ezred lovasütegével, és az ellenség gárda-huszárezrede (6 század) meg egy gyalogezred vonult fel ellenük. Széchenyi parancsára a lovasüteg heves tüzet zúdított az ellenséges lovastömegre, de az egyre közeledett a huszárok arcvonala felé; ekkor az utasítására az üteg beszüntette a tüzet és a szinte síri csendben rohamot fúvatott. Példáját követte Souvent első lovasszázados és gróf Batthyány két-két szakaszával. A másfél századnyi huszár nagy rivalgással az ellenségre rontott, elől Széchenyi, aki alegységével vágtatással kanyarodva oldalból rohamozta meg az impozáns lovastömeget. A csatazajtól Széchenyi lova megvadult, a fogságba eséstől közhuszárja, Szilágyi Márton szabadította ki. Az arcból és oldalból intézett roham néhány perc alatt szétverte az ellenséges gárda-huszárezredet és az üldözés is olyan megsemmisítő volt, hogy csak kevesen tudtak a gyalogság védelme alá menekülni. A sikeres huszárroham után Széchenyi századával kitűnő teljesítményt nyújtott az ideoda hullámzó harcokban. A második csatanapon, május 3-án, a huszárszázadok tartalékban pihentek és csak este kaptak parancsot az ellenség üldözésére, Széchenyi százada járt az élen a nápolyiak utóvédjének szétverésében. Május 4-én folytatták az ellenség üldözését, Batthyány alezredes és Széchenyi első lovasszázados huszárjaikkal és egy toscanai dragonyos századdal megkerülték Maceratát, lezárták a civitanuovai utat, majd két merész rohammal szét-

194 SzCsL I. k. 9. sz. II. cs. II. rész. 44. sz. 380—384. fol.; Levelek IV. 149—154. o.
195 Uo. 385—386. fol.; uo. 154—155. o.

verték az ellenség elővédjét. Széchenyi százada fogta el a 700 nápolyi katona többségét és zsákmányolt egy 12 fontos löveget. A Murat királyságának végét jelentő döntő győzelemmel végződött két napos tolentinói csatáról és az egynapos maceratai ütközetről szóló hivatalos jelentés kiemelte gróf Széchenyi István első lovasszázados bátorságát és haditetteit.[196]

Május 5-én és 6-án Széchenyi százada dandárelővédet képezve nyomult előre és Fermóból apjának így számolt be egy sikeres rajtaütéséről: „Ezen a napon egy szép eseményünk volt, — századommal külön megrohamoztam egy tízszerte erősebb pompás lovasosztagot. Lovam és csákóm erősen megsérült, és két lapos vágást kaptam, ezek a zsákmányaim. Különben nekem elég sok veszteségem van. Minden órában foglyokat ejtünk és a nápolyi hadsereg egészen széthullik."[197] Május 13-ig századával az elővéddandárban vett részt kisebb-nagyobb rajtaütésekben, felderítésekben, előőrsszolgálatban és üldözésben. Május 14-én a hátráló ellenség (3 gyalogezred, 1 elitzászlóalj, 1 lovasezred) védelmi állást foglalt Castello di Sangrónál. Széchenyi István és Eötvös János századai egy vadásszázaddal lassan nyomultak előre, míg egy másik vadászosztag az ellenség balszárnya ellen tört. Erre a nápolyiak a balszárnyat visszavonták, de közben Széchenyi századával rohamot intézett a tízszer nagyobb ellenséges gyalogság ellen és azt szétszórta: 6 tisztet és 150 katonát fogott el. A lovastámadás ellen az elitzászlóalj négyszöget formálva védekezett, a huszárok sokáig hiába próbálták szétverni; Széchenyi példát mutatva tört át a négyszögön, közben lovát lelőtték és élete veszélyben forgott. Ismét Szilágyi Márton közhuszár mentette ki, lova átadásával, a nápolyiak gyűrűjéből. Ezután századát újabb lendületes rohamra vezetve bravúrosan szétzilálta a zászlóaljnégyszöget és a nápolyiakat rendetlen menekülésre kényszerítette.[198]

Gróf Starhemberg vezérőrnagy megbízásából május 15-én Széchenyi, aki ismerte a nápolyi tábornokokat, átment Carascosa altábornagyhoz, hogy megadásra szólítsa fel, ami azonban még nem járt sikerrel és a nápolyiak továbbra is visszavonultak. Széchenyi, dandárelővédként, az élen folytatta az üldözést és május 20-án már Volturnónál portyázott, amikor Carascosa altábornagy, nápolyi hadseregfőparancsnok és Colette hadmérnök tábornok jelentkezett nála. Azonnal Casalanzába kísérte a nápolyi tábornokokat, ahol fegyverszüneti egyezményt kötöttek, melynek hírére 21-én Capuában lázadás tört ki. Mohr altábornagy Széchenyi századának kíséretében állította helyre a rendet.[199]

Május 21-én már Nápolyból írt levelében közölte apjával, hogy a hadjáratnak vége és gyógykezelése után örömmel tesz eleget herceg Schwarzenberg megtisztelő ajánlatának és bevonul kíséretébe.[200] Gondoskodott legbátrabb közhuszárjának, Szilágyi Mártonnak elismeréséről is: 1815. május 28-án százada 5 közhuszárja, 3 őrvezetője, 3 tizedese, 2 őrmestere, 3 főhadnagya és ő maga igazolta vitézi tetteit, és azt, hogy a tolentinói és Castel di Sangrói ütközetekben megmentette gróf Széchenyi lovasszázados életét, és a már ezüst vitézségi éremmel kitüntetett közhuszár megérdemli az arany vitézségi érmet, amit a haditanács 1816. október 26-i rendelete alapján meg is kapott.[201] Az ő hadjá-

196 Uo. 387. fol.; uo. 155—157. o.; *Amon:* i. m. 202—207. o.
197 Uo. 388. fol.; uo. 157. o.
198 *Amon:* i. m. 210—218. o.
199 Uo. 219—222. o.
200 SzCsL I. k. 9. sz. II. cs. II. rész. 44. sz. 390. fol.; Levelek.; IV. 157. o.
201 RAL K 165/135.; *Viszota:* i. m. 102—103. o.

rat alatti hőstetteiről viszont Starhemberg vezérőrnagy Nápolyban, 1815. május 30-án állította ki az alábbi bizonyítványt:

„Kéretlenül kötelességemnek tartom, hogy gróf Széchenyi lovasszázados úrnak, aki az angol régensherceg huszároktól a dandáromhoz tartozott, az ellenség előtti magatartásáért teljes megelégedettségemet nyilvánosan kifejezzem. Külön említést érdemel május 2-án, parancsomra végrehajtott támadása, egy bizonyosan tízszer nagyobb ellenséges osztag ellen. Gróf Széchenyi lovasszázados úr százada egyik szárnyának élén olyan ügyességgel és bátorsággal vezényelte a rohamot, hogy néhány pillanat alatt az ellenséges lovasság rendjét teljesen felbomlasztotta, és noha maga is több sebet kapott, azt nagy veszteséggel a gyalogság tömegéig és a felállított tüzérségig üldözte; ezáltal nem kis részben hozzájárult ahhoz, hogy az elővédünk állásából rendben visszavonulhasson. — Továbbá századával, gróf Batthyány alezredes úr parancsára, 4-én reggel Macerata körzetében, a Civita Novába vezető úton előre küldve, az egész ellenséges gárdalovasságot több mint egy órán át feltartóztatta és megakadályozta ennek az útnak elfoglalását, miáltal elővédünk időt nyert arra, hogy ezt az útrészt elérje, az ellenséget nagy veszteséggel arra kényszerítse, hogy poggyásza legnagyobb részének hátrahagyásával mellékutakon a legnagyobb rendetlenségben meneküljön el, és ez nagyban előmozdította a maradék csapatok teljes felbomlását. — A május 14-i Castel Sangrói ütközetben századával segítségére sietett az ezredbeli Eötvös lovasszázados úrnak, aki nagylétszámú ellenséges lovassággal keveredett kézitusába, ez alkalommal különös hidegvérűséggel és határozottsággal rohamozott meg egy ellenséges gyalotömeget és azt teljesen szétugrasztotta. Ezek a haditettek megérdemlik a dícséretes megemlítést."[202]

Ezekért a fegyvertényekért Széchenyi megérdemelte volna, mint ahogy egy tisztje, Messéna János főhadnagy hasonló tetteiért meg is kapta, a Mária Terézia Rend lovagkeresztjét. Nem feledkezett meg viszont róla IV. Ferdinánd király, aki a nápolyi trónt elfoglalta, mert 1816. július 14-i keltezéssel kitüntette az 5. huszárezred 6 bátor tisztjét, köztük Széchenyit, a Szent Ferdinánd Rend lovagkeresztjével.[203] Széchenyi a számára május 28-án kiállított menetlevéllel, mely szerint parancs alapján a főhadiszállásra vonul be, 1815. május 31-és hagyta el Nápolyt egy szállítmánnyal és naponta a katonai térparancsnokkal láttamoztatva útiokmányát, július 5-én ért Klagenfurtba, ahol átadta a rábízott szállítmányt.[204] Valószínű, hogy 1815. július 7-én érkezett meg Bécsbe, azon a napon, amikor a szövetségesek másodszor is bevonultak Párizsba. Ezzel a főhadszíntéren is véget ért az 1815. évi hadjárat.

Gyógykezelése után, 1815. szeptember 16-án vonult be Széchenyi a párizsi főhadiszállásra és ekkor már meglehetőséen gúnyos jellemrajzot adott Schwarzenbergről: „Voltaképpen tragikus — írta naplójába — hogy a hadsereg feje így elbambult és elhájasodott."[205] Mivel bizonytalannak látta jövőjét, szeptember 20-án három havi szabadságot kért a főparancsnoktól, amit másnap engedélyeztek számára.[206] Ezen a napon, 24. születésnapján, Metternichtől és Schwarzenbergtől kérte őrnagyi előléptetését, de azok közölték vele, hogy még

202 SzCsL 7. cs. I. k. 2. sz. II. cs. 224. sz. 44—45. fol.; Levelek IV. 158—159. o.
203 Uo. I. k. 2. sz. II. cs. 264. sz. 151. fol.; Uo. 158. o.; *Amon:* i. m. 223. o.
204 RAL K 165/132.; *Viszota:* i. m. 104—106. o.
205 Naplók I. 134. o.
206 RAL K 165/133,; *Viszota:* i. m. 107. o.

a hadnagyi előléptetési jogot is magának tartja fenn a császár. A főhadiszállás közeli felosztása miatt Széchenyi nem akart első lovasszázadosként ezredéhez bevonulni ezért utazott inkább Angliába, ahol az angol régenshercegnek, az első ezredtulajdonosnak be kellett mutatnia a Radetzky második ezredtulajdonos által küldött ezredtáblázatot.[207] Szeptember 28-án indult el és október 1-jén érkezett Londonba, ahol küldetését teljesítve többször találkozott György régensherceggel, aki november 4-én zászlót ajándékozott az 5. huszárezrednek — ma a Hadtörténeti Múzeumban őrzik —, melyet Széchenyi készíttetett el és adott át az alakulatnak.[208] Angliai útja során tanulmányozta a brit alkotmányt, a technikát és a lótenyésztést, de szinte alig foglalkozott a hadüggyel,[209] mert mint 1815. december 13-án feljegyezte:

„Az angol hadsereg megszervezéséről, mely jelenleg a legjobb a világon, mit sem akartam hallani: mert nekünk már nincs hadseregünk, és létesítéséhez csak oly kevés hiányzik, mint amennyi Ausztria mostani uralkodói nemzedékének kipusztításához. *Oly közel van és mégis mindörökre — messze!* És ilyen célt, mely felé pedig minden igaz kebel vágyakozva sóhajt, nem siettethetünk. Istennek és a véletlennek kell az embert ilyen feladatra elhívni. Eljön-e az idő, vagy sem?"[210]

E keserű sorok leírása után Széchenyi 1816. január 2-án érkezett meg Bécsbe, és ezzel katonáskodásának 1810-től 1815-ig terjedő szakasza ért véget, melyet később a „teljes tudatlanságból a gondolkodásra ébredése" időszakaként igen kritikusan jellemzett.[211] Ebben az időben ismert meg más országokat és népeket, és közelről figyelhette meg uralkodók, államférfiak, hadvezérek magatartását, a politikai és katonai döntések meghozatalának módját.

Békeszolgálata az 5. és 4. huszárezredben, 1816—1826

Az elkövetkező évtizedben Széchenyi becsvágya a katonai pályán nem nyert kielégítést, ezért nagyobbrészt szabadságon volt és idejét tudásának kiegészítésére, olvasásra és utazásra fordította. 1816 januárjában meghosszabbította szabadságát, mert nem akart bevonulni az itáliai Trevisóban állomásozó ezredébe, amely májusig még úgy tartotta nyilván, hogy vezényelve van a nagy hadsereghez, júniustól pedig úgy, hogy 1817 júniusáig szabadságon van.[212] Közben az ezredéből leszerelő, bátorságáról ismert Szilágyi Mártont szolgálatába fogadta, aki 1816. április 16-án indult el Trevisóból Cenkre.[213] Megkapta a Szent Ferdinánd Érdemrend lovagkereszt kitüntetésének 1816. július 14-én expediált hivatalos okmányát is.[214]

A hadsereg nem feledkezett meg Széchenyiről. Az 5. huszárezred parancsnokhelyettese, Németh alezredes, Cremonából 1817. március 11-én levelet írt neki, melyhez mellékelte az 1817. március 11-i ezredparancsot, mely az udvari haditanács és a milánói főhadparancsnokság rendeletére előírta, hogy a tisztek

207 SzCsL I. k. 9. sz. II. cs. 45. sz. 393—396. fol.; Levelek IV. 160—161. o.
208 Naplók I. 161. o.
209 SzCsL I. k. 9. sz. II. cs. 45. sz. 397—426. fol.; Levelek IV. 162—188. o.
210 Naplók I. 167. o.
211 Uo. 703—704. o.
212 KA Wien. Monat Tabelle pro mense Majo, Junio 1816. 5. Huss. Rgt. Standes-Tabellen 1815., 1816. Fasc. 622.
213 RAL K 165/134.; *Viszota:* i. m. 107. o.
214 SzCsL 7. cs. I. k. 2. sz. II. cs. 264. sz. 151. fol.; Levelek IV. 158. o.

kötelesek kitüntetéseik adományozó okiratait bemutatni. Kérte, hogy négy érdemrendje okleveleinek hivatalos másolatát küldje meg, mert azokat fel kell terjesztenie. Egyedül orosz érdemrendjének okmánya nem volt meg és a katonai szervek (ő is) megfeledkeztek arról, hogy az adományozás szerepelt az 1813. október 20-i hadseregparancsban.[215] Ezért az orosz követségen keresztül hivatalosan (újra) megkérte az adományozási oklevelet. Az évente megjelenő tiszti sematizmusban az 1816. esztendőtől Széchenyi neve mellett feltüntették négy érdemrendjét is.[216]

A 26. életévében járó huszárszázados 1817. májusában takarékosságból — és hogy Saurau grófnő, Hunyadi Gabriella közelében lehessen — bevonult alakulatához Milánóba, átvette századának parancsnokságát és bekapcsolódott az ezred életébe: részt vett augusztusban és szeptemberben a gyakorlatokon.[217] Október 4-én felirattervezetet fogalmazott meg a magyarországi lótenyésztés előmozdítására, melyben kiemelte „a ló békében és háborúban nélkülözhetetlen".[218] Október 20-án megtartották százada (175 fő, 90 ló) felett a sikeres mustrát, a névjegyzéken Széchenyi ismert adatai szerepelnek.[219] Kérelmére a haditanács 1817. december 24-i és a milánói főhadparancsnokság 1818. január 6-i rendeletére 1818. januárjától júniusig szabadságot engedélyeztek számára.[220] Bécsben megírta a lótenyésztéssel és versenyzéssel kapcsolatos cikkét, amelyben többek között rámutatott a lovak katonai jelentőségére is; ez az első munkája egy bécsi lap 1818. novemberi és decemberi négy számában jelent meg „Vom dem Husarenrittmeister S" (S huszárszázadostól) aláírással.[221] Ám továbbra is testi és lelki bajok gyötörték, ezért gyógykezelés céljából egy évi fizetés nélküli szabadságot kért, melyet az udvari haditanács 1818. május 2-i és a lombardiai főparancsnokság 1818. május 15-i rendeletével, 1818. május 16-tól 1819. május 15-ig engedélyeztek.[222]

Széchenyi 1818. július 13-án indult el majdnem egy évig tartó olaszországi, balkáni és kisázsiai útjára. Naplójából és levelezéséből kiderül, hogy utazása alatt nem egyszer tett megjegyzéseket katonáskodására és a hadügyekre. Konstantinápolyban tartózkodott, amikor 1818. október 20-án Milánóban végrehajtották századának ellenőrzését; ekkor már nem ő a parancsnok. A mustralistán neve mellé azt jegyezték fel: „Létszámfeletti, szabadságon".[223] Jövőjét illetően már nem voltak illúziói, felismerte, hogy nem futott be briliáns katonai pályát és mint apjának 1818. december 14-i levelében megjegyezte, talán pénzért, 60—70 éves korában, öreg, merev tábornok lehet; az 5. huszárezredhez pedig nem vonul be, inkább egy évvel meghosszabbíttatja szabadságát.[224] Ez meg is

215 OL P 626. SzCsL. Széchenyi István gyüjtemény (a továbbiakban — SzIGy) 1. cs. 124—127. fol.; *Viszota:* i. m. 108—109. o.

216 Militär—Schematizmus, 1816. Wien. 385. o.

217 L. leveleit 1817. májusától decemberig, SzIGy 1. cs. 55—182. fol.; Gróf Széchenyi István levelei. I. köt. (Összegyüjtötte *Majláth Béla)* Budapest, 1889. (a továbbiakban — Levelek I.) 43—68.. o.

218 Uo. 60—63. fol.; Adatok I. 9. o.

219 KA Wien. Muster Liste 1817. 5. Huss. Rgt. Muster-Listen 1812., 1816., 1817. Fasc. 614.

220 Uo. Monat Tabelle pro mense Januario 1818. 5. Huss. Rgt. Standes-Tabellen 1817., 1818. Fasc. 623.

221 L. Über di Zucht und Verdelung der Pferde, mit stetem Bezuge auf die Pferdezucht Ungarns, über Gestütte Wetterennen u. s. w. Erneurte Vaterländische Blatter für den öschterrichischen Kaiserstaat. 1818. november 21., 25., 28., december 2. sz.

222 KA Wien. Monat Tabelle pro mense Majo 1818. 5. Huss. Rgt. Standes-Tabellen 1817., 1818. Fasc. 623.

223 Uo. Muster Liste 1818. 5. Huss. Rgt. Muster-Listen 1818., 1819., 1820. Fasc. 615.

224 SzCsL I. k. 9. sz. II. cs. 45. sz. 40—107. fol található 35 levele 1818—19-ből.; Levelek IV. 255—256., 260. o.

történt, mert az udvari haditanács 1819. február 5-i rendeletével azt 1820. május 1-ig meghosszabbította.[225] Széchenyi 1819 tavaszán már nem tudta elképzelni még egyszer úgy az életét, hogy „féljobbra át" és „jobbra fordulj" parancsszavakat harsogjon az álmélkodó újoncoknak.[226] Ebben az időben a honvédelemről elmélkedve azonban azt is kijelentette: „Bármely rangban születik és nevelkedik az ember, alkalmasnak kell lennie, hogy szükség esetén hazáját védelmezhesse."[227]

Széchenyi 1819. májusában Nápolyba érkezett és az ott tartózkodó uralkodónak is feltűnt az elegáns huszártiszt, aki Metternich javaslatára megbízta egy pénzküldemény Rómába szállításával. Hősünk ettől a megbízatástól előrejutást remélt a katonai pályán.[228] Hazatérte idején, 1819. június 19-én állították ki Péterváron orosz érdemrendjének adományozási oklevelét, amelyben már nem a lipcsei csatában, hanem az 1813., 1814. és 1815. évi hadjáratban „tanúsított hősiessége jutalmazására" kapta az elismerést és a címzés gróf Széchenyinek, a cs. kir. Hessen-Homburg 4. huszárezred lovasszázadosának szólt. Ez azt jelentette, hogy a dokumentum kézbesítése valószínűleg 1820. márciusa után történt meg.[239] Százada 1819. októberi mustralistáján továbbra is szabadságon levő létszámfelettiként szerepelt, de ismert adatain kívül első esetben sorolták fel mind az öt kitüntetését.[230] Erre az időre Széchenyi nagy átalakuláson ment keresztül. 1819 végére egy olvasott, művelt, sokat tapasztalt, erős lelki tusa után önmaga felett győzedelmeskedő, 28 éves férfi áll előttünk, aki véget vetett életében a szertelenségeknek, ám jövőjét még katonatisztként képzelte el. Ezért, mivel az 5. huszárezredben nem ívelt fel karrierje, az udvari haditanács 1820. február 28-i rendeletével március 15-i hatállyal áthelyeztette magát az őrgróf Hessen-Homburg 4. huszárezred 1. őrnagyi osztály 1. századába (178 fő, 119 ló).[231]

A 4. huszárezrednek, 1803 óta őrgróf Hessen-Homburg lovassági tábornok a tulajdonosa, a parancsnok a híres vitézvári báró Simonyi József ezredes, helyettese gróf Felix Woyna alezredes, első őrnagya Johann Wranna, második őrnagya báró Leopold Spannochi volt.[232] Széchenyi századának tisztikara Morvay Adalbert másod lovasszázadosból, Forster Ferenc és Johann Feisthuber főhadnagyból, Papp András és Csepregy János alhadnagyból állt.[233] Ez volt már a harmadik ezred, melyben első lovasszázadosi rendfokozatban szolgált és erről jegyezte meg: „hátra nem megyek, rangom szerint legalábbis nem, de előre sem lépek, az is bizonyos" és azt remélte, hogy „a nyárfazöld uniformis majd szerencsét hoz".[234] (Az új egyenruhája világoszöld bekecsből és dolmányból, világosvörös nadrágból és világoskék csákóból állt.) Széchenyi 1820. június 15-én a bécsi főhadparancsnokságtól parancsot kapott, hogy vonuljon be ezredéhez.[235]

225 KA Wien. Monat Tabelle pro mense Majo 1819. 5. Huss. Rgt. Standes-Tabellen 1819., 1820. Fasc. 624.; RAL K 165/135.; *Viszota:* i. m. 110. o.
226 SzCsL I. k. 9. sz. II. cs. 45. sz.; Levelek IV. 286—288., 301. o.
227 Napló I. 578. o.
228 SzCsL I. k. 9. sz. II. cs. 45. sz.; Levelek IV. 203—306. o.
229 Uo. 7. cs. I. k. 2. sz. 2. cs. 272. sz. 179—181. fol.; *Viszota:* i. m. 110—113. o.
230 KA Wien. Muster Liste 1819. 5. Huss. Rgt. Muster-Listen 1818., 1819., 1820. Fasc. 615.
231 Uo. Transferirungs Liste., Monat Tabelle pro mense Martio 1820. 5. Huss. Rgt. Standes-Tabellen 1819., 1820. Fasc. 624.; Monat Tabelle pro mense Martio 1820. 4. Huss. Rgt. Standes-Tabellen 1819., 1820. Fasc. 610.
232 A 4. huszárezred történetére l. *Amon, Gustav:* Geschichte des .k .k Hussaren-Regimentes Freiherrn von Edelsheim-Gyulai Nr. 4. Von seiner Errichtungen 1734—1882. Wien, 1882.
233 KA Wien. Monat Tabelle pro mense Aprilio 1820. 4. Huss. Rgt. Standes-Tabellen 1819., 1820. Fasc. 610.
234 Naplók II. 45—46. o.
235 RAL K 165/137.; *Viszota:* i. m. 112. o.

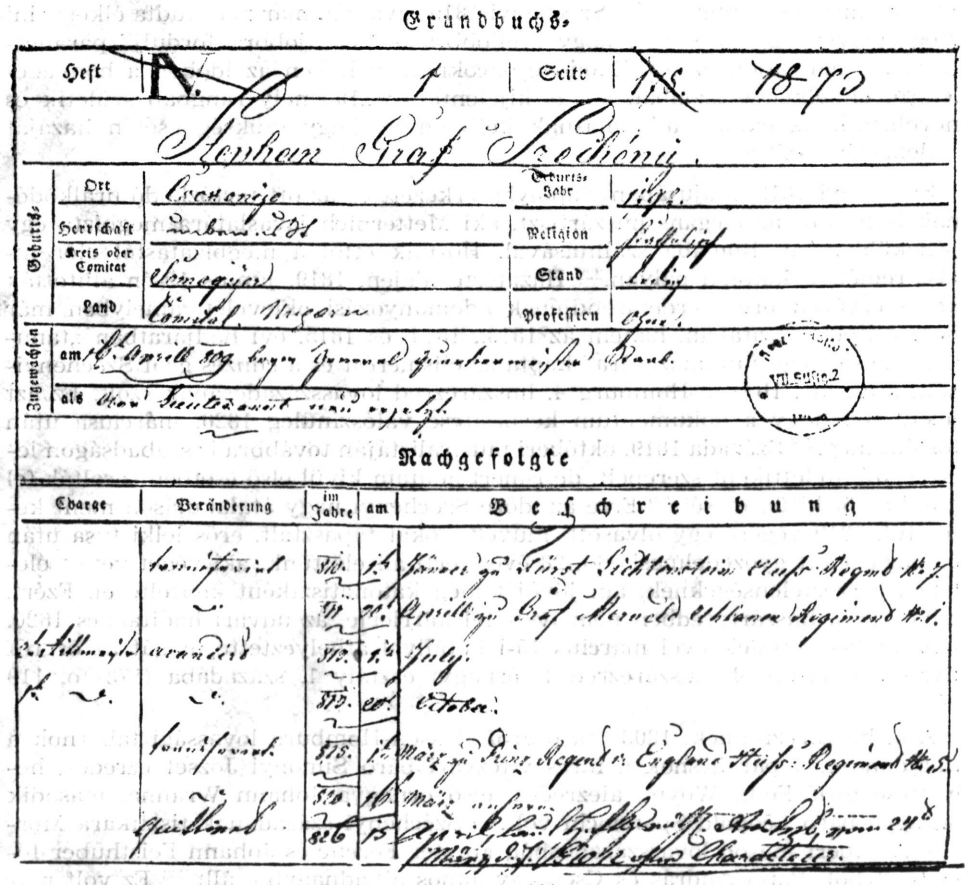

Grundbuchs.

Heft N. 10 1 Seite 115. 1870

Stephan Graf Szechényi.

Geburts: Ort Csenenje; Herrschaft Lubin 221; Kreis oder Comitat Somogyer; Land Comitat Ungarn; Geburts-Jahr 1792; Religion [illegible]; Stand Ledig; Profession [illegible]

Zugewachsen: am 1. April 820 [illegible]

als [illegible]

Nachgefolgte

Charge	Veränderung	im Jahre	am	Beschreibung
	[illegible]	820.	1.	[illegible]
	[illegible]	820.	20.	[illegible]
[illegible]	[illegible]	822.	1.	[illegible]
[illegible]	[illegible]	822.	20.	[illegible]
	[illegible]	825.	1.	[illegible]
	[illegible]	825.	16.	[illegible]
	[illegible]	826	15	[illegible]

4. huszárezredbeli törzskönyvi lapja

Szolgálati helyét július 24-én foglalta el és újra megkezdte századparancsnoki működését. Százada szeptember 1-jén már sikeres szemlén esett át Debrecenben.[236] A mindennapi katonaélet elfoglaltságai mellett sokat elmélkedett ebben az időben a hadsereg égető problémáiról, a katonai nevelés és kiképzés hiányosságairól, a fegyverzet és felszerelés célszerűségéről. Az volt a véleménye, hogy a katonai vezetés egy esetleges háborúban a győzelmet a szerencsétől várja, nem a hadsereg felkészítésétől és felszerelésétől, ami nagy dőreség.[237]

Széchenyi századával részt vett a 16 lovasezred 1820. szeptemberi és októberi pesti nagy hadgyakorlatán, mely alatt élesen kritizálta annak menetét és katonai elöljárói magatartását, majd Carolina sógornője halála miatt szabadságra távozott Bécsbe.[238] Ott novemberben őrnagysága érdekében végigjárta az Udvari Ha-

236 KA Wien. Muster Liste 1820. 4. Huss. Rgt. Standes-Tabellen 1819., 1820. Fasc. 610.
237 Naplók II. 56—59. o.
238 KA Wien. Monat Tabelle pro mense Octobri 1820. 4. Huss. Rgt. Standes-Tabellen 1819., 1820. Fasc. 610.

ditanács tábornok tagjait, a budai és bécsi főhadparancsnokokat, de a várt előléptetés elmaradt.[239] December elején Budán Radetzky altábornagy, főhadparancsnokhelyettesel beszélgetett a hadügyi reformról és tervbe vette, hogy „Észrevételek a kisháborúról és az előőrsszolgálatról" címmel egy szakmunkát ír.[240] Ám alig érkezett Bihardiószegre századához, amikor apja halálhírére újra szabadságra távozott. 1821. januárjában tette fel, Hamletként, önmagának a kérdést: „Szolgálni vagy nem szolgálni, ez itt a kérdés?" A szolgálat mellett döntött és februárban törzstiszti előléptetése ügyében, Károly, József és Lajos főhercegeket kereste fel, de hiába.[241] Ekkor már nagyon bántotta őt, hogy ismerős kortársai, gróf Clam és mások, simán haladtak előre a karrier útján és már törzstisztek. Március végén még abban bízott, hogy híres tábornokként fogja életét befejezni és aggályai ellenére őrnagyságáért újra végig kilincselte a haditanács több tábornokát.[242] Majd alakulatához bevonulva pénzegyezséget akart kötni Morvay Ignáccal, az őrnagyi előléptetésre soros első lovasszázadossal a rangelsőség átengedésére, de nem lett belőle semmi: Morvay sokat kért és Széchenyi felháborodott, hogy 4 ezer aranyat fizessen azért, hogy „8 és féléves századparancsnokoskodás után a királyt mint őrnagy szolgáljam!"[243] Nagyon elégedetlen volt az ezredben uralkodó állapotokkal és ha tehette, elszabadult az egyre kényelmetlenebbé váló századparancsnoki szolgálattól. Júliusban lóvásárlás ürügyén Erdélybe utazott, ahol több törzstiszttel folytatott eszmecserét a cs. kir. hadsereg helyzetéről és ezután az alábbiak szerint képzelte el a legszükségesebb hadügyi reformot:

„1. A hadi szolgálatra alkalmasak összeírása. 2. A gazdászati bizottság feloszlatása és minden ezredes kezébe adni a pénzt, hogy gondoskodjon minden szükségletről. 3. A hadsereget állandó dandárokba és hadosztályokba szervezzék. 4. A hadsereg minden ezredét laktanyákban helyezzék el, amelyeket nagy folyók mellett építsenek fel, ahol minden nagy költség nélkül szállítható és könnyebb az ellátás. 5. Ne a katonák mennyiségére, hanem minőségére helyezzék a súlyt. 6. A legkitünőbb fegyverekkel szereljék fel. 7. A hadfogadás 20 és 40 évre történjék. — Aki ezen felül szolgál, azt az állam tartsa el, de elkülönítve a hadirokkantaktól."[244]

Ekkor határozta el azt is, hogy „egészségem miatt, a katonai szolgálatot őrnagyi címmel otthagyom".[245] Távolléte alatt tiszti mozgalom zajlott le Simonyi ezredes ellen, mert az, alakulata fényét úgy kívánta emelni, hogy fiatal mágnásokat csábított oda, amit a főhadnagyok és alhadnagyok rossz néven vettek. A tisztek elhatározták, hogy több idegent nem tűrnek meg az ezrednél és a rangidős kötelességévé tették, hogy hívja ki párbajra az új tisztet. Mivel ezt a rangidős nem tette meg, szerepét átvette Anton Forster alhadnagy és párbajban megvágta gróf Berényi Lajos főhadnagyot. Simonyi ezért úgy állt boszszút az önérzetes alhadnagyon, hogy az ezredből elbocsátotta kadétként szolgáló öccsét. Erre a tisztikar adatokat kezdett gyűjteni a parancsnok ellen, hogy feljelentsék. Széchenyi békítési közvetítésére Simonyi ezredes, hogy megmutassa tekintélyét, azzal válaszolt, hogy századának két tisztjét áthelyeztette. Erre

239 Naplók II. 81—82. o.
240 Uo. 90—91. o.
241 Uo. 117., 126. o.
242 Uo. 143—144., 148—149. o.
243 Uo. 159—160. o.
244 Uo. 192. o.
245 Uo. 195. o.

Széchenyi kijelentette Simonyinak, hogy ha tisztjeit áthelyezi, akkor elhagyja ezredét és ekkor jegyezte fel naplójába, hogy Simonyi beosztásában elveszett ember és nem tudja, milyen véget fog megérni. Az egész incidenst a szeptember végi ezredszemlén a dandárparancsnoknak sikerült végül békésen megoldania. Széchenyit Máriássy altábornagy hadosztályparancsnok és Illésy vezérőrnagy dandárparancsnok beszélték rá, hogy szolgáljon tovább.[246]

1821. szeptember 28-án Debrecenben találkozott Wesselényi Miklóssal, akivel sorsa hosszú ideig egybefonódott, majd együtt Bécsbe utaztak. Ott Széchenyi a lóverseny ügye és Wesselényivel közös külföldi útjának előkészítése mellett nem feledkezett meg katonai jövőjéről sem. Októberben őrnagyi előléptetéséért újabb kanosszát járt az Udvari Haditanács tagjainál, a bécsi főhadparancsnoknál és báró Johann Kutschera császári főhadsegédnél.[247] Közben arról elmélkedett, hogy jó lenne elmennie a császárhoz és a következőket mondani: „Felség! Amióta a hadsereg fennáll nincs még egy ember, aki ilyen apával, amilyen az enyém volt, ilyen szolgálattal és ilyen vagyonnal mint az enyém, 9 évig századparancsnokságban rekedt volna. Kortársaim már mind törzstisztek — csak és vagyok mellőzve — ez fáj nekem — márpedig Felségednek akarok egész életemben szolgálni, és azt a kegyelmet kérem, ha most sem akar őrnaggyá tenni, két év szabadságot adjon, rangom elvesztése nélkül, mert lovakért mennék Angliába . . .”[248]

Az 1821. november 8-i várva várt császári kihallgatás azonban nem hozott fordulatot előléptetése ügyében, mert I. Ferenc türelemre intette.[249] Széchenyi nagy lelki vívódásban volt jövője miatt, nem tudta, mit tegyen. Sokat töprengett, nem volna-e jobb kardját a szegre akasztania. „Tulajdonképp még nem tudom — írta —, mit tegyek. Ingadozom: szolgálni, vagy nem szolgálni, — mint Hamlet élet és halál között.”[250] Elhatározása azonban függőben maradt, mivel Metternich pártfogásával 1822 januárjában egy esztendei szabadságot kapott[251] és Wesselényivel március 1-jén elindult külföldi útjára. Franciaországi és angliai tartózkodása alatt a híres Wellingtonnal és más tábornokokkal is megismerkedett, de közben az is foglalkoztatta, hogy kilépjen-e, vagy maradjon a hadseregben: ezredének aláírt, tiszta lapot küldött el szabadsága meghosszabbítására vagy kvietálása beadására.[252] Szeptemberi hazatérte után többek között ismét eljárt őrnagyi előléptetése ügyében és 1823. február 6-án a császártól ismét személyesen kérte előléptetését, aki megígérte, tekintettel lesz a kérésére és kitartást tanácsolt neki.[253] Ezután újra végigkilincselte a haditanácsi tagokat, a főhercegeket és a császári főhadsegédet, de törzstiszti előmenetele ismét elmaradt.[254]

A királyi rendeletek katonai erővel történt végrehajtása idején, amikor Pál bátyja is azt hányta a szemére: „Hogyan tudsz most szolgálni, amikor a katona már nem egyéb, mint zsandár”[255] és amelyen Széchenyi is felháborodott, vonult be 1823 májusában utoljára ezredéhez. Ekkor még éltette a remény, hogy

246 Uo. 200—206. o.
247 Uo. 215—217. o.
248 Uo. 213. o.
249 Uo. 218. o.
250 Uo. 220. o.
251 Uo. 229., 231. o.
252 Uo. 284., 288. o
253 Uo. 313., 315., 318., 322., 330. o.
254 Uo. 330—348. o.
255 Uo. 352. o.

előléptetik, ám újabb kísérlete, hogy a rangelsőségért megegyezzen Morvay Ignáccal, nem járt sikerrel.[256] Az évi szemle és gyakorlat után, 1823. októberében ezredével áttelepült Lembergbe, ahol november 6-án 3 hónapi szabadságot kapott a galiciai főhadparancsnokságtól.[257] Novemberben ismét meddő kísérleteket tett őrnagyi előléptetése érdekében, majd azt megúnva, 1823. december 31-én kijelentette: „Elhatároztam rang nélkül kvietálni!"[258] Előléptetésének kudarca erősen kihatott kedélyére és megérlelte benne azt a szándékot, hogy elhagyja a hadsereget. Közben, 1824. január 20-án, meghalt édesanyja és ezért szabadságát júniusig meghosszabbították. Május 4-én átadta gróf Maximilian Auresperg vezérőrnagy dandárparancsnoknak kvietálási nyilatkozatát.[259] A budai főhadparancsnokság 1824. június 28-i rendeletével szabadságát is meghosszabbította augusztus végéig.[260] Ebben az időben nagy érdeklődéssel tanulmányozta a szuronyharc történetét és az általa csodált Wellington eszméjét a gyalogsági harcalakzatokról a lovassággal szemben. Megállapította, hogy a hadseregben a szuronygyakorlatokat már elhanyagolták és elfelejtették Napóleon legyőzése után.[261] Mivel kilépési kérelmére nem adtak választ, 1824 augusztusában elhatározta: „lovasszázadosként az ezredhez nem vonulok be".[262]

A több mint egy éve szabadságon tartózkodó Széchenyiről az egyetlen ismert tiszti minősítést 1824. október 12-én készítették el a 4. huszárezredben: a magaviseleti jegyzéken (Condiut Liste) a rangsorban 2. helyen szerepelve az ismert személyi és szolgálati adatain kívül ezek olvashatók: „Vásárolt rendfokozatot: nem. Foglalkozása: nincs. Anyagi támogatása vagy magánjövedelme: igen sok. Egészsége: jó. Kedélye: jó, vidám és derűs. Természetes tehetsége: nagyon sok. Nyelvismerete: német, magyar, latin, francia, angol és olasz. Felkészültsége, gyakorlaton: jó. Felszerelése: jó. Nevelésben: jó. Ismeretei: műszaki tudományokból: némi. Más tudományokból: matematika, történelem és földrajz. Lovaglása: igen jó. Lóismerete: igen jó. Milyen hadjáratban vett részt: 1809., 1812., 1813., 1814., 1815. évi Magatartása, ellenség előtt: kiválóan vitéz, határozott belátással. Civilekkel: szerény és nagyon udvarias. Ezredben: előzékeny és kedvelt. Alárendeltjeivel: méltósággal barátságos és méltányos. Szorgalom és igyekezet: sok. Jó gazda: igen. Hibái, italozik: nem. Játékos: nem. Adósságot csinál: nem. Kötekedő: nem. Különben a szolgálatban: pontos és szorgalmas. Megérdemli az előléptetést: ebben is kiválóan. Hányszor és milyen okból mellőzték: sohasem."[263]

A minősítést az ezred négy törzstisztje írta alá. Jellegéből adódóan nem tükrözhette a maga bonyolultságában Széchenyi személyiségét, de alapvetően mégis találó jellemrajz, egy lényeges dolgot kivéve: arra a kérdésre, hogy hányszor és milyen okból mellőzték azt válaszolta — sohasem. Igaz, közvetlen elöljárói nem ismerték a mellőzést kiváltó okokat. Érdekes az is, hogy Széchenyi írásaiban sehol sem említi azt az eseményt, hogy az általa sokat bírált Simonyi József ezredest 1824. november 12-én a budai cs. kir. haditörvényszék elé állították és a parancsnokságot lovag Fackh József alezredes vette át, akivel szemben már az 5. huszárezredben számos fenntartása volt.

256 Uo. 375. o.
257 RAL K 165/138.; *Viszota:* i. m. 112—113. o.
258 Naplók II. 438. o.
259 Uo. 484. o.
260 RAL K 165/146.; *Viszota:* i. m. 113—114. o.
261 Naplók II. 503. o.
262 SzIGy 1. cs. az 1824. évi levelek 633/a — 706. fol.; Adatok I. 50—51. o.
263 KA Wien. Conduit Liste für Jahr 1824. Der Ober Officiere. 4. Huss. Rgt. Fasc. 566/I.

Széchenyi számára az új esztendő újabb csalódásokat hozott. Parancsnokától 1825. január 27-én felszólítást kapott, hogy a főhadparancsnokság rendeletére számoljon el az 1813—14. évi hadjáratból származó tartozásaival.[264] A március 6-i válaszában jelentette, hogy a háború alatt iratai elvesztek és kérte küldjék meg futárútjairól nyugtáit, mivel csak így tud elszámolni.[265] Közben végképp elszállt az a reménye is, hogy a rangelsőség átengedéséről megegyezzen Morvay Ignác első lovasszázadossal.[266] Elkeseredése fokozódott, amikor a 4. huszárezred parancsnoka 1825. március 26-i átiratában közölte, hogy Széchenyi nyilatkozatát nem fogadja el, a 6 futárútjára felvett összeggel számoljon el, de a nyugtáit nem tudja elküldeni.[267] Április 18-i válaszában Széchenyi megismételte, hogy okmányait elveszítette, a hat nyugtára felvett összeget nem ismeri, de ha megismeri kész az elszámolásra.[268] Nyomott hangulatának döntő oka azonban az volt, hogy amikor az 1825. március 17-i császári kihallgatáson azt kérte I. Ferenctől, tegye őrnaggyá, az, a napló szavai szerint: „Kereken visszautasított."[269] Egyedüli vigasza az volt, hogy a X. Károly koronázására kiküldött Esterházy Pál herceg rendkívüli követ mellé beosztották kamarásnak.[270] A koronázási ünnepek alatt, május 30-án megkapta a francia Szentlélek Rendet,[271] de amikor francia útjáról hazatért, megtudta, hogy ismét elutasították őrnagyi előléptetését. A haditanács előadója elbeszélte neki azt is, hogy amikor Kutschera főhadsegédnek azt mondta, ha olyan emberek mint Széchenyi, nem lépnek elő, akkor a szolgálatot végül minden tehetős magyar elhagyja, Kutschera azt felelte: „Hadd menjenek."[272]

Széchenyi nem vonult be ezredéhez, hanem bekapcsolódott a pozsonyi országgyűlés munkájába. Ezt bejelentette ezredének, de mivel hivatalosan nem kért szabadságot az országgyűlés idejére, 1825. szeptember 19-én gróf Hardegg altábornagy pozsonyi hadosztályparancsnok olyan megalázóan lehordta, mint egy nebulót.[273] Az országgyűlésben egyetértett a nagy vitákat kiváltó alkotmányos sérelmekkel és több esetben maga is kifejtette álláspontját huszárszázadosi egyenruhában, latin helyett magyar nyelven. Többek közt az volt a véleménye, hogy az elavult magyar hadügyi szervezet, a nemesi inszurrekció helyett korszerű, reguláris magyar hadsereget szükséges létrehozni.[274] Október 16-án olyan hírt hallott, hogy az uralkodó, mert az országgyűlésen ellene beszélt és egyenruháját megtámadta, Ferdinánd főherceggel akarja felelősségre vonatni. Másnap megtudta azt a hírt, hogy az esztelen szigorúságáról hírhedt Hohenzollern-Hechingen lett az udvari haditanács elnöke, megerősödött benne a kilépés gondolata.[275] Ebben az időben állapította meg: „Én a legkevésbé sem csodálkozom azon ,hogy az osztrák hadsereg napról napra hanyatlik — császár van az élén!"[276]

Közismert, hogy 1825. november 3-án délelőtt az országgyűlés kerületi ülésén Széchenyi birtokai egy évi jövedelmének felajánlásával segítette létrehozni

264 RAL K 165/141.; *Viszota:* i. m. 114. o.
265 Uo. K 165/142.; uo. 114—115. o.
266 Naplók I. 530. o.
267 RAL K 165/144.; *Viszota:* i. m. 116—117. o.
268 Uo. K 165/145.; uo. 117—118. o.
269 Naplók II. 534. o.
270 RAL K 165/143.; *Viszota:* i. m. 115—116. o.
271 Naplók II. 543. o.
272 Uo. 603. o.
273 Uo. 607. o.
274 Uo. 614—615., 619., 625—626., 629., 641. o.
275 Uo. 635. o.
276 Uo. 639. o.

a Magyar Tudós Társaságot. Tevékenységével magára vonta a császár és Metternich figyelmét, sőt haragját is, és mindent elkövettek, hogy eltérítsék őt szándékaitól, ám céljukat nem érték el.[277] December végén katonai elöljárói az ezredéhez való bevonulásra akarták kényszeríteni, és csak nagy nehezen sikerült elérnie, hogy 1826. január 20-án az országgyűlés idejére engedélyezték szabadságát.[278] Közben ezrede, január 2-án megküldte elszámolásra az 1813—14. évi futárútjainak nyugtáit, a felvett összegek 2014 forint 50 krajcárt tettek ki. Széchenyi január 19-én és 21-én azt kérte az ezredparancsnokságtól és a pozsonyi hadosztályparancsnokságtól, hogy a pontos elszámolás érdekében adjanak időt neki iratai összegyűjtésére.[279]

1826. február 13-án felszólalt a magyar nyelvre vonatkozó törvénytervezettel kapcsolatban, a rendek országos ülésén pedig felolvasták Széchenyi és társai nyilatkozatát a Tudós Társaság megalapításáról. Ezt naplójában így örökítette meg: „Ülés mindkét táblán. Én 3-szor beszéltem... Kvietálásomat benyújtottam, és eltökéltem, hogy semmi esetre sem maradok szolgálatban, még ha a császár akarna is most rögtön ezredessé tenni."[280] Ezzel lezárta életének egy eseményekben igen gazdag és igen bonyolult szakaszát, szolgálatát a cs. kir. hadseregben. Megértette, hogy a tiszti pályán az előrehaladás bezárult előtte és a polgári átalakulást, a nemzet haladását szolgáló programjának megvalósításában rendfokozata és katonai szolgálata csak akadályozza. Elhatározása végleges volt.

Érdekes, hogy a korabeli katonai iratok miképpen tárgyalták döntését.[281] A 4. Hessen-Homburg huszárezred parancsnoka, lovag Fackh József alezredes, szolgálati úton, a dandár- és hadosztályparancsnok láttamozásával, Tarnopolból, 1826. február 26-án felterjesztette Széchenyi kilépési kérelmét a galiciai főhadparancsnokságra, csatolva hozzá az elbocsátási jegyzéket is. Ezekben többek között ez olvasható: „Noha az ezrednek nem kívánatos ezen kiváló tiszt úr elvesztése, mégis, tekintettel kell lenni azokra a családi körülményekre melyek nevezett százados urat a szolgálatból való elbocsátásra indítják; azonkívül a több mint 2 esztendei távollétére az ezredtől, amellyel kinyilvánította azon akaratát, hogy további szolgálatot nem akar vállalni és ezáltal az ő beosztását egy másvalakival kell betöltetni a szolgálat érdekében."[282] Az elbocsátási jegyzék, melyet az ezred három törzstisztje és a hadbíró írt alá, az ismert adatain túl kiemelte: „kitüntetései miatt meg szerettük volna tartani, de családi körülményei, tekintélyes birtokainak igazgatása és 2 1/4 évi távolléte az ezredtől azok a motívumok, melyek miatt az elbocsátását támogatjuk." Megjegyzik még, hogy „elbocsátását szabad akaratából kérte és semmiféle fegyelmi vizsgálat alatt nem áll, és emiatt törvényes akadály nincsen, amely kérelmének útjába állna."[283]

A galiciai főhadparancsnok 1826. március 10-én terjesztette fel döntésre a kilépési kérelmet a cs. kir. Udvari Haditanácshoz, amely 1826. március 24-i G. 1012. számú rendeletével kilépését, rendfokozatának megtartása nélkül, enge-

277 Uo. 660. o.
278 Uo. 665. o.; RAL K 165/146.; *Viszota:* i. m. 118—119. o.
279 RAL K 165/147., 154., 156.; *Viszota:* i. m. 119—121. o.
280 *Gróf Széchenyi István* naplói. Harmadik kötet 1826—1830. (Szerkesztette *Viszota Gyula*) (a továbbiakban — Naplók III.) Budapest, 1932. 19. o.
281 KA Wien. Hofkriegsrat. 24 März 1826. G. 1012. 1—4. fol.
282 Uo. fol. 4.
283 Uo. fol. 3.

délyezte; a 4. huszárezred látszámából 1826. április 15-ével törölték.[284] Az elbocsátási iratokat 1826. május 29-én vette át a Kriegsarchiv „megőrzés céljából", ám nem tudni milyen okból és mikor emelték ki azokból sajátkezűleg írt lemondási nyilatkozatát.[285] A haditanács elnöke, herceg Hohenzollern sajnálta elbocsátását, e tényt 1826. április 12-én Széchenyi így jegyezte fel a naplójá-

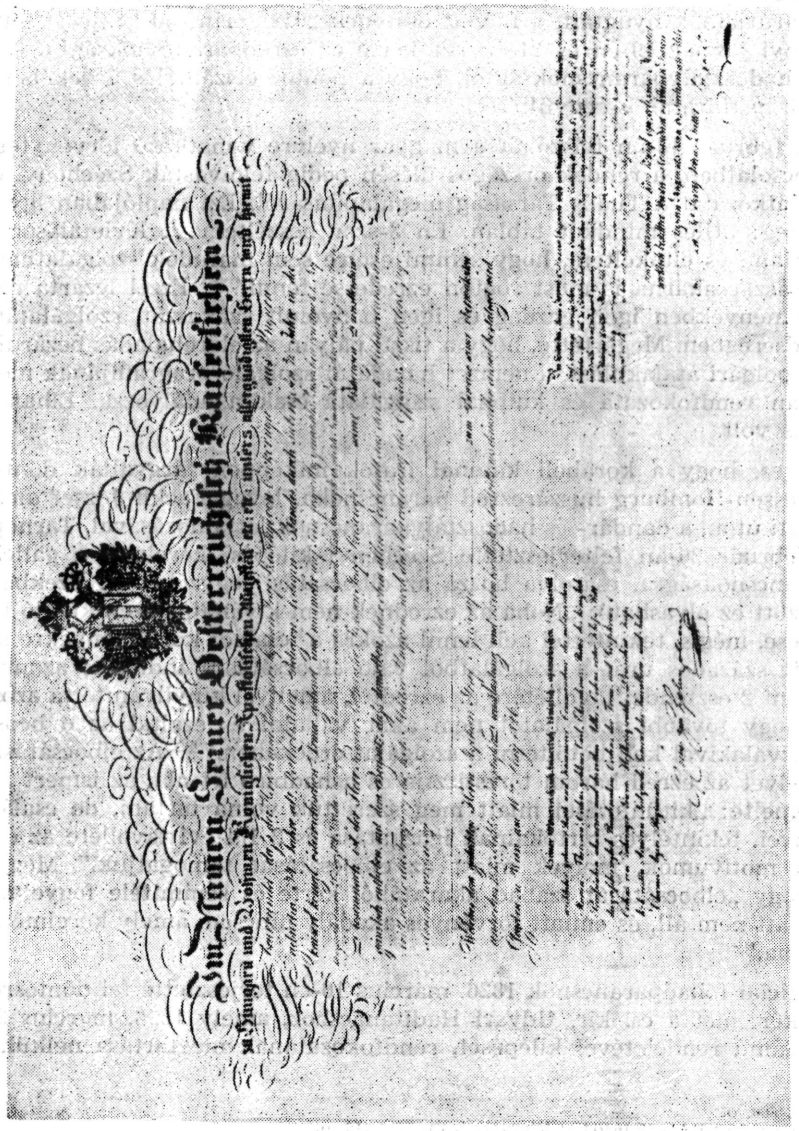

Katonai elbocsátó levele

284 Uo. fol. 1—2.
285 Uo. fol. 1.

ban: „Hohenzollern: Széchenyi grófban a hadsereg egy derék tisztet veszít el."[286]

A 4. huszárezred díszes tiszti egyenruháját levető Széchenyi megvált a hadseregtől és mint naplójában megírta, 1826. augusztus 1-jén az országgyűlésben: „Első ízben jelentem meg civil ruhában."[287] Esterházy Pál herceghez intézett 1826. augusztus 19-i levelében bejelentette: „Katonai pályám bevégződött, s függetlenségem megint nyert. Szerencsés vagyok foglalkozásomat fenntartás és kényszer nélkül üzhetni. Remélem, eljön az idő, s ez nem lesz a legszerencsétlenebb pillanata életemnek, ha nem sokat is, valami hasznosat tudok honfitársaim javára tenni. Ez a kilátás gyönyörrel tölt el."[288] Ám reménye ellenére még hosszú utóvédharcot kellett folytatnia teljes függetlenségének elnyeréséért, mivel elbocsátási oklevelét nem adták ki mert az 1813—14. évi hadjárat alatti szolgálati útjára felvett 2068 forint 7 krajcár előleggel nem számolt el. 1826. júniusától 1830 decemberéig számos levélváltásra került sor az elszámolás ügyében a 4. huszárezreddel, a pozsonyi hadosztállyal és a pesti városparancsnoksággal, a galiciai és a magyarországi főhadparancsnoksággal, a helytartótanáccsal és Sopron megyével.[289] Végül nagy nehézségek árán, 1829. január 24-én sikerült Radetzky altábornagytól megszereznie az 1813—14. évi hadjárat alatti szolgálati útjaira vonatkozó nyílt parancsokat.[290] Ezek alapján elkészített elszámolását 1830. január 19-én terjesztette fel a budai főhadparancsnokságnak, illetve a pesti városparancsnokságnak; azok június 27-i és december 24-i válaszukban úgy fogadták el, hogy tartozása 461 forint 52 karcárra csökkent. Ezt az összeget 1830. december 28-án fizette be a budai hadipénztárba.[291] Ezután a pesti városparancsnokság 1830. decemberében, végre, megküldte Széchenyinek a már 1826. május 16-án herceg Hohenzollern haditanácsi elnök és 1830. szeptember 25-én lovag Fackh ezredparancsnok által aláírt díszes elbocsátási oklevelet.[292] Sőt a gróf kérésére Fackh ezredes 1831. május 31-én megküldte az 1824. október 12-i minősítésének 1828. október 15-én elkészített másolatát és saját szemével is olvashatta, hogy miképp vélekedtek róla a cs. kir. hadseregben.[293]

Széchenyi felrajzolt katonai pályaképe jól érzékelteti, hogy tiszti karrierje tagadhatatlan kudarccal záródott. Igaz, ebből a kudarcból kiemelkedve nem csak fényes neve, óriási vagyona, kiemelkdő képességei, hanem hadi érdemei, a katonaéletben szerzett tapasztalatai és felismerései is nem kis erőt adtak neki történelmi szerepének vállalásához. Élete további időszakaiban is, a reformkorban, 1848-ban és a drámai döblingi évek alatt, ha különböző módon és mélységben, de mindig foglalkozott a hadügy és a honvédelem kérdéseivel.[294]

286 Naplók III. 48. o.
287 Uo. 81. o.
288 Adatok I. 62. o.
289 RAL K 165/148—169., 179—191.; *Viszota:* i. m. 121—147. o.
290 Uo. K 165/168—177.
291 Uo. K 165/184—191.
292 Uo. K 165/157., 189.
293 Uo. K 165/192., 196—197.; *Viszota:* i. m. 150—152. o.
294 Ezek jól kiolvashatók *Gergely András:* Széchenyi eszmerendszerének kialakulása (Budapest, 1972.) *Spira György:* 1848 Széchenyije és Széchenyi 1848-a (Budapest, 1964.) és *Kosáry Domokos:* Széchenyi Döblingben (Budapest, 1981.) című művéből. Megjegyzem, ez a problémakör külön hadtörténeti feldolgozást is megérdemelne.

TANULMÁNYOK

VESZPRÉMY LÁSZLÓ

KÖZÉPKORI FORRÁSTANULMÁNYOK

A vitézek rendje Szent István Nagyobb legendájában?

Szent István Nagyobb legendájának a szövegkiadás szerinti 5. fejezetében van egy érdekes mondata, amely már régóta magára vonja a kutatók figyelmét.[1] Kurcz Ágnes fordításában így hangzik: „Nőtt a gyermek gyámolítva a királyi nevelésben, átlábalta a kisdedéveket, s miután a serdülőkor első lépcsőfokán átlépett, apja összehívta Magyarország főembereit [primates] és *az utánuk következő rendet* (kiemelés tőlem — V. L.); a közös tárgyalás tanácsa szerint fiát, Istvánt a nép élére állította, hogy uralkodjék őutána, és ennek megerősítésére mindet külön-külön megeskette"[2] A vita „az utánuk következő rend" [cum ordine sequenti] részlet értelmezése körül bontakozott ki, hiszen a rendkívül általános megfogalmazás többféle értelmezést tesz lehetővé.

A mérvadó történészek közül elsőként (1884) Pauler Gyula nyilvánította ki véleményét,[3] H. Jirecek cseh jogtörténeti művére[4] alapozva. Pauler szerint a legenda „ordo sequens" kitétele és a prágai Cosmas történeti művében több alkalommal is előforduló „primi et secundi ordinis milites" (első és másod rendű vitézek)[5] fordulatai nemcsak rokoníthatók, hanem azonos jelentésűnek tekinthetők, ti. az „ordo secundus" és az „ordo sequens." Erre a szöveghelyre, valamint néhány továbbira is alapozva („filios perditionis et ignorantiae; ipsorum lingua; imperialis excellentiae signum") úgy vélte, hogy a legenda szerzője idegen lehetett, jelesül cseh származású. A cseh szerzőre vonatkozó véleményét a későbbiekben is fenntartotta, s azt klasszikus Árpád-kori történetének kiadásaiban is megerősítette.[6] Pauler tekintélye következtében érveit meggyőzőnek találták, így Erdélyi László is elfogadta Magyar művelődéstörténetében (1918).[7]

Varjú Elemér az István-legendáknak 1928. évi szövegkiadását kísérő tanulmányában meggyőzően cáfolta érveit, rámutatva, hogy a hasonló kifejezések a cseh és magyar társadalmi szerkezet semmiféle lényegi rokonságára sem utalnak. Ezzel a pauleri vélekedés hazai utóélete lényegében lezárult, a kérdést az újabb művek mellőzik. Mint Varjú írta: „Merész képzelettel lehet itt valaminő szláv típusú rendi tagozódás nyomait felfedezni ... senki sem vonhatja

1 Scriptores rerum Hungaricarum II. Bp., 1938. 381. o. (Kiad.: *Bartoniek Emma)*: „Crevit infans regali nutritus educatu, qui transvadata pueritia, postquam primum gradum adolescentie transcendit, convocatis pater suus Ungarie primatibus cum ordine sequenti, per communis consilium colloquii filium suum Stephanum post se regnaturum prefecit et ad hoc corroborandum a singulis sacramentum exegit." Hasonlóképpen fordította már *Szabó Károly* is, az említett rendet a vitézekkel azonosítva: Emlékiratok a magyar kereszténység első századáról. Pest, 1865. 8. o.

2 Kurucz Ágnes fordításában. In: Árpád-kori legendák és intelmek. (Szerk.: *Erszegi Géza)* Bp., 1983. 25. o.

3 *Pauler Gy.*: A Hartvic-legenda és pesti codexe.=*Századok*, 18/1884) 739—749. o.

4 *Jireček, Hermenegild:* Das Recht in Böhmen und Mähren. I. Prag, 1865. 30—31. o. A Cosmas idézetek közismert voltára l. még *Lippert, Julius v.*: Sozialgeschichte Böhmens in vorhussitischer Zeit. Bd. I., Prag—Wien—Leipzig, 1896. 253—4., 435. o.

5 Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SS NS II. Berlin, 1955[2]. (Ed. *Bertold Bretholz)* 142—43., 234. o.

6 Igy: A Hartvik legendáról.=*Századok*, 26 (1892) 280—81. o.; A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt. I. Bp., 1899[2] (reprint) 385. o.

7 *Erdélyi L.*: Magyar művelődéstörténet. II. A keresztény társadalom szervezése. Kolozsvár, 1918. 5. o.

kétségbe, hogy már Szent István idejében is, hát még 1080 körül, sok tagozatú társadalmi osztályok vannak hazánkban." Az említett rendet a vitézekkel azonosította.[8] Eredményét Györffy György is magáévá tette terjedelmes István-életrajzában (1977), ahol a főemberek rendje után következőket ő is a vitézekkel véli azonosíthatónak.[9]

Nem így történt a cseh és szlovák szakirodalomban. Az István-legendákkal érdemben foglalkozó kitűnő szlovákiai kutató, Rudolf Holinka még 1938—39-ben is megalapozottnak tartja Pauler véleményét. Ő egyébként a Nagyobb legenda 2—5. fejezetében egy elveszett Adalbert-életírás nyomait véli felfedezni.[10]

A nyelvi, illetve hozzáférési nehézségek miatt az áttekintés lezárásaként a magyarországi középkori irodalom népszerűsítésében jelentékeny érdemeket szerzett Richard Prazák munkásságára utalunk. Mind legfrissebb könyvében (1988), mind korábbi tanulmányaiban (1982, 1984, 1985) elfogadni látszik az először Pauler Gyula által képviselt nézetet, s hivatkozik Cosmas krónikájának párhuzamos helyére is.[11]

Az „ordo militaris"

Az „ordo militaris" kifejezés előfordulásait már az európai hadtörténet első és máig klasszikusnak számító összefoglaló munkái (Köhler, Delbrück) számon tartották.[12] Felfogásuk lényege az volt, hogy e kifejezés nyomon követésével rekonstruálhatják a harcos, majd lovagi osztály kialakulását. De hát valójában mit is jelent az „ordo militaris"? Térben és időben mást és mást. Jelentése csak akkor egyértelmű, ha általában a fegyverforgatók egészére értendő. Rögtön viszonylagossá válik, ha egy meghatározott jogállású miles rétegre-csoportra.

A témával foglalkozó művek nagy alapossággal — és sokszor egymásnak is ellentmondva — közelítik meg a miles-szó jelentésváltozatait, a milites-ként megjelölt réteg jogi helyzetét, társadalmi és katonai súlyát, feladatait.[13] Az „ordo militaris" kifejezés a X. századtól kezdve a legkülönfélébb forrásokban érhető tetten. Most csak Richer, X. századi szerző művére utalunk, amelyben négyszer, négyféle jelentésárnyalattal fordul elő. Először jelenti a fegyverforgatók összességét, másodszor kijelöli egy szertartáson a hercegnél alacsonyabb rangú világiak helyét, harmadszor egy társadalmilag egyenlőtlen házasságban a nő alacsony társadalmi rangját jelöli (de ordine militari), majd pedig előkelő

8 *Varjú E.:* Szent István király legendái. Bp., 1928. 83—90. o.

9 *Györffy Gy.:* István király és műve. Bp., 1977. 114. o.

10 *Holinka, R.:* Vita S. Stephani regi.=Sborník matice slovenskej 16—17 (1938—39) 182—220. o., különösen 192—194. o. Holinka munkásságára felhívta a figyelmet: *Bogyay, Thomas v.:* Adalbert von Prag und die Ungarn. Ein Problem der Quellen-Interpretation.=Ungarn—Jahrbuch 7 (1976) 9—36. o. és *uő:* Szent István és Szent Adalbert prágai püspök. In: Szent István és kora. (Szerk.: *Glatz F. —Kardos J.*) Bp., 1988. 156. o.

11 *Pražák, R.:* Legendy a kroniky Koruny uherské. Praha, 1988. 15., 76—77. o.; *uő:* A 11. századi legelső magyarországi szentekről szóló legendák datálásának és tipológiai besorolásának néhány kérdéséről.=*Történelmi Szemle,* 25 (1982) 450. o., szlovákul: Slovensky l'ud po rozpade vel'komoravskej rise. Historické studie 27/2. Bratislava, 1984. 99. o. és *uő:* The Legends of King Stephen.= Hungarian Studies 1 (1985) 166. o.

12 *Köhler, G.:* Die Entwicklung des Kriegswesen und der Kriegführung in der Ritterzeit. III/2. Breslau, 1889. 7—73. o.; *Delbrück, Hans:* Geschichte der Kriegskunst im Rahmen der politischen Geschichte. III. Das Mittelalter. Berlin, 1923. (reprint 1965) 239—274. o.

13 Összefoglalóan l. *Johrendt, Johann:* Milites und Militia im 11. Jahrhundert. Untersuchung zur Frühgeschichte des Rittertums in Frankreich und Deutschland. Dis. Erlangen—Nürnberg. 1971.; *Manz, Luise:* Der Ordo—Gedanke.=Beiheft zur Vierteljahrsschrift für Sozial- und Wirtschaftgeschichte 33 (1937) 1—53. o.; *Langer, Bernhard:* Die Lehre von den Ständen im frühen Mittelalter. Diss. Würzburg, 1953.; *Flori, Jean:* L'ideologie du glaive. Préhistoire de la chevalerie. Genève, 1983. és *uő:* L'essor de la chevalerie. XI —XII siècles. Genève, 1986. vonatkozó fejezetek.

világiakat jellemez a terminussal.[14] Ám nemcsak a *miles* szól értelme igen tág, az *ordo* sem csak rendet, osztályt jelölhet. Az *ordo* megjelölés bármely embercsoportnak a társadalomban elfoglalt helyére vonatkozhat („In den Ständepredigten des frühen Mittelalters redete man unter dem Namen *ordines* alle Gruppen an, die das Leben bildeten",[15] függetlenül attól, hogy ezt egyébként osztálynak tekintenénk-e. Jelentéstartománya sokszor érintkezik a *status* szóéval (rend, állapot), miként a Nagyobb legenda is szól „status ecclesiasticus"-ról.[16]

A hadtörténeti kézikönyvekben a harcosok tagolt osztályára vonatkozó példák Magdeburgi Bruno Szász háború című művéből[17] és Cosmas krónikájából származnak, kiegészítve még néhány további példával. Amint látni fogjuk, az *ordo* pontos jelentését az idézett példában sem lehet mindig kétséget kizáróan megállapítani, csak annyi bizonyos, hogy egymástól eltérő helyzetű harcosok csoportját jelöli. Brunónál a következő: „Hasonlóképpen adtak békecsókot mindkét fél második és harmadik rendjének harcosai („milites ordinis secundi et tertii") és könnyek között bocsátották meg azt, amiben egymásnak a sérelmére voltak".

A Comas-idézetek közül az 1087. évhez tartozó a legizgalmasabb, mivel pontosan meghatározza az első és második rangú vitézeket: az előbbiek az előkelők (nobiles), az utóbbiak a fegyverhordozók (scutarii). Tudniillik arról ír Cosmas, hogy „mivel a másod rendű vitézek a zsákmánnyal már előrementek, ebben a harcban csakis előkelők estek el. . . ".[18]

Köhler még kategorikusan kijelentette, hogy az első rend (osztály) a szabad vazallusokat, a második a nem szabad szolgálókat, a harmadik pedig a nem szabad könnyűfegyverzetűeket jelöli.[19] Az utóbbi évtizedek kutatása általában nem fogadja el ezt a merev álláspontot, s úgy véli, hogy ezek az elnevezések inkább az irodalmi szóhasználatot, mint a kor társadalmi valóságát tükrözik.[20] A tág értelmezési lehetőségre figyelmeztet a Brunó-részlet 1893-as és 1963-as fordításának az egybevetése is: az előbbi még zászlósurakról és lovagokról ír, az utóbbi másod- és harmadrendű vazallusokról (vazallusokról és azok vazallusairól).[21] Az elszórtan előforduló kifejezések alapján mindenesetre túlzás Európában — Nyugat-Európában egy azonos szempontok szerint tagolódott harcos osztályra következtetnünk, a tagolódás szempontjai mindig csak a helyi, regionális viszonyok ismeretében valószínűsíthetők (jogi, társadalmi, fegyverzetbeli stb.).

14 L. *Johrendt:* i. m. 137. o., Richer.

15 *Johrendt:* i. m. 318. o. Már a IX. századi törvényszövegekben is vissza-visszatér minden egyes rend jogainak a biztosítása: „ut . . . unicuique in suo ordine debitam legem . . . conservet" (t. i. a király) MG Capit. 2,281. Id.: *Kern, Fritz:* Gottesgnadentum und Widerstandsrecht im früheren Mittelalter. Zur Entwicklungsgeschichte der Monarchie. Leipzig, 1914. 161. o.

16 SRH II. 391. o.

17 De bello Saxonico. In. Quellen zur Geschichte Kaiser Heinrich IV. Berlin, 1963. cap. 88. A milites primi-milites gregarii megkülönböztetésére l. még Wipo Gestáját, 4. fej. id.: Die deutsche Königserhebung im 10—12. Jh. Heft 1. Die Erhebungen von 911 bis 1105. (Ed. *Böhme, Walter*) Göttingen, 1970. (Historische Texte Mittelalter, Bd. 14.) 45. o.

18 L. az 5. jegyzetet: „quia vero secundi ordinis milites cum preda iam precesserunt, in hac pugna soli tantum nobiles interierunt . . . " (143. o.)

19 *Köhler:* i. m. 32. o.

20 A kritikára l. *Bumke, Joachim:* Studien zum Ritterbegriff im 12. und 13. Jh. Heidelberg, 1964. (Beihefte zum Euphorion, H. 1.) 133—135. o.; *Reuter, Hans Georg:* Die Lehre vom Ritterstand. Zum Ritterbegriff in Historiographie und Dichtung vom 11. bis zum 13. Jahrhundert. Köln—Wien, 1971. 55. o.

21 L. a 16. jegyzetet. (Ford.: *Schmale, Franz-Josef)* 329. o. és Wattenbach, Wilhelm fordítását. Leipzig, 1893. 114. o.

Az *ordo* szó használatának a dolgozatban tárgyalt formai forrásairól a középlatin szótárak bőségesen tájékoztatnak bennünket.[22] Ennek feléledésében elsősorban egyházi hatást kereshetünk, nem véletlenül, hiszen az *ordinis secundi* jelzős szerkezet már a Bibliában is előfordul (4 Reg 23,4). Az egyház, az egyházi társadalom roppant világos tagolódása megkönnyítette a fogalom használatát. Itt, és csakis itt volt értelme az *ordo sequens/következő rend* kifejezés használatának, ahol köztudomásúak voltak ezek a rendek. A példa ugyanis a papi rendekkel kapcsolatban fordul elő („sacerdotes, levita et sequentis ordinis viros consecravit").[23] Lássunk még néhány további példát: használják a főpapságra vonatkozóan. („Henricus neglecto nobili ac sapienti primi ordinis clero, idiotam et a rure venientem elegit antistitem"),[24] az áldozópapokra: („Wigberchtum sacerdotem secundi ordinis cenobio suo ... magistrum fecit").[25]

A kifejezés az egyházi szóhasználattól elvonatkoztatva teljesen általános értelemben is előfordul a viszonylagos előkelőség és alacsonyabb társadalmi állás jelölésére („sanguine et affinitate primi ordinis viris Burdigale conjunctus";[26] „secundi vero ordinis liberis, qui pro paupertate sua per se ire non possunt").[27]

A középkorban az *ordo* konkrét katonai jelentése nem volt ismeretlen, nyilvánvalóan az ókori, későantik katonai szakírók hatására.[28] Az antik legio, centuria jelentése helyébe a csatasor értelmezés lépett („sic vos quinque ordinibus consistitis. Primus ordo est non formidantium tela vel gladios",[29] „dux in locum ubi prelium erat gerendum, instructos ordines deducit"),[30] csapategység értelemben („omnes copias suas in VII legiones partitur, preficiens singulis de principibus rectores ordinum, quod antiqui centuriones ... appelare consueverunt"),[31] de ugyanakkor használatos volt a lovas és gyalogos egységek megkülönböztetésére is („tam de equestre quam pedestre ordine";[32] „nostri autem ... promiscue utriusque ordinis secum trahebant legiones").[33]

A példák alapján levonható a következtetés, hogy az *ordo* jelentését mindig szövegkörnyezete határozza meg. A Nagyobb legenda szempontjából minket érdeklő „primi, secundi ordinis" szerkezettel kapcsolatban pedig láthatjuk, hogy általánosan használt jelölése volt a jogi, társadalmi, egyházi, fegyverzetbeli különbségeknek, tagolódásoknak. Egyetérthetünk a Cosmas-féle krónikahellyel kapcsolatban, hogy abban semmiféle cseh sajátosságot nem láthatunk. Továbbá le kell szögeznünk, hogy a legendában szereplő „következő rend" kifejezés jelentését tekintve nem azonos Cosmas és Bruno második rendjével. Lényeges még hozzátenni, hogy súlyos tartalmi félreértésekhez vezethet, ha nem teszünk különbséget az egyes rendek és a rendeken belüli különböző rendű

22 Az *ordo* vonatkozásában legrészletesebb: Novum glossarium mediae latinitatis. (Ed.: *Franz Blatt-Yves Lefevre)* Hafnie, 1983. 731—771. hasáb. A továbbiakban is ennek az anyagára támaszkodunk.
23 Novum gloss. i. h.: Actus pont. Cenom. 14. o.
24 Uo. Arnul. Mediol. gesta III. 2. 17. o., 23.
25 Uo. Lupus Wigb. 5. 134. o.
26 Uo. Vita Amant. Engol. 24. 354. o. 35.
27 Uo. Capit. reg. Franc. 162,3 t. I. 325. o. 19. (825. év)
28 Erre l. a Thesaurus linguae Latinae vonatkozó füzetét, 952—53. o. a megfelelő Vegetius, Frontinus, ill. a klasszikus szerzők adataival.
29 Novum gloss. Raym. Pod. 17. 279. o.
30 Uo. Richer I. 28. t. I. 66. o.
31 Uo. Rahew. gesta III. 35. 167. o.
32 Uo. Dipl. Loth. I. 90. 222. o. 16. (845. év)
33 Uo. Guill. Tyr. hist. rer. transmar. III. 13. 130. o.

csoportok elnevezése között. Ennek elmulasztása terheli Pauler, Holinka és Prazák értelmezéseit. A Nagyobb legenda szövege nem sorolja fel a rendeket. Az elsőn nehezen érthetett volna mást, mint az egyházat, illetve a főpapokat. Az ezt követő sorrend azonban már bizonytalan. Végezetül csak utalunk az ordo fogalomnak a társadalom alapvető osztályait, rendjeit megjelölő szerepére. Ez is igen változatos, attól függően, hogy az író hány pólusúként vélte a társadalmat leírhatónak, illetve milyen aspektusainak a megragadására törekedett. Így egy kétpólusú felosztásban jelölhette a harcosok-klerikusok, szerzetesek-laikusok, harcosok-földművesek, nemesek-nem nemesek, szabadok-nem szabadok rendjét, három pólusú tagolásban klerikusok-harcosok-fölművesek, laikusok, világi papok-szerzetesek rendjét stb.[34]

A kifejezés előfordul a legkorábbi hazai elbeszélő forrásokban. Így megtaláljuk az Imre herceg számára íródott Intelmekben,[35] ami azért is figyelmet érdemel, mivel a Nagyobb legenda szerzője ismerte és hasznosította azt. Háromszor fordul elő, a következő jelentésekben: — az emberek összessége („omnes ordines ubique terrarum" — minden renden valók, a bevezetőben); — a királyi méltóság rendje (regalis dignitatis ordo", 1. fejezet); — a főpapok rendje („ordo pontificum, 3. fejezet). Gellért püspök Deliberatio című művében a papi rendekre találunk utalást („sacerdotes et episcopos et ceteros divinos ordines").[36]

Szent László törvénykönyve pedig az egyházi rendről, mint átfogó jogi kategóriáról tesz említést („ordo clericalis", II. tk., 13.).[37] A külföldi példákkal megegyezően a hazai említések döntő többsége is az egyházzal kapcsolatos. A világi társadalom formálódása, alakulása a szövegek megfogalmazóit nem ösztönözte a fogalom rájuk való alkalmazására. Röviden kitértünk már rá, hogy végeredményben a kifejezést bármely elkülönülő csoportra lehet alkalmazni. Így a XII. századi forrásokban különféle szolgáltatásokkal terhelt csoportok megnevezésekor is használják (pl. ad ordinem equitantium),[38] a *status* szó szinonimájaként. A kifejezés ilyen jellegű használatának azonban nincsen jelentősége dolgozatunk szempontjából.

Összefoglalva észrevételeinket megállapítjuk, hogy nem érezzük meggyőzőnek a Nagyobb legenda „cum sequenti ordine" — helyének „a következő renddel" való fordítását és e bizonyos rendnek a harcosokkal, vitézekkel való azonosítását.[39] Különösen azért nem, mert a XI. századi forrásokban semmi nyoma nincsen egy megszilárdult világi hierarchiának, amelyben meghatározott „ordók" létét lehetne feltételezni. Erre a Nagyobb legenda szóhasználata sem ad támpontot, mivel arra a sokszínűség jellemző: a 9. fejezetben a püspökök és főemberek (episcopi et primates), főpapok és ispánok (presules et comites) szerepelnek, a 15. fejezetben pedig — az Intelmekből merítve —: főpapok, főemberek, vitézek, vendégek (pontifices, principes, milites, hospites). Végered-

34 Uo., illetve 13. jegyzetet.
35 SRH II. 619—627. o. Idézett helyek: 619., 620., 622. o. Az Intelmekben előforduló *ordo*-kifejezések jelentőségére *Szűcs Jenő* is figyelmeztetett: Szent István Intelmei: az első magyarországi államelméleti mű. In: Szent István és kora (9. jegyz.) 32—53. o.
36 *Gerardi:* Deliberatio supra hymnum trium puerorum. (Ed. *Silagi, Gabriel)* Turnholti, 1978. (Corpus Christianorum. Cont. med. XLIX.) VI. 603. 94. o.
37 *Závodszky Levente:* A Szt. István, Szt. László és Kálmán korabeli törvények... Bp. 1904. 170. o.
38 „ad ordinem equitantium donati sunt meliores numero XXVII. homines" In: Pannonhalmi Rendtörténet. VIII. 270. o. (1135—71)
39 A vitézek rendjeként értelmezi már *Varjú E.*, i. m. 92. o. majd *Györffy Gy.*: i. m. (9. jegyz.) vagy a Novum glossarium 750. hasáb „(2 em classe de la societe hongroise)"

ményben Pauler is azért gondolt külföldi hatásra, mivel a világi előkelők ordóinak nincs nyoma legkorábbi hazai forrásainkban. Az Intelmekben is helyt kapnak a vitézek, a negyedik fejezet címében az előkelőkkel szerepelnek együtt. Ugyanakkor a fejezet első mondatában már — a társadalmi valóságnak megfelelően — a vitézeket megelőzik az előkelők és ispánok. Az Intelmekben a vitézek szerepeltetése részben a királytükrök irodalmi hagyományaiból táplálkozik, gondoljunk csak Atto püspök művére.[40]

A Nagyobb legenda ötödik fejezetének értelmezéséhez

A fejezetnek és egyúttal az idézett részletnek is a lényegi mondanivalója István trónörökössé tétele. Az újabb történeti szakirodalom — így Bartoniek Emma, vagy Györffy György — főleg a pogánykori szokásokra vél a legendában leírtakból következtetni.[41] Györffy ehhez a momentumhoz fűzi a fejedelmi pajzsraemelés szertartásának a megtörténtét. A magunk részéről a szövegrészlet értelmezésekor a hangsúlyt a jogi terminológia kifogástalan voltára helyeznénk. Ez nem meglepő a Nagyobb legenda esetében, hiszen erre a kutatás már felhívta a figyelmet.[42]

Megállapíthatjuk, hogy a szövegben használt kifejezések István trónörökössé tételét teljes mértékben rokonítják a nyugati, nevezetesen a német és frank uralkodói szokásokkal, amit a szakirodalomban egyszerűen kijelölésnek, *designatiónak* neveznek.[43] Ennek lényegét abban kereshetjük, hogy az uralkodó még életében kijelöli örökösét a trónon, lehetőség szerint a fiai közül, és jelölését elfogadtatja országa előkelőivel. Az elfogadtatás azt jelenti, hogy a meghívottak beleegyezésüket nyilvánítják ki (consensusukat adják), amit esküjükkel még meg is erősíthetnek. A jogtörténeti vizsgálódások hangsúlyozzák, hogy az uralkodói akarat az előkelők hozzájárulásával válik kötelező erejű döntéssé.[44] A hozzájárulást az előkelők egyhangúan és egyenként tették meg, a szóhasználat legalábbis ezt sugallja.[45] (Mindez természetesen csak a gregorianizmus előtti időszakra érvényes maradéktalanul, mivel az az uralkodók „rex et sacerdos" ideológiáját, világi tekintélyüknek is fő forrását, alapjaiban rendítette meg.)

A Nagyobb legenda idézett mondatában is a trónörökössé tétel két mozzanatát lehet kiemelni: a közös megbeszélés tanácsát (consilium) és a királyi döntést

40 Attóra l. *Szűcs Jenő:* i. m. (35. jegyzet) 43. o., ám Schrammot félreértve tévesen hivatkozik a milites különböző csoportjaira. Polypticum c. művének kiadása: Migne PL 134. 859—914. hasáb.

41 *Bartoniek Emma:* Az Árpádok trónöröklési joga. 3. *Századok,* 60 (1926) 832. o. és *Györffy Gy.:* i. m. (9. jegyzet) Korábban már *Frankói Vilmos:* A magyar királyválasztások története. Bp., 1921. 10. o.

42 Igy *Tóth Zoltán:* Attila's Schwert. Bp., 1930. 130—131. o.

43 Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte Bd. 1. Berlin, 1971. 682—685. hasáb. G. Theuerkauf címszava, Lexikon des Mittelalters. München—Zürich, 727—729. hasáb.; Königswahl und Thronfolge in ottonisch—frühdeutscher Zeit. (Hrsg. v. *Eduard Hlawitschka)* Darmstadt, 1971. (Wege der Forschung, Bd. 178.); Különösen *Rörig, Fritz* tanulmánya 71—147. p.; *Reuling, Ulrich:* Die Kur in Deutschland und Frankerich. Untersuchungen zur Entwicklung des rechtsförmlichen Wahlaktes bei der Königserhebung im 11. und 12. Jahrhundert. Göttingen, 1979. (Veröffenlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte XBd. 64.)

44 A consensus jelentőségére legutóbb *Gerics József* hívta fel a figyelmet: Szent István királlyá avatásának körülményeiről=*Művészettörténeti Értesítő,* 1984. 3. sz. 97—101. o. Általában l. *Kern:* i. m. (15. jegyzet) és *Hanning, Jürgen:* Consensus fidelium Frühfeudale Interpretationen des Verhältnisses von Königtum und Adel am Beispiel des Frankenreiches. Stuttgart, 1982. (Monographien zur Geschichte des Mittelalters. Bd. 27.)

45 *Nitschke, August:* Die Einstimmigkeit der Wahlen im Reiche Ottos des Groɜen. MIÖG 70 (1962) 29—59. o. Idézi Liudprand jellemző szavait (Antpodosis II, 23) I. Henrik választásáról: „Neque enim in huius electione totius populi posset esse animus unus, si a trinitate summa, quae deus est, ante mundi constitutionem non esset electus".

(preficere igével).[46] Megjegyezzük, hogy a tanács szó helyett akár a beleegyezés (consensus) is állhatna, mivel egy ilyen szövegkörnyezetben jelentésük és funkciójuk szinte azonos.[47] Időbeli viszonyuk is nyilvánvaló: a királyi szándékot követte az előkelők egybehívása, majd az előkelők beleegyezésének a megszerzését a döntés és az ezt megerősítő esküvés. A gyűlés résztvevőinek egyenkénti (singuli) említése külön hangsúlyozza az egyhangú — és mindenkire kötelező erejű — döntést.[48]

A mondat helyes értelmezése is a terminusok pontos megértése után lehetséges. Ezek alapján az *ordo* sem csak egyszerűen rendet jelent, hanem a jogi normának és a szokásoknak megfelelő rendet, eljárást. (Ez vezetett el az *ordo* jelentés bővüléséhez, királyi parancs, szándék jelentésben.[49] Az *ordo* mondatbeli funkciója ebben az esetben nem más, mint a hasonló környezetben feltűnő „per ordinem, ordinaliter, ordine" határozószóké.[50] a *sequens* (követő, következő) jelző használata ilyen esetben kétségkívül szokatlan, de az időbeli és logikai sorrend hangsúlyozásának a szándéka megmagyarázhatja. Ezek alapján a mondat értelme a következő: „A serdülőkor első lépcsőfokán átlépve, miután apja összehívta Magyarország főembereit, rendben a közös tárgyalás tanácsát (beleegyezését) követően Istvánt a nép élére helyezte, hogy uralkodjék őutána, és ennek megerősítésére mindet külön-külön megeskette."

A Hartvik legenda egyik kézirata érdekes szövegváltozatot őrzött meg. Eszerint a következő rend az egyházi renddel („cum ordine clericali") lenne azonos.[51] A rendelkezére álló források alapján ez nem valószínűsíthető, mivel azok az utódválasztással kapcsolatban általában a világi főembereket említik. A Nagyobb legenda pedig később István koronázásakor említi meg az egyházi előkelőségeket.

Bartoniek Emma az Árpádok trónöröklési jogáról értekezve érdekes párhuzamra hívta fel a figyelmet a Nagyobb legenda általunk tárgyalt helye és Anonymus fejedelemválasztási leírásai között.[52] Közvetlen kölcsönzésről szerintünk nincsen szó a két szöveg között, ebben inkább a névtelen szerző jogi jártasságának újabb bizonyságát látjuk. Ugyanakkor érdekes, hogy Anonymus Zoltán trónörökössé tételekor az előkelők *(primates)* és a vitézek *(milites)* esküjéről szól. Amennyiben ez nem a Névtelen művéből logikusan következő szóhasználat, hanem az István legenda megcsillanó ismerete, akkor Anonymusban tisztelhetjük a kérdéses szövegrészlet első félreértőjét.

46 Világosan fogalmaz egy 864. évi capitulare (MG Capit. 2,213) „quoniam lex consensu populi et constitutione legis sit" Idézi *Kern:* i. m. (15. jegyzet) 313. o.

47 *Kern:* i. m. 317. o. és *Gerics:* i. m. (44. jegyzet) 97. o., ahol a pannonhalmai apátság alapítására vonatkozó oklevelet idézi: „. . . . consilio et consensu domini Anastasii abbatis . . . "

48 „Singuli" = -ra már *Bartoniek E.:* i. m. (41. jegyzet) 836. o. és l. 50. jegyzetünket, Die Deutsche Königserhebung (17. jegyzet) 31., 49. o. További példák: *Reuling:* i. m. (43. jegyzet) 35., 91., 102. o.

49 L. Novum glosarium, i. h. (22. jegyzet)

50 Pl. „ordinaliter disponere" in: Königswahl (43. jegyzet) 439. o., „manus singuli per ordinem redunt", in: Die deutsche Königserhebung (17. jegyzet) 36. o. További példák: *Reuling:* i. m. (43. jegyzet) 137., 160., 192. o. Talán tévedünk, ha a kifejezést kapcsolatba hozzuk a Maurikiosznak tulajdonított Strategikonban (III, 5) szereplő vezényszóval, „cum ordine seque!" „rendben haladni!". Das Strategikon des Maurikios. (Ed.: *George T. Dennis)* Wien, 1981. (Corpus fontium historiae Byzantinae, 17. k.) 156—157. o. Általában l. *Mihaescu, H.:* Les éléments latins des „Tactica-Strategica" de Maurice-Urbicius et leur écho en néogrec. = *Revue des Etudes Sud-Est Européennes* 7, 1969, 267—280. o. és *Verbruggen, J. F.:* The Art of Warfare in Western Europe during the Middle Ages. Amsterdam—New York, 1977. 83—86. o.

51 SRH II. 407. o. A Lengyel-magyar krónika (SRH II, 306. o.) és Laskai 76. sermójában egyszerűen kihagyta.

52 *Bartoniek E.:* i. m. (41. jegyzet) 835. o.: Anonymus 52. fejezet: „Dux Arpad accepto iuramento primatum et militum Hungariae, filium suum Zultan ducem cum magno honore elevari facit"

Végezetül nem érdektelen egy rövid kitérőt tenni a vitézek XI. századi hazai törvényekben való megítéléséről.[53] A miles szó István törvényeiben 12-szer, László törvényeiben négyszer, Kálmán idejében háromszor fordul elő. Első királyunk idejében a bírságok a vitézeket közepes vagyonúnak mutatják. Így István I. törvénykönyvének 15. cikkelye a feleség meggyilkolása esetében az ispánokat 50, a vitézeket 10, a szegényebb szabadokat 5 tinó büntetéssel sújtja. Itt a vitézek együtt szerepelnek a tehetősebb emberekkel. Társadalmi helyzetük alapján az ispánok és az egyszerűbb közszabadok között, a „vulgárisok"-hoz valamivel közelebb állhattak. Helyzetüket jól mutatják a visszakövetelhetőségükre vonatkozó cikkelyek (István I. tk. 25., László III. tk. 2., Kálmán I. tk. 39.). Nem meglepő, hogy a törvények meghozatalakor sem jutnak szerephez: így István I. tk. 25.-ben *primates*, László I. tk. bevezetőjében *pontifices, abbates, primates*, II. tk. bevezetőjében *optimates*, a III. tk. 1.-ben *principes*, 15.-ben *regis et principum decreta*, Kálmán I. tk. bevezetőjében *principes* áll, mint akik a társadalom részéről véleményt nyilvánítottak. Helyzetük László és Kálmán idejében megbecsültebb, de ennek ellenére az ország vezetésében nincsen helyük.

Összefoglalva: — A Nagyobb legenda kérdéses helyét „következő rend"-ként fordítani nyelvtanilag helyes, ám semmi alapunk nincs arra, hogy ezt a vitézek rendjével azonosítjuk.

Tartalmi megoldások alapján valószínűbbnek tartjuk, hogy a rend (ordo) szó határozói értelemben a választás jogi normáknak megfelelő lefolyására utal a szövegben.

53 Legutóbb *Kristó Gyula* tekintette át: Az Árpád-kor háborúi. Bp., 1986. 186—189. o. Részletesebben: *Borosy András:* XI—XII. századi harcosrétegünk néhány kérdéséről. — *Hadtörténelmi Közlemények*, Uj f. 21. (1974) 3—27. o.

„Felix igitur Hungarorum embola"
Anonymus gestája egy helyének értelmezéséhez

Az embola szó a hazai középkori latinságban tudtunkkal csak két helyen fordul elő: Anonymusnál (Gesta Hungarorum 55. fejezet) és a 14. századi krónikaszerkesztésben (103. fejezet).[1] A két előfordulás nyilvánvalóan nem független egymástól, a viszonyuk azonban nem határozható meg könnyen. Mályusz Elemér és Kristó Gyula például közös forrásra, az ősgestára gondolt, míg Horváth János a szó alkalmazását Anonymus leleményének és görög nyelvi jártassága bizonyítékának tartotta.[2] Anonymus szövegében az embola szó fordítása is gondot okozott a fordítónak. Így a Szabó Károly-féle fordítás „szerencsés rohanás"-ként, Erdélyi László a magyarok szerencsés közbelépéséről, illetve szerencsés egyesüléséről ír, a Pais Dezső-féle újabb fordítások „nyereség"-ként, majd „így nyert poggyászként" magyarítja.[3]

Véleményünk szerint meggyőzően és helyesen érvelt Horváth János az embola szó „had, hadsereg" jelentése mellett. E jelentés mindkét hazai előfordulása szövegkörnyezetébe pontosan illeszkedik, illetve az Anonymus mondatában szereplő exercitatior/exercitatione szavak határozottan utalnak az elhallgatott exercitus (= had, hadsereg) szóra. A kérdéssel csak azért foglalkozunk ismét, mivel a Pais-fordítás újabb kiadásainak jegyzetei sem vesznek tudomást Horváth János 1966-os véleményéről, s a legújabb Képes Krónika-kommentár (1986) jegyzete is csak tartózkodóan említi.[4]

Az embola szóval kapcsolatos értelmezések nehézsége az, hogy görög szóként latin szövegkörnyezetben nem mindig könnyű a jelentését megragadni. Mind az ókori, mind a középkori latinságban rendkívül ritkán bukkan fel. A középkorban egyszer-egyszer fordul elő Tiroszi Vilmos híres krónikájában (I, 7,38.) egy szigetországi forrásban (Canterbury érsekek registruma, c. 1296.), s Philippus Leidensis „Tractatus de cura rei publicae et sorte principantis" (16, 1—2.) c. művében.[5] Az első két helyen jelentése „gyarapodás, növekedés", míg a harmadik előfordulása számunkra a legértékesebb, mivel itt „katonák

1 Anonymus cap. 55.: „Felix igitur Hungarorum embola multa periculorum experientia iam securior et exercitatior de ipsa continua exercitatione preliorum viribus et potestate prestantior..." Scriptores rerum Hungaricarum 1. k., Bp., 1937. (Ed.: *Jakubovich Emil — Pais Dezső*) ... Krónikaszerkesztés: „Rex igitur et gloirosi duces... una cum felici embola totius Hungarie cum triumpho victorie gaudentes redierunt." Scriptores 1. k., 369. o. (Ed.: *Domanovszky Sándor*)

2 Közös forrásra: *Johannes de Thurocz:* Cronica Hungarorum. II. k., Bp., 1988. 362. o. (*Mályusz E. — Kristó Gy.); Horváth, J.:* P. Mester és műve. In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1966. 5—6. o.

3 *Szabó K.:* Bp., 1892. 60. o..; *Erdélyi L.:* Szeged, 1943. 54., 184., 262. o.; *Pais D.:* Bp., 1926. 95. és Bp., 1958. 135. o.

4 Pl. Bp., 1975. (jegyz. kieg.: *Györffy Gy.);* Bp., 1984. (jegyz.: *V. Kovács S.,* in: A magyar középkor irodalma). Képes krónika. Bp., 1986. (Jegyz.: *Kristó Gy.):* eszerint Anonymusnál szállítmány, rakomány értelmében áll s hivatkozik a Scriptores I. k. 110. lapjának jegyzeteire, amely a Pais-féle fordításon alapul.

5 Itt köszönjük meg az Université Catholique de Leuven CETEDOC munkacsoportjának segítségét latin nyelvű adatbázisuk szíves használatáért.

Willelmus archiepiscopus *Tyrensis:* Chronicon. I,7.: „Augebatur autem eorum populus in immensum et multiplicationis eorum non erat numerus neque finis, ita ut regi et indigenis, mentem quodemmodo habentibus presagam, suspecta nimis esset eorum embola..." Corpus Christianorum, Continuatio med. 63. k., 115. o.

Registers of the archbishops of Cantenbury: „gens Anglorum... felici embola personarum excrescencium et rerum copiosis affluenciis redundabat" Dictionary of Medieval Latin from British Sources. Fasc. III. London, 1986. 769. o.; *Philippus Leidensis:* Tractatus... (Ed.: *R. Fruin — P. C. Molhuysen)* 's—Gravenhage, 1900. (Werken der Vereening tot uitgave der bronnen van het oude vaderlandsche recht. 2. ser. vol. 1.) Idézet: Lexicon latinitatis Nederlandicae medii aevi. Leiden, 1986. vol. 111. 152. o.

túl nagy sokasága" értelemben találjuk meg. Leghíresebb előfordulásai mégis a későantik jogforrásokban találhatóak meg, mégpedig Justinianus törvénykönyvei különböző helyein (Cod. I, 2,10., I, 11, 4,2; Edict. XIII, 4.1; XIII. 22,1.). Lényeges, hogy jelzős szerkezetben fordulnak elő, „felix embola"-ként. Justinianusnál a felix embola terminus technicus, a gabonaszállítmányok megérkezésére, Rómába szállítására vonatkozik.[6] A terminus fordítása mindazonáltal a törvénykönyvek modern fordítóinak is gondot okoz. A tengeri jogban az embola jelentése „szállítmány, berakott áru", míg itt a „tengeri szállítmány megérkezése". A fordításban: „von der glücklichen Ankunft der Zufuhr, nämlich von Überfahrt der öffentlichen Lebensmittel", „before happy embola", „avant l'heureuse embole ou le transport des objets appartenants au gouvernement", „chargement d'un navire".[7]

Számunkra érdekes Philippus Leidensis értelmezése, aki azt mondja: „Et intellige quod dicit felicem embolam, id est superabundantem militum multitudinem", azaz katonák túl nagy sokasága. Philippus ugyan félreértelmezi a justinianusi törvénykönyv e helyét, mégis érdekes, hogy ő is hadsereget ért rajta. Nem lenne érdektelen tudni Philippus forrását, hiszen ez közelebb vezetne a megoldáshoz. Sajnos a vele, illetve művével foglalkozók csak a műfaját adják meg: a justinianusi törvénykönyvekhez készült valamelyik középkori kommentár, melyet a XIV. század közepére helyezhető franciaországi jogi tanulmányai során alkalma nyílt megismerni.[8] Valóban, a jogi glosszátorok műveiben az általa használt értelemben fordul elő, így Irneriusnál (+ c. 1140) — militum superhabundantia, excrescens iuventus —, Azonál (+ c. 1230). A későbbi értelmezők szempontjából fontos, hogy Accursiusnál (+ c. 1263) is így találjuk.[9]

Nem tartjuk meglepőnek, hogy Philippus Leidensis szövege szó szerint egyezik Accursius glosszájával. Nyilvánvaló, hogy nem a miles szó, hanem az superabundantia felelt meg az embola jelentésének. Lehetséges, hogy ezt a magyarázatot félreértve tulajdonították az embola szónak a „katonák sokasága" jelentést. Bár Anonymus így nyilvánvalóan nem ismerhette, mégis, egy glosszátor-hely ismerete feltételezhető a részéről. Itt említjük meg, hogy Du Cange két okleveles idézete is a hadsereg, had, csapat értelmezést látszik támogatni (embola: „a generali et felici expeditione vel embola principis, 1294 és embola- alia notione: in adventum regiae majestatis et suae felicis embolae, 1272.). Eszerint nem feltétlenül Anonymus leleményét kell látnunk a szó ilyen értelmű alkalmazásában.

Horváth joggal mutatott rá arra, hogy az embola a görög katonai nyelv gyakori fordulata, elsősorban „benyomulás, betörés" értelemben. Ezt a klasszi-

6 Ebben értelemben már The Rhodian Sea—Law. (Ed.: *Walter Achburner*) Oxford, 1909. (reprint: Aalen, 1976.)

7 The Civil Law. (Ed.: S. P. Scott) Cincinnati, 1942 (reprint: 1973.) Corps de droit civil romain en latin et en français T. 8—10. (Ed.: *P. A. Tissot*) Metz, 1807. (reprint: Aalen, 1979.)
Das Corpus iuris civilis. (Hrsg. v. *K. E. Otto — B. Schilling — K. F. F. Sintenis*) Leipzig, 1832. (reprint: Aalen, 1984.); *Du Cange:* II—III. k. 252—253. o.

8 *Feenstra, Robert:* Philip of Leyden and his Treatise De cura reipublicae et sorte principantis. Glasgow, 1970. 60—63. o.; *Berges, Wilhelm:* Die Fürstenspiegel des hohen und späten Mittelalters. Leipzig, 1938. (Schriften MGH, Bd. 2.) 249—266., 348—9. o.; Philip of Leyden: A Fourtenth Century Jurist. A Study of His Life and Treatise „De cura reipublicae et sorte principantis". by *P. Leupen.* (Rechtchistorische Studien 7.) The Hague, 1981.

9 *Accursius:* Codicis imperatoris Iustiniani libri XII. Lugduni, 1612. 37. coll.; *Pescatore, Gustav:* Die Glossen des Irnerius. Greifswald, 1888. 87. o.; *Azo:* Ad singulas leges XII. librorum Codicis Iustinianei commentarius et magnus apparatus. Lyon, 1596. 13. o. „felix embola dicitur felix excrescens iuventus Romanorum". Reprint kiad. a Corpus glossatorum juris civilis 3. k.-ben.

kus és közép-görög szótárak is számos példával dokumentálják. Ezután arra kellene még választ kapni, hogy hogyan bővült az embola jelentése sereggé? Véleményünk szerint az „"εμβαλλω" igével egy, vele etimológiailag szintén összefüggő másik főnév lehet a segítségünkre az „"εμβολον" ék, cuneus jelentésben. A latinban a „cuneus" szó alkalmazása a katonai nyelvben teljesen általános. Az ék alakú csatarend jelentésből igen könnyen áttevődött jelentése az éket alkotó katonákra, magára a csapatra. Erre példát Du Cange a Walthariusból (v. 44; 183.) idéz, de a példák száma tetszés szerint szaporítható.[10] Valószínűsíthető, hogy az „embolon" jelentése tevődött át a vele etimológiailag rokon embolá-ra s az így vette fel a „katonák sokasága, sereg" jelentést. E hasonló alakú szavak közötti jelentéskeveredés lehetőségére a szótár is utal.[11]

További megválaszolandó kérdés, hogy Anonymusnál a „felix" jelző Justinianus törvénykönyvének a hatására szerepel-e, vagy attól független. (Tudjuk, Anonymus művében más helyen is alkalmazza a felix-jelzőt, pl. „felix Hungaria". A kérdés a Névtelen jogi ismereteinek a területére vezet el bennünket. Bónis György e hely alapján eldöntöttnek tekintette Anonymus részéről a justinianusi törvénykönyv ismeretét, s a magyarországi római jogi műveltségről szóló könyvébe bele is vette.[12] Szerintünk további jogi szöveghelyek ismerete is bizonyítható lenne a szerző művében. Erre szerintünk nyílik is lehetőség. Érdemes arra is utalnunk, hogy a felix-jelző a justinianusi corpusban is számos alkalommal a hadsereg jelzője (Novell, app. 7,18. stb.), valamint más ókori szerzőknél is ilyen értelemben fordul elő, pl. Livius 2,49,7. stb.[13] Az embola szóval kapcsolatos kutatási eredmények áttekintése tehát azzal az eredménnyel járt, hogy sikerült tisztázni a Gesta Hungarorum és a krónikaszerkesztés azonos helyének az egymás közti viszonyát. Fejtegetéseink amellett szólnak, hogy az anonymusi hely az eredeti, s így ez az átadó fél is. Ez egyúttal cáfolja azt az elterjedt nézetet is, miszerint Anonymus Gestája teljesen ismeretlen és hatás nélküli lett volna a hazai középkori történetírásra. (Hasonló eredményre vezetett egy gratianusi-izidóri szöveghely vizsgálata is.)[14]

A szó alaposabb vizsgálata felvetette Anonymus további római jogi ismereteinek lehetőségét (glosszátorok ismerete) és további, a római joggal kapcsolatba hozható kifejezéseinek a kérdését, s láttuk, hogy ezek száma még tovább gyarapítható. S végül ismét láthattuk, hogy a középkori jogi terminológia mennyire élő sajátja vola a klerikus irodalmár rétegnek.

10 Lex. latinitatis Nederl. med. aev. Vol. II., 1333. o.

11 Az „ék' jelentés kezdeteire 1. *Devine, A. M.:* Embolon: A Study in Tactical Terminology. In: *Phoenix* 37, 1983. 201—217. o.; *Buckler, John:* Epameinondas and the embolon. In: *Phoenix* 39, 1985. 134—143. o.; Suidae lexicon. T. 1. Halis—Brunsvigae. (Ed.: *Godefredus Bernhardy*) 199—201. o.; *Stephanus:* Thesaurus Graecae linguae. Tom. IV. 820—821. és 816—818. o.; The Anonymus Byzantine Treatise on Strategy. In: Three Byzantine Military Treatises. (Ed.: *George T. Dennis*) Corpus fontium hist. Byz. ser. Washing. vol. 25./46., 94., 96., —15., 31. fejezetek).

12 *Bónis György:* Einflüsse des römischen Rechts in Ungarn. Milano, 1964. (Ius Romanum medii aevi Pars V, 10) 14. o.

13 Thesaurus linguae Latinae. „felix" 442. o., a törvényszövegekre: *Robert Mayr:* Vocabularium codicis Iustiniani. Olms, 1965. A római jogi terminusokra: Vocabularium iurisprudentiae Romanae. Berlin, 1903—

14 *Horváth János:* A hun történet és szerzője. In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 67., 1963. 454. o.; *Gerics József:* Domanovszky Sándor: Az Árpád-kori krónikakutatás úttörője. In. *Századok*, 112. 1978. 246—247. o. Anonymus Izidór-használatát támasztja alá ugyanakkor Horváth János megfigyelése az 55. fejezetben az exercitus-exercitatio szójáték kapcsán. V. ö. Izidór, Etim. IX. III. 58. o. Izidór a következő mondatban éppen a cuneus jelentését magyarázza (militum multitudo).

A kerlési (cserhalmi) ütközet forrásproblémája

A magyar historiográfiai szakirodalomban a XIV. századi krónikaszerkesztés 102. és 103. fejezete mindig is megkülönböztetett figyelemben részesült.[1] Ezt elsősorban annak köszönhette, hogy a csatához kapcsolódik a híres leányrablási jelenet, azaz az elrabolt magyar leány megszabadítása a kun kezei közül. A történet megérdemelten vonta magára a néprajzkutatók, az irodalomtörténészek, illetve a latin filológusok figyelmét, mivel rétegzettsége, összetettsége első pillantásra is számtalan problémát rejt magában.[2] Mégis e fejezeteket választottuk dolgozatunk tárgyául, mivel a levonható tanulságok hozzájárulhatnak a László-Salamon fejezetek lejegyzése problémakörének — legalábbis bizonyos mértékű — tisztázásához s tágabban a krónikaszerkesztések vitatott kronológiájának további pontosításához.

A fejezet iránti érdeklődésünket a hadtörténeti vonatkozások keltették fel. A László-Salamon történet fejezetei — amelyek egyúttal a krónikaszerkesztésnek tekintélyes részét alkotják — egyébként is bővelkednek hadtörténeti érdekességekben, katonai kifejezésekben, s a hazai elbeszélő források között páratlanul szakszerű leírásokban. A 102. fejezet a kunok betörését meséli el, s azt, hogy Salamon, Géza és László miként szállt szembe a betolakodókkal. A magyar csapatok Dobokánál várakoztak a kunokra, akik megérkezésük után a magyaroktól való félelmükben egy hegy tetejére húzódtak. Mindhárom magyar vezér lovaghoz méltóan viselkedett, közülük mégis László az, akivel csoda történik vitézkedése közben: megsebesül, de sebe azonnal be is gyógyul. A csata végeredménye mindent elsöprő magyar győzelem, amit a már említett leányrablási jelenet zár le.

A csata leírását a szakirodalom általában hitelesnek és történeti értékűnek fogadta el.[3] Előljáróban annyit rögtön megjegyezhetünk, hogy történeti magja bizonyosan van az epizódnak, s tekintettel Salamon pozitív megítélésére, ebben a fejezetben is legalább két szerkesztés érhető tetten: egy Salamon-párti, majd egy László-párti.

A leírás furcsaságára eddig csak Szegfű László figyelmeztetett.[4] Kétségkívül meggondolást érdemel ugyanis az a tény, hogy a könnyűlovas nomádok, akik még ráadásul bíznak is erejükben, egy magas hegyen sáncolják el magukat, s a magyaroknak pedig, nem éppen lovagi körülmények között, a meredek hegyoldalban kell megküzdeniük az ellenséggel. Önmagában persze a magaslat stratégiai felhasználása ismert volt mind az ókorban, mind a középkorban. A latin nyelvű katonai kézikönyvek legismertebbje, Vegetius (3. k., 13. fej.) ajánlja a magaslat harcálláspontként való elfoglalását, ugyanis az támadáskor lendületet biztosít, dárdavetésre alkalmasabb, az alacsonyabban elhelyezkedőnek nem csak az ellenféllel, hanem a tereppel is meg kell küzdenie.[5] Al-

1 Scriptores rerum Hungaricarum. (Ed.: *Szentpétery Imre*) 1. k., 366—369. o. (*Domanovszky Sándor*), magyar ford.: *Bellus Ibolya*. Bp., 1986.

2 A magyar irodalomtörténet bibliográfiája 1772-ig. (Szerk.: *Stoll Béla — Varga Imre — V. Kovács Sándor*) Bp., 1972. További irodalom a krónika magyar fordításának jegyzeteiben. Bp., 1986., *Kristó Gy.* munkája. A 103. fejezet datáló értékére 1. *Gerics József: Legkorábbi Gesta*-szerkesztéseink keletkezésrendjének problémái. Bp., 1961. 84. skk. o.

3 Csak két példa *Horváth Jenő, Rónai:* Magyar Hadi krónika. Bp., 1895. 48—49. o.; Magyarország hadtörténete. 1. k., Bp., 1984. 36—37. (*Borosy András* munkája)

4 *Szegfü L.:* A kerlési (cserhalmi) ütközet leányrablási epizódjának nyomozása. In: Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei, Szeged, 1977. 23. o.

5 Vegetius magyarul: A hadművészet ókori klasszikusai. (Szerk.: *Hahn István*) Bp., 1963. 819—20. o.

kalmazását megtaláljuk az 1212. évi Steppes-i ütközet (Lens közelében) leírásában: a hegyoldalban elhelyezkedő brabanti gyalogság kedvezőbb helyzeténél fogva elsöpörte a Liège-i gyalogságot.[6] A magunk és Szegfű gyanúját egy eddig mellőzött forrás bevonása teljes mértékben igazolta.

Elsőként Győry János hívta fel a hazai kutatás figyelmét az ibériai félsziget XII. századi krónikásirodalmára, közülük is a Gesta Roderici-re, a Gesta comitum Barcinonensium-ra és a Chronicon Adefonsi imperatoris-ra.[7] Hosszadalmas elemzésekkel próbálta bizonyítani a filológiai kapcsolatot e krónikák és Anonymus Gestá-ja között, (ami — úgy tűnik — ez utóbbi kettővel csak formális s csak általános nyelvi fordulatokra korlátozódik). Ehelyt bennünket a Gesta Roderici érdekel, amelynek egy részlete pontos párhuzamát kínálja a kerlési ütközetnek. Marczali Henrik Szent Lászlóról írva már felvetette László és a legendás Cid szellemi rokonságát, de ezt inkább ösztönösen és nem tudatosan tette.[8] A legendák Cidje ugyanis, Rodrigo Díaz de Vivar néven, valós történeti személy volt (1043—1099. júl. 10.).[9] A mondakört már nemzeti nyelven feldolgozó „Poema de Mio Cid" (1207 körül) történeti magvát a latin nyelvű, már említett Gesta Roderici alkotja. Keletkezési ideje vitatott, Menéndez Pidal a XI. század végére teszi, mások az 1140-es évekre, míg legelfogadottabb datálása a XII. század közepére, az 1150-es évekre.[10]

Mind a magyar Krónika, mind a Gesta Roderici leírásában közös, hogy a hős lent marad a hegy alatti táborban, s neki kell hegynek felfelé rohamoznia. A könnyebb azonosíthatóság kedvéért rögtön latinul idézzük a források párhuzamos helyeit:

Krónika	*Gesta Roderici (40. lap)*
— (Osul) collegit se in supercilium montis altissimi	— Berengarius cum omnibus suis ... milites nocte continuo miserunt, qui ... montem, qui supra castra Roderici eminebat, ascenderent et caperent
— ceperunt ... in turmas legionum ... desevire	— ilico irruerunt in eos (Berengarius et sui armati)
— Rex Salamon acerrime animositatis audacia *fremebundus*	— Rodericus dentibus suis cepit *fremere*
— Ladislaus ... *primo impetu* ... interfecit	— Rodericus irruit veloci impetu in aciem comitis, quem *in primo certamine* movit et devicit
— sagitta graviter est vulneratus ... postmodum divina miseratione a vulnere illo cito sanatus	— R. viriliter bellando de equo suo in terram cecidit, corpusque autem eius statim illisum[11] et vulneratum exstitit

6 *Delpech, Henri:* La tactique au XIII. siècle. Paris, 1886. 1. k., 303. o., 2. k., 28., 140—41. o.
7 *Győry János:* Gesta regum—Gesta nobilium. Tanulmány Anonymus krónikájáról. Bp., 1948. 90—96. o.; a Gesta Roderici kiadása: *Menéndez Pidal, R.:* La España del Cid. 2. k. Madrid, 1967. 914—971. o.Legújabb kiadása a Corpus Chritianorum. Series Latina, Contiunatio med. sorozatban 71. k. (Ed.: *E. Falque Rey)* Turnhout, 1990.
8 *Marczali Henrik:* Magyarország az Árpád-házi királyok alatt. (Magyar nemzet története. 2. k.) Bp., 1896. 122. o.
9 Rövid áttekintése a kérdésnek *Briesemeister, D.* szócikke a Lexikon des Mittelalters. Bd. 2. 2078—2082. o-n.
10 *Smith, Colin:* The Making of the PMC. Cambridge, 1983.
11 A Gesta Roderici „illisus" szava ösztönözhette az átdolgozót az „illaesus" értelmű megfogalmazására. A részletre l. még *Chalon, Louis:* L'histoire et l'épopée Castillane du MA. Paris, 1976. 178. o.

A hősök sérülése ellenére seregük győzelmével ér véget az ütközet.

A krónikaszerkesztés kiadója, Domanovszky Sándor is számba vette már a Salamon-László fejezetek néhány helyének és Anonymus gestájának bizonyos hasonlóságait.[12] Erre a hazai szakirodalomban az elfogadott válasz az volt, hogy ezek közös, mára már elvesztett ősforrásra vezethetők vissza.[13] Egy ilyen forrásnak a léte joggal feltételezhető, ám éppen a Gesta Roderici használata mind a Krónikában mind Anonymus Gestájában a probléma egy másféle megoldásának lehetőségét is felkínálja. A közös forráshasználat alapján feltehető, hogy a Krónikaszerkesztés Salamon-László fejezeteinek egyes részei közvetlenül is kapcsolatban állnak a Névtelen Gestájával és egy időben, nem túl távoli, kortárs lejegyzés bizonyítékai lehetnek.

Először lássuk a Gesta Roderici és a Névtelen Gestája közötti hasonlóságokat, amelyeknek csak egy részét gyűjtötte ki Győry J. említett művében — s nem is a legjellemzőbbeket. Ezek a következők: Rodericus egy szaracénok által elpusztított várat úgy állít helyre mint Anonymusnál Attila székvárosát, Óbudát (Gesta R. 46. fej. — An. 1. fej.); az ellenfél harcosainak a nőkhöz való hasonlítása (Gesta R. 38., 39. fej. — An. 39.); esküpontok emlegetése Rodericus és a király között, az ellenfélre tett gunyos megjegyzések „pro derisione" (Gesta R. 38., 39. fej. — An. 15.); továbbá a Gesta Roderici is a Nagy Sándor történetet használja forrásként, akárcsak a Névtelen, noha utóbbi sokkal többször és sokkal hűebben követeli.[14]

A krónikaszerkesztésben a 102. és a 103. fejezet végén találjuk a hasonló megfogalmazások közül a legfrappánsabbakat: itt a kunok fejének a tökhöz való hasonlítását, ott a magyarok seregének az embola szóval való visszaadását. Az Anonymus művével való rokonság mellett szól az a tény is, hogy a Krónikában ezen a helyen a kunok neve *Cumani* alakban fordul elő. A Krónikaszerkesztés ugyanis a kunok nevét mindig *Cuni* alakban szerepelteti, míg a Névtelen *Cumani*-ként. A hasonlat feltűnő betoldás-jellegére egyébként már korábban is felfigyeltek.[15] A 103. fejezetet záró, embola szót tartalmazó betoldást is bátran kapcsolatba hozhatjuk Anonymus művével, mivel a szerző jogi műveltsége és jogi érdeklődése feltételezi a római jogi glosszátoroknál magyarázott terminus ismeretét. A „facta est... letitia magna" mondat is tekinthető a Névtelen stílusával rokonnak, bár forrása a Bibliára megy vissza (pl. 1. Macch. 4,58). Nem tekinthető véletlennek, hogy már a 102. fejezet első sorai is tartalmaznak hasonlóságokat az Anonymus-féle Gestával. E stiláris és szerkezetbeli hasonlóságok bevonása gondolatmenetünkbe akkor is helyes, amennyiben ezek egy korábbi forrásra, például a Salamon-László történet

12 Scriptores, 1. k. jegyzetek.

13 Legutóbb *Johannes de Thurocz:* Cronica Hungarorum. Commentarii. (Kiad.: *Mályusz Elemér — Kristó Gyula)* Bp., 1988. 2. k. 362. o.

14 *Gesta Roderici:* (46. cap.) „quod Sarraceni funditus destruxerant, multis et firmis edificiorum munitionibus rehedificavit atque muro inexpugnabili undique cinxit"; *An.* (1. cap.) „quod ibi inventi, renovari precepit et in circuitu muro fortissimo edificavit"; *G. R.* (41. cap.) „cum ingenti honore ad terram suam gaudentes sunt reversi"; *An.* „leti ad dominos suos reversi sunt" (44. c.), „cum magna victoria reversi sunt ad ducem Arpad" (50. c.), „cum magno honore et gaudio ad ducem Arpad reversi sunt" (52.); *G. R.* (47. c.) „et firmaverunt inter se firmissimam pacem"; *An.* (12.) „pacem firmissimam cum eis fecerunt"; *G. R.* (38. c.) „nostris uxoribus nos assimilasti", X(39. c.): „vestris uxoribus propter vestras femineas vires nos... assimilavi"; *An.* (39. c.) „qui assimilantur nostris feminis"; *G. R.* (38. c.) „pro derisione... per epistolam tuam nos sprevisti et derisisti"; An. (15. c.) „quasi deridendo salutavit". A „cum gaudio revertere" irodalmi előfordulásaira és értelmezésére *Győry János:* Etude sur la Chanson de Roland. Paris, 1936. 77. o.

15 *Mályusz E.:* Az V. István-kori gesta. Bp., 1971. 108. o.

időben korábbi szerkesztésére lennének visszavezethetők. Ebben az esetben is figyelmet érdemlő ugyanis, hogy mind Anonymus, mind a hozzá időben közelálló interpolátor a Salamon-László történet ugyanazon elemeinek a kiemelését (illetve megtartását) ítélte célszerűnek.

Krónikaszerkesztés	*Anonymus (27. fej.)*
„Rex Salamon et dux Geysa cum Ladislao *collecto exercitu festinantissime* accelerant ut per *Portam Mezes* transeuntes..."	„Gelou vero dux Ultrasilvanus audiens adventum eius (ti. Tétényét) *congregavit exercitum* suum et cepit *velocissimo cursu* equitare obviam ei, ut eum *per Portas Mezesinas* prohiberet"

Véleményünk további alátámasztására idézzük a 104. fejezet kezdősorait, amelyek a Nándorfehérvár elleni hadjáratot vezetik be:[16]

Krónikaszerkesztés	*Anonymus (41. fej.)*
Collectis itaque exercitibus *convenerunt in Zalankemen*, ubi *consilio deliberantes decreverunt Albam* tradicem(!) obsideri oportere et expugnare. Inde castra moventes descenderunt circa *flumen Zava* in directo Nandorfeirwar	Dux Arpad et sui nobiles hinc egressi *venerunt*... usque ad portum *Zoloncaman*... Tunc *inito consilio constituerunt*, quod exercitum mitterent contra *Albam Bulgariae*... equitantes transnavigaverunt Danubium... in loco ubi *fluvius Zova* descendit in Danubium...

E fejezet kapcsán külön említésre méltónak érezzük a hadba hívó parancs *„edictum"* megjelölését. Korábban ezt pusztán egy bibliai helyre (Luc 2,1) vezették vissza. Véleményünk szerint ez inkább az igazságos háború középkori egyházjogi megítéléséhez kapcsolódik.[17] Klasszikus megfogalmazása Gratianus Decretumában található (C. 23 q. 2 c. 1): „Iustum est bellum, quod *ex edicto* geritur de rebus repetendis, aut propulsandorum hominum causa". Hasonló megfogalmazásban szerepel már Izidornál (Etym. XVIII. 1,2) valamint Ivó-nál is (Decr. X. 116 és Panormia VIII. 54.) Gratianus ismeretének és használatának persze önmagában nincs túlzott jelentősége. Tudjuk, hogy Anonymus is idéz egyszer tőle (egy egyébként Izidortól származó mondatot), de ismeretét kimutatta a Mezey László és Gerics József is[18] — éppen a Salamon-László történet számos szöveghelye alapján.

16 Hasonlóképpen elgondolkoztató a 137. fejezetben Bihar, Omsóér és Homok (Sabulum) emlegetése, amelyek a Névtelen műben éppúgy megtalálhatóak. Hasonló a Temes mellékfolyója nevének a magyarázata Anonymus ismert etimológiáihoz: „... és azt a folyót a pogányok miatt Pagantinak nevezte el, és ez a neve mind a mai napig". A 139. fejezet „licentiatus" kifejezését is Anonymus Gestájával érezzük rokonnak, bár valószínűleg nem szabad a kifejezésnek túl nagy jelentőséget tulajdonítani (*Kristó:* Legitimitás... 20. jegyzet., 616. o.). Előfordul még pl. Die Legende Karls des Grossen, im. 11. und 12. Jh. Hrsg. v. *Gerhard Rauschen*, Leipzig, 1890. 52—53. o. — Jogi vonatkazásokat érzünk László következő szavai mögött is: „Ne öljük meg ezeket az embereket, fogjuk el őket, és ha megtérnek, maradjanak életben" — ti. a pogány kunokról szólva. A toleráns szavak László könyörületességének bizonyításán túl, a XII. század problémáját és dilemáját tükrözi: mennyiben jogos a pogányok megölése, akikkel elsősorban a keresztes államok területén kellett együtt élniük a keresztényeknek? Római jogi előzmények alapján — ami a zsidók helyzetével foglalkozott — Gratianus (C. 11 q. 3 c. 24) és a kommentárok szerint a békében élő szaracénokat nem szabad megölni. v. ö. *Herde, Peter:* Christians and Saracens. In: *Studia Gratiana* 12, 1967. 361—376. o. és *Russell:* i. m. (17. jegyzet) 200—202. o. Meglehet, hogy ismét csak egy irodalmi toposszal van dolgunk. Erre *György János* hoz példákat Robertus Monachus Gesta Francorumjából („Quo ita capto omnes occiderunt, praeter eos, qui christianitatem receperunt") és a Chanson de Rolandból vv. 101—102., 3669—70. Etude, (i. m. 14 jegyzet) 41—42. o.

17 *Russel, Frederick H.:* The Just War in the Middle Ages. Cambridge — London, 1977. 62. o.

18 *Mezey L.:* Athleta Patriae. A korai László-irodalom kialakulása. In: Athleta Patriae. Szent László tanulmányok. (Szerk.: *Mezey L.)* Bp., 1980. 32—34. o.; *Gerics J.:* Krónikáink és a Szt. László-legenda szövegkapcsolatai. In: Középkori kútfőink kritikus kérdései. (Szerk.: *Horváth János — Székely György)* Bp., 1974. 120—123. o.

Az I. László kori történetnek vitatott pontja a keresztes hadjáratra való felkérésének esete, melyet mind a legenda, mind a krónika megörökített. Tekintettel arra, hogy László már az első kereszteshadjárat meghirdetése előtt meghalt, a híradástól nem vitatható el bizonyos legendás jelleg. Tudjuk továbbá, hogy Vilmos, Toulouse-i Rajmund testvére 1092—93-ban tette meg zarándokútját, s így lehetséges, hogy a kortárs feljegyzés[19] a László és Vilmos közötti kapcsolatfelvételt örökítette meg. A kereszteshadjáratban való részvétel lejegyzésének okát már Marczali a XII. századi keresztes szellemmel magyarázta, ami vitathatatlan.[20] Ez László vonatkozásában szentté avatásával, a magyar királyok szempontjából pedig III. Béla keresztes fogadalmával, majd annak átörökítésével a herceg, majd király II. András alatt nyert konkrét aktualitást. Hóman részéről nyilvánvaló tollhiba, amikor úgy fogalmaz, hogy Béla I. Lászlót kívánta utánozni fogadalmával.[21]

Érdemes közelebbről is áttekintenünk a Vilmos személyére vonatkozó adatokat. Elsőként Pauler Gyula figyelt fel arra, hogy az I. keresztes hadjáratban híressé vált Toulouse-i Rajmund testvére a Vilmos nevet viselte, s atyjuk nagybátyja volt a francia királynak.[22] Pauler megfogalmazása a „talán" szót használja s szó sincsen nála Vilmos személyes magyarországi útjáról. A rendelkezésünkre álló feldolgozások sokkal többre nem is jogosítanak, mivel Pauler forrása, J. Vaissete Histoire général de Languedoc c. műve IV. Vilmos és a talán vele utazó II. Berengár Rajmund barcelonai gróf szentföldi útjával kapcsolatban csak az évszámot (1092—93) említi.[23] Útvonalukról semmit sem tud, egybehangzóan egyéb feldolgozásokkal. Olyan kategórikusan, mint Marczali Henrik, nem jelentenénk ki, hogy útjuk nem Magyarországon át vezetett, de valószínűségét komoly fenntartással kezelnénk mindaddig, amíg akár emellett, akár ez ellen szóló forrás elő nem kerül. Forrásaink esetleges bővülése nem teljesen valószínűtlen, mivel például feltételezett útitársa halálozási dátumát az újabb kutatás 1093-ról 1095—96-ra módosította.[24] Ugyanakkor tény, hogy Dél-Franciaországból nem hazánkon át vezetett a legrövidebb út a Szentföldre. A legújabb összefoglaló munkák IV. Vilmos Lászlónál tett látogatását mégis tényként könyvelik el „1093 húsvétján ... megjelent Rajmund, Saint-Gilles-i gróf öccse, IV. Vilmos Toulouse-i gróf, a pápa odaadó híve, ki szentföldi zarándokútját megszakítva László lelkére beszélt, hogy zarándoksereg élén kövesse őt".[25] A legújabb krónikakommentátorok továbbra is csak Paulerre hivatkoznak.[26] Érdemes utalni a Mályusz Elemér—Kristó Gyula-féle változatra, amely sokkal óvatosabban úgy véli, hogy Vilmosnak csak a híre (fama) jutott el

19 Igy már a Scriptores kiadott jegyzete is.

20 *Marczali, Henrik:* Magyarország, i. m. (8. jegyzet) 184. o.; Általában l. *Sweeney, James Ross:* Magyarország és a keresztes hadjáratok a 12—13. században. In: *Századok* 118, 1984. 110—124. o.; v. ö. még *Kristó Gyula:* Legitimitás és idoneitás. Adalékok Árpád-kori eszmetörténetünkhöz. In: *Századok* 108. 1974. 616. o.

21 *Hóman Bálint:* Magyar történet. 1. k., Bp., 1941[7]. 415. o.

22 *Pauler Gy.:* A Magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt. 1. k., Bp., 1899[2]. 452—453. o.; *uő:* Horvát—Dalmátország elfoglalásáról (1091—1111). In: *Századok* 22, 1888. 210—11. o. A kapcsolatfelvételt a somogyvári apátság alapítása valóban kellőképpen indokoltá teszi.

23 *Vaissete, J.:* Historie ..., Toulouse, 1873. 3. k., 465—6., 468. o. Nem tud többet Ludovic, Lalanne sem (Des pèlerinages en Terre sainte avant les croisades). in Bibliothèque de l'école des chartes. Paris, 1845—46. (2 Sér. 2.) 30.

24 Lexikon des Mittelalters, Berengar Raimund címszó

25 *Györffy Gy.:* A „lovagszent" uralkodása (1077—1095). In: *Történelmi Szemle* 20, 1977. 560., 563. o.; *uő:* Magyarország története. I/2. k., Bp., 1984. 938., 1517., 1670. o.; Magyarország történeti kronológiája. 1. k., Bp., 1983. 96. o.

26 Képes Krónika Bp., 1986. 350. o.

Magyarországra.[27] Az óvatosság már azért is helyénvaló, mivel a krónikaszöveg sem Vilmos, hanem csak követének látogatásáról tud![28]

A megoldáshoz közelebb jutunk, ha a III. Béla-kori adatainkkal szembesítjük a krónikaszövegben leírtakat. Különös szerencse, hogy tudunk az angol király és III. Béla levélváltásáról. Az 1188 körülire datált levélben II. Henrik, II. Fülöp Ágost nevében, a keresztesek biztonságos átvonulásának és ellátásának biztosítását kéri a magyar királytól.[29] Fennmaradt egy hasonló témájú levél, amelyben Konrád, Monteferrato őrgrófja és a szentföldi keresztesek kérik Bélát, hogy mielőbb induljon a Szentföld megsegítésére.[30] Esetleg ezzel — vagy ehhez hasonló — levéllel lehet a felsorolás „Hispánia" tagját kapcsolatba hozni. Számos krónikás hely tanúsítja, hogy a korszakban használták a Szentföldre vonatkozóan is a „Hispánia" elnevezést „szaracénok földje" értelemben.[31] Mivel azonban e sejtésünk nem bizonyítható minden kétséget kizáróan, fenn kell tartanunk egy valóban „Hispaniá"-ból érkezett levél, ill. követ lehetőségét is.

II. Fülöp Ágost korában sem nehéz Vilmos nevű királyi rokonra találnunk. Ő nem más mint Fülöp király anyai nagybátyja, akitől a király indulásakor átvette a zarándokjelvényeket és az Oriflamme-ot.[32] Távozásakor a régenséget is anyjára és Vilmosra hagyta.

A III. Béla kori politikai viszonyokból kiindulva magyarázatunkat támogatja a 140. fejezetben említett Ottó fia Konrád cseh herceg, akit László magával akart vinni szentföldi hadjáratába. A krónikakommentátorok pontosan regisztrálják a közismert tényt, hogy I. Konrád cseh herceg néhány hónapos uralom után 1092-ben elhalálozott, s azt, hogy ő Ottónak nem fia, hanem testvére volt. (Ennek az Ottónak volt felesége Eufémia hercegnő, I. Béla leánya. Fia, Szvatopluk, így valóban rokona az Árpádoknak, lévén Béla unokája.) Az adatokból nyilvánvaló, hogy Konrád éppúgy nem készülhetett keresztes hadjáratra, mint László. Ebben az összefüggésben való emlegetésének valódi okát talán ismét III. Béla korában találjuk meg, amikor éppen II. Konrád Ottó a cseh herceg (1189—1191). A krónika szövegének megfelelően ez a Konrád valóban felvette — legalábbis a kortársak szerint — a keresztet, s csak belpolitikai okok miatt nem indult el végül Frigyessel. Valószínűsítik, hogy a mainzi Hoftagon, 1188 március 27-én tehette a fogadalmat, s talán elhalasztott kötelezettsége fejében tört be 1189-ben a Meisseni őrgrófság területére. A krónikás megjegyzése az ígéretéhez hű Lászlót talán éppen a cseh herceggel állítja

27 *Johannes de Thurocz:* i. m. (13. jegyzet) 1. k., 470. o.

28 139. fej.: „Amikor Bodrogban a húsvétot ünnepelte, Franciaországból, Ispániából, Angliából és Britaniából, de főként Wyllermustól a frank király testvérétől *követek* érkeztek hozzá . . ." (*Bellus I.* ford.) Bp., 1986.

29 Kiad.: *Fejér:* Codex diplomaticus II. 245—6. o., ford. In: III. Béla emlékezete. (Kiad.: *Kristó Gy. — Makk F.*) Bp., 1981. 74—75. o.

30 Kiad.: *Wenzel:* Árpádkori új okmánytár. I., 83—84.o., ford. In: III. Béla emlékezete, 75—76. o.

31 Le „Liber" de Raymond d'aguilers. (Ed.: *John Hugh — Lauria L. Hill)* Paris, 1969. (Documents relatifs à l'histoire des croisades) 13., 50., o.; Anonymi Gesta Francorum. (Ed.: *H. Hagenmeyer) Heidelberg,* 1890. 250. o.,; *Bedier, Joseph:* Les légendes épiques. 1. k., Paris, 1914. 127. o.; Die Legende Karls d. Grossen . . . (16. jegyzet) 146. o.

32 *Painter, Sidney:* The Third Crusade. In: A History of the Crusades. (Ed.: *Kenneth M. Setton)* 2. k., Philadelphia, 1962. 54—57. o.

szembe, ha azonban III. Béla halála után íródott, András hercegre, majd királyra is pontosan illett.[33]

A cseh történelemmel kapcsolatos bejegyzéseknek természetesen kellett lennie valamilyen előzményeinek, amelyeket a krónikás — a László-történet szempontjából kevésbé fontosnak ítélve — nagyvonalúan összevont. Ezt meggyőzően bizonyítja Szvatopluk nevének említése, aki valóban cseh herceg volt 1107 és 1109 között.

A 139. fejezetnek van egy magyarázhatatlan részlete. Semmi adatunk nincsen tudniillik arra nézve, hogy Lászlót a német fejedelmek császáruknak akarták volna választani, s a krónikás tévedése teszi a német—római császár halálát László uralkodásának az utolsó éveire. Ezt a kommentárok egyszerűen legendáris túlzásnak tekintik, s általában átsiklanak felette.[34] A Mályusz—Kristóféle legújabb kommentár IV. László dürnkruti győzelmével hozza kapcsolatba (1278), ami után a német fejedelmek így hálálták volna meg a magyar segítséget.[35] A fejedelem értelemben használt „tetrarcha" szó sem visz közelebb a megoldáshoz, korabeli államjogi terminusként sem nyugaton, sem keleten nem találtunk nyomára. A Biblia nyomán használata ugyan föl-föl bukkan, így Cosmas krónikájában, aki a cseh történelemre vonatkoztatja, ismerve a szó pontos etimológiáját is.[36] Talán több a véletlennél, hogy a korabeli feljegyzések szerint II. Izsák bizánci császár meggyilkolása (1195) után a bizánci előkelők keleti és nyugati uralkodókhoz fordultak segítségért, s köztük Bélához is.[37] Korábban általános nézet szerint Bélának volt bizánci trónigénye, amit azonban újabban Makk Ferenc kétségbe vont.[38] A trónigény kérdésének megítélésétől függetlenül is, a bizánci előkelők segélykérése elég alapot szolgáltathatott a krónikásnak a fenti lejegyzéshez. A krónika szövegében álló „római" jelző nem okoz gondot, mivel a bizánci birodalom nevében „római" maradt. Értelmezésünk szerint a német „Theutonicus" szó betoldása már későbbi félreértés és értelmezés eredménye a szövegben.

Nem kevésbé érdekes a szöveg folytatódása a krónikában. A maga országaival megelégedő uralkodó képe — a történeti események ismeretében — éppúgy nem illik Lászlóra mint III. Bélára. Talán ismét több a véletlennél, hogy fennmaradt II. Izsák levele III. Celesztin pápához, 1193-ból, amelyben az a magyar királyra panaszkodik, *aki nem elégedett meg saját országával,* amelyet „Románia" katonáival és pénzével hódított meg.[39] Lehetséges, hogy a

33 Általában 1. Handbuch der Geschichte der bömischen Länder. 1. k. (Ed.: *Karl Bosl)* Stuttgart, 1976.; A vonatkozó rész *Karl Richter* munkája. Konrad II. Ottóra 1. *Hilsch, Peter:* Die Bischöfe von Prag in der frühen Stauferzeit (1148—1197). München, 1969. 189—190. (általa idézett források MGH SS XVII. 706. és MGH SS NS V. 23.) Néhány hazai kézikönyv megállapítása, miszerint László az 1092-ben elhalálozott Konrád megsegítésére indul 1095-ben, nem tűnik meggyőzőnek. V. ö. Magyarország története, I/2. k., 1517., 939. o., Magyarország történeti kronológiája. 1. k., 96. o.; *Kristó Gyula* határozottan Andrásra vonatkoztatja a László ígéretére tett megjegyzést. Legitimitás és idoneitás . . . (18. jegyzet) 616. o.

34 Képes krónika. Bp., 1986. 350. o.

35 *Johannes de Thurocz:* i. m. 1. k., 406. o.

36 Cosmas. In: MGH SS NS II. 224. o.

37 Kiad.: *Moravcsik Gyula:* Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai. Bp., 1984. 165. o.; *Eustazio di Tessalonica:* La espugnazione di Tessalonica. (Ed.: *Stilpon Kyriakidis)* Palermo, 1961. 56. o., ford.; III. Béla emlékezete. 67. o.; v. ö. *Makk F.:* The Árpáds and the Comneni. Political Relations between Hungary and Byzantium in the 12th Century. Bp., 1989. 119. o.

38 *Makk F.:* The Árpáds, 119. o.

39 Kiad.: *Moravcsik:* i. m. 251. o.; *Georges et Démétrios Tronikes::* Letters et discours. (Ed.: *Jean Darrouzes)* Paris, 1970. 343—345. o.; ford. III. Béla emlékezete. 70—71. o.; v. ö. *Makk F.:* i. m. 110. o.

krónika megfogalmazásával nemcsak az eszményi keresztény uralkodó egyik idealizált tulajdonsága jelent meg, hanem ahhoz valamely közelebbről nem ismert kortárs politikai polémia is alapul szolgált.

A Krónikaszerkesztés 139. fejezetének további jellemzője László ismételten tudatos egyházjogi ábrázolása, amit Gratianus törvénykönyvének szó szerinti idézése nyomatékosít, s méltó módon a keresztes sereg vezetésére való felkérés zár. (Gratianus C.7 q.7 c.31. „suis itaque terminis..."; uo. C.23 q.4 c.42. „convenienti vigore..."; uo.: D.97 c.1. „vestrae fidei *rector et* vestri imperii *gubernator.*"

Feltétlenül figyelemre méltó a krónika 129. fejezete is, annak a Salamon látomására vonatkozó részlete. A fejezet végén, miután leírja, hogy a szembenálló vezérek miként találkoztak egymással a harcmezőn, Salamon megretten Lászlótól s elmenekül előle. Katonái kérdésére elmondja, hogy karddal fenyegetőző angyalokat látott László feje felett. A kommentárok általában nyilvántartják a motívum rokonságát az Attila mondakörrel, ahol Attila lát Leó pápa feje felett egy karddal fenyegető férfit.[40] Ugyanezt a jelenetet megörökítette Kézai Simon is krónikájában, Attilával kapcsolatban (17. fej.). A krónika 129. fejezete és Kézai 17. fejezete közötti viszonyt Csóka J. Lajos próbálta meg legutóbb eldönteni.[41] Ő arra az eredményre jutott, hogy Kézaira visszamenő leírás szolgáltathat forrásul a László-történet számára. Csóka véleményével szemben, a Kézai-féle variáns semmiképpen nem szolgálhatott alapul a László—Salamon-történethez, mivel ez utóbbi egy teljesebb változatot képvisel. Fóti József Lajos hívta fel a figyelmet[42] a motívum kapcsolatára a Nagy Sándor-mondakörrel s a krónikában előforduló típusaira. Ez alapján is a László—Salamon történet leírása képviseli a teljesebbet, a Paulus Diaconus (MGH SS AA II. 204.) által leírt variánshoz közelebb állót. A szerkezetnek ugyanis igen lényeges eleme, hogy a körülötte álló katonák megkérdezik Attilát furcsa viselkedésének okáról, s az válaszában elismerje, hogy nem földi halandóval került szembe.

Természetesen, amint ezt már Horváth Cyrill is hangsúlyozta, a megjelenő angyalok már a keresztény legenda-toposzok közül származtathatók.[43] A jelenet szerkezete azonban szigorúan és kizárólag az Attila-mondáéval rokonítható. Talán ezt a részletet nem alaptalan a XII. század második felében, majd a századfordulón megélénkülő Attila iránti érdeklődéssel kapcsolatba hozni, amely Anonymus Gestájából és a Magyar—Lengyel krónikából jól ismert.

Több szempontból is érdekes a Krónikaszerkesztés és Anonymus Gestája egy közös forrásának az azonosítása. Így Gratianus Decretuma mellett még egy forrásról van tudomásunk, amellyel a XII. század második felében, vagy a századfordulón bővítették, átszerkesztették a kétségkívül időben rétegezett Salamon—László történetet. Eddig is valószínűsítették, s jelen megfigyelésünk ezt csak megerősíti, hogy a XII—XIII. század fordulóján, László szentté avatá-

40 *Johannes de Thurocz:* i. m. 1. k., 390—391. o., de mellőzi említését. Képes Krónika. Bp., 1986. 345. o.

41 *Csóka J. L.:* A latin nyelvű történeti irodalom kialakulása Magyarországon a XI—XIV. században. Bp., 1967. 613. o.

42 *Fóti J. L.:* A római Attila legenda. In: *Akadémiai Értesítő* 21. 1910. 52—64. o.

43 *Horváth Cyrill:* Középkori László-legendáink eredetéről. In: *Irodalomtörténeti Közlemények* 38. 1928. 55. skk. o. Munkája alapján valószínűsíthető, hogy volt az Attila-hagyománynak olyan változata, ahol nem egy, hanem két férfi jelent meg a pápa felett. A kettes szám más legendában való előfordulásra l. Die Legende Karls des Grossen... i. m. 76. o.

sához kapcsolódóan, nemcsak a László-legendát alkotják meg, hanem a krónika Lászlóra vonatkozó szövegrészét is átfogalmazzák. (Egy III. Béla-kori átszerkesztést a leghatározottabban Pauler Gyula feltételezett.[44]) Amennyiben azoknak van igazuk, akik a krónikaszöveg elsődlegességét vallják a legendával szemben, akkor ez minden bizonnyal Anonymus Gestájára nézve is igaz lehet:[45] elbeszélő forrásaink relatív kronológiájában a Szent László-legendát nemcsak a vonatkozó krónika-fejezetek, hanem Anonymus Gestájának létrejötte is megelőzte. A Gesta Roderici hazai ismeretéről semmit sem tudunk. Győry János igyekezett ezt Imre aragóniai feleségéhez kapcsolni, így minden ibériai krónikát „aragón"-nak nevezett. Ennek természetesen van valószínűsége, elég ha a legkorábbi hazánkban járt trubadúrokra gondolunk. Ám érvelése egy korábbi időpontot sem zár ki, mivel a spanyol területek kötődése a francia kultúrához olyan erős volt, hogy a Cid gestáját francia földön is éppúgy meg lehetett ismerni.[46]

László Veszprémy

MEDIEVAL STUDIES OF SOURCES

The Order of Soldiers in the Greater Legend of King St. Stephen?

„Felix igitur Hungarorum embola"
To the Interpretation of a Passage in the Anonymus Chronicle

The Problem of the Sources of the Battle at Kerlés (Cserhalom)

Summary

The goal of these three studies is to prove that the use of the points of view of war history and the employment of the special literature on war history can help to solve several problems of philology.

In the first study the author refutes that the locus „cum ordine sequenti" in the Greater Legend can be interpreted as an early appearance of an order of valiant soldiers. He proves that a stratification of society of this kind was unknown either in Europe or in Hungary in the 11th century. The origin of this ambiguous formulation is possibly a currently unknown modification in the history of the text of the Legend of St. Stephen.

The second study deals with a very problematic and hardly expoundable phrase in the Chronicle of Anonymus. The word „embola" is of Greek origin and the author proves that the source of its semantic expansion towards the meaning „army, armed force" is possibly the 12th centrury special literature of legal history.

44 *Pauler Gy.:* A magyar nemzet története, i. m. 2. k., 610. o. Újabban *Szovák Kornél* tartott előadást a László-legenda és Anonymus kapcsolódásairól III. Béla korához. (Előadás az Ókortudományi Társaság ülésén, 1990. febr. 16.)

45 V. ö. *Gerics J.:* Krónikáink (15. jegyzet). Amennyiben a 139. fejezet követküldésének a leírására gondolunk, igazolhatónak tűnik a krónika elsődlegessége. Mindenesetre nehezen lenne magyarázható, hogy a krónika szerkesztője miért változtatná a „duces" szót a jelentéktelenebb „követ" jelentésűre, miért hagyná el László „pius' jelzőjét, amikor annak kiemelése egyébként éppen a krónika előadására jellemző.

46 *Győry J.:* i. m.; a francia-spanyol kulturális kapcsolatokra *Smith, C.:* i. m. Itt utalunk párhuzamként a Roland-ének hazai ismerete körüli bizonytalanságokra és eddigi eredményekre: *Vajay Szabolcs:* A magyar Roland-ének nyomában. In: Irodalomtörténeti Közlemények 72, 1968., 333—337. o. (ahol a Salamon—László történet Vid ispánjában Ganelon alakját véli felfedezni); *Korompay Klára:* Középkori neveink és a Roland-ének Bp., 1978. (*Nyelvtudományi értesítő* 96.); *Kurcz Ágnes:* Lovagi kultúra Magyarországon a 13—14. században. Bp. 1988. 245—248. o. (Itt köszönöm meg *Szovák K.* Vid ispánra vonatkozó kiegészítését.)

The third study reveals some heretofore unobserved similarities between the Gesta Roderici and the 103. chapter of the Hungarian chronicle-composition. On the basis of the mutual knowledge of the Gesta Roderici the 103. chapter of the chronicle-composition and the Chronicle of Anonymus can be nearly of the same age and, taking other arguments of philology into consideration, they must be earlier works than the Legend of King St. Ladislaus.

László Veszprémy

ETUDES SUR LES SOURCES DU MOYEN ÂGE

L'ordre des soldats dans la légende majeure de Saint Etienne?

„Felix igitur Hungarorum embola". A l'explication d'un endroit de la gesta d'Anonymus

Le problème de source de la bataille de Kerlés (Cserhalom)

Résumé

Les trois essais désirent montrer un exemple, comment l'emploi des points de vue d'histoire militaire et l'utilisation de la littérature spéciale d'histoire militaire peuvent contribuer à la résolution de certains problèmes philologiques.

En connaissance de cela, dans le premier essai l'auteur argumente contre l'interprétation longtemps discutée d'un endroit (cum ordine sequenti) de la légende de Saint Etienne par „ordre des soldats". Cette forme de répartition sociale au 11e siècle en Hongrie, comme en Europe, était inconnue. L'origine de la formulation equivoque pouvait être probablement une modification — pas exactement connue à l,heure actuelle — de l'histoire de texte de la légende de Saint Etienne.

Le deuxième essai s'occupe de la signification d'un mot, venant du grec „embola" „armée", qui figure dans la chronique d'Anonymus et qui est difficile à interpréter même aujourd'hui. Selon l'auteur la source de l'extension de sens de ce mot est la littérature spéciale de l'histoire du droit du XIIe siècle.

Le troisième essai découvre une ressemblance jusqu'ici pas aperçue entre la gesta Roderici et les récits de bataille du 103e chapitre de la composition de chronique hongroise. Pour la raison de la connaissance commune de la gesta Roderici, le 103e chapitre de la composition de chronique et la chronique d'Anonymus pouvaient être écrits à peu près à la même époque, et d'autres arguments philologiques permettent de penser que ce sont des oeuvres plus anciennes que la légende de Saint Ladislav.

László Veszprémy

MITTELALTERLICHE QUELLENSTUDIEN

Der Soldatenorden in der grösseren Legende von St. Stephan?

„Felix igitur Hungarorum embola". Zur Interpretierung einer Stelle von Gesta Anonymus

Quellenproblematik des Gefechtes von Kerlés (Cserhalom)

Resumee

Die drei Studien möchten Beispiel geben, inwiefern die Verwertungen der kriegshistorischen Standpunkte und der kriegshistorischen Fachliteratur zur Lösung einiger philologischen Problemen beitragen können.

Im ersten Studium stellt der Autor in Abrede die längere Zeit umstrittene und als „Soldatenorden" interpretierte Erläuterung eines Textteiles (cum ordine sequenti) der

Legende von St. Stephan. Er verwies darauf, dass solche Form der Gesellschaftsgliederung im 11. Jahrhundert sowohl in Europa als auch in Ungarn unbekannt war. Der Ursprung der missverständlichen Abfassung kann vermutlich eine jetzt noch nicht genau bekannte Veränderung der Textgeschichte der Legende von St. Stepan gewesen sein.

Das zweite Studium beschäftigt sich mit der Bedeutung des bis heute schwer erklärbaren und aus der griechischen Sprache stammenden Wortes „embola" („Heer", „Armee") des Wortgebrauches der Chronik von Anonymus. Der Autor vermutet, dass man die Quelle der Bedeutungserweiterung des Wortes in der rechtsgeschichtlichen Fachliteratur des 12. Jahrhunderts finden kann.

Das dritte Studium lässt zwischen der Schlachtbeschreibung der Gesta Roderici und dem des Kapitels 103 der ungarischen Chronikkomposition unbemerkte Ähnlichkeit entdecken. Auf Grund der gemeinsamen Kenntnis der Gesta Roderici können das Kapitel 103 der Chronikkomposition und die Chronik von Anonymus nahe gleich altrig sein.

Ласло Вепреми

СТАТЬИ ОБ ИСТОЧНИКАХ СРЕДНЕВЕКОВЬЯ

Орден витязей в Большей легенде Иштвана Святого?

„Felix igitur Hungarorum embola".
К толкованию одного места в летописной геете Анонима.

Проблема исторического источника керлешской (черхалмской) битвы

Резюме

Эти три статьи ставят целью дать пример о том, насколько использование военно-исторических аспектов и военно-исторической литературы может содействовать решению отдельных филологических проблем.

Вооруженный такими знаниями, автор статьи в своей первой работе опровергает толкование одного места в тексте легенды об Иштване Святом (cum ordine sequenti), которое долгое время оспаривалось и трактовалось как „ордем витязей". Автор указывает на то, что такая форма социального расслоеия в XI веке была неизвестна как в Европе, так и в Венгрии. Источником двусмысленно толкуемой формулировки, по всей вероятности, могло быть изменение истории текста самой легенды об Иштване Святом, который в настоящее время еще точно не известен.

Вторая статья посвящена слова греческого происхождения „embola" („войско, армия"), которое используется Анонимом в его хронике и до сего времени с трудом интерпретируется. По мнению автора работы источником расширения значения этого слова является специальная литература по истории права 12-го века.

В третьей работе автор вскрывает до сих пор оставшееся незамеченным сходство между описаниями сражения в историографии „Геста Родерични" и в 103-й главе венгерской летописной композиции. На основании общих знаний „Геста Родерични" 103 глава летописной композиции и хроника Анонима были написаны примерно в одно время, на основании дальнейших филологических аргументов можно предполагать, что они были созданы раньше, чем легенда о Святом Ласло.

KELENIK JÓZSEF

A KÉZI LŐFEGYVEREK JELENTŐSÉGE A HADÜGYI FORRADALOM KIBONTAKOZÁSÁBAN

A császári-királyi hadsereg fegyverzetének jellege Magyarországon a tizenötéves háború éveiben

A XVI. század második felében Európaszerte komoly átalakulások indultak meg, s mentek végbe a gondolkodásban, a gazdaságban, a társadalom- és településszerkezetben, az államszervezetben stb. Mint annyi minden, természetesen megváltozott a háború megvívásának módja is. A hadügy területén zajló változások sajátosságait, több európai régióban közel egyszerre érvényesülő általános vonásait, Michael Roberts és Geoffrey Parker — a hadügyi forradalom elméletének megteremtői — igyekeztek rendszerbe foglalni.[1]

Parker egyes pontokon vitatható, de ezidőtájt legkorszerűbb, legátfogóbb elmélete szerint Európa hadügyét három, egymással szorosan összefonódó jelenség forradalmasította.

Ezek: — a bástyás erődítés elveinek és gyakorlatának meghonosodása;

— a tűzfegyverek tömeges elterjedése és a tűzerőre való fokozott támaszkodás;

— a hadseregek létszámának erőteljes növekedése.[2]

Véleményünk szerint azonban ezen jelenségek és hatásaik már a XVI. század második felében sem csak a Parker által felsorolt dél- és nyugat-európai területeken tűntek fel.[3]

Parker a hadügyi forradalom legfontosabb ismérvének a „trace italienne", az olasz eredetű, bástyás erődítési rendszer megjelenését és alkalmazását tartja. Úgy véli, hogy az olasz erődítési iskola szabályai szerint épült várak pontosan kijelölik a hadügyi forradalom által érintett területek határait is.[4]

Ennek alapján viszont — mivel hazánk XVI. századi erősségeinek többségét az ó-, illetve újolasz rendszer elveinek megfelelően építették fel, vagy alakították át — e hadszíntér szintén a hadügyi forradalom kiindulási területei közé tartozik.[5]

E feltevést tovább valószínűsíti a tűzfegyverek tömeges és széleskörű magyarországi elterjedése, alkalmazása. Hogy az itteni hadszíntéren a XVI. század második felében a hadügyi forradalom e második jellemzője is kétségkívül megfigyelhető volt, azt a török ellen itt küzdő idegen és magyar katonaság harcainak, fegyverzetének és végváraink felszerelésének bemutatásával és elemzésével kívánjuk igazolni.

1 Legfontosabb munkáik e témában: *Roberts, Michael:* The Military Revolution, 1560—1660. Essays of Swedish History. London, 1967.; *Parker, Geoffrey: The* „Military Revolution", 1560—1660 — a Myth? Journal of Modern History, 1976.; *Parker, Geoffrey:* The Military Revolution. Military Innovation and the Rise of the West, 1500—1800. Cambridge, 1988. (A továbbiakban: *Parker, 1988.*)

2 *Parker, 1988.* 43. o.

3 *Ezek:* Itália, Észak-Franciaország, a Németalföld, a Rajna-vidék és a spanyol-francia határvidék. L. még a *Hadtörténelmi Közlemények* 1990./3. számának 87. oldalán levő térképet.

4 *Parker,* 1988. 24. o.

5 Mint az közismert, többek között Győr, Komárom, Érsekújvár, Eger, Nagyvárad, Kanizsa falai is az olasz erődítési iskola szabályai szerint épültek.

Az érvek és adatok felsorakoztatása azonban — terjedelmi korlátok miatt — csak két különálló tanulmány keretében volt lehetséges. E dolgozatból a korszak lőfegyverei mellett a tizenötéves háború nyugat-európai katonaságát ismerhetjük meg. A Hadtörténelmi Közlemények következő számában megjelenő írásunk pedig a magyar katonaság harcmódjáról, váraink fegyverzetéről igyekszik hiteles képet rajzolni.

Választásunk két ok miatt esett a „hosszú háború" eseménydús éveire. Az első, hogy ezen időszak előtt az ország területén nem állomásozott, vagy harcolt huzamosabb ideig nyugat-európai feltöltésű és szervezetű hadsereg. Így jóformán nem is volt lehetőség annak megfigyelésére, elemzésére, hogyan alakultak át, ha egyáltalán megváltoztak, a magyarországi hadszíntéren harcoló idegen katonaság fegyverzeti, harcászati sajátságai. A másik ok, hogy épp ekkor, a századforduló éveiben érte el nyugaton egyik látványos változásokkal teli csúcspontját a hadügyi forradalom.

E változások közül — Parkerral polemizálva — nem a „trace italienne-t" tartjuk a hadügyi forradalom elsődleges, meghatározó jelenségének. Nyugat-Európa és Magyarország XVI. századi harcainak tanulmányozása során ugyanis arra a következtetésre jutottunk, hogy a tűzfegyverek, s ezen belül is a kézi lőfegyverek egyre emelkedő száma és jelentősége volt az, ami a XVI. század második felében előbb lassú, mennyiségi, majd a század végén gyors, minőségi változásra kényszerítette a hadviselést.[6] Az egyszerű, megbízható muskétákkal, melyeknek kezelését bárki rövid idő alatt elsajátíthatta, egyre nagyobb tömegek kezébe lehetett olcsó, de hatásos fegyvert adni. A kézi lőfegyverek tömegméretű alkalmazása volt az, ami a harc megvívásának korábbi formáihoz képest valóban forradalmian újnak számított. A hadviselés ekkor indult el azon az új úton, melyről — a hagyományos háborúkban — mind a mai napig nem tért le.

E jelenség legfontosabb oka véleményünk szerint a kézi lőfegyvereknek az eddig feltételezettnél nagyobb hatásfoka, teljesítménye volt.

Dolgozatunk célja ennek megfelelően kettős, egyrészt tényeket és adatokat kíván felsorakoztatni a fenti feltevés igazolására. Másrészt bizonyítani szeretné, hogy a hadügyi forradalom — véleményünk szerint legfontosabb — alapfeltétele, a tűzfegyverek, illetve a kézi lőfegyverek tömegtüzére támaszkodó harcászat nem csak Európa egyes nyugati régióiban jelent meg, hanem a XVI. század második felére, végére már az elmaradottnak hitt magyarországi hadszíntéren is bevett, köznapi gyakorlatnak számított.

A kézi lőfegyverek hatása Európa hadművészetére a XVI. században

A kézi lőfegyvereknek a XVI. század hadművészetére gyakorolt hatását illetően mind a régebbi, mind az újabb szakirodalmat sajátos kettősség jellemzi. A szerzők egy része állítja, hogy a tűzfegyverek megjelenése a gyalogság

6 Igaz, hogy a XVI—XVII. században oly gyakori várharcokban a tüzérség jobban előtérbe került, ám a kézi lőfegyverek jelentősége e területen is hallatlan mértékben megnövekedett.

további felértékelődéséhez vezetett.[7] Sőt továbblépve úgy vélik, hogy a lőfegyverek váltak a harcászat egyik legfontosabb, mondhatni meghatározó elemévé.[8]

A szakírók egy másik csoportja deklarálja ugyan a kézi lőfegyverek forradalmasító hatását, de a lövészek alárendelt, másodlagos szerepét hangsúlyozva a XVI. század egészéről alakít ki olyan képet amely valójában csak az 1500-as évek első harmadára volt jellemző.[9] A puskások feladata ekkor valóban csak a menetbiztosítás, utak, hidak, magaslatok megszállása, őrzése, elő- és utóvédharcok megvívása, valamint a csatarend felállításához szükséges tér és idő biztosítása volt. Az ütközetben pedig — mivel egy-egy a csata sorsát XVI. század közepéig a pikások összecsapása döntötte el,[10] ezek rohamát — a közelharcot készítették elő, támogatták.[11]

A jó ideig csak mellékszereplőként nyilvántartott lőfegyverek az 1550—1560-as évektől megdöbbentő gyorsasággal, megdöbbentő tömegben kezdenek terjedni, jóllehet ezt a kortársak közül épp az elméleti hadtudományi munkássággal is foglalkozó hivatásos katonák nézték a legkevésbé jó szemmel.[12] Olyan neves hadfiak, mint Blaise de Montluc, Vieillevill marsall, Weit Wulff Senftenberg, Francois de la Noue, meglehetős lekicsinyléssel, illetve tartózkodással nyilatkoztak a lőfegyverek értékeiről.[13] Helytelennek, sőt károsnak tartották a lövész katonák túlsúlyát. Bár a század végére a lőfegyverek mindenhol meghaladták a hidegfegyverek számát, a nemesi származású katonai teoretikusok, mint a spanyol Bernardino Mendoza, az angol Roger Williams, vagy a német Johann Jacobi von Wallhausen az elméletben még mindig a pika, a lovasságon belül pedig a lándzsa elsődlegességét, előkelőségét hangsúlyozták.[14]

A kortárs katonai szakértők véleményét az utókor szakíróinak egy része gyakran kritika és elemzés nélkül átvette, elfogadta.[15] Ezekre a vélekedésekre építette saját értékelését, amely a lőfegyverek taktikára gyakorolt hatását nemegyszer kifejezetten károsnak ítélte.[16] Hangsúlyozta, hogy a lövészek számának emelkedése a hadvezetést az eddigi aktív, támadó harcászat helyett

7 *Pruschka, Ferdinand:* Rückblicke auf des K. u. K. österreichischen Heeres. Lemberg. 1892. (A továbbiakban: *Purschka)* 50. o.

8 Kurzer Arbiß der Militärgeschichte von den Anfängen der Geschichte des deutschen Volkes bis 1945. Berlin, 1974. 63. o. „Die gesteigerte Waffenproduktion und die verbesserten Feuerwaffen wirkten verändernd auf die Organisation und Taktik der Söldnerheere."; *Pope, Dudley:* Feuerwaffen. Entwicklung und Geschichte. Bern und München, 1965. (A továbbiakban: *Pope)* 55. o. „Durch die Einführung der Arkebusen wurde die Kriegführung noch starker revolutioniert als durch die Entwicklung der Belagerungsgeschütze."; *Beaufort—Spontin, Christian:* Harnisch und Waffe Europas. München, 1982. (A továbbiakban: *Spontin)* 120. o. „Im zweiten Drittel des 16. Jahrhunderts den Pikenieren noch weitgehend untergeordent, war ihre Anzahl seit zirka 1570 ständing im steigen Begriffen. Analog dazu wurden die Pikeniere zahlenmäßig vermindert, und so wechselte allmählich die offensive Rolle innerhalb des Fußvolkes auf die Muskatiere über."; *Weygand:* Die Geschichte der französischen Armee. Berlin, é. n. (A továbbiakban: *Weygand)* 132. o.

9 *Rüstow, Wilhelm:* Geschichte der Infanterie I. Gotha, 1857. (A továbbiakban: *Rüstow)* 323. o.

10 *Rüstow:* 231. o., 259. o.; *Schwarz, Herbert:* Gefechtsformen der Infanterie in Europa durch 800 Jahre. München, 1977. (A továbbiakban: *Schwarz)* 95. o." Die Schützen betätigen sich mit der Vorbereitung des eigentlichen Nahkampfes, sie unterstützen dann den Angriff der Nahkämpfer." *Jähns, Max:* Geschichte der Kriegswissenschaft vornemlich in Deutschland. II—III. München und Leipzig, 1890. (A továbbiakban: *Jähns,* 1890.) III/876—877. o.; *Jähns, Max:* Handbuch einer Geschichte des Kriegswesens von der Urzeit bis zur Renaissance. II. Leipzig, 1880. (A továbbiakban: *Jähns, 1880)* II/1066—1067. o.

11 *Schwarz:* 125. o.

12 *Schwarz:* 125. o. „Die plötzliche Vermehrung der Feuerwaffen ist ein Charakteristikum der zweiten Hälfte des 16. Jharhunderts."

13 *Schwarz:* 152. o.; Jähns, 1880: II/1055. o.

14 Mendoza és Williams véleményét l. *Delbrück, Hans:* Geschichte der Kriegskunst im Rahmen der politischen Geschichte. IV. Berlin, 1920. (A továbbiakban: *Delbrück)* IV/161—167. o.; *Jacobi von Wallhausen, Johan:* Kriegkunst zu Roß. Franckfurt am Mayn, 1616. (A továbbiakban: *Wallhausen, 1616)* 15—19. o.

15 *Jähns, 1890.* III/877. o.; *Jähns, 1880.* II/1210. o.

16 *Rüstow:* I/316. o.

defenzív, halogató taktikára kényszerítette.[17] A gazdasági nehézségek mellett a tűzfegyverek elterjedésében vélték tehát felfedezni a nagy, nyílt csaták eltűnésének okát.[18]

Úgy véljük, a szakirodalom ezen irányvonala figyelmen kívül hagyta, hogy a lőfegyverekkel szembeni fenntartások jó része egy bizalmatlansággal és bizonytalanságokkal teljes, átmeneti időszakban született. A lövészek számának megsokszorozódása felborította a régi bevált rendet. A hagyományos taktikai formációk felbomlottak, vagy felbomlóban voltak, de az igazán hatásosnak tartott, új harcászati eljárások még nem formálódtak ki. A megváltozott fegyverzeti arányok szülte kihívásra csak a csatamezőn, a gyakorlatban lehetett a választ megtalálni. A tanulópénzt pedig vereségekkel, és emberi életek százaival kellett megfizetni.[19] Annál is inkább, mivel a hadseregek vezetésére minden korban jellemző volt bizonyos, konzervativizmusból táplálkozó hitetlenkedés, mellyel egy-egy gyökeres változást hozó új fegyvert fogadtak.[20]

A lőfegyverek térhódításának azonban semmi sem álhatta útját. Ennek bizonyságául — a teljesség igénye nélkül — álljon itt néhány példa. 1495-ben VIII. Károly svájci zsoldosai között 10 pikásra jutott egy lövész,[21] 1511-ben a pápai szolgálatba fogadott 10 000 svájci közül már 2500 volt puskával felszerelve (4:1).[22] A század első harmadában azonban még inkább a 7:1 arány volt jellemző, természetesen a pikások javára.[23] Ezen időszakban egyedül a spanyol csapatoknál számolhatunk 6000 katona közül 1000 puskással (6:1).[24]

Az igazi áttörés az 1550-es évek végén, a 60-as évektől jelentkezett. A franciák jártak az élen: egy 200 fős zászlóalj 1560-ban, a tiszteken kívül, 109 pikásból és 82 lövészből állt.[25] Más forrás szerint ugyanez a keret 100 pikást, 50 arquebusiert és 50 muskétást foglalt magába,[26] de megjelentek olyan ún. „lövész" zászlóaljak is, ahol 250 tűzfegyverre már csak 50 szálfegyver jutott;[27] a vallásháborúk időszakában pedig nem volt ritka a kizárólag lövészekből álló gyalogosegység sem.[28] Még a tűzfegyverekkel nem kifejezetten szimpatizáló de la Noue is 750 lőfegyvert számolt 1250 pikára (5:3).[29]

A régi pikás tradíciókat erősen őrző német gyalogság a schmalkaldeni háborúban már egyharmadrészt lövészekből állt.[30] Ezt az arányt javasolta 1553-ban Scipio Nolano is a „Zug und Schlachtordnung der Knecht" című munkájában.[31] A 60-as években pedig már egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a birodalmi katonaság hagyományos, maximiliánus taktikáját a lőfegyverek fejlődése végképp

17 *Rüstov:* I/317—18. o., 324. o.
18 Uo. I/310—11. o.
19 A lőfegyverekkel nem támogatott pikások rohamai, hiába erőltették, sorra összeomoltak. A rendkívüli bátorságú svájci pikások Marignanónál, a szintén jó képességű skót pikások Pinknie-nél fizettek szörnyű árat a lőfegyverek hiányáért. *Schwarz:* 106. o.
20 A XX. század elején már kifogástalanul működő géppuskákat több hadsereg vezérkara megpróbálta figyelmen kívül hagyni. Csak az első világháború kezdeti időszakának hatalmas veszteségei tudták kicsikarni a taktikai elvek megváltoztatását.
21 *Rüstow:* I/240. o.
22 Uo. I/241. o.
23 *Schwarz:* 114. o.
24 Uo. 119. o.
25 *Gatti, Bertram:* Allgemeine und Kriegs—Geschichte. Wien, 1866 In: Österreichische Militär-Bibliothek, 11—13. Band. (A továbbiakban: *Gatti)* 13/336. o.
26 *Jähns, 1880.* II/1209. o.
27 Uo. II/1209. o.
28 *Schwarz:* 126. o.
29 *Jähns, 1890.* II/728. o.
30 *Fuchs, Theodor:* Geschichte des europäischen Kriegswesens I—II. Wien, 1972. (A továbbiakban: *Fusch)* I/189. o.
31 Idézi *Jähns, 1890.* II/716. o.

elavulttá tette.[32] Ez tükröződik az egykori landsknecht, Christoph Bayrlin 1563-as „Neuwe Kriegsordnung" című tervezetében is. E szerint egy-egy gyalogos zászlóaljat a következőképpen kellene felfegyverezni: „... *80 dupla (zsoldos) lövész vállvérttel és sisakkal, 60 közepes (zsoldú) lövész sisakkal, 60 egyszeres (zsoldú) közönséges lövész hosszú puskával; 80 készeres (zsoldú) duplazsoldos pikával, 60 közepes (zsoldú) duplazsoldos szintén pikával, 60 egyszeres (zsoldú) duplazsoldos és 70 közlegény szintén pikával...*"[33] Az említett 470 harcosból 200 volt a lövészek (42,5%), és 270 a pikások száma. A lőfegyverek további németföldi előretörésének egyik legfontosabb dokumentumát az 1570. évi birodalmi gyűlés határozatai között találhatjuk meg. A rendelet részletesen szabályozta a 400 főnyi gyalogos zászlóaljak fegyverzetét. Száz dupla zsoldot húzó pikásnak a teljes páncélzat (volle Rüstungen mit ganzen Armschienen) mellett egy-egy pisztollyal is rendelkeznie kellett, akárcsak az 50 alabárdosnak. A létszámot 50 páncél nélküli pikás és 200 lövész tette teljessé.[34]

A rendelet, amely a 400 katonából összesen 350-nek írta elő lőfegyver viselését, feltehetően papíron maradt. Mégis rendkívül értékes, mert tájékoztat azokról az arányokról, amelyeket a katonai vezetés az adott időszakban, elvben, optimálisnak tartott. A század nyolcvanas éveiben a kézi lőfegyverek arányának eddig gyors és folyamatos növekedése megtorpant. Erre az időszakra ugyanis — a lőfegyverek előnyeinek és értékeinek elismerése mellett — az is világossá vált, hogy bizonyos számú pikás nélkülözhetetlen. A lövészeket védelmező pikásokra, mint a harcrend legstatikusabb, legállóképesebb elemeire — a kézi lőfegyverek korlátozott tűzgyorsasága és lőtávolsága miatt — továbbra is szükség volt.[35] Ennek ellenére a korabeli teoretikusok döntő többsége — ki egyéni meggyőződésből, ki a realitások által rákényszerített diktátum hatására — mégis a lövészek magasabb számát tartotta szükségesnek.[36] Bár a gyakorlati arányokat a hadszíntér jellege, a nemzeti sajátosságok, és nem utolsó sorban az anyagi lehetőségek együttesen határozták meg, ez időszakban már az általános lövész többség a jellemző.[37] (Érdekes, hogy a teoretikában ennek ellenére kezdettől megtalálhatjuk a két fegyver teljes egyensúlyát szorgalmazó nézeteket is.)[38]

32 Erre mutat, hogy a Birodalmi Gyűlés is foglalkozik a hadügy reformjával. 1565-től a Landsknecht zászlóaljak fegyverzetében az eddigieknél jóval nagyobb szerepet kívánnak biztosítani a lőfegyvereknek. „Da die Nothdurft erfordert, gute Verordung zu thun, daß die Fähnlein mit wohlgeübten erfahrenen Knechten und tauglichen Rüstungen und Wehren, sonderlich aber mit guten Schützen, daran jetziger Zeit merklich viel gelegen (vornemlich weil fremde Nationen sich viel damit abgeben)..." Illustrierte Geschichte der K. u. K. Armee. I. Wien, 1898. I/247—248. o.

33 Idézi *Kató Sándor:* Idegen katonaság Magyarországon I. Ferdinánd alatt 1540—1564. Győr, 1908. 13. o.

34 *Lünig, Johann Christian:* Corpus Juris des Heiligen Römischen Reichs. Leipzig, 1723. (A továbbiakban: *Lünig)* 76. o.

35 *Fuchs:* I/189. o.; *Daniels, Emil:* Geschichte des Kriegswesens III—IV. Leipzig, 1911. (A továbbiakban: *Daniels)* IV/79. o. „Wenn man von den Musketieren verlagen wollte, daß sie sich gegen Kavallerie behaupten sollten, durfte man sie nicht anschließlich auf die Leistungsfähigkeit der eigenen Waffe verweisen. Vielmehr war erforderlich, daß man der Musketieren ermöglichte, sich auf jene zu stützen ohne unter ihnen zu verschwinden."

36 Discours de la police et discipline militaire. Basel, 1590. In: *Rüstow:* I/242—43. o.; *Delbrück:* IV/171. o.; *Schwarz:* 216. o.

37 *Mora, Domenico:* Il Soldato. Venedig, 1570. In: *Jähns, 1890.* II/726. o.; *Fuchs:* I/190—192. o.; *Jähns, 1880.* II/1209. o.

38 A lövészek és pikások javasolt aránya a franciáknál, XVI. század második felében: *Schwarz:* 125. o. „... zitiert... Napoleon III. Chantereau aus dessen »Miroir des Armes« mit einen Gevalthaufen. »batalion«, bestehend aus 4462 Nahwaffenträgern, ausschießlich Pikenieres, begleitet beiderseit von zwei großen Shützenflügeln mit zusammen 4210 Arkebusieren.": — a svédeknél: *Jakobsson, Thomas:* Lantmilitar Bevapning och Bekladnad under aldre Vasatiden och Gustav II. Adolfs tid. Stockholm, 1938. (A továbbiakban: *Jakobsson)* 14. o. „Ar 1565 voro 36% samtliga knektar utrustade med spetsar, 14% med hillebarder och 50% med rör och hakar."; — a spanyoloknál: Sancho de Londono tervezete szerint a tercio 1600 pikásból, 1400 lövészből és 200 muskétásból áll. *Jähns, 1890.* II/723. o.; — az angoloknál: *Robert Barret:* The Theorie and Practike of moderne Warres. London, 1598. In: *Jähns, 1890.* II/736. o.; — A német Moritz von Hessennél: *Jähns, 1890.* III—890. o. „... 36 Fähnlein zu je 60 Mann mit blanken Waffen und 60 Schützen..."

A XVI—XVII. század fordulóján egyöntetűen legjobbnak tartott ún. németalföldi harcrend is a lövészek enyhe túlsúlyára épített.[39] A XVI. századi tapasztalatok alapján, de már az 1610-es években íródott Johann Jacobi von Wallhausen Kriegskunst zu Fuß című, gyakran idézett hadtudományi munkája. A szerző elvileg a két fegyver azonos számát tartaná helyesnek, de a gyakorlati használatra szánt zászlóalj és ezred harcrendjei mind-mind a lövészek nagyobb létszámára építettek.[40] Úgy tűnik, hogy Wallhausen teoretikus ajánlásai ellenére a gyakorlatban a német csapatoknál is a lövészek közel 60%-os többségével kell számolnunk.[41] A XVI. század legendás hírű és bátorságú katonáinak, a spanyoloknak harcmodorára is nagy hatással volt a lőfegyverek gyors térhódítása. 1571 májusában a flandriai hadsereg 4 spanyol terciójában a tisztek mellett 596 muskétás, 1505 arquebusier és 4958 pikás szolgált. 1601-ben már a 9476 lövészre 11 058 pikás jutott.[42] E számokból — figyelembe véve a rosszul fizetett puskások magas, 10—11%-os dezertálási arányát — megállapíthatjuk, hogy a lőfegyverek arányszáma a század végére a közelharcot kifejezetten kedvelő, már viszonylag konzervatív harcmodorú spanyol egységeken belül is megduplázódott.[43]

De vajon hogyan, milyen tényezők hatására, milyen lépésekben került sor ilyen átalakulásra? Csakúgy, mint eddig, most sem vállalkozhatunk teljességre törekvő áttekintésre, csak a legfontosabb fordulópontok bemutatására, megemlítésére.

A kézi lőfegyverek az itáliai háborúkban kezdték meg később magasra ívelő pályafutásukat, kezdetben szerényen, inkább csak a tüzérség tűzhatását kiegészítve, megerősített állások mögé bújva. Ravennánál (1512) és Novaránál (1513), bár súlyos veszteségeket okoztak a támadó pikásoknak, rohamukat még nem tudták megállítani.[44] De fordult a kocka marignanói csatában (1515), ahol a kor legjobb katonáinak, a svájciaknak rohama is összeomlott a franciák tüzében.[45] A bicoccai ütközet (1522) volt talán az első olyan nagyobb összecsapás, amelyben már a kézi lőfegyverek is komoly tekintélyt vívtak ki maguknak. A császári csapatok egy megerősített mélyút mögé húzódva várták be a francia oldalon harcoló svájciak rohamát. A mindössze négy sornyi mélységben felállított spanyol lövészek fergeteges tűzzel fogadták ellenfeleiket.[46] A spanyolok első sora(i) a tüzelés után letérdelt(ek), lehetőséget adva így a mögöttük állóknak is a pontos, célzott lövésre, miközben ők újra töltöttek.[47] Az így szinte folyamatossá váló, gyilkos erejű tűz ellenére a svájci pikások — öngyilkos elszántságukért 3000 halottal fizetve — átjutottak ugyan a sáncon, de megtizedelt soraik már könnyű prédát jelentettek a készen álló landsknechteknek.[48] Ezek a véren szerzett tapasztalatok kezdtek elismerést

39 *Schwarz:* Zeichnung 22, 24—26; *Jähns, 1890.* II/734. o.
40 *Jacobi von Wallhausen, Johann:* Kriegskunst zu Fuß. Oppenheim, 1615. (A továbbiakban: *Wallhausen, 1615*) 80—82. o., 97—98. o.
41 *Meynert, Hermann:* Geschichte des Kriegswesens und der Heerverfassungen in Europa. I—II. Wien, 1868. (A továbbiakban: *Meynert*) II/147. o. Ferdinand Kollonitsch gyalogezredének fegyverzeti arányait a következőképpen adja meg: „Jedes Fähnlein bestand aus 100 Doppelsöldner, 150 Musketieren und 50 gemeinen Schützen."
42 *Parker, Geoffrey:* The Army of Flanders and the Spanish Road 1567—1659. Cambridge, 1984. (A továbbiakban: *Parker, 1984*) 276. o.
43 A dezertálás arányaira: *Parker, 1984.* 209—210. o.
44 Ravenna: *Schwarz:* 62—63. o.; *Rüstow:* I/279—287. o.; Novara: *Schwarz:* 63. o.; *Daniels:* Iv/5—27. o.
45 *Schwarz:* 63. o.; *Rüstow:* I/266—267. o.
46 *Daniels:* IV/35. o.; *Pope:* 67. o.
47 *III. Napóleon:* A tüzérség múltja és jelene. Budapest, 1889. 85. o.
48 *Daniels:* IV/36—37. o.; *Rüstow:* I/270. o.; *Schwarz:* 63. o.

biztosítani a lőfegyvereknek, főleg miután a pávai csatában (1525) az újonnan megjelenő muskéták is komoly sikereket értek el. A mindenkor legjobb fegyverzettel, legkitűnőbb harci morállal és legnagyobb rutinnal rendelkező lovagi nehézlovasság szenvedett itt korszakos jelentőségű veréséget a kis csoportokban harcoló spanyol muskétásoktól.[49]

A lövészek sokoldalú alkalmazásának lehetőségeit a hadművészet történetében is fordulópontot jelentő cerisolles-i csata (1544) eseményein mérhetjük le a legjobban. Az eddigiekhez képest új, hogy a lövészeket a pikásoktól függetlenül, önállóan harcoló egységekben is alkalmazták. A leghevesebb összecsapások idején 8—10 000 lövész fegyverei dörögtek szünet nélkül.[50] Ezek a katonák hosszas, ide-oda hullámzó tűzharcot folytattak, védekeztek és támadtak. Magaslatot, épületet és ütegállásokat rohantak meg, foglaltak el.[51] Jóllehet az ütközetet forma szerint még mindig a pikások közelharca döntötte el, a küzdelem kimenetelébe már a lőfegyverek is aktívan beleszóltak. Mind a francia, mind a császári oldalon lőfegyverrel felszerelt katonákat osztottak be a pikás négyszögek második sorába. Feladatuk: az összecsapás előtti utolsó pillanatban egy-egy sortűzzel megingatni az ellenséges harcrendet.[52] A már harcban álló ellenséges pikások oldalába került lövészek golyózápora pedig, megbontva a sorok rendjét, tulajdonképpen eldöntötte az összecsapás sorsát is.[53] Szintén a lövészekre hárult az a feladat is, hogy a szétszórt ellenséges csapatokat tüzükkel állandóan nyugtalanítva üldözzék, újbóli gyülekezésüket megakadályozzák.[54]

A lőfegyver, vagy annak hiánya nemcsak befolyásolhatta, de teljes mértékben el is dönthette egy-egy csata sorsát. Ez történt 1547-ben az angol—skót háború pinknie-i ütközetében is. A bátor és jól képzett skót pikások rohamát a nehézlovasság megállította, majd az angol íjászok és lövészek léptek működésbe. A kegyelemdöfést pedig a soronként előrelovagoló és pisztolyaikból közelről sortüzet adó spanyol lovasok adták meg. A közelharcban oly kiváló skót katonák tehetetlenül álltak az ellenséges tűzben, majd rendetlen futásnak eredtek.[55]

A XVI. század utolsó harmadának éveiben a hugenotta lövészek harcai bizonyították újból és újból, hogy a kézi lőfegyver immár a korszak teljes értékű, hatásos és veszedelmes fegyverévé vált. Ezt jelzi az is, hogy a montcontouri csatában (1569) a protestáns lövészek — fedezett felállításban — több lovasrohamot is képesek voltak egyéb támogatás nélkül, pusztán lőfegyvereik tüzével visszaverni.[56] Arnay le Duc-nél (1570) pedig hét órás — nem tévedés, hét órás — tűzharc folyt a katolikus csatárláncok és a terepadottságokat igen jól kihasználó hugenotta lövészek között.[57] Még ragyogóbb sikereket értek el a lövészek a coutras-i ütközetben (1587). Egy négyszáz harcosból álló puskás csapat megfutamította az ellene küldött lövész csoportosítást (200 fő), elhárított egy lovassági támadást, majd megtámadott és szétvert egy

49 *Brandt, Felix:* Die Schlacht bei Pavia. *Militärgeschichte,* 1979/1. 83. o.
50 *Rüstow:* I/296. o.
51 *Rüstow:* I/290—296. o.; *Weygand:* 130. o.; *Schwarz:* 87. o.
52 *Schwarz:* 87. o.
53 *Rüstow:* 299—300. o.
54 Uo. 300. o.
55 *Schwarz:* 106. o.
56 Uo. 137. o.
57 Uo. 139. o.

kb. 2000 fős, pikásokból és muskétásokból álló gyalogezredet.[58] Eközben más hugenotta lövészek körülvették a már tüzérségi tűzzel is megtépázott, de harcedzett picardiai regimentet és fegyvereik tüzével szétszórták.[59] Széles, ám mindössze két sor mélységű felállításukkal a francia lövész katonák olyan harcrendet alakítottak ki, amely nagyszámú lőfegyver egyidejű használatával biztosította a tűz hatékonyságát.[60]

A tűzfegyverek elterjedésében a hatásosság és a sokoldalú felhasználhatóság mellett még számos más tényező is szerepet játszott. Így például az, hogy a XVI. század közepére, második felére értek be a nagy földrajzi felfedezésekkel megindult gazdasági-társadalmi változások. Az európai ipari fejlődés eredményei, a technikai, technológiai újítások, a megújuló munkaszervezés megteremtették a gazdasági hátteret az olcsó, de hatásos tűzfegyverek tömeges előállítására.[61]

A gazdasági átalakulásokkal egyidőben, nem kis részben azok hatására, olyan szociális erjedés, illetve demográfiai változás indult meg, amely a tömeghasználatra alkalmas olcsó fegyverzet mellé megteremtette a zsoldoshadseregek felállításához szükséges nincstelenek tömegét.[62]

Ebben az időszakban, ha a zsoldos fegyver nélkül állt szolgálatba, felszerelését a toborzást végző ezredestől kellett meglehetősen borsos — gyakran 2—3 havi zsoldot kitevő — áron megvásárolnia. Aki tehát kénytelen-kelletlen a katonáskodást választotta megélhetésül, sokkal jobban járt, ha fegyverzetét saját maga szerezte be. Mivel a gyalogság általában a legrosszabb anyagi helyzetű rétegekből verbuválódott, érthető, hogy a katonák — ha egyáltalán módjukban állt a vásárlás — pénzüket csak a viszonylag elérhető áron megkapható lőfegyverekbe tudták befektetni.[63]

A jelentkezőket azonban nem kizárólag a drága fegyverzet, hanem más, nagyon is ésszerű megfontolások is nemegyszer elriasztották a pikás szolgálattól. A harcmezőn egy lövész jóval szabadabbnak, aktívabbnak érezhette magát. Mozoghatott, úgy vélte, reagálhat az őt ért támadásokra, fedezhette magát, vagy viszonozhatta a tüzet. Nem így a pikás! Ő, feladata szerint, előreszegezett pikával, moccanatlanul állta a lovasság rohamait, nem mozdult, ha ágyúgolyók zúgtak a sorok között, s nem hagyhatta el helyét akkor sem, ha az ellenség lövészei „pikája hegye előtt" töltötték fegyverükbe a neki szánt golyót. E szolgálatot tehát veszélyei a magasabb zsold ellenére sem tették igazán vonzóvá.

Emellett az is hozzájárulhatott a kézi lőfegyverek elterjedéséhez, hogy a lőfegyverekkel, távolról folytatott harc sem különösebb testi erőt, sem akkora bátorságot, vagy pszichikai állóképességet nem követelt meg. Ezenkívül mentesítette a katonát az emberölés tényével való közvetlen szembesüléstől is.

58 Uo. 142. o.
59 Uo. 143—144. o.
60 Uo. 141. o.
61 *Schmidtchen, Volker:* Bombarden, Befestigungen, Büchsenmeister. Düsseldorf, 1977. 42. o.; Pollard's History of Firearms. (General Editor: *Claude Blair*) 1983. 61. o.; A fegyvergyártás fellendülését a Sebald Pögl fegyverműves műhelyében gyártott szakállasok számának emelkedése szemlélteti a legjobban: 1498-ban 500 db; 1500-ban 1250 db; 1504-ben 2000 db; 1506-ban 4152 db fegyvert készítettek. In: *Kurzman, Gerhardt:* Kaiser Maximilian I. und das Kriegswesen der Österreichen Länder und das Reiches. Wien, 1985. 147. o.
62 *Wallerstein, Immanuel:* A modern világgazdasági rendszer kialakulása.A tőkés mezőgazdaság és az európai világgazdaság eredete a XVI. században. Budapest, 1983. 140—146. o. és 461. o.
63 Egy, a kilencvenes évek végéről származó költségvetés szerint egy pikás fegyverzete 8 gulden 26 kreutzerbe, egy lövészé pedig, mindössze 3 gulden 55 kreutzerbe került. *Zwiedeneck—Südenhorst:* Kriegsbilder aus der Zeit der Landsknechte. Stuttgart, 1883. (A továbbiakban: *Zwiedeneck—Südenhorst*) 275—276. o.

A kézi lőfegyverek műszaki jellemzői, hatásfoka a XVI. században

Jóllehet az előző fejezetben említett tényezők jelentős mértékben elősegítették a kézi lőfegyverek tömeges elterjedését, ámde az igazi hajtóerőt mégsem ezek, hanem a fegyverek hatóereje, hatásfoka jelentette.

Tárgyalt korszakunkban a nagy tömegben használt kézi lőfegyvereket általában vagy kanócos, vagy keréklakatos lakatszerkezettel (ritkán mindkettővel egyszerre) látták el.

Bár a kanócos lakatok első példányai a XV. század derekán, a negyvenes, hatvanas évek tájékán jelennek meg,[64] a XVI. század elejére kristályosodott ki a legegyszerűbb, legmegbízhatóbb szerkezet. A lakat egyik legfontosabb eleme egy, a kakassal összehegesztett ovális vas-, vagy acéllapocska volt. A kakas a lakatlemez külső, az említett lapocska pedig annak belső oldalán, közös tengelyen helyezkedett el. Az elsütő szerkezet egy — alsó és felső szárát hosszan megnyújtott „Z" betűre emlékeztető — vaspálca volt. A „Z" közepét tengely fúrta át, így, ha a „Z" alsó szárát megemelték, a felső szár előre bukott. A „Z" felső szárának végét oldalirányban meghajlították, s az ovális lapocska kivágásába akasztották. Ha a „Z" alsó szárát, mely a fegyver tusa alatt hátrafelé nyúlt, a lövész felfelé húzta, vagyis a tushoz szorította, a „Z" első fele lesüllyedt, magával húzva az ovális vaslapocskát és a vele együtt elforduló kakast is. A kakas pofái közé szorított izzó kanóc a serpenyőbe ért, a fellobbanó lőpor pedig a gyújtócsatornán keresztül begyújtotta a golyót kiröpítő töltést.[65]

A XVI. és a későbbi századok folyamán e szerkezet működési elve — a köznyelvben ravaszként emlegetett elsütő billentyű 1580—1600 közötti elterjedésétől eltekintve — mit sem változott.[66]

Az automata fegyverek korában élő ember számára talán érthetetlen, miért ragaszkodtak a katonák minden hátránya ellenére közel két évszázadon keresztül a kanócos gyújtású fegyverekhez. Hiszen a kanóc „*... túlságosan érzékeny volt az időjárásra: nemcsak az eső vagy hó, hanem a párás, ködös levegő is átnedvesítette, nyirkossá tette... Szélben viszont túl hevesen izzott, szórta a szikrát...*"[67] Emellett a lövésznek harc közben állandóan ügyelnie kellett, nehogy a kezében tartott izzó kanóc töltés közben fellobbantsa a lőport. Tüzeléskor pedig előfordulhatott, hogy a kanóc, túl rövid lévén, nem ért bele a

64 *Müller, Heinrich:* Historische Waffen. Berlin, 1957. (A továbbiakban: *Müller, 1957)* 123. o. *Lugs, Jaroslav:* Handfeuerwaffen. Berlin, 1973. (A továbbiakban: *Lugs)* 16. o.; *Blair, Claude:* European and American Arms c. 1100—1850. New York, 1962. (A továbbiakban: *Blair,* 1962.) 42. o.

65 A kanócos lakat működésének leírása: *Lugs,* 16. o.; *Müller, Heinrich:* Gewehre, Pistolen, Revolver. Leipzig, 1979. (továbbiakban: *Müller,* 1979.) 22. o.; *Kalmár János:* Régi magyar fegyverek. Budapest, 1971. (A továbbiakban: *Kalmár)* 194—195. o.; *Thierbach, Moritz:* Die Geschichtliche Entwicklung der Handfeuerwaffen, bearbeitet nach den in den deutschen Sammlungen noch vorhandenen originalen. Dresden, 1886. (A továbbiakban: *Thierbach)* 10. o.

66 A kisebb technikai tökéletesítések közül megemlíthető még a serpenyő végére felszerelt ún. ernyő, amely a lövész szemét oltalmazta az esetleg kipattanó szikráktól. De elkészült a lakatszerkezetnek egy olyan, nem túl elterjedt változata is, amelynél a serpenyőfedél a kakas lehajlásakor ‚automatikusan" kinyílik. *Thierbach:* 11—12. o.; A „ravasz" megjelenésére *uő.,* uo. 11. o.

67 *Balázs József—Pongó János:* Pisztolyok, revolverek. Budapest, 1977. (A továbbiakban: *Balázs — Pongó)* 15. o.

serpenyőbe, vagy az, hogy az ott fellobbanó lőpor elfújta, illetve letépte a kanóc izzó végét.[68]

Mivel egy óra alatt, a minőségtől függően, 30—60 cm kanóc is elégett, ez a gyújtási mód nem volt éppen gazdaságosnak nevezhető.[69] Ám a kortársak a legtöbb problémára megtalálták a megoldást. A gyújtózsinórokat például vegyi úton, salétromsavas áztatással tették lassúbb égésűvé.[70] A zsírral, vagy szalonnával bekent gyújtó serpenyőben a lőpor még a legnagyobb záporban is órákig száraz maradt.[71] A katonák esőben, nedves időben a kalapjuk, vagy a köpenyük, ruhájuk alatt tartották a kanócot.[72] A XVII. századtól egyre elterjedtebbé vált a kanócrejtő is. Ez nem volt más, mint egy kis, lyukacsos fémhenger, amit a katona az övére akasztva viselt. Ha a kanóc izzó végét ebbe beledugták, nem aludt el, mégsem akadályozta a katona mozgását, a fegyver töltését.[73] Éjszakai akcióban pedig az így már a ruha alá rejthető égő kanóc nem árulta el settenkedő tulajdonosát.

A kanócos lakat mellett, annak hibáit kiküszöbölendő, a XVI. század második felében rendkívül elterjedtté vált az ún. taplós puska. A gyújtás feladata ezeknél a fegyvereknél a kakas hüvelyszerű pofái közé szorított, néhány centiméter hosszú taplódarabkára hárult. Ez a módszer szinte száz százalékos biztonsággal garantálta az elsütést. Nagy hátránya volt azonban, hogy lövéskor a szúróláng, illetve a gázkifúvás széttörhette, vagy kitéphette a helyéről a taplót. Így a lövésznek gyakorlatilag minden lövés után új darabot kellett a magával hordott izzó kanócról meggyújtania, és a kakasba szorítani.[74]

A felsorolt nehézségek ellenére a kanócos szerkezetű fegyvereket tarthatjuk a világ eleddig leghuzamosabban használt, legáltalánosabban elterjedt lőfegyvereinek. Ezt elsősorban végtelen egyszerűségüknek, megbízhatóságuknak és főként olcsóságuknak köszönhették.

Korszakunk másik igen elterjedt, de bonyolultabb és drágább lakattípusa az ún. keréklakat volt. Megjelenésének helyét és idejét, „feltalálásának" dicsőségét a korszerű szakirodalom már nem próbálja egyetlen személyhez vagy területhez kapcsolni. Számos, közel egykorú, a XV—XVI. század fordulójának éveiből származó forrás igazolja, hogy ez a szerkezeti elv Dél-Németország, Észak-Itália, sőt Magyarország területén 1517-et, az állítólagos nürnbergi feltalálást megelőzően már ismert volt.[75]

Az idők folyamán a keréklakatos szerkezetnek számtalan, helyi formai sajátosságokkal rendelkező változata alakult ki. Dolgozatunk keretei sajnos nem teszik lehetővé, hogy egyenként megismerkedjünk a német, itáliai, francia vagy cseh lakatok fejlődésével, egyedi vonásaival. Mindössze az új szerkezet működési elvének vázlatos ismertetésére vállalkozhatunk.

68 *Wagner, Eduard:* Ars Bella Gerendi aus dem Soldatenleben im Dreissigjährigen Krieg. Praha, 1980. (A továbbiakban: *Wagner)* 93. o; Von alten Handfeuerwaffen. Entwicklung, Technik, Leistung. Sonderausstellung im Landeszeughaus. Graz, 1989. (A továbbiakban: Von alten Handfeuerwaffen) 28. o.

69 *Thierbach:* 19. o.

70 *Csillag Ferenc:* A fegyverek szerepe a hadművészet fejlődésében. *Hadtörténelmi Közlemények,* 1954. 22. o

71 *Müller,* 1979. 52. o.

72 *Thierbach:* 17. o.

73 *Wagner:* 86. o.

74 Von alten Handfeuerwaffen: 28. o.; *Thierbach:* 15—16. o.

75 *Myatt, Frederick:* The Illustrated Encyclopedia of Pistols and Revolvers. London, 1980. 10. o.; *Durdik, Jan — Mudra, Miroslav — Sada, Miroslav:* Alte Handfeuerwaffen. Praga, 1977. (A továbbiakban: *Durdik — Mudra — Sada)* 43—44. o.; *Essenwein:* Quellen zur Geschichte der Feuerwaffen. Leipzig, 1872. (A továbbiakban: *Essenwein)* 119. o.; *Blair, 1962.* 43. o.; *Blackmore, Howard:* Guns and Rifles of the World. London, 1965. (A továbbiakban: *Blackmore)* 19—21. o.

Mint neve is mutatja, az új lakat lelke nem más, mint egy acélból készült, finoman fogazott, vagy barázdált kerék. Egy három-négy szemből álló kicsiny lánc egyik végét U-alakú lemezrugóhoz, másik végét pedig a kerék tengelyéhez rögzítették. A kereket elforgatva (felhúzva) a lánc feltekeredett a tengelyre és megfeszítette a rugót. Az elsütő billentyű meghúzása kioldotta a kerék rögzítését. A rugó lecsapódásának ereje a tengelyről a láncot letekerte és megpörgette a kereket. A kakas pofái közé szorított piritből a serpenyőn keresztül forgó kerék szikrákat csiholt, melyek fellobbantották a finom gyújtólőport, s eldördült a lövés.[76] Ha eldördült! A meglehetősen összetetten működő szerkezet ugyanis számos hibalehetőséget hordozott magában. Mivel a kerék a serpenyő alján keresztül forgott, a lőpor elégése után visszamaradó ragacsos szennyeződés és a piritszilánkok könnyen bekerülhettek a szerkezet belsejébe. Emellett 4—5 lövés után a kereket valamennyire meg kellett tisztítani a lőpormaradványoktól, különben nem fejlesztett szikrát.[77] A korai konstrukciók oly érzékenyek voltak, hogy felhúzott állapotban egy-egy nagyobb ütésre, rázkódásra is elsültek.[78] Ezt a problémát biztosító mechanizmus beépítésével ugyan megoldották, de a kerék gyors kopásán és piszkolódásán nem tudtak segíteni.

Mivel e szerkezet, gyengéi ellenére, lehetővé tette a lovasság tűzfegyverekkel való ellátását, gyorsan elterjedt. A XVI. század harmincas-negyvenes éveiben jelentek meg az első, keréklakatos pisztollyal felfegyverzett egységek,[79] a század közepétől pedig majd minden lovaskatona nyerge mellett ott találjuk őket. Az 50—60-as években a német lovasok már egész harcmodorukat erre a fegyverre építették. Ezt az tette lehetővé, hogy a keréklakatos fegyver *„... szemben a kanócgyújtásúakkal — elvileg — korlátlan ideig tűzkész állapotban tartható, ennek következtében szükség szerinti időpontban és a legrövidebb időn belül használható ..."*[80] Ráadásul, zárt szerkezet lévén, a nedvességre sem volt olyan érzékeny.[81]

A lakatszerkezetek után ismerkedjünk meg a XVI. század második felének leggyakrabban használt kézi lőfegyvereivel.

A korban, egyrészt a fegyvergyártás kézműipari jellege, másrészt nagyfokú területi megosztottsága miatt, nem alakultak, nem alakulhattak ki méreteikben egységes fegyvertípusok. Ennek megfelelően a bemutatandó fegyverfajtákat csak az adott típus egyes reprezentatív darabjainak adataival jellemezhetjük.

Ismertetésünket, annak ellenére, hogy a XVI. század közepére a harcmezőkről már jórészt eltűntek, a szakállas puskákkal kell kezdenünk. Ezt két tényező is indokolja: egyrészt ezek voltak az első kézi tűzfegyverek, másrészt pedig, hiába szorultak vissza a várak falai, erődített táborok szekerei mögé, továbbra is a korszak legnagyobb tűzerejű kézi lőfegyverei voltak.

Szakállas puskának nevezzük azokat a — visszarúgást felfogó csőnyúlvánnyal ellátott — nehéz kézi lőfegyvereket, amelyeknek harci körülmények közötti kezeléséhez egyetlen, átlagos képességű katona ereje elégséges. A tüzeléshez

76 A keréklakatos szerkezetek működésének leírása: *Jähns, 1880.* 1203. o.; *Thierbach:* 31—32. o.; *Durdik — Mudra — Sada:* 43. o.; *Kalmár:* 197—198. o.; *Müller, 1979.* 42—43. o.; *Blair, 1962.* 42. o.; *Pope:* 73. o.; *Rogers, C. B.:* Weapons of the British Soldier. London, 1960. (A továbbiakban: *Rogers)* 54—55. o.

77 A keréklakatos szerkezetek hátrányaira l. *Kalmár:* 197—198. o.: *Thierbach:* 32—33. o.; Von alten Handfeverwaffen: 16. o.; *Balázs — Pongó:* 18. o.; *Meynert:* I/421. o..

78 *Lugs:* 26. o.

79 *Essenwein:* 120. o.; *Rogers:* 55. o.; *Müller, 1979.* 41. o.; *Blair, 1962.* 43. o.; *Lugs:* 22. o.

80 *Balázs — Pongó:* 17. o.

81 *Schwarz:* 135. o.; *Wagner:* 252. o.

azonban feltétlenül szükséges volt a fegyver alátámasztása és a szakáll szilárd rögzítése.[82]

A XVI. század második felének szakállasai általában 6—8 lat súlyú ólomgolyók kilövésére voltak alkalmasak.[83] A cső hossza 4—7 láb, azaz kb. 1,2—2 méter között ingadozott.[84] Ezen időszak szakállasairól viszonylag teljes képet adhatnak a grazi Zeughaus fegyverei. Öt változatlan formában megmaradt korabeli fegyver méreteit mutatjuk be.[85]

	1	2	3	4	5
Kaliber (mm)	23	25,2	23	23	23
A fegyver súlya (kg)	18,7	19,5	21,2	15,7	14
A fegyver hossza (cm)	182	199,5	207	143,5	181,3
Lakatszerkezet	k	k	k	ke	ke

(k = kanócos lakat, ke = kettős, kanócos és kerekes lakat)

Ezek az impozáns méretű fegyverek a XVI. században oly gyakori várháborúk nélkülözhetetlen eszközei voltak. Töltésüket, irányzásukat, mint minden más kézi lőfegyverét, egyetlen katona végezte. A nagyobb lőtávolság és átütőerő azonban elsöprő fölényt biztosított számukra a többi kézi lőfegyverrel szemben. A korszerű szakállasok hatásosság tekintetében nem sokkal maradtak el a könnyű falkonéták mögött.[86] Sőt a várharcokban talán még sokoldalúbbnak bizonyultak mint a kis kaliberű lövegek. Mivel egy ember elbírta őket, gyors helyváltoztatásra voltak képesek. Szükség esetén tehát jelentős tűzerőt lehetett gyorsan a vár egyik, vagy másik pontjára összpontosítani. Emellett ez a fegyver nem igényelt előre kiépített tüzelőállást sem, mert fekve, a romok között megbújva, futóárkokból, vagy lőrés mögül egyaránt tüzet lehetett nyitni. Viszonylag kis mérete lehetővé tette, hogy a veszélyeztetett pontok közelében nagyobb számban alkalmazzák. Ha elegendő fegyver állt rendelkezésre, 2—3 fős csoportok kialakításával, a tüzelést szinte folyamatossá tehették. A legjobban célzó lövészek tüzeltek, segítőtársaik pedig a fegyverek újratöltéséről gondoskodtak.

A szakállasok sokféle mérete, kalibere, no meg a lövedékek különböző fajtái, számos variációs lehetőséget kínáltak egy-egy harci feladat megoldásához. A legsokoldalúbban használhatóak mégis a hosszabb csövű fegyverek voltak. A XVI. századi ostromok harci cselekményei jórészt a falaktól számított 200—250 m-es sávban, a kézi lőfegyverek hatásos lőtávolságán belül játszódtak

82 A definíciót l. *Kelenik József:* Szakállas puskák XVI. századi magyarországi inventáriumokban. *Hadtörténelmi Közlemények,* 1988. (A továbbiakban: *Kelenik, HK. 1988.*) 491. o.

83 *Thierbach:* 9. o.; *Schwarz:* 117. o.; *Essenwein:* 121. o.; *Fäsch, Johann Rudolf:* Ingenieur—Artillerie -und See Lexicon. Dresden und Leipzig, 1735. 234. o.

84 *Meynert:* I/416. o.; Meyers Großes Conversation Lexikon. Leipzig und Wien, 1903. V/125. o.; *Gatti:* 11/455—456. o.

85 *Pickler—Meran:* Das Landes—Zeughaus in Graz. I—II. Leipzig, 1880. (A továbbiakban: *Pickler—Meran)* II/125—127. o.

86 Egy 3 fontos falkonéta lőtávolsága vízszintes csőállásnál 260, egy 6 fontos nyolcados karthauné kb. 650 lépés volt. *Luis Collado:* Platica manual de Artilleria. Venedig, 1568. In: *Jähns. 1890.* II/671. o., illetve *Johan Jacobi von Wallhausen:* Archiley Kriegskunst. Hanau, 1617. (A továbbiakban: *Wallhausen, 1617)* 30. o. A szakállasok lőtávolságát Meynert 600 lépésben adja meg. Meynert: I/416. o.

le. (Lehetőség szerint a réstörő ütegek is ilyen távolságban tevékenykedtek.)[87] E távon belül pedig a szakállasok előnyei vitathatatlanok voltak. Gyalogos támadás esetén nagyobb, 4—500 méteres lőtávolságuk lehetővé tette, hogy a rohamoszlopokra a lövegekkel egy időben nyissanak tüzet. 100—150 méteres távolságon belül átütötték a kézi lőfegyverek lövedékeinek még ellenálló, 10—15 cm vastag deszka-, illetve gerendafedezékek falát.[88] Könnyebb vas-, vagy kőlövedékkel a 300—500 méterre levő kisebb-nagyobb csoportosulásokat, ütegállásokat is lehetett lőni, de a szakállasok zavarhatták, veszélyeztethették az eredményesebb réstörés érdekében közelebb telepített ostromlövegek kezelő személyzetét is.

A rövid csövű, nagyobb űrméretű fegyverek a rohamok visszaverésében bizonyultak nélkülözhetetlennek. 5—6, néha tucatnyi kisebb puskagolyót, sörétet, vas- és kőtörmelékből álló „kartácsot" zúdítottak a közvetlen közelre bevárt támadókra.[89] A rések előtt óhatatlanul összetorlódó tömegben az ilyen sortüzek leírhatatlan mészárlást vittek végbe.

A szakállasok egyetlen komolyabb hátránya az volt, hogy a tüzeléskor keletkező nagy hátralökő erő felfogásához mindenkor erős, szilárd támaszt igényeltek. Egy várban azonban ez aligha jelentett problémát.

Míg korszakunk várharcainak legerősebb kézi lőfegyverei a szakállasok voltak, a harcmezőket a muskéta uralta.[90]

Az új fegyver a XVI. század 20-as éveinek elején tűnt fel az Itáliában harcoló spanyol hadsereg soraiban. Bár már Ghiaránál (1521) és Bicoccánál (1522) is részt vehettek a harcokban, az igazi szenzációt páviai szereplésük jelentette.[91] A teljes vértezetű francia lovagok támadása minden hősiességük ellenére összeomlott a muskéták tüzében.

A szakirodalomban máig folyik a vita arról, hogyan és milyen fegyverekből alakultak ki a muskéták. Nem tisztázott, hogy vajon a könnyű kézi lőfegyverek méreteinek növelésével, vagy pedig egy nehezebb tűzfegyvernek az emberi erő és teherbíró képesség határaihoz való igazítása révén jöttek létre. A nehezítés útján való kialakulásának mindenesetre ellentmond a lőfegyverek fejlődése során megfigyelhető állandó súlycsökkenés.[92] Itáliában a XV. század végétől a legkönnyebb culverin fajták neve volt a moschetto.[93] De a könnyű lövegek egy csoportját még a XVI—XVII. században is muskétának nevezték.[94] Mivel e fegyverek formája, felépítése teljes mértékben azonos volt a lövegekével, nem tartjuk valószínűnek, hogy a kézifegyverként használt muskéták belőlük alakultak volna ki.[95]

87 *Wallhausen, 1617.* 28. o.
88 Az átütőerőre nézve lásd a 96. oldalon megadott mérési eredményeket.
89 *Essenwein:* 121. o.; Apróbb golyókat, illetve sörétet a magyarországi harcokban is használtak a szakállasokhoz, mint azt Sáros 1557-es és 1606-os inventáriumai is tanúsítják: „Einfasslen schrot zum Toppelhacken 1" illetve „Schrot zum Toppelhackhem halb Thunen" Magyar Országos Levéltár. Magyar Kamarai Levéltár. A Magyar Kamara Archívuma. Urbaria et Coscriptiones. Fasc. 76. Nr. 2.
90 *Parker, 1988.* 17. o.
91 A muskéták megjelenésének idejére l. *Schwarz:* 118., 120. o.; *Blair, 1962.* 50—51. o.; *Tarassuk, Leonid — Blair, Claude:* The Complete Encyclopedia of Arms and Weapons. London, 1982. (A továbbiakban: Arms and Weapons) 348. o.
92 Bővebben lásd *Kelenik, HK. 1988.* 488. o.
93 Arms and Weapons: 347. o.
94 *Gatti:* 12/310. o.; *Dillich, Wilhelm:* Kriegsbuch I—II. Franckfurt am Mayn, 1689. Fakszimile kiadás, Magstadt, 1967. I/447. o.
95 *Weller, Joe*: Weapons and Tactics. New York, 1966. (A továbbiakban: *Weller)* 51. o.

A hírnevüket a pávai csatában megalapozó korai muskéták egy 4 latos (kb. 70 g) ólomgolyót 300 lépésnyi távolságra lőttek ki olyan erővel, hogy a történetíró Paulus Jovius szerint gyakran két lovat, vagy katonát is leterítettek egyszerre.[96] Ezeknek a villáról tüzelő fegyvereknek az űrmérete és hatóereje a könnyebb szakállasokéhoz állt közel. Ennek alapján — több szakíró véleményével egybehangzóan — úgy véljük, hogy a muskéták a könnyebb szakállasokból fejlődtek ki.[97] Megmaradt az ezekre jellemző kaliber és csőhossz, ám a csőfal vastagsága jelentősen csökkent.[98] A fegyver így jóval könnyebbé vált, de a korábbinál kisebb lőportöltetet is bírt el. A visszalökő erő elviselhető mértékére való csökkentése, illetve a görbített tusás ágyazat nélkülözhetővé tette a szakállnyúlványt.[99]

Noha a muskéta a gyalogság kezében minden addiginál hatékonyabb fegyvernek bizonyult, csak a század hatvanas-hetvenes éveiben kezdett fontosabb szerephez jutni. Az 1590-es évekre azonban már uralja a harcmezőket. Ebben talán az is szerepet játszott, hogy a németalföldi szabadságharc, a francia vallásháború, és a tizenötéves háború hosszan elhúzódó harcai nemcsak a mennyiségi növekedést, hanem a fegyverek technikai fejlesztését is nagymértékben elősegítették. Ez a késztetés tükröződik pl. a lőfegyverek súlyának rohamos csökkenésében is. A XVI. század közepén egy muskéta átlag 8—10, a kilencvenes években már csak 6—7, a XVII. század első évtizedeiben pedig mindössze 4—5 kilogramot nyomott.[100]

Csökkent a fegyverek hossza és űrmérete is. Ezt részben a fémmegmunkálás és a lőporgyártás fejlődése, részben pedig az tette lehetővé, hogy a páncél alulmaradt a lőfegyverekkel folytatott versenyben. 90—100 méteren belül a muskéták minden viselhető súlyú páncélt átütöttek.[101] Ennek megfelelően a mellvértek falvastagsága kezdett lassan a közelharc legveszedelmesebb fegyverének, a pisztolynak az erejéhez igazodni. Az ilyen vérteken pedig — a megadott távolságon belül — a csökkentett méretű muskéták golyói is képesek voltak áthatolni.

A kézi lőfegyverek másik nagy és felettébb népes csoportját a muskétánál könnyebb, alátámasztására, puskavillára nem szoruló fegyverek, az ún. arquebusék alkották. A sokféle ágyazati forma, a típusonként eltérő hossz, űrméret és a különféle lakatszerkezetek kombinációja, a regionális sajátságok oly hihetetlen sokszínűségét hozta létre, amelynek bemutatása egy önálló dolgozat kereteit is szétfeszítené. Az egyetlen közös vonás — nevezzék bár ezeket a fegyvereket hakennek, arquebusnak, calivernek vagy petronelnek —, hogy tulajdonosuk szabad kézből, feltámasztás nélkül tüzelhetett velük.

96 Idézi *Delbrück:* Iv/59. o.

97 *Dupuy, Ernest — Dupuy, Trevor:* The Encyclopedia of Miltary History. New York, 1970. 449. o.; *Gatti:* 11/456. o.; *Schwarz:* 207. o.; *Poten, B.:* Handwörterbuch der gesamten Militärwissenschaften. Bielefeld—Leipzig, 1877. (A továbbiakban: *Poten)* I/89. o.

98 *Pope:* 53. o.; *Boeheim, Wendelin:* Handbuch der Waffenkunde. Leipzig, 1890. (A továbbiakban: *Boeheim)* 455. o.; *Schwarz:* 118. o.; *Schmidt, Rudolf:* Die Entwincklung der Feuerwaffen und andere Kriegswerkzeuge. Schaffhausen, 1868. (A továbbiakban: *Schmidt)* 48. o.

99 *Pope:* 53. o.; *Boeheim:* 455. o.

100 *Rogers:* 53. o.; *Durdik — Mudra — Sada:* 39. o.; *Funcken, Liliane und Fred:* Rüstungen und Kriegsgerät der Ritter und Landsknechte 15—16. Jahrhundert. München, 1980. (A továbbiakban: *Funcken)* 50. o.; Wörterbuch zur deutschen Militärgeschichte I—II. Berlin, 1985. (A továbbiakban: Wörterbuch) II/663. o.; *Hahlweg, Werner:* Die Heeresreform der Oranier und die antike. Berlin, 1941. 33. o.

101 The New Cambridge Modern History III. Cambridge, 1968. (Edited by *Wernham, R. B.)* (A továbbiakban: Cambridge History) 188—189. o.

A XVI. század közepén, második felében a könnyebb kézi lőfegyverek és a muskéták között csak méretbeli különbségek voltak.[102] A lövészek jellemző fegyvere az általában kanócos, 1,2—1,5 méter hosszú, 2,5—4 kg súlyú, 14—18 mm űrméretű könnyű puska volt.[103]

A kor lovasságának fő fegyverévé a másfél—két kilogrammot nyomó kerék-lakatos pisztoly vált. Ezek az 50—60 cm hosszúságú fegyverek a maguk 11—14 mm-es űrméretével azonban inkább csak a közelharc eszközei maradtak.[104]

A fent bemutatott lőfegyverek a XVI. század második felében a harcmezők mellékszereplőiből az ütközetek sorsát eldöntő, a harcászat egészét meghatározó tényezővé váltak. Ennek ellenére a korral foglalkozó történészek, sőt hadtörténészek egy része is nehezen kezelhető, pontatlan, rossz hatásfokú, kezdetleges eszköznek tekintette, tekinti őket.

A szakmunkákban gyakran hivatkoznak arra az adatra, mely szerint a jól képzett íjász egy perc alatt 10 nyílvesszőt lőtt ki 200 méteres távolságra.[105] E „nagyszerű" eredmények ellenére a XV. század utolsó, illetve a XVI. század első évtizedeire az íj — Angliát kivéve — eltűnt a harcmezőkről.[106] Helyét pedig az — állítólag — „nehezen kezelhető," „csak hosszú idő alatt újratölthető," „mindössze 100 méterig hatásos" kézi lőfegyverek vették át.[107] Ezt az ellentmondást — egy jó hatásfokú fegyver felváltását egy jóval primitívebbel — a szakirodalom egy része a következőképpen véli feloldani: az íj kezelésének készségszintű elsajátításához sajátos érzékre és hosszú-hosszú évek gyakorlatára volt szükség. Egy puskás viszont már néhány napos kiképzés és gyakorlatozás után harcba indulhatott.[108]

Mindez igaz, de önmagában nem elégséges magyarázata az íjászok teljes eltűnésének. Hiszen ha az íj csakugyan olyan kiváló, a lőfegyver pedig csakugyan olyan otromba és használhatatlan volt, a két fegyvernek jó ideig egymás mellett, egymást kiegészítve kellett volna léteznie. Ám nem így történt. Ennek oka pedig feltehetően az, hogy a verseny már a XVI. század kezdetén eldőlt. Az íj a lőtávolságot illetően talán kevésbé, de átütőerő tekintetében jócskán elmaradt a lőfegyverek mögött.[109]

A szakirodalom általában elméleti következtetésekre támaszkodó adatai szerint a XVI. században a pisztolyok 25—30, a puskák 120—150, a muskéták pedig 200—250 méteren belül voltak hatásosak.[110] Sajnos az idők folyamán meglehetősen összemosódott a hatásos lőtávolság és a hordtávolság fogalma. A fent megadott határok ugyanis azt jelölik, milyen távolságon belül lehetett

102 *Hewitt, John:* Ancient Armour and Weapons in Europe III. Graz, 1967. (Nachdruck) (A továbbiakban: Hewitt) 679. o.; *Funcken:* 56. o.; Arms and Weapons: 347—348. o.

103 A méretekre l. többek között: *Rogers:* 49. o.; Das Deutsche Soldatenbuch. (Herausgegeben von W. *Deiss.)* Leipzig, 1926. 59. o.; Von der Luntenmuskete zum Sturmgewehr. Katalog zur Sonderschau der Entwicklung der Hand -und Faußtfeuerwaffen im österreichischen Heer. (Bearbeitet von *Erich Gabriel)* Wien, 1967. 37. o.

104 A pisztolyok méreteire l. többek között: *Müller, 1979.* 54. o.; Katalog der Dresdener Büchsenmacher 16—18. Jahrhunderts. (Herausgegeber: Staatliche Kunstsammlungen Dresden.) Dresden, 1975. 17—36. o.

105 Hivatkozik rá pl. *Parker, 1988.* 17. o.

106 *Parker, 1988.* 17. o.;*Schwarz:* 103. o.; *Rogers:* 51. o.; *Daniels:* III/117. o.

107 *Rogers:* 47—48. o.; *Parker, 1988.* 17. o.

108 *Parker, 1988.* 17. o.

109 *Fuchs:* I/250. o.

110 *Schwarz:* 148. o.

az adott fegyverekkel *pontcélokra irányzott, célzott lövéseket leadni,* nem pedig azt, mekkora volt a fegyverek *legnagyobb lőtávolsága.*

Kevesen tudják például, hogy a muskéták a köztudatban élő 200—250 méteren túl is képesek voltak halálos sebet ejteni. *„Úgy vélik, hogy a vízszintesen tartott muskéta 300 lépésnyire (235,42 m) hord. Mi azonban ... két-három alkalommal is úgy tapasztaltuk, hogy 400 lépésről (313,9 m) — két és fél lábat számolva egy lépésnek — a normál töltettel kilőtt golyó a céltáblát átütve a hátul álló cölöpökbe fúródott. Száz lépéssel hátrébb menve (392,37 m) a golyó a kijelölt célnál egy lábbal legfeljebb süllyedve ütötte át a deszkát. Hatszázhúsz lépésről (486,42 m) úgy találtuk, hogy a golyónak már nem volt ereje."* — állapította meg 1670 januárjában a kísérletező kedvű Johann Boxel.[111] Philip Strozzit, a neves katonát, Thionville ostrománál egy több mint 500 lépésnyi távolságból (350—390 méter) leadott muskétalövés ölte meg.[112] Egy 1930-ban végzett kísérletben felhasznált muskéta a 39 grammos ólomgolyót 20 grammos lőportöltettel 510 méter távolságba lőtte ki.[113]

Ma már, hála a grazi Zeughaus munkatársainak, egzakt mérési eredmények is állnak a kutatók rendelkezésére. 1988-ban ugyanis a graziak laboratóriumi körülmények között vizsgálták jónéhány eredeti, XVI—XVII. századi fegyver lőtávolságát, hatásfokát.[114] A kísérletek az osztrák hadsereg fegyvereinek belövését végző felixdorfi katonai lőtér létesítményeinek, korszerű műszereinek igénybevételével zajlottak. Minden fegyverhez és minden lövéshez ugyanazt a fekete, füstös lőport használták. A töltet, mivel a kísérletek során ez bizonyult a legoptimálisabbnak, közel jár a golyósúly egyharmadához. A szél, illetve a légmozgások hatását a fedett lőtér, a belövőbak és a gyújtólyukon keresztül történő elektromos gyújtás pedig a tüzelés közbeni elmozdulást zárta ki. A kiválasztott fegyverek mindegyikéből 15—20 lövést adtak le a 30, illetve 100 méter távolságban felállított, közel embernagyságú (167x30 cm) céltáblákra.

Mint azt az alábbi kísérleti adatok remélhetőleg meggyőzően bizonyítják majd, a XVI. századi lőfegyverek a kor viszonyai között nagyerejű és hatásos harci eszköznek számítottak.[115]

111 A muskéták 200—250 méteres lőtávolságára l. többek között: *Durdik — Mudra — Sada*: 19. o.; Wörterbuch: II/663. o.; Boxel kísérleti eredményeit idézi: *Tierbach*: 26. o.
112 *Weygand:* 127. o.
113 A kísérletet leírja *Jakobsson:* 108—109. o.
114 A kísérletek eredményeit a Von alten Handfeuerwaffen című kiadvány foglalja össze.
115 Von alten Handfeuerwaffen: 49—55. o.

	Simacsövű szakállas puska	Muskéta	Kanócos puska	Keréklakatos arquebus	Keréklakatos pisztoly
Készítés ideje:	1580—90 körül	1595-ben	XVII. század első negyedében	1593-ban	1620-ban
Készítés helye:	Felső--Stájerország	Augsburg	Stájerország	Suhl	Nürnberg
A fegyver teljes hossza:	224,5 cm	136 cm	105 cm	92,5 cm	69 cm
A csőűr hossza:	165,5 cm	100 cm	76 cm	64,5 cm	48 cm
A fegyver súlya:	18 kg	5,48 kg	2,5 kg	2,9 kg	1,59 kg
Kalibere:	20,6 mm	17,8 mm	15,1 mm	13,2 mm	12,3 mm
A kísérlet során használt golyó súlya:	49,14 g	30,06 g	17,38 g	10,84 g	9,56 g
A lőportöltet súlya:	20 g	11 g	6 g	5 g	6 g
Az átütött acéllemez vastagsága 100 m-ről:	4 mm	2 mm	1 mm	1 mm	—
Behatolási mélység száraz fenyőfába 100 m-ről:	189 mm	80 mm	93 mm	84 mm	—
Az átütött acéllemez vastagsága 30 m-ről:	—	3 mm	2 mm	2 mm	2 mm
Behatolási mélység száraz fenyőfába 30 méterről	—	190 mm	146 mm	132 mm	121 mm

A mérési adatokból kiindulva (33,75 fokos csőemelkedési szög esetén) az említett fegyverek elméleti hordtávolsága a következő:

Simacsövű szakállas: 1278,5 m

Muskéta: 1094,8 m

Kanócos puska: 956,9 m

Keréklakatos arquebus: 834,3 m

Keréklakatos pisztoly: 811,5 m

Mint látjuk, a maximális lőtávolságra vonatkozó számítások meglepően magas értékeket adnak meg. Ezen eredményeket azonban, mint arra Temesváry Ferenc, a Nemzeti Múzeum fegyvertárának vezetője figyelmünket felhívta, elméleti kiindulópontként kell kezelnünk. A gyakorlatban ugyanis jónéhány olyan tényezővel kellett számolni, melyek jelentősen ronthatták e fegyverek hatásfokát. Így például, nem szabad elfelejtkeznünk arról, hogy a katonának a harc forgatagában nem mindig volt alkalma a lőportöltet alapos és gondos tömörítésére, illetve a lőpor pontos adagolására. Márpedig egy kellőképpen le nem döngölt, vagy rosszul lefojtott töltet, a golyósúly egyharmadánál kevesebb lőpor — a pontatlan célzásról nem beszélve — jelentősen csökkenthette a lőtávolságot.

Ezeket a hatásfokot csökkentő körülményeket is figyelembe véve azonban úgy véljük, hogy a grazi kísérletek eredményei megnyugtatóan igazolják, hogy a korabeli fegyverek abszolút — és vélhetőleg gyakorlati — hatásfoka az eddig feltételezettnél magasabb volt.

Alátámasztják ezt a korabeli feljegyzések is, amelyek elmondják például, hogy a muskéták lövedékei a páviai csatában gyakran két egymás mögött álló ló, vagy katona testén is átszaladtak.[116] A coutras-i ütközetben a 15—20 méter távolságból eltalált páncélos lovasokat a muskétalövések ereje a szó szoros értelmében kiröpítette a nyeregből.[117] Olyan fegyver volt ez, amelynek *„... csaknem egy inch (2,54 cm) átmérőjű golyója úgy zúzott szét csontot és húst, ahogy soha semmiféle íj nem volt képes, becsapódásának ereje csaknem biztosan leütötte a lábáról azt, akit eltalált, még akkor is, ha a golyó nem ért csontot."*[118]

E fegyverek gyilkos erejének ismeretében feltehetőnek tartjuk, hogy a muskétások, a kisebb találati valószínűség ellenére, már 300—350 méterről tüzet nyithattak. A tömegek által tömegekre leadott sortüzek a páncélt nem viselő katonák soraiban már ilyen távolságból is képesek lehettek tetemes károkat okozni. A hatás szempontjából ugyanis mindegy volt, hogy az ellenséges négyszögön belül egy-egy lövés a megcélzottat, vagy a mellette állót találta-e el. A távolság csökkenésével egyre pusztítóbbá vált a tüzelés, hiszen 150 méterről muskéta még mindig átütött kb. 5 centiméternyi fenyődeszkát, vagy egy vékonyabb páncélt.[119] A találati valószínűség is egyre javult, 100 méteres távolságból a simacsövű elöltöltős fegyvereknek már minden második lövése találhatott.[120]

116 Paulus Jovius leírását idézi *Delbrück:* IV/59. o.
117 *Schwarz:* 142. o.
118 *Peterson, Harold — Hamlyn, Paul:* The Book of the Gun. Singapore, 1969. 53. o.
119 Az ezt igazoló kísérletet leírja *Müller, 1979.* 47. o.
120 Von alten Handfeuerwaffen: 69. o.

Akit ilyen távolságon belül muskétalövés ért, jobban járt ha azonnal belehalt. A lágy ólomgolyók ugyanis akkora energiával csapódtak be, hogy saját méretüknél jóval nagyobb sebet ejtettek. A sebbalisztikai modellkísérletek szerint egy 17,5 mm átmérőjű ólomgolyó 9 méteres távolságból 60 mm átmérőjű, azaz kb. tenyérnyi *időleges* bemeneti nyílást vágott.[121] Az ilyen lőtt sebek orvosi ellátása, a segítségnyújtás, a korban rendelkezésre álló eszközökkel, teljesen kilátástalan volt.[122] A szerencsétlen áldozat egy végtagsérülésbe is belehalt, mint például Erasmus Praun, a komáromi vár parancsnoka, akit a jobb térdénél talált el egy puskagolyó.[123] Kurtz ezredes 1594 májusában az esztergomi Víziváros elleni rohamban kapott halálos lövést — a lábába.[124] Forgách Simon 1551-ben tizenegy szúrt és vágott sebből vérezve maradt Lippa falai alatt. Mégis *„... az orvosok gondoskodása folytán később erőre kapott, épp csak a homlokán és a jobb szeme fölött húzódó seb hagyott rajta nyomot."*[125] Bezzeg Martonfalvy Imre deák kis híján belepusztult abba a két évi kínos betegeskedéssel járó sebbe, amit egy karjába fúródott puskagolyó okozott.[126]

A lőfegyverek amúgy is elborzasztó hatását a katonák fortélyai még félelmetesebbé tették. A puskákba és muskétákba gyakran 2—3 golyót, vagy durva sörétet töltöttek, ami azután *„... közelről, a páncél nélküli katonák között olyan pusztítást végzett amilyet a sörét szokott a madarak között..."*[127] A rendkívüli erejű muskétákból a hozzáértők „láncos" golyót is kilőhettek. Két — feltehetőleg átfúrt — ólomgolyót egy 5—6 hüvelyk, azaz 12,7—15,24 cm hosszúságú dróttal összekötve töltöttek a fegyverbe. A drót nem engedte a két golyót egymástól eltávolodni, s a pörgő-forgó lövedék minden útjába eső dolgot lekaszált.[128] A spanyol Armada elleni harcokban az angol tengerészek muskétáikból speciális nyílvesszőket lőttek ki.[129] Az ólom- és vasgolyóknál sokkal könnyebb nyilak jóval messzebb repültek, s nemegyszer döbbentették meg a magukat biztonságos távolban tudó spanyolokat. De meglepődtek azok a tatár lovasok is, akikre 1603-ban Földvárnál a magyar hajdúk saját nyilaikat lövöldözték vissza, mert *„... mi dolog légyen, hogy tollú nélkül a magok nyilai oly sebesen vissza mennek rájok? Végtére... el nem állhatták a magyar lövését, hogy mind nyíl mind golyóbis egyaránt megyen vala rájuk,... megfutamodának."*[130]

A tárgyalt korszak rendelkezésre álló lehetőségei közül még a tüzelés gyorsításával lehetett tovább fokozni a lőfegyverek hatását.[131] A gyorsabb tüzelés

121 Uo. 70. o. „Auch hier handelt es sich um einen Durchschuß, das Volumen der TWH (temporare Wundhöhle) beträgt 530,2 cm³ also mehr als das 5 fache des StG (Sturmgewehr) 77 auf die gleiche Entfernung."

122 Uo. 79. o.

123 *Ortelius, Hieronymus:* Chronica des Ungerischen Kriegswesens. Nürnberg, 1604. (A továbbiakban: *Ortelius)* 239. o.

124 Uo. 222. o.

125 *Forgách Ferenc:* Historia. Budapest, 1977. 587. o.

126 „... nékem is... jobb kezemet általlövék az én uram mellett, ki miatt nagy nyomorúságot kellett szenvednem, mert halálos seb vala rajtam, közel két esztendeig gyógyítottak külömb-külömb mesterborbélyok, csak az isten tarta meg..." *Martonfalvai Imre* deák emlékirata. MHH. II. osztály Írók. 31. kötet Budapest, 1881. 135. o.

127 *Meynert:* I/423. o.; *Jähns, 1890.* II/607. o.; *Nollain, Friedrich — Clauss, Carl:* Die Königliche Gewehr—Gallerie zu Dresden. Dresden, 1873. 7. o.; Az idézet helye: *Fronsperger, Lienhardt:* Fünff Bücher.Von KriegsRegiment und Ordnung... Franckfurt am Mayn, 1555. (A továbbiakban: *Fronsperger, 1555)* CIII. o.

128 *Hewitt:* III/696—697. o.

129 *Pope:* 93. o.; *Blackmore:* 12. o.

130 Idézi *Nagy László:* Hajdúvitézek. Budapest, 1983. 152. o.

131 *Müller, 1979.* 50. o. *Pope:* 91.o. ; *Chandler, David:* The Art of Warfare on Land. Feltham, Middlesex, 1974. (A továbbiakban: *Chandler)* 103. o.

legnagyobb — és egyelőre leküzdhetetlen — akadálya az elöltöltés volt. Hiába vették a muskétások a golyót a szájukba, hiába tűzték a fojtást a kalapjukhoz, és hiába dugták a töltővesszőt a jobban kézügybe eső csizmaszárba, a töltési időt nem tudták az adott körülmények között elérhető másfél-két perc alá szorítani. A könnyebb puskákkal ennél valamivel gyorsabban lehetett tényked ni. Sir Roger Williams, a kor jeles hadtudósa szerint *„... a caliver kettőt lő azalatt míg a muskéta egyet, bár ... egy muskétalövés több kárt okoz mint két caliver."*[132] Mivel az ipari-technológiai fejlődés színvonala még nem tette lehetővé jól használható hátultöltő fegyverek tömeges előállítását, a tüzelés gyorsaságát és hatékonyságát csak taktikai eszközökkel lehetett tovább fokozni. Az adott körülmények között a harcrendek szétbontakoztatása, a lövészek sorainak körforgásszerű váltogatása (kontramars) biztosította a rendelkezésre álló tűzerő lehető legteljesebb kihasználását. Mindez feltevésünket, a tűzfegyverek meghatározó szerepét igazolva arról tanúskodik, hogy a harc megvívásának módja immár szinte teljes egészében a lőfegyverek hatásfokához, felhasználási lehetőségeihez igazodott. A továbbiakban, hazatérve immár, azt vizsgáljuk, hogyan tükröződnek ezek a nagyjelentőségű fegyverzeti és taktikai változások a magyarországi hadszíntéren.

A Magyarországon harcoló császári-királyi hadsereg idegen katonaságának felszerelése, fegyverzete a 15 éves háború idején

Elöljárójában meg kell jegyeznünk, hogy munkánk e részének elsődleges adatbázisául a bécsi Kriegsarchiv „Bestallungen" című fondja szolgált.[133]

Az itt összegyűjtött iratokból, az előírások és tilalmak rendszerén keresztül, bepillantást nyerhetünk a hadsereg mindennapjaiba, anyagi viszonyaiba, megismerhetjük a katonai vezetés elképzeléseit, elvárásait. Jóllehet a megfogalmazott követelmények egy része mindig papíron maradt, a létszámokat, az egyes csapatnemek arányait és a fegyverzetet — épp a gyakori visszaélések miatt — ekkor még szigorúan és rendszeresen ellenőrizték.[134] Így tehát épp a témánk szempontjából legfontosabb adatok esetében a legvalószínűbb az előírások viszonylag maradéktalan végrehajtása.

Bizonyítja ezt egy-egy a háború elejéről (1594), illetve végéről (1605) kiválasztott toborzási megbízás is. Az első dokumentum Zacharias Geizkoffler 1594. április 3-i levele, melyben tájékoztatja a császárt, hogy a „Zinisch" és „Kurzisch Regiment" előírás szerinti, 3000—3000 fős állománya már együtt

132 *Hewitt:* III/679. o.

133 Kriegsarchiv, Sonderreihe des Hofkriegsrates. Bestallungen 1593—1605. (A továbbiakban: Bst.)

A Bestallungok olyan, az uralkodó, ritkábban az ausztriai vagy birodalmi rendek által kiadott kinevezési okiratok, amelyekben kipróbált hivatásos katonák kapnak megbízást kisebb-nagyobb zsoldos egységek toborzására. Ezek valójában katonaállítási szerződések, amelyek a vállalkozó neve, rangja és jövendő beosztása mellett számos más kikötést foglalnak magukba. Megszabják a katonák létszámát, nemzetiségét, felszerelését és fegyverzetét, a toborzás helyét és idejét. Megjelölik a zsoldba fogadás előreláthatő időtartamát, meghatározzák az egységek szervezetét a tisztek számát, beosztását, fizetését. A leggondosabban rögzítik a zsoldon kívüli egyéb anyagi juttatások fajtáit, mértékét, részletezik a parancsnokok kötelességeit és feladatait, a tábori és őrszolgálat szabályait stb. A szigorú fegyelmi előírások mellett igyekeznek befolyásolni a katonák erkölcsi, morális magatartását is. Fellépnek a lehetséges visszaélések, csalások ellen, intézkednek a beteg, vagy fogságba esett katonák sorsáról, stb.

134 Erre nézve l. pl. Bst. 1598/575. 681—682. és 685. fóliók; Wien, Kregsarchiv. Alte Feldakten 1598/7/1 (A továbbiakban: AFA); Bst. 1597/557.

van, de ha lesz elegendő fegyver, felfogadják a létszám fölött jelentkezőket is.[135] A második forrás egy 1605. december 22-én kelt kimutatás Wilhelm Wradislaw von Mitrowitz tíz zászlóaljból álló, frissen toborzott „német" ezredének létszámáról. A tisztekkel, altisztekkel, tisztségviselőkkel együtt, a meghatározott 3000-rel szemben az egység 3081 főt számlált.[136]

Ezek az iratok tehát, amellett, hogy tanúsítják az előírt létszámok meglétét, egy másik problémára is felhívják figyelmünket. Arra tudniillik, hogy a papíron megkövetelt létszámokat nem tekintették merev, áthághatatlan határvonalnak. Sokkal inkább egy olyan keretszámnak, amelyre a toborzóknak ugyan törekedniük kellett, de amely körül — a kínálat függvényében — a valós létszámok akár pozitív, akár negatív irányba, elmozdulhattak. Nem vették fejét a toborzónak, ha az egyik zászlóaljban 313, a másikban pedig csak 295 fő szolgált az előírt 300 helyett.[137]

Ennek ellenére dolgozatunkban mindvégig a megbízásban megadott keretszámokkal dolgozunk, mert úgy véljük, hogy az előírásoktól való esetleges eltérések nem értek el olyan szintet, ami a megkövetelt fegyverzeti arányokat jelentős mértékben módosította volna.

Mindezek előrebocsátása után ismerkedjünk meg azzal az itt harcoló nyugateurópai katonasággal, amely a hadügyi forradalom katonai újításainak egyik legfontosabb magyarországi hordozója és közvetítője volt.

A lovas lövészek

Mielőtt a 15 éves háborúban résztvevő lovas lövészek felszerelését vizsgálat alá vennénk, talán nem lenne haszontalan röviden áttekinteni, mit illik tudni erről a csapatnemről.

A lovas lövészek, vagy a közkeletű korabeli terminus technicussal élve az archibusierek a XVI. század közepén tűnnek fel.[138] A német nemzetiségű, illetve német mintára felszerelt lovasok fő fegyvere a kard mellett az arquebus volt. Ennek a 3—4 láb (kb. 90—120 cm) hosszúságú, jobbára keréklakatos, könnyű puskának célzott lőtávolsága a csőhossztól függően elérhette a 2—300 lépést (150—200 méter) is.[139] A katona a vállán keresztbevetett szíjon, az ún. bandolieren viselte a fegyvert. Általában ehhez, vagy az övhöz rögzítették a lőportartót és a felporzót, a golyókat tartalmazó zacskót, illetve a keréklakat felhúzására szolgáló kulcsot.[140] Valószínűnek tartjuk, hogy a XVI. század végén már a német lovasok között is gyorsan terjedt a praktikus, előre elkészített patronok használata.[141] A nyeregkápa előtti tokokban elhelyezett 1—2, vagy

135 AFA 1594/4/7.
136 AFA 1605/12/1.
137 Az adatokat l.: AFA 1605/12/1.
138 *Suttner, Gustav:* Reiterstudien. Graz, 1968. (Nachdruck) 29. o.; Illustrierte Geschichte I/383. o.
139 *Wallhausen, 1616.* 35—36. o. „... ein Rohr so vier Schuh lang mit einem Fewerschloß, und zum wenigsten ein Kugel so ein Untze schwer ist, schiesset ... „A lőtávolságról: „Er befleisset sich eines gutten Rohrs damit er auch auff 200. 300. Schritt ein gutten gewissen Schuß haben mag."; *Müller, Franz:* Die kaiserliche königliche österreicische Armee. I. Prag, 1845. I/80—81. o.; Johann Nassau véleményét idézi *Spontin:* 71—72. o. „... ein Rohn oder carabiner, deßen lauf nicht kürtzer alß drei mans schuhe ... nach dem maß so Printz Moritzen ... zustellen laßen."
140 *Wallhausen, 1616.* 35. o.; *Funcken:* 44. o.
141 *Wallhausen, 1616.* 36. o.; Erre engednek következtetni egyébként a grazi Zeughausban többszázas tételekben ekkor felbukkanó patrontáskák is.

több pisztoly részben a tűzerő fokozására, részben a lovas önvédelmére szolgált.[142] Védőfegyverzetként a német lövészek nyitott sisakot, nyakvértet, rákfarkas vállpáncélt (Achselkragen), mell- és hátvértet, valamint hosszú, a könyékhajlatig érő vaskesztyűt viseltek.[143] A németalföldi lovas lövészek tűzfegyvereinek száma, és feltehetőleg minősége is, nagyjából megegyezett a német nemzetiségű katonákéval.[144] Eltérések a védőfegyverzet területén mutatkoztak. Németalföldön már a XVI. század 90-es éveinek végén elhagyták a páncélzat olyan, kisebb jelentőségű, kiegészítő részeit, mint a vaskesztyű és a vállvért.[145]

A lovas lövészek XVI. század végi gyors ütemű elterjedését tűzerejükkel és sokoldalú felhasználhatóságukkal magyarázhatjuk. Nemcsak elő- és utóvédként, felderítő és őrszolgálatban, hanem a portyázó harcokban és a nagy ütközetekben is kitűnően megállták a helyüket, gyalog és lovon egyaránt.[146]

Harcmódjukat a lőfegyverek határozták meg. Az egyes sorok egyenként előrelovagoltak, tüzeltek, majd felzárkóztak az egység utolsó sora mögé, ahol újratöltötték fegyvereiket.[147] A tüzelési és töltési fogásokat természetesen a ló mindenféle járműdja mellett — tehát vágtában is — végre tudták hajtani.[148] Különösen a lassan mozgó, vagy harcrendben álló gyalogos egységek voltak ily módon hatásosan támadhatóak.[149]

A források 1566-ban emlékeznek meg először az ausztriai ház szolgálatában álló archibusierekről. Az iratok szerint ekkor 300 lovast fogadtak zsoldba Robert Braderet parancsnoksága alatt.[150] A szakirodalomban a legközelebbi ismert adat „... *50 Archibusier oder Schützenpferde* ..." felfogadásáról csak 1580-ban bukkan fel. Fegyverzetük ekkor egy puskából, és pisztolyból, sisakból és más, pontosabban meg nem határozott, de szokásosnak nevezett felszerelési tárgyból állt.[151]

A magyarországi harcokban való aktívabb részvételüket Lazarus Schwendi már az 1577-es haditanácson sürgeti.[152] A főkapitány praktikus javaslatait megfogadhatták, amit az is bizonyít, hogy a vörös és sárga kabátos felső-magyarországi lovas lövészek 1588-ban már ott harcoltak a szikszói csatában.[153]

A tizenötéves háború lovas lövészeinek bemutatásához felhasználtunk 27 különféle Bestallungot, melyek összesen 33 egységről adnak képet. A különbség itt, és más esetekben is, abból adódik, hogy gyakran több személy kapott ugyanakkor, ugyanolyan egység toborzására megbízást. A levéltárban azonban csak egyetlen iratot helyeztek el, rávezetve, hogy kit bíztak még meg ugyanilyen feladattal.[154]

142 *Funcken:* 39. o.; *Spontin:* 70. o.; *Wagner:* 32. o.
143 *Funcken:* 39. o.; *Spontin:* 71—72. o.; *Wallhausen, 1616.* 35. o.
144 *Spontin:* 71—72. o.
145 Uo. 71. o.
146 *Wallhausen, 1616.* 36. o.; *Purschka:* 52. o.; Illustrierte Geschichte: 383. o.
147 *Wallhausen, 1616.* 55. o.
148 *Spontin:* 72. o.
149 Mint pl. a skót pikások Pinknie mellett, *Schwarz:* 106. o.
150 *Spontin:* 72. o.
151 *Suttner:* 39. o.; *Spontin:* 71. o.
152 *Geőcze István:* Hadi tanácskozások az 1577-ik évben. (A továbbiakban: *Geőcze*) *Hadtörténelmi Közlemények,* 1894.
153 Sárospataki magyar krónika 1523—1615. Történelmi Tár, 1858. (A továbbiakban: TT. 1858.) 52. o.
154 L. pl. Bst. 1597/521.; Bst. 1598/574.; AFA 1603/5/4.

Az archibusierektől megkövetelt támadó és védő fegyverek között, nemzetiségtől függően, megfigyelhetőek bizonyos — jelentősnek nem nevezhető — különbségek. A németektől megkívánt fegyverzet a háború kezdetén (1593) a kard mellett „... *egy puska és két pisztoly, sisak és más, az effajta lovasságnál szokásos felszerelés, úgymint hát- és mellvért, továbbá vállvért...*" volt.[155] Kisebb változást ebben a fegyverzetben először 1595-ben, Christoff Tieffenbach felső-magyarországi lövészei esetében figyelhetünk meg. Ekkor, a páncélzatot és a felszerelés egyéb részeit változatlanul hagyva, már csak „... *egy hosszú és egy rövid tűzfegyver...*"-t írtak elő.[156] A módosítás látszólag jelentéktelen, de az a tény, hogy 1596-tól egészen a háború végéig már csak egyetlen pisztolyt követelnek, arra enged következtetni, hogy a harcban az arquebuse szerepe volt jelentősebb. Erre utal egyébként az is, hogy a hagyományosan pisztollyal harcoló fekete lovasoknál is lépéseket tesznek a puska bevezetésére.[157]

A vallon, vagy németalföldi lövészek első említésükkor, 1596-ban „...*jó sisakkal, acél nyakvédővel, teljes páncéllal és az ahhoz tartozó köpennyel... emellett egy erős, hosszabb lőfegyverrel és egy rövidebb pisztollyal, továbbá egy kürasszír karddal...*" voltak felszerelve.[158] Ettől kezdve, egészen 1601-ig a szűkszavú Bestallungok bizonytalanságban hagynak bennünket a vallonok fegyverzetét illetően. Nem említenek mást, csak „... *egy jó oldalfegyver(t)... egy puská(t) és az efféle lovasságnál használatos egyéb szükséges dolgok(at)...*"[159] Csak 1601 nyarán, a gróf Salm számára kiadott megbízásból bizonyosodhatunk meg arról, hogy a magyarországi vallon archibusierek is a hazájukban szokásos fegyverzettel voltak felszerelve. Nevezetesen „... *morion sisakkal... hát- és mellvérttel, vállszíjon lógó puskával, továbbá egy, a nyergen levő pisztollyal, és minden más tartozékkal...*"[160] A Németalföldön és Franciaországban használatos felszerelés magyarországi jelenlétét az egy évvel később, Georg Basta nevére kiállított kinevezés is bizonyítja.[161]

Az egyetlen itteni olasz egység, amelyről adatokat találtunk, szintén németalföldi mintára volt felszerelve.[162]

Forrásaink szerint tehát a magyarországi harcokban résztvevő külföldi lovas lövész általában egy vagy két keréklakatos pisztollyal és egy rövid, keréklakatos puskával rendelkezett. A közelharcra a megkövetelt jó és erős oldalfegyver tette alkalmassá őket, melynek használatában — mint ahogyan azt a Bestallungok minden esetben kikötötték — megfelelő jártassággal kellett rendelkezniük.[163] Védőfegyverzetük, a nyitott sisak, a nyakvért, a rákozott vállpáncél,

155 Bst. 1593/451. „... ainem langen Rohr, Vnnd Zwaien khurzen feuer Püxen, Sturmbhüetten, Vnnd andn' Irer Reitterey gewöhnlichen Rüstungen, alß Rückhen Vnd Krebs harnisch, auch PanzerErmeln, ... versehen sein sollen,"
156 Bst. 1595/484.
157 AFA 1599/5/3,; AFA 1600/2/1.
158 Bst. 1596/505. „... .mit guetten Helmetten, staalen Kragen gantzen ahrm stückhen, und darzu gehörig' Rocklen... daneben mit einer starker pistoll Zimblicher leng den auch einen Kürtzen feustlein, und einen gutten Cüraz schwerdt versehen sein."
159 Mint pl. Bst. 1597/531 és 533, vagy az 1598/561.
160 Bst. 1601/697. „... mit... Morlion od' Haubtharnisch, Ruckh und Krebs, ain langen Rohr in Bandorlen woln einen Pistoln od' kurzen Rohr am Satl, und aller ander' Zugehör..."
161 Bst. 1602/721.
162 Bst. 1597/533.
163 L. pl. Bst. 1597/530. és 533., Bst 1598/561. Bst. 1604/783. stb.

továbbá a hát- és mellvért, megfelelő védettséget biztosított a harcban, anélkül, hogy gyorsaságukat és mozgásukat korlátozta volna.

Fegyverzetük jellemzőit tekintve természetesen a lovas lövészekhez tartoztak a köpenyük színéről fehér, vörös vagy sárga kabátosnak nevezett, veterán felső-magyarországi katonák is, akik az 1580-as (vagy talán már az 1570-es) évektől kezdve egészen 1605-ig résztvettek a török elleni harcokban.[164]

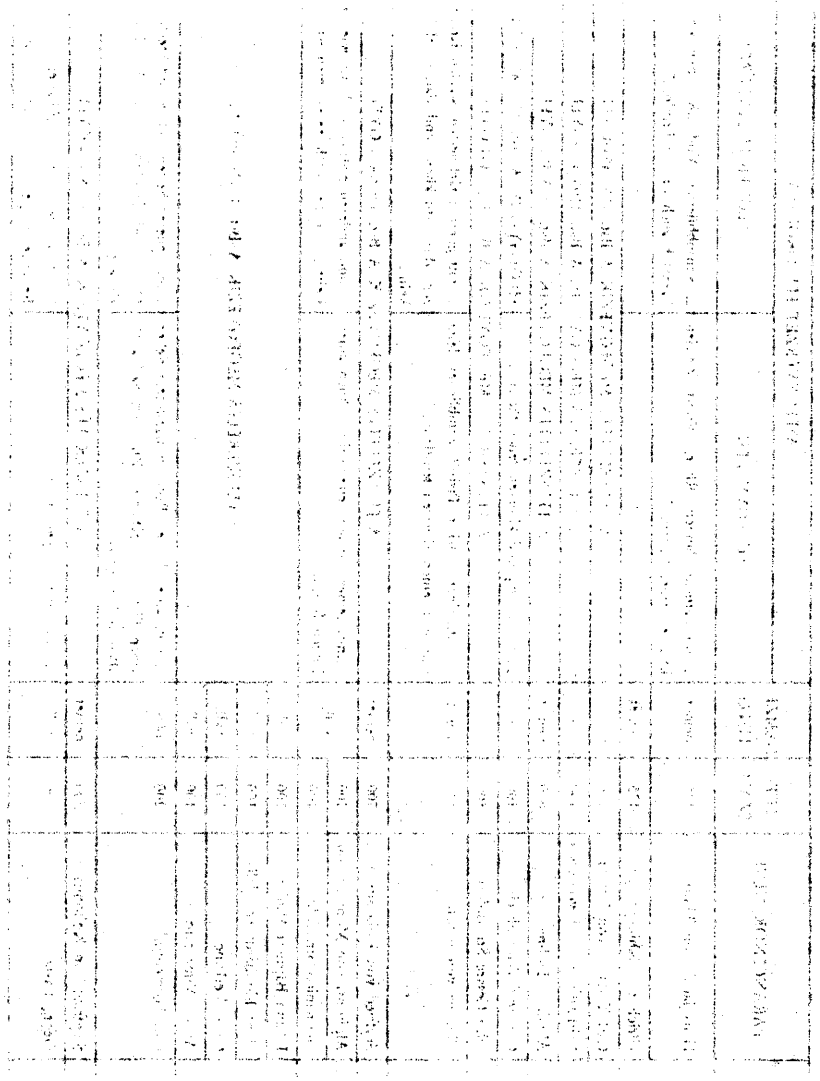

164 1588-ban már ott harcoltak a szikszói csatában (TT. 1858. 52. o.), végigverekszik a 15 éves háborút, jelen vannak például Győrnél (1594), (*Ortelius*, 233—234. o.), Hatvannál (1596), (*Gömöry Gusztáv:* Hatvan ostroma és bevétele 1596. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1894. [A továbiakban: *Gömöry:* Hatvan, 1596.] 99. o.), Mezőkeresztesnél (1596), (TT. 1858. 58. o.). Részt vesznek az erdélyi harcokban: *Szádeczky Lajos:* Regesták Mihály vajda történetéhez. TT. 1883. 726. o. Elbocsátásukról 1605-ben esik szó; Bst. 1605/802.

I. táblázat

A TIZENÖTÉVES HÁBORÚBAN RÉSZT VEVŐ LOVAS LÖVÉSZEK FEGYVERZETE

DÁTUM	PARANCSNOK NEVE	LÉT-SZÁM	NEMZE-TISÉG	A FEGYVERZET FELSOROLÁSA		JELZET
				LŐFEGYVEREK	EGYÉB FEGYVERZET	
1593. V 2	Hans Jacob von Thurn	125	német	„...mit...ainem langen Rhor, Vnnd Zwaien khürzen feuer Püxen..."	„...Sturmbhüetten, Vnd ..Rückhen Vnd Krebs, harnisch auch Panzer Ermln..."	Bst 1593/451
	Ulrich von Khünigsperg	125	német	ua.	ua.	
1593. VII. 12.	Carl Tettauer von Tettau	120	német	A FELSZERELÉS MEGEGYEZIK A Bst. 1593/451-GYEL.		Bst. 1593/455.
1593. XI. 22.	Balthasar Friedrich von Ossa	150	-	A FELSZERELÉS MEGEGYEZIK A Bst. 1593/451-GYEL.		Bst. 1593/465.
1594. II. 9.	Abraham Dohna	600	német	A FELSZERELÉS MEGEGYEZIK A Bst. 1593/451-GYEL		Bst. 1594/472.
1595. I. 15.	Christoff Teuffenbach	100	-	„...ainen lang und khurzen feuer Püxen..."	MEGEGYEZIK A Bst. 1593/451-GYEL.	Bst. 1595/484.
1595. III. 17.	Julio Cesare Strassoldo	300		A FELSZERELÉS MEGEGYEZIK A Bst. 1593/451-GYEL.		Bst. 1595/486.
1596. IV	Vinzenz von Broch	125	némaf.	„...mit...einer Starker Pistoll Zimblicher leng den auch einen Kurtzen feustlein..."	„...mit guetten Helmetten, staalen Kragen gantzen ahrm stückhen, und darzu gehörig Rockeln..."	Bst 1596/505
1596. XII. 20.	Seyfried von Kollonitsch	700	német	A FELSZERELÉS MEGEGYEZIK A Bst. 1593/451-GYEL.		Bst. 1596/516.
1597 V 8.	Alphonsi von Montecuccoli	100	vall.	„...mit...einer guetten seitenwehr... Auch ainen langen Rohr..."	„...und anderen nottwendigkhait wie bey diser Reitterey in gebrauch herkhomen ist..."	Bst 1595/484
	Germanico Strassoldo	100				
1597. V 8.	Johann Baptista Miniati	100	vall.	A FELSZERELÉS MEGEGYEZIK A Bst. 1597/530-CAL		Bst 1597/531
	Hans Lionhardt von Jell	100	vall.			
	Carlo Verleine	100	vall.			
	Attilio Vimercato	100	vall.			
1597	Carl Formentin	200	olasz	„...mit...ainen langen Rohr in Bandereln neben ainen Pistoln od Khurzen Rhor am Satl auch allen and Zugehör..."	„...mit gueten Seiten wehrn und Stechern. mit Morlin od Haubtharnisch, Als Rückh und Khrebs..."	Bst 1595/484
1597. XII. 17.	Siegfried von Kollonitsch	700	német	A FELSZERELÉS MEGEGYEZIK A Bst. 1595/484-GYEL.		Bst. 1597/557.
1598. I.	Georg Basta	100	vall.	„...mit...ainen langen Rohr	..und anderen Nottwenigkhaiten, wie bei dieser Reutterei in gebrauch herkhommen ist.."	Bst 1598/561

DÁTUM	PARANCSNOK NEVE	LÉT-SZÁM	NEMZE-TISÉG	A FEGYVERZET FELSOROLÁSA		JELZET
				LÖFEGYVEREK	EGYÉB FEGYVERZET	
1598. III. 15.	Alessandro Malaspina	100	vall.	A FELSZERELÉS MEGEGYEZIK A Bst. 1598/561-GYEL.		Bst. 1598/568.
1598. VIII. 2.	Hans Christoff Tschernembl	100	német	A FELSZERELÉS MEGEGYEZIK A Bst. 1595/484-GYEL.		Bst 1598/602.
1598. X. 1.	Seyfried von Kollonitsch	700	német	A FELSZERELÉS MEGEGYEZIK A Bst. 1595/484-GYEL.		Bst. 1598/611
1601. III. 8.	Joachim von Flans	500	német	A FELSZERELÉS MEGEGYEZIK A Bst. 1595/484-GYEL.		Bst 1601/678.
1601. IV. 17.	Henrich Matthias von Thurn	1000	német	A FELSZERELÉS MEGEGYEZIK A Bst. 1595/484-GYEL.		Bst 1601/681
1601. VIII. 20.	Philipp zu Salm	600	némaf.	„...ain langen Rohr in Bandoreln woln einen Pistoln od Khurzen Rohr..."	„...mit Morlion od Haubtharnisch Ruckh und Khrebs..."	Bst 1601/697
1601. XI. 20.	Camilli Cavriolo	100	vall.	A FELSZERELÉS MEGEGYEZIK A Bst. 1597/530-CAL.		Bst. 1601/702
1602. V 3.	Heinrich Krezirieckl	1000	német	A FELSZERELÉS MEGEGYEZIK A Bst 1595/484-GYEL		Bst 1602/712
	Heinrich Matthias von Thurn	1000				
1602. VIII. 5.	Peter von Asselborn	150	német	A FELSZERELÉS MEGEGYEZIK A Bst. 1595/484-GYEL.		Bst 1602/720.
1602. VIII. 12	Georg Basta	1000	vall.	„...ain langen Rohr, "	„...und allen anderen.. wie bey diesen Reiterei in Frankreich dem Nied landen gebrauchig und herkhumben ist...	Bst 1602/721
1603. VI. 5	Ernst von Mansfeld	200	német	A FELSZERELÉS MEGEGYEZIK A Bst. 1595/484-GYEL.		Bst 1603/740.
1603. VIII. 23	Jacomo Barbiano de Belioso	100	némaf.	A FELSZERELÉS MEGEGYEZIK A Bst. 1597/530-CAL		Bst 1603/745
1604 VIII. 2	Franz Christoff Ursenbeckh	1000	német	„ ainer langen und ainer Kurzen feuer Püchsen. "	„ andern dieser Teutschen gerüsten Archibuster Rütterey gewöhnlich Rüstungen, als haubt Ruckh und Krebß harAsch auch Panzer Erml "	Bst 1604/783
1605. VI. 10	Laurentius de Ramee	500	vall.	A FELSZERELÉS MEGEGYEZIK A Bst 1597/530-CAL		Bst 1605/808

A táblázatban alkalmazott rövidítések magyarázata: némaf. = németalföldi. vall. = vállon

II. táblázat

A TIZENÖTÉVES HÁBORÚBAN RÉSZT VEVŐ SÁRGA, FEHÉR ÉS VÖRÖS KABÁTOS LOVAS LÖVÉSZEK FEGYVERZETE

DATUM	PARANCSNOK NEVE	LÉT SZÁM	NEMZETISÉG	A FEGYVERZET FELSOROLÁSA		JELZET
				LÖFEGYVEREK	EGYÉB FEGYVERZET	
SÁRGA 1593 IX 1	Guilio de Cordovalo	50		„...langen Rohr und khurzen feuer Püxen."	„...Sturmhaub und andern zu dergleichen Reiterey gewohnlichen Rüstungen..."	Bst. 1593/456.
1599 VI 12	Joan Anthoni Rancon de Scharadini	100		A FELSZERELÉS MEGEGYEZIK A Bst. 1593/451-GYEL.		Bst. 1599/635.
FEHÉR 1593 XI. 1	Hans Jacob von Rottal	50	német	A FELSZERELÉS MEGEGYEZIK A Bst. 1593/451-GYEL.		Bst. 1593/461.
VÖRÖS 1594. II		100		A FELSZERELÉS MEGEGYEZIK A Bst. 1593/451-GYEL.		Bst. 1594/472.
1601 I. 20.	Lechard Pollvitz			A FELSZERELÉS MEGEGYEZIK A Bst. 1593/456-TAL.		Bst. 1601/674.

A német, vagy „fekete" lovasok

A fekete lovasok, vagy ahogy a korban a magyarok nevezték őket a „fekete fegyveresek", nevüket sajátos páncélzatukról kapták.[165] Az előállítási költségek csökkentése végett ugyanis a vérteket vastag, fekete mázzal vonták be. Ez egyszerűsítette a karbantartást, megtakaríthatóvá tette a polírozást, ugyanakkor nagyobb számú és olcsóbb páncélzat készítését tette lehetővé.[166] Ezzel körülbelül egy időben — az 1540-es években — válik olcsóbbá, s így jóval szélesebb rétegek számára elérhetővé a keréklakatos pisztoly.[167] Ez a fegyver tette képessé a lovasságot az eddig áttörhetetlen pikás harcrendek megbontására, illetve a lövészekkel szembeni helytállásra, a gyalogsági tűz viszonzására.[168]

A délnémetországi fegyvergyártás fellendülése vélhetőleg egybeeshetett olyan társadalmi, szociális változásokkal, amelyek az alsó-szászországi, mecklenburgi, holsteini, pomerániai és rajna-vidéki nemesek ezreit kényszerítették zsoldos szolgálat vállalására.[169] A nagyobb számban csak a schmalkaldeni háborúban feltűnő, de a 40-es évek végén már Európa minden részén megjelenő német lovasok a XVI. század minden nagy háborújából kivették a részüket.[170] Különösen a vallásháborúban vérző Franciaország alkalmazta őket nagy számban.[171] Legnagyobb sikereiket is itt érték el a lőfegyverektől idegenkedő, tradicionálisan inkább lándzsával harcoló francia lovassággal szemben.[172]

A német lovasok sajátos és sokat vitatott harcmódja az ún. caracol volt. Ennek lényege, hogy a katonák soronként, vagy oszloponként előrelovagolnak, pisztolyaikból sortüzet adnak, majd felzárkóznak az egység utolsó sora mögé.[173] E harcmóddal kapcsolatban mind a kortársak, mind pedig a későbbi korok szakértői számos kritikai észrevételt tettek. Van aki csupán a kiképző terek látványos mutatványának tartja, van aki szerint, a pisztolyok korlátozott lőtávolsága miatt, e harcmód gyakorlatilag értéktelen.[174] Francois de la Noue, a korszak neves katonai teoretikusa is úgy tartotta, hogy a német lovasok caracol alakzata, lendület híján, nem alkalmas az ellenséges csapatok harcrendjének megtörésére, pisztolyaik tüze pedig csak közvetlen közelből hatásos.[175]

A leggyakoribb és legsúlyosabb vád, amivel a német lovasokat napjainkig illetik, hogy a lőfegyverek kedvéért lemondtak a lovassági harc értelmét és értékét adó tényezőkről, a gyorsaságról és a lendületről.[176] Nem szabad azonban megfeledkeznünk arról, hogy a korban semmiféle lovasság nem volt képes a gyalogsági tűzzel is védelmezett pikások harcrendjének áttörésére.[177] Az érintetlen rendben álló gyalogsággal szemben a leggyorsabb és leglendületesebb rohamok is jobbára hatástalanok maradtak. Viszont 1547-ben Pinknie-nél vagy

165 *Spontin:* 32. o.
166 *Funcken:* 36. o.
167 *Jähns,* 1880. 1214. o.
168 Arms and Weapons: 369. o.
169 *Jähns, 1880.* 1216. o.
170 Uo. 1215. o.
171 *Funcken:* 46. o.; *Delbrück:* IV/147—148. o.
172 *Funcken:* 46. o.
173 *Wagner:* 43. o.; *Funcken:* 46. o.; *Jähns, 1880.* 1216. o.
174 *Meyer:* 178. o.; *Pope:* 74. o.
175 De la Noue véleményét idézi: *Jähns, 1880.* 1218. o.
176 *Meyer:* 177. o.; *Frauenholz, Eugen:* Deutsche Kriegs- und Heeresgeschichte. München und Berlin, 1927. 71. o.; *Denison György:* A lovasság története. Budapest, 1884. 195. o.
177 *Buchholz, Wolfgang:* Pistolen noch bei Mollwitz. *Visier,* 1985/7 17. o.

1597-ben Turnhoultnál éppen lőfegyvereinek tüze tette képessé a lovasságot az ellenséges pikások közé való betörésre.[178]

Az ellenséges lovassággal folytatott közelharcban a komoly előnyt jelentő 2—3 lőfegyver mellett a szinte megbonthatatlan, zárt rend, a gyakorlottság és a példátlan taktikai fegyelem együttese tette a kor legkeresetebb zsoldosaivá a fekete lovasokat.[179]

Fő fegyverük a század folyamán mindvégig a 2—3, olykor 5—6 keréklakatos pisztoly volt, jóllehet a XVI. század 50-es 60-as éveiben néhányan közülük még a nehéz, lovagi lándzsákat is használták.[180] Páncélzatuk kezdetben sisak, nyak-, hát- és mellvért, kesztyű, teljes karvért, és csatakötény.[181] A védőfegyverzet könnyítésének jele, hogy az 1563-ból származó birodalmi Bestallung már nem említi a teljes karvértet.[182] Ettől kezdve, mint azt az 1570-ből és 1598-ból származó előírások mutatják, a lovas lövészek és a fekete lovasok páncélzata alig különbözött. A sisak, a rákozott vállvért, a nyak-, hát- és mellvért mellett csupán a csatakötény és az alkarvért biztosított számukra kicsivel alaposabb védelmet.[183]

A fekete lovasok a magyarországi törökellenes harcokban szinte megjelenésük első pillanatától részt vesznek. Joachim brandenburgi herceg csapatai, *„... kit a magyarok fekete-vezérnek neveztek — minthogy lovasai fekete mellvérttel voltak ellátva ...”* 1542-ben már ott vannak a Buda elfoglalására induló birodalmi seregben.[184] 1543-ban a Székesfehérvárról kivonuló német lovasoktól a törökök elveszik az akkor számukra még ritkaságszámban menő keréklakatos pisztolyokat.[185] 1549-ben a Tinódi által is megénekelt lévai ostromban gyalog indulnak rohamra.[186] 1588-ban ott harcolnak a szikszói csatában.[187] De hosszan sorolhatnánk még tovább az e csapatnem magyarországi szereplésére vonatkozó adatokat.

A tizenötéves háború fekete lovasainak fegyverzete meglepően egységes képet mutat. A kard mellett fő fegyverük itt is a *„... legkevesebb két, jó keréklakatos pisztoly ...”*[188] Ettől eltérő fegyverzetet csak egyetlen esetben, a lünenburgi herceg 4000 lovasának felfogadásakor követeltek. A Bestallung az ő esetükben, a két pisztoly mellett, még egy *„... hosszú, vagy karabélyos puskát ...”* is megkívánt.[189] Ez azonban kivételes eset volt, hiszen a német lovasok fegyverzetének nem volt állandó, jellemző darabja a puska. Mutatja ezt az is, hogy újból mindössze két esetben, 1599-ben, illetve 1600-ban találkoztunk puskás fekete lovasokkal. Ekkor a szilézíai „német lovasok” minden hatodik katonájától követelték a lovas arquebus viselését is.[190]

178 *Schwarz:* 106. o.; „... in the »Commentaries of Sir Francis Vere« speaking of the »Action at Turnhoult« in 1597, the writer tells us that the pistoliers charged the enemy's pikemen, »not breaking through them at the first push, as it was anciently, used by the men-of-arms with their barded horses, but as the long pistols, delivered at hand, had made the ranks thinne; so thereupon the rest of the horse got within them ...«”; *Hewitt:* III/656. o.

179 *Delbrück:* IV/159. o.; *Spontin:* 33. o. *Meyer:* 177. o.

180 *Delbrück:* IV/146. o.; *Meyer:* 194. o.

181 *Fronsperger, Leonhardt:* Kriegsbuch. Theil 3. Franckfurt am Mayn, 1573. XIII. o.

182 *Lünig:* 495. o.

183 *Lünig:* 58. o., illetve 658. o.

184 *Istvánffy Miklós:* Magyarország Története 1490—1606. (Fordította: Vidovich György.) Debrecen, 1871. (A továbbiakban: *Istvánffy*) 284. o.

185 *Jähns, 1880.* II/1214. o.

186 Szitnya, Léva, Csábrág és Murán váraknak megnevezése. 165—212. sorok. In: *Tinódi Sebestyén:* Krónika. Budapest, 1984.

187 *Istvánffy:* 650. o.

188 „... Jeder Zum wenigisten mit zweyen gerechten feust od' feur schlagenden Püchsen gefest und versehen sein ...” Bst. 1593/458. L. még: Bst. 1594/473., Bst. 1597/528, Bst. 1599/626. stb.

189 „Zween gerechten od' fuerschlagenden Püxen, wie auch ainen langen oder Carbiner Rohr ... versehen sein ...” Bst. 1593/460.

190 AFA 1599/5/3, illetve AFA 1600/2/1.

Még statikusabb a védőfegyverzet képe. A XVI. század 60—70-es éveinek követelményei szinte semmit sem változtak. A „... *kötény és vállvért, a nyak-, mell- és hátvért, a sisak és vaskesztyű* ..." maradtak mindvégig a 15 éves háború fekete lovas páncélzatának jellemző részei.[191]

Összefoglalva, a Magyarországon harcoló „német lovasok" jellemző fegyverzetét a fenti vértezet, és a 2—3 keréklakatos pisztoly képezte.

191 „... Schürz und Ermbl, Kragen Rückhen Khrebs, handt und haubtharnisch ..." Bst. 1593/458.

III. táblázat

A TIZENÖTÉVES HÁBORÚBAN RÉSZT VEVŐ NÉMET, VAGY FEKETE LOVASOK FEGYVERZETE

DÁTUM	PARANCSNOK NEVE	LÉT-SZÁM	NEMZE-TISÉG	A FEGYVERZET FELSOROLÁSA		JELZET
				LŐFEGYVEREK	EGYÉB FEGYVEREK	
1593 X 9.	Sebastian Schlick zu Passau	1000	német	„... Insonderhait Jeder Zum wenigisten mit zweyen gerechten feust od feuer schlagenden Püchen ... versehen sein"	„... Schürz und Ermbl, Kragen Rückhen Krebs, handt und haubt harnisch darzu auch mit guetten seitten Wehren ..."	Bst. 1593/458.
1593. XI. 8	Herzog von den Lünenburg	4000	német	MEGEGYEZIK A Bst. 1593/458-CAL.	„zum wenigisten Jeder mit Zweien gerechten faust oder feuerschlagenden Püxen, wie auch ainen langen oder Carabiner Rohr ..."	Bst. 1593/460.
1594. II. 23.	Sdenko Berkha	600	német	A FELSZERELÉS MEGEGYEZIK A Bst. 1593/458-CAL.		Bst. 1594/473.
1595. I. 26.	Otto von Mnickhwicz	300	német	A FELSZERELÉS MEGEGYEZIK A Bst. 1593/458-CAL.		Bst. 1595/485.
1597. IV	Friedrich von Hohenlohe	1000	-	„... alle und ein Jeder Insonderhait .. mit Zweeyen guetten feuerpüchsen ."	„... Schürzen Ermeln, Rückhen, Khreb3, Kragen hand und haubt harnisch oder anstatt der Schürz Und Ermel mit arm und Painzeug ..."	Bst. 1594/472.
1597. V. 6.	Herzogen zu Lünenburg	1000	német	A FELSZERELÉS MEGEGYEZIK A Bst. 1593/458-CAL.		Bst. 1597/528.
1597. VII. 12.	Bernhard Gall	400	német	A FELSZERELÉS MEGEGYEZIK A Bst. 1593/458-CAL.		Bst. 1597/550.
1598. II.	Carl Tettau	1000	német	A FELSZERELÉS MEGEGYEZIK A Bst. 1593/458-CAL.		Bst. 1598/566.
1598. IX. 12.	Georg Andreas Hoffkirchen	300	német	A FELSZERELÉS MEGEGYEZIK A Bst. 1593/458-CAL.		Bst. 1598/607.
1599. IV. 18.	Hans von Osterhausen	1000	német	A FELSZERELÉS MEGEGYEZIK A Bst. 1593/458-CAL.		Bst. 1599/626.
1599. V. 6.	Wenzl Zelnißky von Sebysyn	500	német	A FELSZERELÉS MEGEGYEZIK A Bst. 1593/458-CAL.		Bst. 1599/630.
1599. V 28.		1500	szil.	„... ain Jeder ... mit zweyen ferttigen faust und feuerschkagenden buchsen. Und allemal unter sechs Ro3 sollen Zween mit guetten Archibusier Rören versehen sein ..."	"... Ermeln, Kragen, Rück krebs, handt und haubt harnisch darzu mit ... guetten seittenwehren und steckern ."	AFA 1599/5/3.
1599. VIII. 27.	Adam Gall	300	német	A FELSZERELÉS MEGEGYEZIK A Bst. 1593/458-CAL.		Bst. 1599/642.
1600. II. 29.	Melchior von Rottwicz	1500	szil.	A FELSZERELÉS MEGEGYEZIK AZ AFA 1599/5/3-MAL.		AFA 1600/2/1.
1600. V.	Friedrich von Hohenlohe	1000	német	A FELSZERELÉS MEGEGYEZIK A Bst. 1593/458-CAL.		Bst. 1600/653.
1605. V. 28.	Ulrich Herzog zu Holstain	1000	német	A FELSZERELÉS MEGEGYEZIK A Bst. 1593/458-CAL		AFA 1605/5/2.

A táblázatban alkalmazott rövidítések magyarázata: szil = szilézia

A XVI. század végi hadseregek e legnehezebb fegyverzetű katonáiban nagy valószínűséggel a lándzsával harcoló lovagi nehézlovasság utódait tisztelhetjük.[192] A muskéták 1550-es évekbeli térhódítása után 100 méteres távolságon belül gyakorlatilag már nem létezett tökéletes biztonságot nyújtó páncél.[193] Megkezdődött tehát a vértezetek könnyítése, amit elsősorban az olyan, kevésbé fontos részek elhagyásával próbáltak meg elérni, mint pl. a lábszárvért.[194] Mivel a kor nyugati lovassága harcát elsősorban tűzfegyvereivel óhajtotta megvívni, sokat vesztett lendületéből és védettségéből. Ugyanakkor fokozottan jelentkezett az igény egy nagy lökőerőt képviselő, ám a közelharcban az eddigieknél nagyobb védettséget élvező lovasságra. Ezeknek az elvárásoknak igyekeztek megfelelni a kürasszírok, akik az 1590-es évekre, illetve az ezredfordulóra addigi fegyverüket a nehéz, lovagi lándzsát végleg elhagyták.[195] Megmaradt viszont két pisztolyuk, súlyos és erős kardjuk, valamint nehéz páncélzatuk, a kürassz.[196] Ennek részei a németalföldi minta szerint: zárt sisak, nyakvért, mellvért, rákozott combvérttel, hátvért csataköténnyel, váll- és teljes karvért.[197] A XVI. század végi, XVII. század eleji német kürassz részei a következők: zárt sisak, nyakvért, mellvért a hozzá csatlakozó rákozott combpáncéllal, ami még a lovas térdét is védi, hátvért csataköténnyel, váll- és teljes karvért, ujjas vaskesztyű.[198]

Úgy tűnik azonban, hogy a kürasszírok maguk is inkább áttértek a lőfegyveres taktikára, s így a várakozásoknak nem feleltek meg igazán. Johann von Nassau, az orániai hadseregreform egyik atyja drága, csak a nagy csaták rohamaiban felhasználható katonaságnak tartotta őket.[199] Ludovico Melzo, osztva Nassaui véleményét, a lovas lövészekkel tökéletesen helyettesíthetőnek tartja a kürasszírokat.[200]

A tizenötéves háborúban 1596-tól regisztrálható, kis számú kürasszír fegyverzete semmiben sem különbözik a nyugat-európai mintától, sőt a Bestallungok kifejezetten ennek követését írják elő.[201] Úgymint, egy hosszabb és egy rövidebb lőfegyver, *„... jó kürasszír kard ..."*, sisak, egész kürrasz, melybe beletartozik a nyak-, kar- és hátvért, továbbá a mellpáncél és a térdig leérő lábvért is.[202]

192 Ezt egyértelműen bizonyítja az is, hogy a korabeli hadtudományi munkák szerzői a lándzsás lovasok és a kürasszírok páncélzata között nem tesznek különbséget. L. például: *Wallhausen, 1616.* 7. o.; *Melzo, Ludovico:* Regole militari il sopra governo e servitio particolare della cavalleria. Anversa, 1611. 49—50. o.; *Spontin:* 49. o.; *Wagner:* 32. o.
193 L. a 101. jegyzetet és a lőfegyverek hatásfokát bemutató kísérleteket.
194 *Spontin:* 50. o.
195 A lándzsás lovasok 1589—90 körül Németalföldről, 1595 körül a spanyol hadseregből, az ezredfordulón a francia nehézlovasság soraiból, 1609—1610-es években pedig a német területekről is eltűnnek. *Spontin:* 45—47. o.
196 *Spontin:* 50—51. o.; *Meynert:* II/298. o.; Suttner: 18. o.
197 *Spontin:* 50. o.
198 *Wallhausen, 1616.* 32. o.
199 *Spontin:* 51. o.
200 Uo.
201 Bst. 1598/587.
202 Bst. 1598/587.

IV. táblázat

A TIZENÖTÉVES HÁBORÚBAN RÉSZT VEVŐ KÜRASSZIROK FEGYVERZETE

DÁTUM	PARANCSNOK NEVE	LÉT-SZÁM	NEMZE-TISÉG	A FEGYVERZET FELSOROLÁSA		JELZET
				LŐFEGYVEREK	EGYÉB FEGYVERZET	
1598 VIII 6	Graf von der Lippe	500	-	„... guetten seitten wehrn od stehern .. so woll mit Püxen "	„... ganzen Curazzen als haubt harnisch Armb und Bayn Schyen Rückh, Krebs und allen andn nottwendigkhaitn wie bei diese Reütterey in Frankreich und den iederlandn gebrauchig und herkhomen ist ..."	Bst. 1598/587.
1598. VIII 17		500		„... mit einer starckhen pistoll, Zimblicher Lengere, auch ainen Kurtzen Feustling ..."	„... guten Curassier schwerdt ... mit gantzen Corißen, guten helmetten stahlen Kragen, Arm und Beinschienen Rück und Krebs bis auff die Knie ..."	Bst. 1598/587.
1598. VI 22	Barthalomeo Dauern	100	némaf.	„.. mit Püchsen Rüstungen .."	„... und allen anderen nottwendigkheiten wie bei dieser Reütterey •in Frankreich un Niederland• gebrauch und herkhumben ist."	Bst. 1598/589.
1599. IV. 14.	Flaminio Alticati	100	némaf.	A FELSZERELÉS MEGEGYEZIK A Bst. 1598/589-CEL.		Bst. 1599/623.
1600 IV 24	Philipp Emanuel von Lorraine herzogen zu Mercure	500	loth.	A FELSZERELÉS MEGEGYEZIK A Bst. 1598/589-CEL.		Bst. 1600/655.
1601	Philipp Emanuel von Lorraine herzogen zu Mercure	300	loth.	A FELSZERELÉS MEGEGYEZIK A Bst. 1598/589-CEL.		Bst. 1601/684.
1602. V. 7.	Philipp Otteveldt	600	-	A FELSZERELÉS MEGEGYEZIK A Bst. 1598/589-CEL.		Bst. 1602/713.
1602	Carolo Gonzaga duca di Nivers	1000	-	A FELSZERELÉS MEGEGYEZIK A Bst. 1598/589-CEL.		Bst. 1602/731.
1603. VIII. 10.	Philipp Ottenveldt	1400	-	A FELSZERELÉS MEGEGYEZIK A Bst. 1598/589-CEL.		Bst. 1603/748.

A táblázatban alkalmazott rövidítések magyarázata: némaf. = németalföldi, loth. = lotharingiai.

Hogy a Magyarországon harcoló császári-királyi hadsereg — sem a csapatnemek, sem a fegyverzet tekintetében — nem maradt el a kor legfejlettebbnek tartott németalföldi seregeitől, bizonyíthatja a dragonyos egységek felállításának példája is.

A dragonyos csapatnem létrejöttével és kialakulásával kapcsolatos források és adatok — a szakirodalomról nem is beszélve — meglehetősen ellentmondásosak. Az egykori katonai szakírók egy része olyan, könnyű fegyverzetű lövészként mutatja be őket, akik mind gyalog, mind lovon képesek harcolni.[203] Mások szerint a dragonyosok pusztán a gyors mozgás kedvéért lóra ültetett muskétások és pikások, akik a harcot kizárólag gyalogosan vívták meg.[204]

A dragonyosok legelső említése az 1550—60 között zajló ún. piemonti háborúból származik.[205] Szélesebb körben azonban csak a XVI—XVII. század fordulóján kezdték őket alkalmazni.[206] Johann von Nassau egy 1587 és 97 közötti feljegyzésében már megtalálható olyan egységek felállításának terve, amelyek *„... mikor az szükséges ... jók gyalogosnak, de amikor azt az előnyösebb helyzet megkívánja ... lóra ülnek, és (így) használják puskájukat, ami egyébként a német lovasok között nem szokásos.*[207]

A lovas lövész módjára felszerelt dragonyosok feladatai közé tartozott az őrszolgálat ellátása, lovaskíséret adása, a visszavonulás fedezése, gyors vállalkozások, rajtaütések végrehajtása. Utak, hidak, fontos közlekedési csomópontok elfoglalása, biztosítása.[208] A gyalogság mintájára felszerelt dragonyosok szintén részt vehettek olyan akciókban, amelyek a gyors felvonulást, illetve helyváltoztatást és a gyalogharc kombinációját követelték meg.[209] Feltehető, hogy a dragonyosok ez utóbbi fajtáját, melynek fegyverzete — a súlyos kanócos muskéta, illetve a hosszú, lóháton használhatatlan pika — kizárólag a gyalogos harcot tette lehetővé, hamarosan kiszorították a lovon és gyalog egyaránt harcképes, kizárólag lövészekből álló egységek. Ezek fegyverzete a németalföldi minta szerint *„... kerék, vagy skót lakatú muskéta legyen ... és jóllehet ezek már nem olyan súlyosak, mint a többi muskéta, ugyanolyan hosszúnak kell lenniük, a nyergen, vagy akár a nyakban hordhatóak legyenek, miáltal a lovon hátrányos villa és kanóc szükségtelenné válnak."*[210] A védőfegyverzet nyitott sisak és mellvért.[211] A németalföldi és magyarországi hadszíntéret egyaránt megjárt Basta a dragonyosok számára a kard mellett egy *„... három láb hosszú és egy unciás golyót vető ..."* puskát javasol.[212] (A hadtudósok közül ő ajánlja elsőként a patronok használatát.)[213]

203 Giorgio Basta (Il Governo della cavalleria leggiera, Venedig, 1612), illetve Melzo munkáikban egyaránt lovas lövészként tüntetik fel a dragonyosokat. Nézeteiket idézi *Spontin:* 72. o.
204 *Wallhausen, 1615.* 39—40.
205 Wörterbuch: I/155. o.; *Spontin:* 83—85. o.
206 *Spontin:* 86. o.
207 „... wan es vonöten, sindt eben so gut also Soldaten su fuß; dan wan sie ein vortheil ersehen und es ihnen bevohlen wirdt, steigen sie ab und gebrauchen ihre lange rohrer, welches sonsten under deutscher reutterei nicht breuchlich". In: *Spontin:* 85. o.
208 *Meynert:* II/300—301. o.
209 *Wallhausen, 1616.* 39—40. o.; *Wagner:* 32. o.
210 *Johann von Nassau:* Discours das itzige Teutsche Kriegswesen belangendt. 1608. In: *Jähns, 1890.* III/915. o.
211 *Spontin:* 86—88. o.
212 *Jähns, 1890.* III/1054. o.
213 *Meynert:* II/300—301. o.

Magyarországon egy 1602. november 19-i feljegyzésben találkoztunk először a dragonyos csapatok felállításának körvonalazódó tervével. Eszerint Tilly elbocsátott ezredéből a legjobb 150 vallon katonát lovasítják, és lovas lövészként felszerelve fogadják zsoldba.[214] Ez az adat a dragonyos harcmódot illetően talán még nem egészen egyértelmű, ám annál inkább az a decemberből származó irat, amely Mátyás főherceg kívánságára elrendeli egy — Tilly vallonjaiból álló — 400 fős dragonyos egység felállítását.[215] Gyorsan, még ez év végén kiadták Laurentio de Rame, Charles de Argentea, Guillom de Waux és Mercure de Marilof számára a hivatalos kinevezést 100—100 vallon dragonyos élére.[216] Fegyverzetük kard, vállszíjra akasztott hosszú keréklakatos puska, az övben vagy a nyergen pedig egy pisztoly, a dragonyosoknál szokásos tartozékokkal egyetemben.[217] Védőfegyverzetről, páncélról egyetlen szó sem esik. Egy könnyű mellvért mellett még valószínűnek sem tarthatunk mást, hiszen a cél nyilvánvalóan egy, a német lovas lövészeknél könnyebb, s így gyorsabb, mozgékonyabb, a gyalogsági tűzharcban járatos egység létrehozása volt.

Mint láthatjuk, a magyarországi hadsereg a hadügyi forradalomban élenjáró Németalfölddel és Franciaországgal egy időben, azonos fegyverzettel és hasonló létszámban kezdi meg a dragonyos egységek felállítását.

214 AFA 1602/11/2.
215 AFA 1602/12/5.
216 Bst. 1602/727.
217 Uo.

V. táblázat

A TIZENÖTÉVES HÁBORÚBAN RÉSZT VEVŐ DRAGONYOSOK FEGYVERZETE

DÁTUM	PARANCSNOK NEVE	LÉT-SZÁM	NEMZE-TISÉG	A FEGYVERZET FELSOROLÁSA		JELZET
				LŐFEGYVEREK	EGYÉB FELSZERELÉS	
1602. XII. 29.	Laurentio de Rame	100	vall.	„.. langen Röhren mit feuerschlossen in bandoreln, neben ainem Pistolen od khurze rohr am sattl bey d an seiner gürtel auch alle ander Zugehör .."	„... guetten seiten wehren .."	Bst 1602/727.
	Charles de Argenta	100				
	Guilliom de Waux	100				
	Mercure de Mariloff	100				

A táblázatban alkalmazott rövidítés magyarázata: vall. = vallon

A XVI. század második felében — kitűnő példájaként a nyelv valóságtükröző változásainak — a gyalogos katona értelemben használt Landsknecht elnevezés eltűnt, s helyette a Schützen ((lövész), illetve a Spiesser (pikás) kifejezések váltak elterjedtté.[218] A szétválás, a két elnevezés megjelenése csak látszólag jelenti a gyalogság további specializációját. Valójában ugyanis egész Európában jelentős egységesülés, a nagy tömegben használt fegyverfajták számának csökkenése ment végbe. A XVI. század utolsó éveiben az alabárdot már csak a tisztek és altisztek használták, a kétkezes pallos pedig — különösen Európa nyugati régióiban — szinte teljesen eltűnt.[219] Erre az időszakra a pika vált a nem tűzfegyverrel harcoló gyalogság egyetlen és legfontosabb szálfegyverévé.

Ezt a körülbelül 3,5—4 kg súlyú fegyvert tárgyalt korszakunk idején rendkívül sokféle méretben készítették.[220] A legtöbbjük hossza azonban a 4,5—5 méter között ingadozott.[221] A pikás támadó fegyverzetét rövid, a járást nem akadályozó kard egészítette ki. Moritz von Hessen 1600—1601-ben készült emlékirata már a pikás altiszteknek is azt javasolta, hogy hordjanak egy-egy pisztolyt az övükben.[222]

1572-ben a svéd pikások és alabárdosok, azaz a duplazsoldosok védőfegyverzetének részei a következők voltak: sisak (3,06 kg), nyakvért (2,72 kg), mellvért (2,72 kg), hátvért (2,04 kg), a vállat és a felkar külső oldalát takaró rákozott vért (1,7 kg), vaskesztyű (1,36 kg), rákozott combvért (1,7 kg).[223] Lényegében ugyanezt a felszerelést hordta a korszakban Európa minden teljes fegyverzetű pikása, lett légyen német, francia, vagy spanyol. Különbségek legfeljebb a súlyban, formában és a minőségben mutatkoztak.[224]

Ez persze korántsem jelentette azt, hogy a valóságban minden pikás rendelkezett a felszerelés összes darabjával. A flandriai spanyol hadseregben 1571-ben csaknem egyenlő a teljes és a csökkentett fegyverzetű pikások száma.[225] 1601-ben is csak 8452 fő, a létszám kb. 4/5-e teljes páncélzatú.[226] A 90-es évek legkorszerűbbnek tartott németalföldi hadseregében pedig mindössze a pikások negyedrészénél tartották szükségesnek a váll- és combvérttel is ellátott teljes páncélzatot.[227]

De tekintsük át, mit tudunk a nálunk harcoló duplazsoldosok fegyverzetéről?

Adataink azt mutatják, hogy a háború kezdetén még a magyarországi frontra küldött duplazsoldosokat is az „európai szabvány"-nak megfelelő teljes gyalogos vértezettel igyekeztek felszerelni. (Sisak, nyak-, mell- és hátvért, rákozott combvért és a vállakat, meg a felkar külső felét védő páncélrész.)[228] De egy

218 Illustrierte Geschichte, I/231. o.
219 *Parker, 1988.* 17. o.
220 *Schneider, Hugo:* Der Langspiess. In: Der Dreissigjährige Krieg. Schriften des Heeresgeschichtlichen Museums (Militärwissenschftliches Institut) in Wien. Band 7.
221 *Hewitt:* II/606. o.; *Spontin:* 98. o.
222 *Moraz von Hessen:* Instruction was sich unsere bestellte Kriegsrathe und Diener verhalten solle. In: *Jähns, 1890.* III/901. o.
223 *Jakobsson:* 16. o.
224 *Wallhausen, 1615.* 55. o.; *Spontin:* 102. o.
225 *Parker, 1984.* 276. o.
226 Uo.
227 *Spontin:* 102. o.
228 AFA 1594/2/16. b.

1595-ből származó, a magyarországi háborúval foglalkozó emlékirat már úgy vélte: *„A duplazsoldosok szokásos páncélzatát meg kell szüntetni. Egy golyóálló mellvért, egy nyakvért és egy sisak elegendő, a többi csak fárasztja az embert, de sem a lövés(ek), sem a döfés(ek) ellen nem véd igazán. Ezzel az ellenséggel* (t. i. a törökkel) *szemben mindennek a gyorsaságon kell alapulnia."*[229] Hogy az ismeretlen szerző tanácsát megfogadták-e, vagy sem, egyelőre nem tudjuk, az azonban tény, hogy az 1601-es hadjárati évre Nürnbergben felvásárolt gyalogos vértek már mind ún. félpáncélok voltak,[230] azaz a kar- és combvértek, akárcsak Németalföldön, már hiányoztak. Talán akkor járunk legközelebb a valósághoz, ha felételezzük, hogy a fegyverzet könnyítésére irányuló törekvés és a gyakorlatban jelentkező anyagi, beszerzési nehézségek együttesen eredményezték e változtatásokat.[231]

A gyakorlati kényszer szerepét támasztja alá a Friedrich von Zetteriz által az egri vár fegyvertárából felvett felszerelések listája is. 1594. június 24-én Zetteriz átvett többek között 10 egész páncélt láb- és nyakvérttel, sisakkal, 20 páncélt nyakvérttel, de combvért és sisak nélkül, 8 értéktelen, valamint 4 lövészsisakot, továbbá 3 nyakvértet a rákozott felkarpáncél nélkül, hármat pedig feltehetően azzal együtt.[232]

A fegyverbeszerzésekről fennmaradt iratok bizonyítják, hogy a magyarországi hadjáratokhoz szükséges páncélokat jórészt a fegyvergyártásukról híres birodalmi városokból, Augsburgból, Nürnbergből, Drezdából, a brandenburgi területekről, Magdeburgból, Braunschweigből, Hamburgból, Lübeckből, továbbá Lüttichből, és Kölnből szerezték be, de 1601-ben már az olcsóbb németalföldi piac is szóba került.[233]

Mivel a grazi Zeughaus korabeli vértjei szintén Nürnbergből, Augsburgból stb. származnak, talán nem járunk el helytelenül, ha a 15 éves háború páncéljait ezek analógiájára írjuk le.

Az 1590—1601 közötti időszakból származó teljes Landsknecht-vértek meglepően könnyűek. Csak ritkán érik el a 10 kg-os súlyhatárt. Legtöbbjük mindössze 7—7,5 kilogramot nyom.[234] A praktikus, napellenzővel, és mozgatható fülvédővel is ellátott nyitott sisakok a hidegfegyverekkel szemben megfelelő védelmet nyújtottak, de nem korlátozták a katona látását. Emellett kényelmesek lehettek, mert legtöbbjük súlya 70 dkg és 1,5 kg között ingadozott.[235] (A németalföldi mintára felszerelt pikás páncéljának súlya sisakkal együtt 15,5 Pfund azaz kb. 8,5 kg.)[236]

A Magyarországra küldött német ezredeknek azonban nem minden duplazsoldosa harcolt pikával. Körülbelül minden 12—13 pikásra jutott egy-egy, az egész vért mellett vaskesztyűvel és kétkezes pallossal felszerelt katona.[237] Ezt a

229 AFA 1595/13/1.
230 Bst. 1601/672.
231 E helyt kell rámutatnunk arra, hogy a páncélok elnevezéseit illetően a korabeli és a ma használt terminológia között jelentős eltérések figyelhetőek meg. Fegyvertörténészeink ma a félpáncél alatt olyan vérteket értenek, amelyekhez nem tartozik lábszárvért. A XVI. század terminológiája szerint viszont félvértnek nevezik az olyan páncélokat, amelyekhez már nincs comb- illetve térdvért.
232 Bst. 1594. A fegyverek átvételéről kiállított nyugták külön lapokon. 598—599. folió.
233 Bst. 1601/672.
234 *Pickler — Meran:* II/9. o., illetve II/242. o.
235 *Pickler — Meran:* II/53—55. o.
236 *Jähns, 1890.* II/1005. o.
237 L. A lőfegyverek aránya a tizenötéves háborúban résztvevő külföldi gyalogezredekben című táblázatot a *Hadtörténelmi Közlemények* 1990/3. számában, 94—95. o.

támadásban és védelemben egyaránt félelmetes fegyvert általában az ún. Gefrieterek használták.[238] A mintegy 3—5 kg súlyú, másfél-két méter hosszú fegyverek szinte kivédhetetlen csapásai az ellenséges gyalogság sorainak megbontására voltak hivatottak.[239] A várharcokban pedig a rések, gyilokjárók, falszorosok, bejáratok védelmezésében bizonyultak felülmúlhatatlannak.[240]

A harcmezőn egykor jelentős szerepet játszó alabárdot a XVI. század végén már csak a tisztek és tisztségviselők rangját jelző fegyverként találhatjuk meg, a várostromoknál azonban továbbra is fontos szerepet játszottak. A grazi Zeughaus változatos formájú alabárdjai közül egy, a XVI. század utolsó éveiből származó típus maradt fenn a legnagyobb számban. Az 1,8—2 méter hosszú, szögletes kőrisfa nyélre erősített alabárdot négyélű, 72 cm hosszú döfőhegye és félhold alakú bárdrésze rendkívül hatékony és veszedelmes fegyverré tette.[241]

Ami a tűzfegyvereket illeti, a XVI. század második felének jellemző darabjaival már megismerkedtünk. Az alábbiakban — a teljesség igénye nélkül — a magyarországi harcokban biztosan, vagy nagy valószínűséggel használt lőfegyverek bemutatását kíséreljük meg.

Egy 1595 novemberében íródott, két hadjárati év tapasztalatit összegző előterjesztés szerint a legjobban használható kanócos muskéta legyen felszerelve *„... az elsütéskor önműködően felnyíló serpenyőfedéllel, a másfél lat* (kb. 26,2 g) *ólmot kilövő cső súlya az ágyazat nélkül 6 libra* (3,36 kg), *hossza pedig 3 láb, 3 zoll* (kb. 102—105 cm) *legyen ...*"[242] Egy másfajta, szintén a XVI. század utolsó éveiben készített muskéta kettős lakatszerkezettel bírt. A keréklakat működésképtelensége esetén a fegyvert a másik, ún. Luntenschnappschlossal is el lehetett sütni. A 18,3 mm kaliberű fegyver teljes hossza 169,4 cm, súlya pedig 7 kilogram.[243] (A németalföldi kanócos muskéta súlya 13 Pfund, kb. 6,2—6,5 kg volt.)[244]

Halbhaken-nek, Schützen Rhor-nak, Halbmuskete-nek a támasztóvilla használatát nem igénylő, muskétánál könnyebb fegyvereket nevezték. A már említett emlékirat szerint az ilyen fegyvereknek *„... keskeny lakatlemezzel, 5 libra* (kb. 2,8 kg) *súlyú és 3 láb 1 zoll* (kb. 97—98 cm) *hosszúságú csővel kell rendelkezniük.*"[245] A nürnbergi mesterek ügyességét dicséri egy szintén Grazban őrzött, mindössze 3,5 kg súlyú puska is, melynek biztos elsütését kettős gyújtó mechanizmus (emelőkaros és csapódó kanócos) szavatolta. Az emberi dimenziókhoz jobban illeszkedő méretek (hossza: 143,5 cm, kaliber: 13,5 mm) gyorsabb újratöltést, biztosabb fegyverfogást tettek lehetővé.[246] Ennél a fegyvernél csak 70 dekagrammal nehezebb az a szintén Nürnbergből származó, egyszerű kanócos puska, melynek kalibere 17 mm, hossza pedig 126 cm.[247]

238 A Gefreiter kifejezés mai jelentése őrvezető, ám tárgyalt korszakunkban e rangfokozat viselője olyan felelősségteljes beosztást töltött be, mint egy mai fogalmak szerinti őrmester. Feladatai közé tartozott a „rajában" lévő 10—15 katona fegyver-, lőszer- élelmiszerellátmányának, zsoldjának átvétele, szétosztása, de ő felelt a rendért, fegyelemért, a parancsok végrehajtásáért. Mivel alárendeltjeik érdekképviseletet is ők látták el, a katonák legtapasztaltabb, legtekintélyesebb és legbecsületesebbnek tartott bajtársaikat igyekeztek Gefreiterré választani. Ha az egységben nemesek is szolgáltak, nagy valószínűséggel ők nyerték el ezt a nagyobb zsolddal és felelősséggel járó beosztást.

239 Wolfbauer, Georg: Führer durch das steirische Zeughaus. Graz, é. n. 42. o.

240 *Pickler — Meran:* II/63. o.

241 Uo. II/87. o.

242 AFA 1595/13/5.

243 *Pickler — Meran:* II/130. o.

244 *Jähns, 1890.* III/1005. o.

245 AFA 1595/13/5.

246 *Pickler — Meran:* II/128. o.

247 Uo. II/129. o.

A könnyű kézi lőfegyverek egy másik érdekes alcsoportját az ún. Birsch (vagy Pirsch) puskák képezik. Ezek a minden esetben keréklakatos, sajátos ágyazatú fegyverek eredetileg vadászat céljára készültek. Kis súlyuk és a célratartást jóval biztosabbá tevő speciális ágyazatuk azonban jelentősen megnövelte találati valószínűségüket, így korlátozott számban a harcokban is szerepet kaptak. A grazi Zeughausban levő többszáz példány közül itt mindössze két, a XVII. század kezdetéről származó darab legfontosabb adatait mutatjuk be. Mindkettő űrmérete 15 mm, súlyuk 3,65, illetve 4,1 kg. Az első, 110,6 cm hosszú fegyvert huzagolt csöve és rendkívül pontosan kidolgozott nézőkéje egy mesterlövész fegyverévé tehette, de a másik, simacsövű, 4,1 kg-os, 112,7 cm hosszú példánnyal is jóval könnyebb lehett célba találni, mint a nehézkes muskétákkal.[248]

A császári és királyi hadsereg lovas lövészei nagyrészt már keréklakatos fegyverekkel harcoltak. Ezeket a 80—120 cm hosszúságú „karabélyokat" általában még nem vállszíjon, hanem a nyeregkápára akasztva, vagy a pisztolyokéhoz hasonló bőrtokban vitték magukkal.[249] E fegyverek változatos formái, különböző súlyuk és hosszuk rendkívüli sokféleséget eredményezett. A súly és a méretek azonban olyan határokon belül maradtak, amelyek még lehetővé tették a lovasok számára a fél kézzel való tüzelést is.[250]

A német és külföldi lovasság szinte rendszeresítettnek nevezhető tűzfegyvere a pisztoly volt. Ezek bemutatásakor rendkívül szerencsés helyzetben vagyunk, hiszen Grazban ma is százával lelhetők fel olyan pisztolyok, amelyeket a 90-es évek derekán azokból a városokból szereztek be, amelyek a császári hadsereg felfegyverzésének is legfőbb forrásait jelentették. A Nürnbergből, illetve Augsburgból vásárolt „Pufferek" kalibere általában 14 mm, súlyuk pedig 1,6—2 kg között váltakozik.[251]

A fegyverek értékét, hatásfokuk mellett, kezelhetőségük és praktikusságuk mértéke határozta meg. Ezt pedig a kiegészítő tartozékok minősége, milyensége is nagy mértékben befolyásolhatta. Ezért kell felfigyelnünk például arra, hogy a grazi Zeughaus bevételi könyveiben már az 1570-es évek közepétől megjelentek a különféle patrontartók és patrontáskák.[252] Számuk a század végéig nem túl magas, mindössze néhány százas tételekről olvashatunk.[253] E számok mégis arra engednek következtetni, hogy a tüzelést meggyorsító, előre elkészített töltések használata a XVI. század végén már gyakorinak mondható.

A magyarországi gyalogos lövészek felszereléséhez is a szokásos két lőporos flaska tartozott.[254] A nagyobbikban a töltethez, a kisebbikben a felporzáshoz szükséges lőport tartották. Mivel a XVI. század végi katonai lőportartók adagoló szerkezetének nagysága általában az adott fegyver fajtájához igazodott, fontos volt hogy a fegyvereket a hozzájuk tartozó palackból töltsék. A flaska kúpos, mindkét végén lezárható fémcsövecskében végződött, amibe pontosan az adott fegyver egy töltetnyi lőporadagja fért el.[255] A lövész fejjel lefelé for-

248 Uo. II/134—135. o.
249 Uo. II/129., illetve 136—137., 141. o.
250 Uo.
251 Uo. II/139—140. o.
252 A XVI—XVII. században a patron kifejezés jelentése — a mai terminológiával ellentétben — előre elkészített töltés. Ebben az értelemben használjuk mi is.
253 Uo. II/143—144. o.
254 AFA 1594/2/16 b. és Bst. 1601/672.
255 *Wagner:* 86 .o.

dította a palackot, a cső alsó végén levő rugós tolózárat elhúzta, így az megtelt lőporral. Az elengedett alsó retesz zárta a palackot. A felső, szintén rugós csappantyú kinyitásával a lőpor máris a fegyverbe volt tölthető. (A gyakorlatban mindez másodpercek alatt zajlott le.)

Az inkább csak a muskétások felszereléséhez tartozó ún. bandolierek használata még néhány másodperccel rövidebbé tette a töltési időt. Ezeken a 3—4 ujjnyi széles bőr vállszíjakon, 10—11 bőr bevonatú, fedeles fatokocska lógott, mindegyik egy-egy lövésnyi lőporral töltve.[256] A golyókat tartalmazó zacskó, a tisztító eszközök és a gyújtólőporral teli kis palack a vállszíj alján, a katona jobb csípőjének magasságában függött.[257] A bandolier azonban az itteni katonaságnál nem lehetett túl elterjedt, ugyanis a fegyvervásárlások alkalmával mindössze egyszer került szóba.[258]

Az oldalfegyver mellett Magyarországon mind a lövészek, mind a muskétások felszereléséhez hozzátartozott a könnyű, ún. lövészsisak. Ez azért rendkívül érdekes, mert ezidőtájt Európa nyugatibb régióiban, mint pl. Németalföldön, a muskétások már nem viseltek sisakot. [259] Nálunk viszont a 15 éves háború folyamán mindvégig rendszeresen és következetesen ellátták vele az összes lőfegyverrel felszerelt katonát.[260] Ez nem kis anyagi terhet jelentett, hiszen esetenként tízezres tételekre volt szükség. Ám úgy látszik, olyan fontos felszerelési tárgy volt, hogy beszerzésétől a hadvezetést sem a költségek, sem a szállítással járó nehézségek nem tudták eltántorítani.

További érdekesség, s talán az egyenruházat kialakulásához és fejlődéséhez is adalékokkal szolgáló tény, hogy a lövészektől csaknem mindig megkövetelték a fegyverük és lőszerük letakarására alkalmas köpeny, vagy kabát beszerzését. Ez a ruhadarab, a harcos egészségének és harcképességének megőrzése mellett, harcászati szempontból is komoly fontosságra tett szert. Ugyanis ha a katona egy hirtelen jött esőben fegyverét és kanócát nem tudta a nedvességtől megóvni, legfontosabb harceszköze vált használhatatlanná.[261] Ez pedig, egy kétharmad részben lövészekből álló hadseregben, súlyos következményekkel járhatott. Hogy az efféle helyzeteket igyekeztek elkerülni, mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy 1598-tól kezdve a felszerelések árát megszabó limitációk a lövészfegyverzet ugyanolyan szerves, előírt részeként kezelték a „kabátkát," mint a muskétavillát, vagy a lőporos palackot.[262]

Mint láthattuk, a 15 éves háború külföldi, pontosabban nyugat-európai katonáinak és ezen időszak más, mondjuk flandriai zsoldos seregeinek fegyverzete, felszerelése azonosnak tekinthető. Sőt ezekben az években nemegyszer előfordult, hogy ugyanazokat a fegyvereket gyakran ugyanazok a tisztek és katonák forgatták az „elmaradott keleten" és a „fejlett nyugaton." Német, vallon, olasz lovas puskások Németalföldön, német, vallon, olasz lovas lövészek a Kisalföldön. Mercury herceg lotharingiai kürasszírjai a francia vallásháborúban, s ugyanők Kanizsa falai alatt. Fekete lovasok a Katolikus Liga, a hu-

256 *Lugs:* 17. o.; *Durdik — Mudra — Sada:* 39. o.; *Thierbach:* 18—19. o.
257 *Wagner:* 86. o.
258 Bst. 1601/672.
259 *Funcken:* 54. o.; *Jakobsson:* 16. o.
260 L. pl. AFA 1594/2/16. b.; AFA 1594/4/7.; AFA 1595/11/4.; Bst. 1601/672.
261 „Es soll auch ein jeder mit einem Ober—Rock oder Mantel bekleidet, und gefast seyn, damit er sich vor dem Regen und Kalte desto besser erhalten, und sonderlich die Schützen ihre Hacken und Flaschen decken, und desto besser jederzeit gebrauchen mögen." *Lünig:* 70. o.
262 L. például Bst. 1598/575.; Bst. 1599/624.; AFA 1602/3/5.; AFA 1603/4/1.; AFA 1603/5/4.; Bst. 1604/768.

genották, az Egyesült Tartományok zsoldjában, fekete lovasok a magyarországi hadsereg soraiban. Lázadó vallon muskétások Le Chapelle, Chatelet, Lier, és Diest helyőrségeiben, s lázadó vallonok ezer kilométerrel keletebbre, Pápa várában.

Hol és miben rejlik hát a magyarországi hadszíntér elmaradottsága? Ezt vizsgálja majd tanulmányunk következő, a magyarországi várak felszereltségével, a magyar katonaság harcmódjával foglalkozó része.

József Kelenik

THE IMPORTANCE OF SMALL ARMS IN THE DEVELOPMENT OF THE MILITARY REVOLUTION

The Character of the Armament of the Imperial-Royal Army in Hungary in the Time of the Fifteen Years War

Summary

This study examines the role of the small arms in the military revolution. A number of historical and experimental data proves that the 16th century firearms/small arms were very effective and of great fire-power. Their quick diffusion in great quantities, accelerated by profound economical and social changes of the century, transformed the warfare completely: the really revolutionary feature was the use of firearms/small arms en masse.

Through the examination of the armament of the Western European troops of the Fifteen Years War in Hungary the study states that in the last third of the 16th century the up-to-date tactics of the age, depending on the mass fire of small arms, crossed the frontiers of the Western regions of Europe and it was practized on the battlefields in Hungary, too.

József Kelenik

L'IMPORTANCE DES ARMES À FEU PORTATIVES DANS LE DÉPLOIEMENT DE LA RÉVOLUTION MILITAIRE

Le caractère de l'armure de l'armée impériale-royale en Hongrie à l'époque de la guerre de quinze ans

Résumé

Cet essai examine le rôle, l'importance des armes à feu portatives dans la révolution militaire.

Une série des données expérimentales et historiques prouve que les armes à feu du XVIe siècle étaient des matériels de guerre très efficaces et de très grande force à l'époque. L'expansion rapide et massive de ces ormes — qui a été aussi avancée par les changements profonds économiques et sociaux du siècle — a forcé l'art militaire à une modification qualitative.

C'était l'emploi massif des armes à feu portatives qui était la nouveauté révolutionnaire, à l'égard des formes précédentes du combat.

De l'analyse de l'armure des soldats de l'europe de l'ouest participant à la guerre de quinze ans l'essai déduit qu'au dernier tiers du XVIe siècle la tactique moderne, appuyée sur le feu de masse des armes à feu — franchissant les frontières de certaines régions de l'Europes occidentale — était déjà une pratique quotidienne sur les champs d'opérations militaires en Hongrie aussi.

József Kelenik

DIE BEDEUTUNG DER HANDFEUERWAFFEN IN DER ENTFALTUNG DER REVOLUTION DES HEERWESENS

Die Eigenart der Bewaffnung der kaiserlichen-königlichen Armee in Ungarn in den Jahren des fünfzehnjährigen Krieges

Resumee

Dieses Studium beschäftigt sich mit der Rolle und der Bedeutung der Handfeuerwaffen in der Revolution des Kriegswesens.

Eine Reihe von Versuchsresultaten und historischen Daten beweisen, dass die Feuerwaffen im XVI. Jahrhundert sehr kräftige und wirkungsvolle Kampfmittel gewesen waren. Ihre schnelle und massenhafte Ausbreitung — was die tiefgehenden wirtschaftlichen und gesellschaftlichen Umwandlungen auch beschleunigen hatten — zwang die Kriegsführung zur qualitativen Änderung. Die massenhafte Anwendung der Handfeuerwaffen war das, was man im Vergleich der früheren Formen der Kampfhandlungen zum revolutionären Neue rechnen kann.

Das Studium lässt sich aus dem Analisis der Bewaffnung den in dem fünfzehnjährigen Krieg teilnehmenden westeuropäischen Soldaten Schlüsse ziehen, dass die auf das Massenfeuer gestütze moderne Taktik am Ende des sechszehnten Jahrhunderts die Grenze der einigen westlichen Regionen von Europa über trat und es zählte zur Alltagsparxis auch auf den ungarischen Schlachtfeldern.

Йожеф Келеник

ЗНАЧЕНИЕ РУЧНОГО ОГНЕСТРЕЛЬНОГО ОРУЖИЯ В РАЗВЕРТЫВАНИИ РЕВОЛЮЦИИ ВОЕННОГО ДЕЛА

Характер вооружения императорской-королевской армии в Венгрии в годы пятнадцатилетней войны

Резюме

В статье рассматривается роль и значение руного огнестрельного оружия в революции военного дела.

Ряд исторических и экспериментальных данных подтверждает, что огнестрельное оружие XVI века считалось в свое время мощным и чрезвычайно эффективным боевым средством. Его быстрое и массовое распространение, — которое было ускорено также глубокими экономическими и социнльными изменениями эпохи, — принудило военных специалистов ввести качественные изменения.

Массовое применение ручного огнестрельного оружия считалось революционным новшеством по сравнению с прежними формами ведения боевых действий.

На основании анализа вооружения западно-европейского воинства, участвовавшего в пятнадцатилетней вейне, автор статьи делает вывод о том, что современная тактика, опиравшаяся на массовый огонь огнестрельного оружия в последней трети XVI века, — перешагнув границы отдельных западных регионов Европы, — уже и на венгерском театре военных действий считалась повседневной практикой.

HERMANN RÓBERT

GÖRGEI ÉS A FELVIDÉKI KORMÁNYBIZTOSOK 1849. január 5 — február 10.

Amikor Görgei tábornok közel 16 000 főnyi feldunai hadteste 1849. január 3-ról 4-re virradó éjjel megkezdte kivonulását Pestről, a hadtest mellett addig működő teljhatalmú kormánybiztos, Csány László, nem követte a csapatokat Vác felé. Csányt Kossuth még december 31-én bízta meg azzal, hogy „hol a tábor volt, van és lesz, úgy Budapesten is országos teljhatalmú biztosi hatóságát egész mértékben gyakorolja."[1] Az 1849. január 2-án tartott haditanács határozata értelmében azonban az éppen egyesült magyar hadsereg, Görgei feldunai hadteste, Perczel Mór megtépázott csapatai és a Répásy Mihály tábornok vezette tartalékhadtest ismét két részre oszlott. Görgei a feldunai hadtesttel északnyugat felé indult, hogy a cs. kir. csapatok által ostromolt Lipótvárat felmentse, Perczel és Répásy pedig Debrecen felé, az országgyűlés és az OHB fedezésére indultak. E helyzetben Csány, aki rosszallta az erők megosztását, fontosabbnak tartotta a fővárosban található hadianyagok elszállításának biztosítását. Emellett betegsége is kiújult; ezért aztán a fővárosban maradt, s az utolsók között hagyta el Pestet.[2]

Görgei hadteste tehát kormánybiztos nélkül maradt. Ennek hiányát maga a tábornok is érezte, hiszen eleddig főleg Csány intézkedett a különböző megyei és városi hatóságoknál a hadtest szükségletei ügyében. Ezért Görgei 1849. január 5-én Vácról levélben kérte Csányt, hogy intézkedjen a hadtest pénzszükségletének biztosításáról. S mivel sürgette az idő, Csány válaszát be sem várva, még ezen a napon felkérte Frideczky Lajos Nógrád vármegyei képviselőt, hogy polgári biztosként legyen segítségére a hadsereg ellátásában. Frideczky fő feladatának azt tartotta, hogy a hadtest útjába eső törvényhatóságok pénztáraiban kezelt és letétbe helyezett összegeket nyugta mellett átvegye, s ezekből különböző ruházati anyagokat szerezzen be, és intézkedjen a hadtest ruházatának elkészíttetése iránt. Erről a megbízatásról még aznap értesítette Kossuthot is.[3]

Kossuth ezt a jelentést legkésőbb január 9-én meg is kapta. Aznapi képviselőházi beszédében ugyanis már kérte, hogy „Frideczky képviselő úr néhány napig ne legyen kénytelen megjelenni a ház előtt, mert ott őreá valami teendő vár."[4] Csánytól értesült Görgei másik, Csányhoz írott leveléről is, s január 10-én éles hangon írt a tábornoknak. E levelében a különböző pénztárak lefoglalását ellenezte, Frideczky megbízatására utalva pedig kijelentette: „Ami

1 *Kossuth Lajos* összes munkái (a továbbiakban: KLÖM) XIII. kötet. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. I. (Szerk.: *Barta István*) Bp., 1952. 936. o.

2 L. erre *Barta István:* Az 1849. január 2-i haditanács és a főváros kiürítése. *Hadtörténelmi Közlemények* (a továbbiakban: HK) 1955. 2. sz. és *Hermann Róbert:* Görgei Artúr váci nyilatkozata. HK 1988. 2. sz. 252—253. o. és *ő:* Csány László, mint a feldunai hadtest kormánybiztosa. In: *Molnár András* (szerk.) :Kossuth kormánybiztosa Csány László Zalaegerszeg, 1990. 202—206. o.

3 Görgei 1849 január 5-én Csányhoz írott levelét l. Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: OL) H 103. Csány László kormánybiztos iratai. 14. doboz. Vegyes iratok. Részleteit közli *Barta:* Az 1849. január 2-i haditanács... HK 1955. 2. sz. 90. o. és *Hermann:* Görgei... 259—259. o. Frideczky felkérésére l. *Varga János:* Középszinten a történelemben. *Frideczky Lajos* memoárja. Salgótarján, 1988. 16—18. és 41—42. o. (a továbbiakban: *Varga—Frideczky).* Görgei január 5-én Kossuthhoz intézett levelét közli *Tragor Ignác:* Vác története 1848—49-ben. Vác, 1908. 86. o. és *Varga—Frideczky:* i. m. 17. o.

4 KLÖM XIV. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. II. (Szerk.: *Barta István)* Bp., 1953. 63. o.

a polgári biztost illeti, azt majd én fogom meghatározni, hogy ki legyen, mihelyt Önnek első jelentését veszem; mert maga az, hogy mely napról honnan írand, tájékozni fog, vajon effektuációba vette-e Ön saját tervét (melyről most még nem mondok határozott ítéletet). Ezen biztosnak Ön saját javaslata szerint desztinációja lesz felvigyázni, hogy a hadvezér egész táborával az ország kormánya által kiszabandó politikai irányt kövesse."[5]

Kossuth tehát merőben félreértette Frideczky megbízatását. Azt hitte, hogy Görgei Csány utódjának szánta a képviselőt, nem pedig csupán afféle polgári ellátási biztosnak. S mivel attól tartott, hogy Görgeinek esetleg (politikai) hátsó szándékai is vannak, s mivel egyetlen hadtest sem lehetett hosszú ideig a kormány által kiküldött biztos nélkül, január 13-án báró Luzsénszky Pál és Ragályi Ferdinánd személyében újabb kormánybiztosokat neveztek ki a feldunai hadtest táborába. Csány ugyanis betegsége miatt nem térhetett vissza Görgeihez, majd január végén Kossuth Erdélybe küldte, Bem mellé, teljhatalmú országos biztosnak.[6]

Luzsénszky és Ragályi azonban csak január 22-én érkeztek meg Besztercebányára, s Görgeivel csak január 23-án találkoztak.[7] A feldunai hadtest addig kormánybiztos nélkül maradt, s Görgei lényegében a különböző, megyei hatáskörű kormánybiztosokra volt utalva. E kapcsolatok bemutatása előtt azonban szükséges egy pillantást vetnünk a hadieseményekre is.

1848 decemberének közepén két cs. kir. hadoszlop tört be Északnyugat-Magyarországra. Nyugat felől, Nádas és Nagyszombat irányából Simunich altábornagy két dandárból álló hadosztálya nyomult előre Lipótvár felé, mintegy 6000 emberrel. Miután Nagyszombatnál megverte Guyon Richárd ezredes dandárát, december 20-án Lipótvár alá ért. A vár bombázását azonban csak január 8-án kezdhette meg, mert tüzérségi lőszerkészlete december 30-án felrobbant. A védőőrség 1272 főből állott, Ordódy Kálmán őrnagy parancsnoksága alatt. Miután Simunich hírt kapott arról, hogy Windisch-Grätz főereje január 5-én elfoglalta a fővárost, seregének egy részét Nyitráig tolta előre.

A másik, észak felől, a Jablunkai-hágón át betörő hadoszlop, amelyet Christian Götz vezérőrnagy vezetett, kb. egy dandárnyi erőt képviselt, mintegy 3000 fővel. Vele szemben Horváth Pálnak, a nógrádi nemzetőrzászlóalj parancsnokának vezetése alatt egy 2600 főből álló, gyengén felszerelt és vegyes értékű erő állott. Ez január 2-án Zsolnától északra Budatinnál megpróbálta feltartóztatni Götz dandárát, de az ellenség minőségi és tüzérségi fölénye miatt vereséget szenvedett. A vereség után a magyar csapatok Turócszentmártonba vonultak vissza.

Görgei hadteste január 6—7-én indult útnak Vácról. A balszárnyat alkotó Piller-hadosztály a Szob—Surány—Komját—Ürmény vonalon nyomult előre Nagyszombat irányába, a jobbszárnyat alkotó Aulich-hadosztály pedig a Rétság—Nagyoroszi—Léva—Verebély vonalon indult meg Lipótvár felé. A centrumot Kmety, az utóvédet Guyon hadosztálya alkotta.

Windisch-Grätz tábornagy Budapest elfoglalása után csak január 7-én indította el Görgei üldözésére Wrbna altábornagy kb. 12 000 főnyi seregtestét,

5 KLÖM XIV. 84 .o.
6 Luzsénszky megbízatását l. uo. 120—127. o. Csány betegségére: uo. 164. o. Erdélyi biztosi kinevezésére l. uo. 248—251. o. és *Hermann:* Csány, 207—213. o.
7 Luzsénszkyék megérkezésére l. *Zipser Keresztély András* naplóját. In: *Jurkovich Emil:* Történeti tárczák. Besztercebánya, 1910. 99. o. (a továbbiakban: *Jurkovich — Zipser*).

majd Wrbna bizonytalankodása miatt Csorich altábornagyot bízta meg az üldözéssel. Csorich Vác megszállása után kb. 7000 fővel folytatta a feldunai hadtest követését. Simunich előbb Nyitráig, majd Verebélyig tolta előre előőrseit. Ugyanakkor Komárom felől Neustädter dandára (kb. 3000 fő) indult a feldunai hadtest ellen. Götz dandára pedig északról, Privigye és Mosóc felől fenyegette a bányavárosokat.

Görgei feladata az volt, hogy igyekezzen felmenteni Lipótvárt, s ezután biztosítsa a bányavárosokat; emellett minél nagyobb erőket vonjon el a főhadszíntérről, hogy így megakadályozza Windisch-Grätz Debrecen elleni támadását. Ez utóbbi cél érdekében a tábornok tudatosan hirdette is, hogy szándéka seregével Bécs ellen vonulni; ennek következtében Windisch-Grätz nem mert elmozdulni Pestről, s Perczel csapatai után csupán egy dandárnyi erőt küldött.[8]

Január 11-én a feldunai hadtest balszárnya Komjátiban, a jobbszárny Verebélyen, a centrum és a főhadiszállás Léván, az utóvéd Ipolyságon és Szántón állott. Verebélynél Aulich visszaszorította Simunich előőrseit. Guyont Ipolyságnál Csorich támadta meg, s Guyon, miután visszaverte az ellenséget, Tompa felé, Szántóra vonult vissza.

Másnap, január 12-én a lévai főhadiszálláson megjelent Beniczky Lajos bányavidéki kormánybiztos, s közölte Görgeivel, hogy ő a rendelkezésére álló 2000 emberrel képtelen megvédeni a bányavárosokat Götz ellen, s így könnyen az ellenség kezébe kerülhetnek. Ezért kérte Görgeit, küldjön számára segítséget, vagy vonuljon a bányavárosokba egész seregével.[9]

Görgei azonban továbbra is Lipótvár felmentését tekintette elsődleges céljának. Ezért Nyitra felé akarta folytatni útját, s ezt közölte is Beniczkyvel.

Beniczky visszatért a bányavárosokba, s ezt követően a tábornok újdonsült vezérkari főnökével, Bayer József őrnaggyal tanácskozott. Bayer szintén azt javasolta, hogy a Lipótvár felmentésére indított hadművelet helyett a feldunai hadtest inkább vonuljon vissza a bányavárosokba. Javaslatát azzal indokolta, hogy ha Lipótvárat sikerülne is felmenteni, a hadtestet kelet felől az üldözésére kiküldött cs. kir. főerők fenyegetnék; ha pedig a vár felmentése nem sikerül, akkor a hadtest az őt körülvevő, számbelileg egyenként nem jelentős, de összességükben a feldunai hadtest erejét felülmúló cs. kir. dandárok és hadosztályok szorításába kerülne. Az ellenséges főerők egy részét már úgyis sikerült a Felső-Tisza-vidék elleni támadástól elvonni. A hadtest számára az egyetlen visszavonulási út a bányavárosokban már csak egy napig áll nyitva. A bá-

8 A hadtest feladatára l. *Görgey Artúr:* Életem és működésem Magyarországon 1848-ban és 1849-ben. *Görgey István* fordítását átdolgozta, a jegyzeteket és a bevezetőt írta *Katona Tamás.* Bp., 1988. I. k., 276—277. o. és Görgei 1849. január 25-i jelentését a hadügyminisztériumhoz. Közli *Görgey István:* 1848 és 1849-ből. Élmények és benyomások. Okiratok és ezek magyarázata. Tanulmányok és történelmi kritika. I. k., Bp., 1885. 169. o. Tudatos dezinformációs tevékenységre mutat az a széles körben elterjedt hír, hogy Görgei Bécs ellen vonul. *Szinnyei József:* Komárom 1848—49-ben. Naplójegyzetek. Bp., 1887. 57. o. (január 8.); *Mátray Gábor:* Töredék jegyzemények Magyarország történetéből. (Sajtó alá rendezte *Fülep Katalin)* Bp., 1989. 67. o. (1849. január 12.).; *Jászay Pál* naplója, In: *Hentaller Lajos:* Vérrózsák. I. k., Bp., 1906. 112. o. (január 14.); Szemere 1849. január 17-i levele Görgeihez, közli *Görgey István:* i. m. I. k., 172. o. és *V. Waldapfel Eszter:* A forradalom és szabadságharc levelestára. III. k., Bp., 1955. 71. o.; *Paczona Vilmos* 1849. január 19-i levele Modrovich Ignáchoz, közli *V Waldapfel:* i. m. III. k., 77. o.; Beöthy Ödön dátum nélküli, 1849. január 6. utáni levele Hodossy Miklóshoz OL H. 106. Hodossy Miklós kormánybiztos iratai. 7. doboz. 570. f. egy datálatlan, 1849. január eleji levél, Hadtörténeti Levéltár (a továbbiakban: HL). Az 1848—1849. évi forradalom és szabadságharc iratai 50/142., *Mészáros Lázár* emlékiratai. Az eredeti kéziratokból közrebocsátja *Szokoly Viktor.* I. k., Pest, 1867. 355. o. és II. k., 38., ill. 50. o.

9 L. erre Beniczky január 12-i jelentését Kossuthoz. Közli *Steier Lajos:* Beniczky Lajos bányavidéki kormánybiztos és honvédezredes visszaemlékezései és jelentései az 1848/49-iki szabadságharcról és a tót mozgalomról. Bp., 1924. 667—668. o. V. ö. még a 99—100. és 254. o. A jelentés közli még *Daniel Rapant:* Slovenské povstanie roku 1848—49. III/2. k., Bratislava, 1954. 511—512. o.

nyavárosok négyszöge jól védhető, a sereg ott néhány napi nyugalmat találhat, emellett az ott található nemesfém- és egyéb készleteket is megmentheti az ellenség elől.[10]

Görgeit valóban az a veszély fenyegette, hogy észak felől Götz, dél felől pedig Csorich csapatai foglalják el a bányavárosokat, s igy együttes erővel támadhatják meg őt; míg ha ő foglalja el a bányavárosokat, a középponti állás előnye folytán mindkettőjük támadását sikeresen visszaverheti. Így a tábornok Beniczky hírei és Bayer javaslata hatására a bányavárosokba vonulás mellett döntött, s január 12-én megindította hadosztályait a bányavárosok felé. A Verebélyen álló Aulich-hadosztálynak Garamszentbenedeken és Szentkereszten át Körmöcbányára, Piller hadosztályának Szentkereszten át Zólyomba, Kmetynek Báton és Németin át Selmecbányára kellett vonulnia. A hátvéd szerepét játszó Guyon-hadosztály azt a feladatot kapta, hogy Szélaknán rendezkedjék be védelemre.

A kiadott parancsok végrehajtása nem ment harc nélkül: Kmetynek meg kellett ütköznie Csorich egyik előreküldött különítményével. Görgei január 14-én érkezett Selmecbányára. Aulich január 15-én szállta meg Körmöcbányát. Éppen időben, Götz ugyanis elfoglalni készült a várost, de Aulich január 17-én Turcseknél visszaverte csapatait. Götz egy másik különítménye Besztercebányát fenyegette, ám azt előbb Beniczky különítménye, majd a feldunai hadtest csapatai szállták meg. Ezután rövid szünet állott be a hadműveletekben, s csak január 19-én kezdődtek el ismét a harcok. Götz ugyan többet nem háborgatta a feldunai hadtestet, annál inkább tette ezt Csorich üldöző seregteste.

Csorich január 19-én kezdte meg támadását. Aznap Szélakánál egy kisebb előőrsi összecsapás zajlott le, amely magyar győzelemmel végződött. Január 21-én azonban Csorich egész ereje támadásba lendült, s Guyon hadosztályát elkeseredett harc után Selmecbányára vetette vissza. Guyon még aznap éjjel elhagyta Selmecbányát is, és Besztercebányára húzódott vissza.

Görgei január 20-án megtudta, hogy a Garam völgyén egy osztrák hadoszlop nyomul felfelé. Egyelőre nyugodt volt, mert úgy tudta, hogy Zsarnócán Horváth Pál őrnagy nógrádi honvédzászlóalja állomásozik. A tábornok abban reménykedett, hogy az feltartja a Guyon jobbszárnyát fenyegető ellenséges erőket. Csakhamar kiderült azonban, hogy Horváth meg sem kísérelte Zsarnóca visszafoglalását. Odaérkezve megtudta, hogy az ellenség már el is hagyta a falut, és a hodrusbányai völgyön át Selmecbánya felé vonul. Görgei utolérte és megtámadta az ellenséges különítményt, de csapatai megfutottak. Nagy nehezen ismét összeszedte őket, de a második roham is futással végződött. Az ellenség sikerét teljessé tette egy újabb cs. kir. zászlóalj felbukkanása a magyar csapatok oldalában. Görgei ezután Körmöcbányára vonta vissza csapatait, s ott értesült Guyon előző napi szélaknai vereségéről is. A cs. kir. csapatok a szélaknai és a hodrusbányai ütközet után január 22-én megszállták Selmecbányát, és ott is maradtak egészen január 24-ig.

Ezt azonban Görgei nem tudhatta. A hodrusbányai vereség után maga is Körmöcbányára sietett. Aulich ott állomásozó hadosztálya ugyanis ki volt téve annak, hogy délről Csorich, északról Götz által fenyegetve, megsemmisül az ellenség szorításában. A Körmöcbányáról Besztercebányára vezető utakat ugyanis az ellenség ellenőrizhette. De Görgei így is megtalálta a módot csapatai

10 *Görgey Artúr:* i. m. I. k., 295—298. o.

egyesítésére. Körmöcbánya és Besztercebánya között, a Szkalka-hegy alatt egy beomlott bányaalagút húzódott. Görgei és Aulich kiásatták és aládúcoltatták a vágatot, s január 23-ról 24-re virradó éjjel az Aulich-hadosztály átvonult Besztercebányára. A Guyon- és a Piller-hadosztály a szélaknai vereség után a Garam kiöntésein át vonult vissza ide. Görgei a csapatok rendezése után január 26-án két oszlopban kivonta hadtestét Besztercebányáról. Az utolsó csapat január 28-án reggel 5 órakor hagyta el a várost.

Görgei személyesen vezette az északi hadoszlopot, amely a Sturec-hágón át vonult a Vág völgyébe, s ott a Rózsahegy—Liptószentmiklós—Poprád—Lőcse-útvonalon indult meg Kassa felé. Ezt a hadoszlopot a Kmety- és Aulich-hadosztályok alkották. A déli hadoszlop, amely Guyon és Piller hadosztályaiból állott, a Garam völgyében, a Breznóbánya—Pohorella—Telgárt—Igló-vonalon hátrált. A két oszlopnak a Branyiszkói-hágó előtt kellett találkoznia, ezen át vezetett az út Eperjesre és Kassára.

Az északi hadoszlop különösebb nehézségek nélkül jutott el Lőcséig. A cs. kir. csapatok közül csak Götz és Jablonowski dandárai követték a feldunai hadtestet, Csorich másik két dandárával még január 25-én visszaindult Pestre. Az említett két dandár is a déli hadoszlopot követte, de mivel túl későn fogtak az üldözéshez, sikertelenül. Így a Piller- és Guyon-hadosztályok egészen február 2-ig harc nélkül vonultak előre. Február 2-án Guyon hadosztálya Iglón szállásolt be. Guyon nem állított ki előőrsöket, s így a lőcsei cs. kir. helyőrség parancsnoka, Kiesewetter őrnagy éjszaka egy kisebb, kb. 500 főnyi különítménnyel meglepte és csúnyán megtépázta a csapatokat. Guyon azonban rövidesen rendezte csapatait, s kiverte a városból a támadókat.

A Lőcsére érkező Görgei előtt két lehetőség állott. Vagy a Branyiszkói-hágón áttörve, Eperjesen át közelíti meg Kassát, vagy pedig a Hernád völgyében vonul Kassa ellen. Görgei az előbbit választotta, mert úgy vélte, hogy így meglepheti a valahol Kassa és Tokaj között állomásozó, gróf Franz Schlik vezette cs. kir. hadtestet, s mert úgy gondolta, hogy csapatainak is jót tesz egy győztes ütközet. A Branyiszkó elfoglalását — az iglói csorbát kiküszöbölendő — Guyonra bízta, aki, fenegyerek voltához híven, sikerrel oldotta meg a feladatot. Az áttörés sikerült, a hadtest támadottból támadóvá vált. Február 6-án Görgei már Eperjesen volt, február 10-én pedig elérte Kassát, amit Schlik az előző napon ürített ki.[11]

Görgei felvidéki hadijárata több szempontból is nagy jelentőséggel bírt. Egyrészt az OHB és a többi kormányszerv számára többheti időnyerést jelentett az önvédelmi harc szervezése szempontjából: éppen azokban a napokban, amikor Csorich megkezdte támadását a bányavárosok ellen, a Klapka György ezredes vezette felső-tiszai hadtest sikerrel verte vissza Schlik támadását Tokaj környékén, s Perczel Mór újjászervezett hadteste támadásba lendült Szolnoknál. Másrészt a Görgei által érintett megyékben is megszilárdult néhány napra a magyar polgári adminisztráció helyzete, lehetővé vált a összegyűjtött hadfelszerelési cikkek és újoncok továbbszállítása; s ezzel párhuzamosan megakadt az ellenséges pacifikáció folyamata is. Görgei hadjárata tizenegy megyét (Nógrád, Hont, Bars, Nyitra, Zólyom, Turóc, Árva, Liptó, Gömör és Kishont, Szepes,

11 Az itt leírt hadiesemények legjobb összefoglalása: *Berkó István*, stb.: A feldunai hadtest visszavonulásának és az 1849. évi tavaszi hadjáratának története. Bp., 1925. 16—19. o. L. még *Görgey Artúr:* i. m. I. k., 292—343. o.; *Görgey István:* i. m. I. k., 145—206. o. Lipótvárra l. *Rabár Ferenc:* Lipótvár ostroma 1848—1849-ben. HK 2. sz. 369—381. o.

Sáros) érintett. E megyék egyikében sem volt addig akkora magyar sereg, amely a siker reményében szállhatott volna szembe a megszállásukra törő cs. kir. csapatokkal. Ugyanakkor e megyék területén voltak találhatók a legfontosabb észak-magyarországi ipari és bányászati központok. Legalább átmeneti biztosításuk tehát óriási jelentőségű volt a hadfelszerelés szempontjából.

E vidék kormánybiztosainak 1849 január—februári működéséről meglehetősen keveset tudunk. Iratanyaguk ebből az időszakból meglehetősen hiányos, s hadbírósági irataik sem mondanak többet tevékenységükről.

A feldunai hadtest Vácot elhagyva először Nógrád megye területére lépett. E megyének nem volt kinevezett kormánybiztosa, így a fővezérség a megyei hatóságokkal lépett kapcsolatba. A megyében az OHB 1848. december 18-án Ráday Gedeon főispánt bízta meg az önkéntes csapatok szervezésével. Horváth Elek, a megye első alispánja január 7-én találkozott Görgeivel, s felajánlotta neki e csapatok szolgálatát. Görgei az ajánlatot megköszönte és elutasította. Felszólította viszont a megyét, „hogy a megyebeli önkéntesek lovait, fegyvereit, ruha- és hadiszer neműit nyugtatványozás vagy pénzbeli megváltás mellett adja által." Köszönettel venné — folytatta —, „ha az önkéntesek között rendes hadiszolgálatra ajánlkozók találkoznának." Ajánlatát azzal indokolta, hogy „az önkéntes csapatok hadi szolgálatánál nagyobb haszna van az országnak, ha a hadiszerek rendes, fegyelemre szorítható kezekbe tétetnek le." A megyei választmány a január 8-án tartott közgyűlésben úgy határozott, hogy a különböző hadfelszerelési cikkeket ingyen, a lovakat pedig becsült ár fizetése ellenében átadják a Görgei által ezek átvételével megbízott Horváth János őrnagynak.[12]

Görgei hadtestének utóvédje január 9-én hagyta el Nógrád megye területét. Az utóvéd parancsnoka, Guyon ezredes a nagyoroszi gabonaraktárban található terményeket a helyi lakosság által széthordatta, hogy e készletek ne szolgálhassanak a feldunai hadtestet üldöző cs. kir. csapatok élelmezésére.

A megyei választmány, félve a megtorlástól, január 15-én elrendelte, hogy a lakosság szolgáltassa vissza a raktárba a széthordott gabonát.[13]

Január 11-én a választmány intézkedett, hogy a Balassagyarmaton összegyűlt 900 újoncot (600 puskás és 300 kaszás) küldjék Besztercebányára. Az újoncszállítmány január 17-én délután érte el Besztercebányát. Görgei az újoncok egy részét a már meglevő zászlóaljakba, a maradékot pedig a két újonnan alakított zászlóaljba osztotta be.[14]

12 Ráday megbízását l. KLÖM XIII. 797. o. Görgei és Horváth Elek tárgyalása és Görgei levele: *Szabó Béla:* A jobbágyfelszabadítás és a honvédelem összefüggései 1848—49-ben Nógrád megyében. Nógrád megyei múzeumok közleményei (a továbbiakban: NMMK) 1974. 20. k., 133. o., ill. *Belitzky János:* Nógrád megye története 896—1849. Salgótarján, é. n. 340—341. o. Ez utóbbi szerint a január 15-i választmányi ülésen Liedemann Lajos nemzetőr őrnagy bejelentette, hogy „kellő számú egyének az önkéntes csapatokhoz nem ajánlkoztak". Görgei válaszára l. még Freiburg Lajos nógrádi nemzetőr őrnagy 1849. május 7-i jelentését a hadügyminisztériumhoz. OL H 96. Országos Rendőri és Postaosztály iratai. Iktatlan iratok. 120/m. (hadügyi iktatószáma 1849: 15 755/410. n. ő.)

13 Az erre vonatkozó határozatot közli *Leblancné Kelemen Mária:* Madách Imre — dokumentumok a Nógrád megyei Levéltárban. Salgótarján, 1984. 133—139. o.

14 *Szabó Béla:* i. m. 134. o. Besztercebányán január 17-én Zipser 700 újoncról ír, de arról nem, hogy hova valók. Görgei a bányavárosokban található és útközben átvett újoncokból szervezte meg az 1. és 2. besztercei zászlóaljat (később 51. és 124. zászlóalj). *Görgey István:* i. m. I. k., 153. o.: *Barczy Zoltán — Somogyi Győző:* A szabadságharc hadserege. Bp., 1986. 100. o. és Újlaki Ede százados 1849. július 16-i jelentése Szabó Imre ezredeshez. OL H 75. Hadügyminisztérium. Általános iratok 163. doboz. 1849-es iktatatlan iratok, dátum szerint. Szintén a bányavárosokban csatlakozott Görgei seregéhez az 1. nógrádi (később 62.) honvédzászlóalj is. Erre l. *Bona Gábor:* Nógrád megyei 1848-as honvédek nyomában. Nógrád megyei Múzeumok évkönyve. 1985. 11. k., 45—46. o. A bányavárosok védelmére rendelt többi erőből csak a 15. honvédzászlóalj három százada tartotta meg önállóságát, a többi feloszlott vagy beleolvadt más csapatokba.

Görgei január 14-én már Selmecbányáról írt a megyei választmánynak, hogy az esetleg még a megye területén található lengyel csapatot küldjék a bányavárosokba. Emellett arról is intézkedett, hogy a Balassagyarmaton található néhány mázsa lőport és néhány száz bakancsot is a bányavárosokba szállítsák. Az üzenet január 17-én érkezett Balassagyarmatra, a választmány másnap útnak is indította a szállítmányt, de a január 18-án bevonuló cs. kir. előved, 15 dzsidás utolérte és elfogta azt, egy helybeli lakos, Turánszky Kristóf besúgása alapján.[15]

Hont megye kormánybiztosává 1848. december 30-án nevezte ki Kossuth Repetzky Ferencet. Repetzkynek a Hont megyei tisztikar feljelentett meghódolási készségéről kellett vizsgálatot folytatni. A kormánybiztos január 2-án érkezett Ipolyságra s a vizsgálat negatív eredményéről január 5-én értesítette Kossuthot.[16] Intézkedett a megyében található vadászfegyverek beszedéséről, a megye újonchátralékának kiállításáról, a különböző pénztárak készleteinek az ellenség elől való megmentéséről s mind Hont, mind Nógrád megyére nézve a gerillacsapatok kiállításáról.[17] Január 6-án értesült arról, hogy Simunich 2000 emberrel megszállta Nyitrát, s egy futára Balogh János trencséni és nyitrai népfelkelési kormánybiztosról hírt hozott Götz (a jelentés szerint Frischeisen) 5000 főnyi seregének betöréséről is. Reggel 10 órakor kapta azt a hírt, hogy Windisch-Grätz bevette Budapestet, Görgei pedig Vácra vonult. Repetzky szándéka ebben a helyzetben az volt, hogy a honti újonchátralék kiállítása után visszatér Debrecenbe.[18] Az 1149 főnyi hátralékból végül 700 főt sikerült kiállíttatnia a megyével. Január 8-án Ipolyságról jelentést küldött Görgeinek az ellenség verebélyi állásáról.[19] Január 10-én ugyanitt átadta a kiállított újoncokat Görgeinek, majd Csorich közeledése miatt elhagyta a megyét és január 15-én Debrecenbe érkezett.[20]

Justh József Bars megyei főispán és kormánybiztos a budetini vereség után Turócszentmártonban a visszavonult magyar sereg felszerelésén fáradozott.

15 Görgei január 14-i levelével kapcsolatban l. a január 23-i választmányi határozatot. Közli *Andics Erzsébet:* A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848—49-ben. II. k., Bp., 1952. 387—388. o. Hasonló utasítást küldött Frideczky is. *Varga — Frideczky:* i. m. 43—44. o. A szállítmány elfogatására l. még *Völgyi István Antal:* Balassagyarmat mezővárosban az 1848—1849. évben történteknek beillesztése hazánknak ugyanazon időről szóló történetébe. Balassagyarmat, 1922. 7—8. o. A lengyel csapat parancsnokát nem tudtam megállapítani; létszáma 34 fő volt és a téli hadjárat végén Aulich hadosztályában és Gáspár dandárában szolgált. L. erre a feldunai hadtest február 18-án Kassán kelt harcrendjét. HL Az 1848—1849. évi forradalom és szabadságharc iratai. 14/72. (Ennek a harcrendnek van egy ismeretlen forrásból származó közlése, ami mind a létszámviszonyok, mind a felosztás tekintetében különbözik az eredetitől; az említett lengyel csapat sem szerepel benne. Közli *Anatole Wacquant (Ferdinand Strobl von Ravelsberg):* Die ungarische Donau—Armee 1848/49. Breslau, 1900. 361—363. o.

16 Repetzky megbízatását l. KLÖM XIII. 928—929. o. A kivizsgálandó ügyre l. *Spira György:* A honti álorcásdi. In: Jottányit se a negyvennyolcból. Bp., 1989. 117—118. o. Január 5-i jelentése: OL H 2. OHB-iratok. 1849:487.

17 Repetzky január 6-i jelentését l. uo. 1849:483. L. még *Belitzky:* i. m. 341. o.

18 L. erre január 6-i és 15-i jelentéseit. Utóbbi lelőhelye: OL H 75. Hadügyminisztérium. Általános iratok. 1849:737. (OHB-iktatószáma 1849—481.)

19 OL P 295. A Görgey-család levéltára. b/31. fasc. „Az 1848/49. magyar Feldunai, utóbb VII-ik hadtest (Móga, Görgey Arthur, Gáspár, Pöltenberg tábornokok) eredeti igtatókönyve (sic!)" (a továbbiakban: Iktatókönyv). „405. Ipolyság, 8-ten Jan. 849. Repetzky L. Comissär. 9-ten Jan. 1849. Bericht des Landes—Comissär über die feindliche Stellung bei Verebély". A kormánybiztos jelentése az ellenség verebélyi állásáról. (Az első dátum a jelentés kelte, a második az iktatás/beérkezés időpontja).

20 L. erre január 15-i jelentését (18. j.) *Gyürky Antal* szerint Majthényi László alispán, a későbbi cs. kir. biztos adta át az újoncokat január 9-én Görgeinek, s Gyürky szerint ezért volt kénytelen a cs. kir. biztosságot elvállalni. Ötvennégy év Hont vármegye történetéből 1820-tól 1874-ik évig. Vác, 1874. 299—300. o. — Repetzky Debrecenbe utazása után nem tért vissza Hont vármegyébe; Kossuth január 14-én egy lőszerszállítmány Debrecenbe vitelével, január 20-án a Bocskai-csapat felügyeletével bízta meg, február 5-én pedig a Komáromba küldött Puky Miklós helyébe Heves megye kormánybiztosává nevezte ki. KLÖM XIV. 134., 177—178. és 334—335. o.

Január 10-én Körmöcbányáról küldött jelentést Görgeinek Hurban haderejéről és annak közeledéséről a bányavárosok felé.[21] Másnap azt jelentette, hogy az ellenség Privigye felől egész erejével Turóc megyébe, Tótpróna felé vonul. Justh további tevékenységéről annyit tudunk, hogy február 1-jén Körmöcbányán jelentkezett Götznél.[22]

Nyitra megye kormánybiztosa 1848 októbere óta báró Jeszenák János volt. A kormánybiztos alá rendelt megyét Simunich csapatai fenyegették. A nagyszombati vereség után Jeszenákot némileg megnyugtatta az a tény, hogy Simunich főereje Lipótvár erődjének ostromára készült, s csupán kisebb osztagokat küldött Nyitra megye megszállására. Jeszenák figyelemmel kísérte az ellenség ostromkészületeit. Január 2-án írott jelentésében elégedetten számolt be Kossuthnak arról, hogy Lipótvár az ostrom ellenére tartja magát, s az ellenség ágyúi eleddig nem sok kárt tettek az erődben. „Mindamellett igen tarthatni attól, hogy lelkes honvédeink nem lesznek képesek sokáig megvédeni a várat, mivel a lőszereknek nemigen nagy bőségében vannak, azokat ily állapotban minden segítség nélkül hagyni veszélyes. — Közönségesen azt tartják, hogy ha bármily csekély erő is jönne segítségül, ezáltal legrosszabb esetben a várbóli kirohanás és az ágyúk megmentése lehetségessé tétetnék."

Miután a cs. kir. csapatok január 4-én megszállták Nyitra városát, Jeszenák másnap Érsekújvárról írott levelében felszólította gróf Ráday Gedeon Nógrád megyei főispánt, hogy a nógrádi népfelkelés erőit és a gerillacsapatokat minél előbb irányítsa Verebélyre. Így ugyanis, együttműködve Querlonde alezredes Komáromból kiküldött zászlóaljával, megkísérelhetik a Simunich által ostromolt Lipótvár felmentését. Hasonló felszólítást küldött Beniczky Lajos bányavidéki kormánybiztosnak és Bars, illetve Hont megyék törvényhatóságainak is. Emellett javasolta Rádaynak, hogy a Debrecennel tartandó összeköttetés érdekében állítsanak fel futárokat a Léva—Ipolyság—Vadkert—Gyöngyös vonalon.[23] Nem sokkal ezután Komáromból azt az értesítést kapta, hogy Querlonde alezredes zászlóalját a várőrség nem nélkülözheti. Ezért Jeszenák január 7-én Udvardról írott levelében kérte az OHB-t, hogy utasítsa a komáromi várparancsnokságot az említett zászlóalj kirendelésére, s emellett különböző kiadásaira küldjön 60 000 pengőforintot.[24]

21 Justh turócszentmártoni tevékenységére l. Beniczky január 8-i jelentését Csányhoz. Közli *Rapant:* III/2. k., 478. o.
Iktatókönyv. „413. Kremnitz, 10-ben. Jan. 849. Justh Land Comissär 11-ten Jäner 1849. Bericht über die Annäherung des Hurbans gegen die Bergstädte und über dessen Streitmacht". Jelentés Hurbán közeledéséről a bányavárosok felé és annak haderejéről.

22 Iktatókönyv. „415. Kremnitz, 11-ten Jan. 849. Justh. Land. Comissär. 12-ten Jan. 1849. Meldung, dass der Feind von Privigye gegen Thuirocz ins besondere Tót Próna mit ganzen Macht sich zieht". Jelentés, hogy az ellenség Privigyéről Turóc, különösen Tótpróna felé vonul egész erejével. Jelentkezése Götznél: *Rapant:* i. m. III/2. k., 608. o.

23 Jeszenák 1848 december végén írott jelentéseit l. OL H 103. Csány László kormánybiztos iratai. 12 doboz. Nem iktatott beadványok, dátum szerint. Lipótvárról ír december 31-i levelében (ugyanott, Iktatott beadványok 1201.) és január 2-án Kossuthnak írott, de a kormányzat távozása miatt Csánynak kézbesített jelentésében. uo. 14. doboz, Vegyes iratok. Nem tudni, hogy az említett Görgei-levél azonos e azzal a december 26-i levéllel, amelyben a tábornok Ordódy várparancsnok belátására bízta, hogy tartja-e Lipótvár erődjét, vagy az őrséggel és a löveganyaggal együtt kivonul onnan. A levelet magyar fordításban közli *Görgey István:* i. m. I. k., 78. o. Elképzelhető, hogy erről a levélről van szó, mivel Jeszenák december 31-én vette át Görgei és Csány levelét Schwab Károlytól és Koch Jakabtól, „miután minden fáradozásuk dacára kiküldetésüknek meg nem felelhettek ..." L. az átvételi elismervényt. OL H 103. Csány László kormánybiztos iratai. 14. d. Vegyes. — Jeszenák 1849. január 5-én Rádayhoz írott levelét l. OL H 125. Nógrád megye iratai. l. d. d. sz. Nógrád megye január 7-i választmányi ülése úgy döntött az ügyben, hogy az OHB további intézkedéséig felfüggeszti nemzetőrcsapatainak mozgóvá tételét (tehát elutasítja Jeszenák kérését); a Jeszenák által kért fegyveres erő iránti intézkedésre Görgeit kéri meg, s erről értesíti Jeszenákot is. *Szabó:* i. m. 133. o.

24 OL H 2. OHB-iratok. 1849:247.

A feldunai hadtest megérkezése után Jeszenák aggodalmai rövid időre alaptalanokká váltak. A kormánybiztos sietett is a hadtest számára hasznos szolgálatokat tenni. Így pl. január 9-én Érsekújvárról jelentette Görgeinek, milyen intézkedéseket tett a hadtest ellátása érdekében, illetve hogy véleménye szerint Simunich Lipótvárnál koncentrálta főerőit.[25] Miután Görgei a bányavárosokba vonult, Jeszenák nem maradhatott tovább Nyitra megyében. Komáromba ment, s már ott kapta meg Kossuth január 17-i válaszát a január 7-i jelentésre. Válaszában Kossuth Jeszenákot Görgei feldunai hadtestének Nyitra megyébe vonulásával biztatta s emellett híreket kért Görgei váci nyilakozatáról.[26] Jeszenák január 31-én írott válaszában Görgeiről csak annyit írt, hogy „eddig Görgei tábornok az annyira óhajtott segéllyel meg nem örvendeztetett", pedig futárt is küldött hozzá. Amint e futár visszaérkezik, körülményes tudósítást küld a magyar és a cs. kir. csapatok mozdulatairól. Ezután a komáromi vár ellátása körül tevékenykedett olyan eréllyel, hogy a várparancsnok, Török Ignác tábornok 1849. február 5-én javasolta Kossuthnak: nevezzék ki Jeszenákot Nyitra mellett Pozsony és Esztergom megyék kormánybiztosává is.[27]

A legnehezebb és a legfenyegetettebb helyzetben a bányavárosok vidéke volt. A január 2-i budetini vereség után Horváth Pál, a magyar csapatok parancsnoka január 4-én Turócszentmártonból küldött jelentést Kossuthnak. Beszámolt a vereségről, a nemzetőrcsapatok használhatatlanságáról és az ellenség állásáról. Horváth azt hitte, hogy nem Götz, hanem Hurbán csapataival áll szemben. Csapatokat kért, mert „ha a bányavárosokat elveszíteni nem akarjuk — 2 vagy 3 zászlóalj, de gyakorlott, — és legalább jól felfegyverzett katonaság és egy escadron huszárság, egy üteg jól felszerelt tüzérség — nevezetesen 6 fontos álgyúk múlhatatlanul és mentül előbb megkívántatnak; mert különben a következésekért jót nem állhatok, — a bányavárosokat nagy veszély érheti."[28]

E vidék kormánybiztosai közül Marczibányi Antal trencséni kormánybiztos már december 27-én lemondott.[29] Balogh János, Trencsén és Nyitra megyék, s Szakolca és Trencsén városok népfelkelési kormánybiztosa a budetini vereség után átadta tisztét báró Révay Simon turóci főispánnak és egyes források szerint Pest, más források szerint Debrecen felé vette útját. Végül Komáromban kötött ki, s itt élte meg 1849. április végén a vár felszabadulását.[30] Révay

25 Iktatókönyv. „408. É. Újvár. 9-ten Jan. 849. Jeszenák Land. Comissaär. 10-ten Jan. Bericht bezüglich der Verfügungen die getroffen wurden das Armee-Corps in Barser Komitat zu verpflegen. Meldung, dass Simonich (sic!) seine Hauptmacht bei Leopoldstadt conzentriert hat". Jelentés a Bars megyében a hadtest ellátására tett intézkedésekről. Értesítés, hogy Simunich Lipótvárnál összpontosította főerejét.

26 Kossuth válaszát l. KLÖM XIV. 156—158. o. és *Kossuth Lajos:* Írások és beszédek 1848—1849-ből. (Szerk.: *Katona Tamás)* Bp., 1987. 284—286. o.

27 Jeszenák január 31-i válaszát l. OL H 2. OHB-iratok. 1849:2198. Török Ignác javaslata uo. 1849:2695. Jeszenákra l. még *Kumlik Emil:* A szabadságharc pozsonyi vértanúi. Bp., 1905. 100. o. Megemlékezik róla *Rényi Dezső:* A 64. honvédzászlóalj. Hazánk (Szerk.: *Abafi Lajos)*, I. k., 1884. 156. o., de ő tévesen állítja, hogy a kormánybiztos már december 29-én Querlonde seregével együtt Komáromba ment.

28 Horváth jelentését közli *Steier:* Beniczky ... 661—663. o. és *Rapant:* i. m. III/2. k., 466—468. o. Horváth tévesen január 3-ra teszi a vereséget. Horváthot később a január 21-i szélaknai ütközet előtt tanúsított gyávaságáért lefokozták. I. erre *Kacziány Géza:* Görgei. Bp., 1915. 42. o.; *Szabó:* i. m. 156., 159. o.; *Bona:* Nógrád megyei 1848-as honvédek ... 47—48. o. és Horváth Görgeihez intézett 1849. június 23-i kérvényét. OL H 84. Hadügyminisztérium. Igazságügyi osztály. 1849—2538.

29 *Rapant:* i. m. III/2. k., 412—413. o.

30 L. erre Révay Simon január 4-i jelentését az OHB-hoz és Beniczky Lajosét január 8-án Csányhoz. Mindkettőt közli *Rapant:* III/2. k., 464—465. és 477—479. o. és Szontagh Daniel főszolgabíró levelét Vrhovina András nemzetőr századoshoz. HL 1848—49. 8/314. Balogh komáromi tartózkodására l. *Vukovics Sebő* visszaemlékezései 1849-re. (S. a. r. *Katona Tamás)* Bp., 1982. 75. o.

Simon turóci főispán január 4-én Turócszentmártonból küldött jelentésében Horváth Páléhoz hasonló képet festett a csapatok felszereléséről és harcértékéről. Révay igyekezett kipótolni e hiányokat, s pénzt kért az OHB-tól a hadsereg élelmezésére.[31]

Beniczky Lajos, a bányavidék energikus kormánybiztosa fennhatósága alá négy megye, Zólyom, Hont, Bars és Turóc törvényhatóságai tartoznak. Beniczky január 4-én értesült a budetini vereségről. Aznap Besztercebányán a megyei közgyűlés ülésén intézkedett a város nemzetőreinek mozgósításáról. A vereségről azonnal értesítette mind Zólyom, mind Bars megye tisztségviselőit. Beniczky úgy vélte, hogy az ellenség Rajecen át Privigyének tartva Selmecbányát vagy Körmöcbányát akarja megszállni. Ezért kérte Bars megye csendbizottmányát, hogy szabadcsapatait küldje a fenyegetett városok fedezésére, illetve igyekezzen „minden kitelhető módon" akadályozni az ellenség mozdulatait, „a hidakat felbontani és alkalmatos helyeken torlaszokat emelni."[32] A csendbizottmány el is rendelte nemzetőrparancsnokainak, hogy a használható erőt alkalmazzák, de Simunich „Nyitráról beütése által" nem nyújthattak segítséget Beniczkynek.

Január 5-én Beniczky Besztercebányáról küldött jelentést Kossuthnak. Ebben közölte, hogy „Hurban [helyesen: Götz] 3500 emberrel e pillanatban Zsolnán állomásoz," a magyar csapatok pedig Turócszentmártonban és a sztrecsnói szorosnál foglaltak állást. Javasolta, hogy a bányavárosok környékét a szorosokban épített sáncokkal erősítsék meg, s „akkor a vidék hatalmas erősséget képezend, mely Komárommal is felér." A sáncok kiépítésére 30 000 pengőforintot kért, védelmükre, véleménye szerint, 6000 ember és 24 ágyú kellene. A bányavárosok megerősítését a következők miatt tartja szükségesnek: „1. Nagyszerű bányászat. 2. Pénzverde. 3. Minden elemek mindennemű készgyárakra. 4. Kiképezett puskaporgyártás. 5. Vasgyártás. 6. Nagy mennyisége a mesterembereknek."[33]

Másnap Beniczky Turócszentmártonba sietett Horváth csapatainak megszemlélésére. Megérkezése után azonnal haditanácsot hívott össze, amely elhatározta, Turóc megye feladását. E határozat egyik fő indoka az volt, hogy Simunich Privigyén át a maréknyi sereg hátába kerülhet, s így az, Götz és Simunich kettős szorításában, könnyen megsemmisülhet. Emellett utasította Turóc megye alispáni hivatalát, hogy a megyéből senkinek se adjon útlevelet, s akadályozza meg, hogy a megyét bárki is elhagyja. Szintén ezen a napon vette át a vármegye házi pénztárából az ott található 3842 forint 50 krajcárnyi összeget.

Január 8-án Beniczky Selmecbányára ment, és intézkedett, hogy Horváth serege mind a Zsolnáról Körmöcbányára, mind a Privigyén át Turóc megyébe vezető utat fedezze. Ez utóbbi intézkedés közvetlen célja az volt, hogy megakadályozza Götz és Simunich közvetlen érintkezését. Értesülve arról, hogy Simunich előőrsei már Aranyosmaróton mutatkoznak, egy kisebb különítményt küldött ki a szentkereszti hídhoz is.

31 Közli *Rapant:* i. m. III/2. k., 464—465. o.
32 A besztercebányai közgyűlés január 4-i határozatát közli *Rapant:* i. m. III/2. k., 462—463. o. Beniczky levele a Bars megyei csendbizottmánynak: HL Az 1848—1849. évi forradalom és szabadságharc iratai. 8/164. A Zólyom megyének küldött üzenetre l. *Steier:* Beniczky . . . 98. o. (Az irat eredetije Beniczky haditörvényszéki iratai között volt, de ma már nem található ott).
33 Közli *Steier:* Beniczky . . . 664—665. o. és *Rapant:* i. m. III/2. k., 472. o.

E mozdulatok elrendelésekor már értesült a feldunai hadtest Ipolyságra érkezéséről. Saját 400 főnyi különítménye a Selmecbányáról Verebélyre vezető utat őrizte.

Aznap két jelentést is írt, egyet Csányhoz, egyet pedig Kossuthhoz. Az előbbiben részletesen beszámolt a bányavárosok biztosítására tett intézkedéseiről és a rendelkezésére álló haderőről. Úgy vélte, Görgei megjelenésével helyzete jelentősen javult. Arra számított, hogy ha Görgei főhadmozdulata Simunich ellen irányul, „akkor egy 3000-nyi sereget Ipolyságról netalántán Selmecnek indíthatna, mely Selmecen keresztülvonulván, Léva táján ismét vele egyesülne, ezáltal a tábornok úr ereje nem gyengíttetnék, s mégis Selmec tökéletesen fedezve volna, egyébiránt ha csak egy zászlóalj és egy osztály lovasság rendelkezésemre bízatik a bányavidék oltalmazására, akkor az eddig e környéken levő hadi erővel együtt Bányavidéket megvédendem, mert azután népre és számolni lehet."[34] A Csánynak küldött részletes jelentést Beniczky mellékelte Kossuthnak írott leveléhez. Ez utóbbiban kérte az OHB elnökét, hogy küldjön pénzt, lehetőleg kisebb címletű bankjegyekben. Emellett beszámolt Götz csapatainak garázdálkodásáról is.[35]

Január 10-én Beniczky levelet kapott Görgeitől, amelyben a tábornok értesítette őt arról, hogy egész seregével Léva felé vonul, s kérte a kormánybiztost, tartsa Selmecbányát, nehogy a hadtestét követő Csorich a háta mögött elfoglalja a bányavárosokat. Beniczky erre Lévára utazott, ahol közölte Görgeivel, hogy nincs elég ereje e feladat végrehajtására, mivel a bányavárosokat észak felől Götz is fenyegeti.[36] Görgei még e jelentés hatására sem állt el a Simunich elleni hadmozdulat gondolatától. Január 12-én a Selmecbányára visszatérő Beniczky ezt jelentette is az OHB-nak. Beszámolt arról, hogy Görgei serege 21 000 (!) főből áll, és Simunich megsemmisítésére Nyitra felé siet. A hadtest utóvédje január 11-én Ipolyságnál megütközött Csorichcsal. Frischeisen [helyesen: Götz] és Hurban Körmöcbányát fenyegetik, s Besztercebánya is veszélyben forog. Félő, hogy a Görgeit üldöző Csorich csapatainak egy része a bányavárosokba vonul. A bányavárosokat mindössze 2000 ember és 12 ágyú védi. A hatásos védelmet nagyban akadályozza a pénzhiány, ezért a kormánybiztos egymillió forintot kért rögtön küldeni. Ugyanakkor kérte, hogy tisztázzák a környéken működő, s őt is sokszor akadályozó teljhatalmú biztosok hatáskörét. Amíg ez nem történik meg, addig ő senkinek sem hajlandó beleszólást engedni terveibe.[37]

34 L. erre Beniczky január 8-i levelét Csányhoz. Közli *Rapant:* i. m. III/2. k., 477—479. o. Utasítását Turóc megyének l. HL Abszolutizmuskori iratok. Aradi cs. kir. rendkívüli haditörvényszék. 113/8. cs. 2/322. 549—550. f. A pénztári átvételi elismervényt l. uo. 544. f.

35 Közli *Steier:* Beniczky . . . 666. o. és *Rapant:* i. m. III/2. k., 480. o. Beniczkynek ezt a levelét Madáry Károly zsolnai sómázsamester vitte Debrecenbe, s január 13-án érkezett meg vele. Madáryt a pénzügyminisztérium január 17-én a szilágysomlyói sóhivatal ellenőrévé nevezte ki. *Közlöny,* 1849. január 19.

36 *Steier:* Beniczky . . . 99—100. és 251—252. o.

37 Közli *Steier:* Beniczky . . . 667—668. o. és *Rapant:* i. m. III/2. k., 511—512. o. Beniczkynek ezt a jelentését Gyürky Antal nemzetőr százados és Hont megyei főjegyző vitte Debrecenbe. Érdekes, hogy a megbízólevelét Beniczky már január 11-én kiállította azzal, hogy „Debrecenbe jövetelétől Felső-Magyarország sorsa feltételeztetik". OL H 19. Belügyminisztérium. Szegedi iratok. 1849:4158. Gyürky január 14-én érkezett Debrecnbe. OL H 147. Vegyes iratok. 6. doboz. Futárnévjegyzékek. „Gyürky, Anton. 14./1. aus den Bergstädten". Kossuth vele küldött Beniczkynek 20000 pengőforintot és a Közlöny példányai. *Gyürky* emlékezéseiben hallgat e küldetéséről; visszatérése után jelentkezett Görgeinél és az ő táborkarában szolgált. I. m. 297—298. o. *Gyürky* január 22-én indult vissza Debrecnből a táborba. L. erre OL H 29. Pénzügyminisztérium. Pénzügyi osztály. (Továbbiakban PM PO) 1849:867. (OHB-iktatószáma: 1849:811.)

Aznap este azonban Görgei, nem utolsósorban a Beniczkyvel folytatott beszélgetés és vezérkari főnökének, Bayer József alezredesnek hasonló érvei hatására, a bányavárosok biztosítására indította csapatait. Erről legkésőbb január 13-án Beniczky is értesült. Aznap délután három órakor hírt kapott, hogy Götz és Hurban Körmöcbánya, illetve Besztercebánya elfoglalására vonulnak, mire Görgeivel folytatott rövid tanácskozás után Beniczky 400 főnyi különítményével Besztercebányára sietett. Január 14-én reggel 9-kor érkezett a városba. Ott felkereste őt a város küldöttsége, s arra kérte, érje el Görgeinél „a város lehető megkímélését," mire Beniczky azt válaszolta, „hogy a csata színterét nem lehet megválogatni, s hogy el kell tűrni azt, ami Magyarország annyi városaival megesett," majd rápirított a városatyákra, „hogy a hernádi völgyben emelendő torlaszokra vonatkozó előbbi parancsait nem teljesítették." A küldöttség ezután arra kérte, engedje meg, hogy Görgeihez is küldöttséget menesszenek, hogy az tőle „kíméletet s a csatatérnek más elhelyezést kérelmezzen. »Azt megtehetik — volt Beniczky válasza —, de annyit mondhatok, hogy Görgei terve a bányavidéket minden erővel megvédelmezni«, s hangoztatta, hogy Körmöc- és Selmecbánya vidékén levő összes átjárók meg vannak szállva."[38]

Beniczky még ezen a napon tudósította Görgeit az ellenség Haj és Cseremoszna közötti állásáról és Mészáros Lázár 1849. január 4-i Kassa melletti vereségéről.[39] Másnap elhagyta Besztercebányát, és seregével együtt Hernádra vonult.[40]

Január 17-én ismét Besztercebányán találjuk. Kmety György alezredessel együtt rendeletet adott ki arról, hogy Besztercebányára érkező katonák és civilek kötelesek jelentkezni a vármegyeházán található országos bizottságnál, illetve térparancsnokságnál.[41]

Január 20-án újabb jelentést küldött Kossuthnak. Ebben beszámolt a január 12. óta történtekről, a bányavárosok Görgei által végrehajtott megszállásáról, Aulich és Götz turcseki csatájáról. Jelentette, hogy Görgei a bányavárosokban fel akarja szerelni csapatait, de bizonytalan, hogy ez sikerül-e, mert kevés a pénz, és így nehéz biztosítani a hadsereg ellátását. Ezért ismét pénzt kért, lehetőleg kis címletekben. Panaszkodott, hogy a hadseregnél „jelenleg a kormány által rendelt biztos nincsen", s a vidéken működő többi kormánybiztos is célszerűbbnek vélte távozni, „és így magunkra hagyatva minden értesítés nélkül vagyunk, sőt egyáltalán minden hírlap nélkül is." Véleménye szerint Pest kiürítése óta a kormányzat teljesen megfeledkezett a felvidékről, s ezért „a lehangolás naponta nőttön nő." Pénzt és határozott rendeletet kér mert futárai eddig nem hoztak határozott feleletet leveleire. Két lehetőség van: „Vagy e vidéket feladni és polgári befolyás nélkül a hadseregre bízni," vagy

38 *Jurkovich — Zipser:* i. m. 90—92 o. Beniczky január 20-án írott jelentésében tévedésből január 16-át írt, s ezután minden egyes dátumnál két napot téved. L. a 42. jegyzetet.

39 Iktatókönyv. „429. 14-ten Jan. Benyczky (sic!) L. Com 15-ten Jan. 1849. Berichht über die Stellung und Bewegung des Feindes bei Cseremoszna und Hay in Turóczer Komitat; — dann über die Niederlage bei Kassau". Jelentés az ellenség állásáról és mozdulatairól Turóc megyében Hajnál és Cseremosznánál; emellett a kassai vereségről is.

40 *Jurkovich — Zipser:* i. m. 92. o.

41 HL Az 1848—1849. évi forradalom és szabadságharc iratai. 52a/35.

kormányzót kinevezni, aki a polgári és katonai ügyeket intézi, „a hadviselési tervekbe természetesen bele nem avatkozván."[42]

Beniczky a továbbiakban csapatával együtt Görgei hadtestéhez csatlakozott, s vele együtt hagyta el a bányavárosokat. Ő készítette elő Besztercebánya kiürítése után a január 26—28-i átkelést a stureci hágón. Ő maga az utolsók között hagyta el a várost, s január 29-én érkezett meg Rózsahegyre. Február 1-jén Liptószentmiklóson volt, ahol megkapta Kossuth január 24-i levelét és az elnök által küldött 10 000 pengőforintot. Kossuth levele alapján értesítette Görgeit Bem, Perczel és Klapka sikereiről. Egyben előterjesztette jelentését az általa felrobbantott liptószentmiklósi és liptószentiváni hidakra vonatkozóan. A téli hadjárat végén Beniczky Kmety hadosztályában szolgált őrnagyi rangban.[43]

Árva megye kormánybiztosa, Madocsányi Pál a budetini vereség után Alsókubinból utasította a rózsahegyi pénzügyi kerületi felügyelőt, Szauer Lászlót, hogy a Turócszentmártonba visszavonult magyar seregnek küldjön 12 000 pengőforintot. Január 8-án még Alsókubinban volt, de néhány nap múlva, Götz közeledésének hírére, elhagyta a várost. Valószínűleg a bányavárosok felé vette útját. Január 20-án a megyei csendbizottmány több járás nevében kérte Madocsányit, hogy térjen vissza a megyébe, mivel a nép „szolgálatjára mindenkor készen álland és őméltósága mint igaz hazafit személyét az ellenségnek soha ki nem adja, sőt... őt vérével védelmezendi." Január 22-én Turzovkán intézkedett egy nemzetőrszázad mozgósításáról. Nemsokára azonban távoznia kellett a megyéből. A feldunai hadtest Beniczky vezette különítménye ugyanis csak január 27—28-án szállta meg rövid időre Alsókubint; Madocsányi valószínűleg ekkor hagyta el a megyét. A megye jó szellemét mutatja egy korabeli újságcikk, amely szerint a megye „amikor az ellenség benn volt, utolsó 130 újoncát fölszerelve utánunk küldé..."[44]

42 Közli *Steier:* Beniczky... 668—670. o. és *Rapant:* i. m. III/2. k., 548—550. o. A tudósítás kivonata január 25-én megjelent a Közlönyben (*Rapant:* i. m. III/2. k. ezt is közli, 552—553. o.), de említett datálási pontatlanságai miatt már *Szeremlei Samu* is kritikával kezelte adatait. Magyarország krónikája 1848. és 1849.évi forradalom idejéről. Pest, 1867. II. k., 20. o. Beniczky futárának nevét nem ismerjük; elképzelhető, hogy a Görgei levelét és üzenetét vivő Ludvigh János szepesi kormánybiztos kézbesítette ezt a levelet is. KLÖM XIV. 211. o.

43 Iktatókönyv. „486. Sz. Miklós, 1-ten Febr. 849. Beniczky Major. 2-ten Febr. 1849. Berichts Mittheilung hinsichtlich der Siege die Bem, Perczel und Klapka erfochten, und Meldung hinsichtlich der erbrannte Brücken bei Sz. Miklós und Sz. Iván". Jelentés közlése a Bem, Perczel és Klapka által kivívott győzelmükről és jelentés a Sz. Miklósnál és Sz. Ivánnál felrobbantott hidakra nézve. A hidak felrobbantására l. még *Steier:* Beniczky... 690. o. Kossuth levelét közli *Steier:* Beniczky... 670—672. o.; KLÖM XIV. 212—214. o. és *Rapant:* i. m. III/2. k., 550—552. o. A 10000 pengőforintra l. Luzsénszky Pál január 31- jelentését Kossuthoz. OL H 2. OHB-iratok. 1849:1620. Egy kimutatás szerint Beniczky januárban összesen 30000 pengőforintot kapott. *Gelich Richárd:* Magyarország függetlenségi harcza 1848—49-ben. Bp., é. n. II. k., 239. o. Beniczky működésére a feldunai hadtestben l. *Steier:* Beniczky... 103—12. és 255—262. o. — A Beniczky kormánybiztosi személyzethez tartozók közül érdemes kiemelni Schmidt Józsefet, aki Görgeinek a bányavárosokba való bevonulása után „az ellenség állásai kikémlelésére jó sikerrel használtatott..." L. erre Beniczky 1849. március 8-i levelét Kossuthhoz. OL H 2. Kossuth Polizei Akten (továbbiakban KPA) 631. — A Beniczky által szervezett csapathoz tartozó selmeci üteget Selmecbánya kiürítése után feloszlatták, ágyúit beolvasztották. OL H 27. Pénzügyminisztérium. Bányászati osztály. 1849:2463/310.

44 Madocsányi levele Szauerhez: OL H 29. PM PO 1849:704. Január 8-i alsókubini tartózkodására l. Motesiczky István kormánybiztos január 12-i jelentését Kossuthhoz. OL H 2. OHB-iratok. 1849:451. Az Árva megyei csendbizottmány kérését közli *Rapant:* i. m. II/2. k., 553. o. Január 22-i turzovkai tartózkodására utal Tholt Lénárd alszolgabíró aznap írott levele. L. uo. 567. o. és HL 1848—49 10/313. A Beniczky-csapat alsókubini tartózkodására l. *Steier:* Beniczky... 106. o. Az újoncok kiszolgáltatására l. *Hermann Róbert:* Petőfi barátja Görgei hadjáratáról. Pálkövi Antal kiadatlan 1849-es írása. Napjaink, 1989. 3. sz. Madocsányi március végén Tiszafüreden volt. KLÖM XIV. 752. o.

Január végén — február elején került Görgei kapcsolatba Szent-Iványi Ödön Liptó megyei főispánnal is. A tábornok nem nyerte meg a főispán tetszését, mert az még 1849 márciusában Tiszafüreden megjelenve is „leste az alkalmat az elnököt [Kossuthot — H. R.] figyelmessé tenni Görgei veszélyes jellemére, akit a Felvidéken ő jól tanult ismerni, s abszolutisztikus és arisztokrata gondolkodásúnak mondhatja."[45]

Nem tudunk sokkal többet a Gömör megyei főispán, Szent-Iványi Károly és a feldunai hadtest kapcsolatáról sem. 1849. január 25-én Klapka első győzelmei után Szemere Bertalan felső-magyarországi teljes hatalmú országos biztos levelében szólította fel Szent-Iványit, hogy siessen Görgeihez, s adja tudtára, hogy ha segít, könnyűszerrel megsemmisíthetik mind Schlik,mind a megerősítésére küldött Schulzig csapatait.[46] A feldunai hadtest mellé kinevezett két kormánybiztos, báró Luzsénszky Pál és Ragályi Ferdinánd is dicsérve említette egyik jelentésében Szent-Iványi Károly és a többi Gömör megyei tisztviselő fáradhatatlan munkálkodását.[47]

Ludvigh János 1848 decembere óta volt Szepes megye kormánybiztosa. Nem tudjuk pontosan, mikor csatlakozott a feldunai hadtesthez. Csupán egy 1849. április 18-án Léváról Kossuthhoz írott levelében említi, hogy a detronizáció hírének hatása első benyomásra aggasztó lévén, „én azon kínokon mentem keresztül, melyeket akkor éreztem, mikor a hadsereg Budapestről ugyanerre retirált, s én szelleme iránt tisztában lenni kívántam."[48] Ha ezt szó szerint vehetjük, kb. január 10-én csatlakozhatott a hadtesthez, de fennmaradt jelentéseikben sem Repetzky, sem Beniczky nem említik őt név szerint. Január 19—20. körül Görgei futárként Debrecenbe küldte azzal az üzenettel, hogy a bányavárosokat csak akkor hagyja el, ha felruházta seregét; illetve hogy a bányavárosokba vonulása által elvonta az ellenség főerejét a Debrecen elleni támadástól.[49]

Január 25-én visszaindult s egyrészt pénzt vitt Luzsénszkyéknek és Beniczkynek, másrészt Kossuth parancsát kézbesítette Görgeinek, „hogy 5000 embert védelmére hagyjon a bányavidéknek, a többivel jöjjön Schlik ellen."[50] Január 31-én Pohorellán találkozott Luzsénszky Pállal, s elmondta neki, hogy Görgei „úgy szereti, hogy egymásnak feszesen álljunk ellenében"; emellett átadta neki a Kossuth által küldött 20 000 pengőforintot.[51] Február 2-án ott volt Iglón, amikor Kiesewetter őrnagy különítménye meglepte Guyon alvó hadosztályát, s február 5-én a Branyiszkó elfoglalását is közelről nézte. Másnap Eperjesre

45 *Vukovics:* i. m. 36. o.
46 Közli *Görgey István:* i. m. I. k., 204. és *V. Waldapfel:* i. m. III. k., 37. o. és *Szemere Bertalan:* Politikai jellemrajzok — Okmánytár. Sajtó alá rendezte *Hermann Róbert* és *Pelyach István:* Bp., 1990. 357. o.
47 L. erre január 31-i jelentésüket OL H 2. OHB-iratok. 1849:1649.
48 A jelentés eredetije korábban: OL Vörös Antal gyüjtemény. 1162. sz. Jelenleg ismeretlen helyen. Egy másolata: OSZK Kézirattára. Fol. Hung. 2768. A szabadságharc erdélyi eseményeire vonatkozó iratok. Kornai István hagyatékából. 55—56. f. Részben közli *Steier Lajos:* Az 1849-iki trónfosztás előzményei és következményei. Bp., é. n. 211—212. o. és *Szemere:* i. m. 627. o.
49 L. erre Kossuth január 24-i levelét Szemeréhez. Közli KLÖM XIV 210—211. o.
50 Kossuth utasításainak tartalmi összefoglalását l. ugyanott. Január 25-én Ludvigh még Debrecenben beszélt Hunfalvy Pállal. *Hunfalvy Pál:* Napló 1848—1849. (S. a. .r. *Urbán Aladár*) Bp., 1987. 174—175. o.
51 L. erre Luzsénszky január 31-i és február 6-i jelentéseit Kossuthhoz. OL H 2. OHB-iratok. 1849: 1620. és 1786. Utóbbit hibásan közli *Steier:* Az 1849-i trónfosztás ... 48—53. o.

ment, s még február 8-án is ott tartózkodott. Csakhamar ismét Debrecenbe utazott, ahonnan február 14-én tért vissza Görgei táborába.[52]

Görgeihez fűződő kapcsolatáról Vukovics Sebő azt írja, hogy Ludvigh „azon eszmében élt, hogy Kossuth és Görgei közt a kapcsot ő tartja fenn. Az összevonuló felleget ő szélesztette el már többször, mondá ő. Görgeire komolyabb befolyást bírni vélt, az azonban benne csak régi szepesi ismerősét ismerte. Komoly viszony nem létezett közöttük".[53] Nála is kedvezőtlenebb (és sok tekintetben igaztalan) Görgey István véleménye: „Ludvigh erősen kancsalított, mégpedig széjjelágazó irányban. Ezen testi hibájának, úgy látszik, megfelelő volt szellemi látása: mikor félszemmel a tárgyi valót nézte, akkor másik fél szemével a praeoccupált képzelet országába ideális rosszat látott. E látképességi fogyatkozásánál fogva ő is — dacára kétségtelen hazafiságának — egyik szerencsétlen hátra- vagy félremozdítója volt a haza dolgának. Isten nyugosztalja."[54]

Görgei és a felvidéki kormánybiztosok kapcsolatáról elmondhatjuk, hogy az mindkét fél számára kölcsönös előnyökkel járt. A hadtest megjelenése biztosította a polgári adminisztráció működését; a kormánybiztosok és főispánok pedig saját információs hálózatuk segítségével híreket szereztek a hadtestnek az ellenség mozdulatairól, emellett a megyei adminisztráció segítségével biztosították a hadsereg ellátását és feltöltését. A Debrecenben székelő Országos Honvédelmi Bizottmány pedig hosszú ideig főleg e kormánybiztosok jelentéseiből rendelkezett értesülésekkel a feldunai hadtest hollétéről és ténykedéséről. Igaz, hogy a hírek a nagy távolság és a január közepéig gyorsan változó hadmozdulatok miatt már általában megkésve értek Debrecenbe, Kossuth ezzel kapcsolatos intézkedései pedig, ugyanezen tényezők miatt, megérkezésükkor már egyáltalán nem tükrözték az igazi helyzetet.

A kormánybiztosok és a megyei hatóságok többsége ritkán látott túl a gondjaira bízott terület határain. Ez 1849 január elején alapvetően megnehezítette a felvidéki területek védelmét. Hozzáteendő persze, nem valószínű, hogy bárminemű pozitív eredménnyel járt volna, ha akár Jeszenák, akár Repetzky, akár Beniczky össze tudja vonni akár Simunichcsal, akár Götzcel szemben az érintett megyék nemzetőreit, népfelkelőit és bizonytalan erejű gerillacsapatait. Görgei hadtestének megjelenése e területen azért is bírt jelentőséggel, mert feleslegessé tette e meglehetősen kétséges értékű haderő igénybevételét.

Kossuth igen neheztelt a január 2-i haditanács döntése és Görgei hadtestének északnyugat felé vonulása miatt. Úgy vélte azonban, hogy így legalább nem kell az ország amúgy is csekély fegyveres erejét tovább is megosztani, s ezért a felvidéki kormánybiztosok segélyt kérő leveleire rendszerint azt válaszolta, hogy lépjenek érintkezésbe Görgei seregével.[55] Egyedül Jeszenákhoz írott levelében éreztette, hogy cseppet sem örül a tábornok e hadmozdulatának: A Felvidék fedezetlenségét illető „aggodalma főispán úrnak Görgei tábornok odavonulása által oly nagy mértékben lőn megszüntetve, miképp csak adja Isten, hogy ezen oly nagy mértékben tudtomon kívül történt erő odafordításának a

52 *Lengyel Tamás:* Ludvigh János feljegyzései a magyar szabadságharcról. *Történetírás,* 1938. 145—146. o. Madách Pál 1849. február 9-i levele Madách Imréhez. Közli *Madách Imre* összes Művei. (S. a. r. *Halász Gábor)* II. k., Bp., 1940. 1105. o.; Kossuth hátirata Danielisz János ezredes február 10-i jelentésén. KLÖM XIV. 432—433. o.

53 *Vukovics:* i .m. 36. o.

54 *Görgey István:* i. m. I. k., 239. o.

55 L. a Révay Simonhoz és Horváth Pálhoz január 10-én, és a Madocsányi Pálhoz január 11-én intézett leveleket. KLÖM XIV. 85—87. és 93—94. o.

haza kárát ne vallja"[56] Egy-két csípős megjegyzést Beniczkynek írott január 24-i levelében is tett Görgeivel kapcsolatban, de ugyanakkor azt tanácsolta a kormánybiztosnak, értesse meg a néppel, „hogy Budapest feladása a nemzetet nemcsak nem vesztette el, sőt maga ezen feladás is egyenesen a bányavárosi vidék érdekében történt, mert ha Görgei Budapestet fel nem adva, seregével azon tájra nem vonul, úgy most azon vidék az ellenség martalékául van kitéve; azon ellenség martalékául, mely a Szepességen irtózatos kegyetlenségekkel mutatta meg, hogy nemcsak országot foglalni és szabadságot rontani, hanem egyszersmind gyilkolni is akar."[57]

Kossuth mindegyik kormánybiztost és főispánt igyekezett ellátni a megfelelő rendeletekkel és az OHB által kibocsátott kiáltványokkal. Pénzt küldeni viszont nem nagyon tudott. A kormányzat Debrecenbe érkezése után napokig állt a pénzjegysajtó, s így csak a legsürgetőbb igényeket tudta kielégíteni. Révay Simonnak január 10-én küldött Horváth őrnagy csapatai szükségleteire 4000 pengőforintot, Beniczkynek pedig először január 14. körül 20 000, majd január 25-én újabb 10 000 pengőforintot.[58]

Görgei és a felvidéki kormánybiztosok kapcsolatáról szólva nem hagyhatjuk említés nélkül Motesiczky István, a Trencsén megyei „grand seigneur" különös expedíciójának történetét sem. Motesiczky működését felvázolandó azonban néhány hetet vissza kell lapoznunk a naptárban.

1848 decemberében egyre nehezebbé vált a külfölddel való összeköttetés. Ez főleg a külföldi fegyverszállítások elmaradása miatt érintette érzékenyen a döntő összecsapásra készülő magyar kormányzatot és hadsereget. Szívesen fogadtak hát minden olyan ajánlatot, amely újabb fegyverszállítmányok bejuttatásával kecsegtetett.

Egy-egy ilyen tervet ajánlott Adolf Thunes, a német légió századosa, illetve Józef Woroniecki herceg, az 1830—31-es lengyel szabadságharc egykori tisztje. Tervük lényege az volt, hogy a sziléziai és galíciai titkos forradalmi komiték által toborzott önkéntesek szabadcsapattá szervezésére és a magyar kormányzat számára letétbe helyezett fegyverszállítmányokból való felszerelésére mind Thunes, mind Woroniecki átkelnek a határon, majd az így szervezett szabadcsapatokkal hátbatámadják az észak felől betört cs. kir. erőket.

Thunes és Woroniecki tervéről Csány László főkormánybiztos 1848. december 25-én írott levelében értesítette Kossuthot. E levélben közölte, hogy a tervezett akcióhoz Motesiczky István is csatlakozni akar, aki többször hasznos szolgálatokat tett; s vele akar menni szeretője, Pregler Antónia, illetve Racidula, aki valószínűleg azonos volt a vitatott szerepű Beck Vilmával. Csány mindannyiukat Pestre küldte. Kossuthnak tetszett a terv, s december 27-én megbízta Thunest és Woronieckit szabadcsapatok alakításával, másnap pedig Motesiczkyt azzal, hogy a külföldön Magyarország részére letett fegyverszállítmányokat átvegye.[59]

56 KLÖM XIV. 156. o.
57 KLÖM XIV. 212—214. o.
58 KLÖM XIV. 86. o. és OL H 29. PM PO 1849:295.; KLÖM XIV. 212. o. *Gelich:* i. m. II. k., 239. o.
59 Thunes tervének másolatát és Woroniecki tervének eredetijét l. OL H 2. OHB-iratok. 1848:6898. Csány levelét közli KLÖM XIII. k., 891. o. (A közlő, félreolvassa Csány írását, Racidula helyett Renidulat ír.) Az útlevélre l. OL H 103. Csány László kormánybiztos iratai. 7. doboz. Fogalmazványok iktatókönyve. (a továbbiakban: Csány Fog. ikt. kv.) 662. bejegyzés. Thunes aláíratlan sk. terve uo. Iktatott beadványok. 1176. — A megbízóleveleket l. OL H 2. OHB-iratok. 1849:6898. A Motesiczkynek adott felhatalmazást közli KLÖM XIII. k., 913. o.

Az expedícióhoz csatlakozott még Zerdahelyi Ede zongoraművész, Fiedler Gyula honvéd főhadnagy, Franz Wolf német hadnagy, Ábrányi Kornél, Motesiczky titkára és Janó, Motesiczky huszára.

Az expedíciót kezdettől megterhelték a személyi feszültségek, Motesiczky és Thunes rossz viszonya. Ezért a biztonság kedvéért előbb Thunes és Wolf, majd Zerdahelyi és Fiedler vált el az expedíciótól, s kísérelték meg különkülön a határon való átjutást. Ez Thunesnek sikerült, Zerdahelyit és Fiedlert viszont elfogták a határon. Motesiczky és társasága Besztercebányán, Körmöcbányán és Rózsahegyen át Alsókubinba érkezett, onnan azonban január 10. körül a cs. kir. csapatok közeledésének hírére előbb Rimaszombatra, majd Egerbe ment.[60]

Motesiczky ezután Szemere Bertalan felső-magyarországi teljhatalmú országos biztosnak írt, s értesítve őt az eddigiekről, további utasítást kért. „Szemere rövid válasza az volt, hogy a gyanítása szerint a bányavárosok tájékán operáló Görgei seregéhez csatlakozzék, s annál várja be a további rendeleteket."[61]

Motesiczky ezután még néhány napig Egerben maradt, s valószínűleg a német hadnagyot küldte ki Görgei hadtestének felkeresésére. Január 20-án a futár visszaérkezett Egerbe s levelet hozott Görgeitől. A hírektől Motesiczky sietve értesítette Szemerét:

„A tábornok Selmecbányán van, főhadiszállását Zólyomra teszi által, minden őt környező s hozzá vezető hegyszorosokat s utakat az áttörhetetlenségig eltorlaszolt. Hurban seregén nagy veszteséggel összekötött győzelmet vívott s elhatározott szándéka, mint erős hite, hogy Felső-Magyarországot visszaadja a nemzetnek.

Amint a tábornok írja, Zólyomon seregének rendezése s nagy részének újabb ruhaneműkkel ellátása végett egy pár hetet lesz kénytelen tölteni, s mivel seregének kenyérreli ellátása az ottani már kifogyasztott s anélkül is búzaterméketlen vidéken a legnagyobb nehézségekkel van összekötve, elannyira, hogy drága pénzen sem juthatni elégséges gabonához, mint végtelen sürgetős teendőt emeli ki azon intézkedést, hogy Zólyom s vidéke elegendő liszttel láttassék el, s mivel itten az álladalom magtáraiban több mint hétezer mérő liszt létezik, s anélkül is ezen búzatermőbb vidék könnyebben elláthatóbb ismét a szükséges termékekkel, mint a felső vidék, legcélszerűbbnek vélném ezen mennyiséget minél előbb a tábornok serege ellátása s biztosítása végett Zólyomra szállíttatni, nehogy valamiképp ezen legszükségesebb élelmiszerekben szükséget s felakadást szenvedve, működhetéseiben nehézséget szenvedjen.

Melynélfogva kötelességemnek tartottam Önt ezen fontos és sürgetős körülményekről a tábornok nevében értesíteni, s egyszersmind felszólítani, ha még tudomására nem jött; — hogy evégett a szükséges intézkedéseket az itteni alispány- s kormánybiztosnál mielőbb megtenni szíveskedjék, annyival is inkább, mivel innen Zólyomig az egész vonal még egészen szabad s bátorságos az ellenséges seregektől."

60 Id. *Ábrányi Kornél* két alkalommal is megírta nem egészen egybehangzó visszaemlékezéseit az expedícióról. Egy expedíció története 1849-ben. In: Életemből és emlékeimből. Bp., 1897. és Januári napok (1849.) In: Képek a múlt és jelenből. Bp., 1899. Utóbbiban következetesen Motcsehiczkyt ír Motesiczky helyett. Az expedíció történetére l. még *Jurkovich — Zipser:* i. m. 87—89. o. és Motesiczky január 12-i és február 13-i jelentését. OL H 2. OHB-iratok. 1849:451. és 2221.

61 *Ábrányi:* Egy expedíció ... 38. o.

A levél utóiratában Motesiczky közölte Szemerével, hogy néhány nap múlva Görgei táborába utazik, s kérte a főkormánybiztost, minél előbb válaszoljon e levélre, hogy a tábornokot tudósíthassa a hadtest ellátására tett intézkedésekről.[62]

Motesiczkyt ugyanis Görgei felszólította, hogy csatlakozzék a feldunai hadtesthez. Motesiczky csakhamar eleget is tett a felszólításnak; egyrészt azért, mert biztosabb híreket akart szerezni Zerdahelyi és Fiedler sorsáról, másrészt pedig azért, mert Schulzig hadosztályának közeledése miatt nem volt többé biztonságos Egerben maradnia. Ezért Ábrányit hátrahagyta, hogy az Szemere válaszát bevárja, ő maga elindult a többiekkel a bányavárosok felé. A főhadiszállásra érve Zerdahelyiről és Fiedlerről megtudta, hogy dacára kifogástalan alibijüknek, a határon mindkettőjüket letartóztatták, mert Zerdahelyiről azt hitték, hogy ő Pulszky Ferenc.

A kapott hír, sajnos, igaznak bizonyult. Zerdahelyit a cs. kir. hatóságok Pestre kísértették. Váltig tagadta, hogy titkos küldetésben járt volna, amíg egy provokátornak be nem vallotta küldetése célját. Ezután mind Zerdahelyit, mind Fiedlert kétévi börtönre ítélték, 1851-ben Zerdahelyit kényszerútlevéllel Amerikába száműzték, Fiedlert pedig szülőhelyére, Pozsony megyébe internálták.[63]

Motesiczky és szeretője ezután a feldunai hadtest mellett maradtak egészen a téli hadjárat végéig. A hadtestnél állandóan fenyegető pénzhiány miatt ugyancsak jól jött a kormánybiztosnál található, bár már erősen megcsappant összeg. Pregler Antónia állítólag különböző hírszerzési megbízásokat is kapott Görgeitől. Január 25-e körül Ábrányi is megérkezett, s így a megmaradt társaság egésze tanúja volt a feldunai hadtest stureci átkelésének. A téli hadjárat hátralevő időszakában Motesiczky a nála levő összeg nagy részét a sereg szükségleteinek fedezésére fordította, 3700 körmöci aranyat és 1388 pengő forint 10 krajcárt pedig Luzsénszky Pál kormánybiztosnak adott át.

Február 13-án Kassáról hosszú jelentésben számolt be Kossuthnak az expedíció történetéről. Közölte, hogy szándéka Ungvár környékére menni, hogy ott a Woroniecki-féle lengyel csapat szervezésében segítsen, s egyben további utasításokat kért a OHB elnökétől.[64]

Kossuth a jelentés kézhezvétele után február 18-án értesítette Motesiczkyt, hogy megbízatását megszűntnek tekinti, s utasította, hogy nyújtsa be elszámolását. Egyben Luzsénszkyvel is tudatta Motesiczky megbízatásának megszűntét, s felszólította, hogy a Motesiczky által benyújtandó számadást vizsgálja meg, s tegyen jelentést „a dolog mibenlétéről".

Motesiczky el is készítette a számadást, de a pénzügyminisztérium ezzel elégedetlen volt. Nincs itt terünk az elszámolással kapcsolatos bonyodalmak ismertetésére; lényeg az, hogy a pénzügyminisztérium még május közepén is foglalkozott az üggyel. Motesiczky regényes és irreális vállalkozásának egyetlen haszna az volt, hogy a nála levő pénz egy részét a feldunai hadtest ellátására fordította.[65]

62 OL H 2. KPA 592. Szemere küldött is Egerből 10000 köböl gabonát Görgeinek. Ld. erre január 25-én Szent-Iványi Károlyhoz írott levelét (46. j.)
63 L. erre Motesiczky február 13-i jelentését (60. j.) és *Ábrányi:* Egy expedíció ... 41—42. o.
64 L. erre Motesiczky február 13-i jelentését (60. j.) és *Ábrányi:* Egy expedíció ... 40—41. és 45—51. o., ill. Januári napok, 35. o.
65 KLÖM XIV. 487. o. Az elszámolással kapcsolatos problémákra l. OL H 29. PM PO 1849:3306. és 5419., ill. H 2. OHB-iratok. 1849:4012.

A megyei kormánybiztosok azonban nem pótolhatták Görgei táborában Csány Lászlót, a hadsereg korábbi biztosát. Nem tölthette be ezt a szerepet, a politikai és a katonai vezetés közötti kapcsolattartást a Görgei által afféle ellátási biztosnak felkért Frideczky Lajos nógrádi képviselő sem. Frideczky megbízatása ugyanakkor nyugtalanította Kossuthot, aki Görgei erről szóló értesítését véve úgy vélte, hogy a tábornok ezáltal a politikai vezetés intézkedései körébe avatkozott. Úgy vélte ugyanis, hogy Görgei Frideczkyt a sereg kormánybiztosává nevezte ki; s ezért írta Görgeinek január 10-én, mint már említettük, „Ami a polgári biztost illeti, azt majd én fogom meghatározni, hogy ki legyen. (...) Ezen biztosnak ön saját javaslata szerint desztinációja leszen felvigyázni, hogy a hadvezér egész táborával az ország kormánya által kiszabandó politikai irányt kövesse." Maga Csány is azt javasolta Kossuthnak, hogy Görgei táborába küldjenek egy, de inkább két kormánybiztost, „kik némileg zsenírozzák őt és a seregekkel ismeretesek és általuk tiszteltek legyenek."[66]

Kossuth várt ezzel a lépéssel. Mivel azonban január 13-ig Görgei két, január 5-én Kossuthnak, illetve Csánynak szóló levélen kívül nem kapott híreket a feldunai hadtestről, ezen a napon Csány javaslatának megfelelően két kormánybiztost nevezett ki Görgei táborába. Egyikük, báró Luzsénszky Pál, korábban Csány mellett volt a feldunai hadtest élelmezési biztosa, a december közepi cs. kir. támadás után pedig a Duna balparti seregoszlop kormánybiztosi feladatait látta el. Családja Abaúj megyében élt, ő maga Kassa város képviselője volt. A másik kinevezett biztos, Ragályi Ferdinánd, októbertől egy ideig a feldunai hadseregnél volt ellátási biztos, majd Bécsben teljesített kiküldetést. Rozsnyó képviselőjeként ismerte a hadszínteret. Csány korábbi szűkebb környezetéből gyakorlatilag csak ők jöhettek számításba, hiszen Repetzky ekkor még Hont megyében tartózkodott, Bónis Sámuel, Szabolcs megyei lévén, nemigen ismerte a Felvidéket; Ujházy László és Görgei viszonya nem volt egészen felhőtlen, emellett Ujházy Sáros megyei főispán volt; a politikai és katonai vezetés tervei szerint viszont Görgeinek Gömör és Abaúj megye felé kellett volna visszacsatlakoznia a többi magyar sereghez. Reiszig Alajos meg sem jelent Debrecenben.

Luzsénszky és Ragályi megbízatásának végleges szövege Kossuth, Madarász László és Nyáry Pál közös munkája. Kossuth és Madarász arra is felhatalmazták volna őket, hogy „ha a kormány rendeleteinek tiszteletben tartására nézve engedetlenséggel találkoznának, a sereg parancsnokát állásából rögtön el is mozdíthassák, és a fővezérletet arra ruháztassák, kit gondolkozásánál, a haza iránti érzésénél és alkotmányos szelleménél fogva a kormányrendeletek iránt hívnek és engedelmesnek, másrészről pedig a vezérletre legalkalmasabbnak ítélendnek". Ez a passzus azonban a végleges szövegből — valószínűleg Nyáry javaslatára — kimaradt. A végleges szöveg csak általánosságban szólt arról, hogy a biztosok feladata, „miszerint a hadjáratokra nézve kitűzött iránya a kormánynak feltétlenül megtartassék". A felhatalmazás szerint azonban a fő cél a seregek koncentrálása. A kormánybiztosok feladata a polgári hatóságokkal való kapcsolattartás, a hadseregellátás biztosítása, a polgári lakosság védelme. Biztosítaniuk kell a hadsereg engedelmességét vezére iránt, de a kormány ren-

66 Frideczkyre l. a 3. és 5. jegyzetet. Csány javaslata: OL H 103. Csány László iratai. 13. doboz. Nem iktatott fogalmozványok. Dátum nélkül. Idézi *Barta:* Az 1849. január 2-i haditanács... HK 1955. 2. 92—93. o.

deletei iránt is. A két kormánybiztos tehát, éppen a lényeg tekintetében, meglehetősen általános felhatalmazást kapott csak.[67]

Január 14-én indultak útnak, s Miskolcon keresztül január 19-én érkeztek Losoncra. Itt kapták az első híreket Görgei seregéről. Január 22-én értek Besztercebányára, de Görgeivel csak másnap, a vesztes szélaknai és hodrusbányai ütközetek után találkoztak. A bányavárosok kiürítése után a déli, Piller—Guyon-féle hadoszlophoz csatlakoztak. Görgei udvariasan, de ridegen bánt velük. Ebben szerepet játszott az a körülmény is, hogy olyan hírek terjedtek el a főhadiszálláson, miszerint Luzsénszky és Ragályi Görgei leváltására érkeztek a feldunai hadsereghez. A két kormánybiztos 4—5 naponta tudósította Kossuthot a feldunai hadtestnél történtekről; első jelentéseik azonban viszonylag hosszú idő, 5—7 nap alatt jutottak az OHB elnöke kezébe. Ragályi csak afféle másodhegedűs volt; jelentéseik többségét Luzsénszky írta, s ő volt a tevékenyebb is kettőjük közül. Igyekezett mindent megtenni a tisztikar megnyerésére, Görgeit néha naponta kétszer is felkereste, s bár panaszkodott, hogy „csak olyan rideg, mint azelőtt volt", ugyanakkor többször is biztosította Kossuthot, „hogy benne bízni lehet, sőt (...) hogy a legrosszabb esetben seregénél legnagyobb ellenszegülésre találna".

A branyiszkói áttörés után az OHB Görgei feldunai hadtestét is az új fővezér, Henryk Dembinski altábornagy alá rendelte. Kossuth a lépésről előzetesen nem értesítette a két kormánybiztost, ezért Luzsénszkynak és Ragályinak nem kis erőfeszítésébe került, hogy a tisztikarban mutatkozó elégedetlenséget leszereljék. Ebben segítségükre volt maga Görgei is, aki kijelentette, hogy az ellenszegülőket főbelöveti. A két kormánybiztos számára eredetileg tervezett széleskörű felhatalmazásra tehát nem is volt szükség.

Kassa újabb kiürítése után Luzsénszky és Ragályi a feldunai, immár VII. hadtestnél maradtak, s csak a kápolnai csata után tértek vissza Debrecenbe. A teljhatalmú biztosi feladatot közben immáron az egész hadseregnél az OHB tagja, Szemere Bertalan felső-magyarországi teljhatalmú országos biztos, majd március közepén Vukovics Sebő vette át. Csány teljes körű helyettesítését Görgei mellett a személyes jóviszony szempontjából csak Vukovics tudta biztosítani.[68]

67 Luzsénszkyék megbízatására l. a 6. jegyzetet. Kiküldetésük történetére l. *tőlem:* Kormánybiztosok Görgei táborában. Luzsénszky Pál és Ragályi Ferdinánd kormánybiztosi tevékenysége. Sajtó alatt a *Folia Historica*-ban.

68 A Görgei főhadiszállásán elterjedt hírre l. Duka Tivadar 1850. augusztus 13-án Klapka tábornokhoz intézett levelét . OL R 295. Klapka György iratai. 6. doboz. 22. tétel. Duka Tivadar levelei. Luzsénszkyék jelentéseit l. OL H 2. OHB-iratok. 1849:1096. (jan. 19.); 1620., 1649. (jan. 31.) 1786. (febr. 6., 2 db.); 1987. (febr. 10.); 2192., 2210. (febr. 12.); 3588., 3640. (febr. 15.); 3313. (febr. 22.); 3564. (márc. 1.); OL R 123. Vörös Antal iratai. 292. (jan. 31.) 299. (febr. 15.); 301. (febr. 16.) — Az idézetet l. első február 12-i jelentésükben. A jelentések egy részéből idéz illetve teljes egészében, de sok félreolvasással közli őket: *Steier Lajos:* Az 1849-iki trónfosztás előzményei és következményei. Bp., é. n., 46—52. és 80—13. o.

Róbert Hermann

GÖRGEI AND THE GOVERNMENT COMMISSIONERS OF UPPER NORTHERN HUNGARY

5 January—10 February 1849

Summary

When Görgei's army corps „Feldunai" (=„of the Upper Danube") left Budapest, the Government Commissioner of the army corps László Csány remained in the capital and later went to Debrecen. The army corps operated without government commissioner till the 21st of January, consequently Görgei had to contact with the county authorities directly for the sake of the supply of his troops. He could co-operate with the commissaries of the counties of Northern Hungary well. These counties were threatened by the wing-forces of the Imperial army, this is why the presence of Görgei's army corps on their territory was of great importance; the recruiting and the food and equipment supply was assured. In addition the county commissaries gave Görgei informations about the operations of the enemy, too. It can be stated that their co-operation was mutually advantageous.

Róbert Hermann

GÖRGEI ET LES COMMISSAIRES DE GOUVERNEMENT DE LA HAUTE HONGRIE

5 janvier—10 février 1849

Résumé

Quand le corps d'armée du haut-Danube du général Artúr Görgei a quitté Budapest le 5 janvier 1849, le commissaire de gouvernement adjoint au corps d'armée, László Csány, est resté dans la capitale, puis il est parti pour Debrecen. A partir de cela près du corps d'armée de Görgei il n'y avait pas de commissaire de gouvernement, jusqu'au 21 janvier. A cause de cela Görgei a dû établir directement des relations avec certaines autorités départementales pour assurer le ravitaillement de l'armée. Dans ce travail Görgei a été aidé par les commissaires de gouvernement des départements du Nord de Hongrie. Ces départements ont été manacés par les forces secondaires de l'ennemi, c'est pourquoi l'apparition du corps d'armée du haut-Danube dans la région était très importante. Ainsi le recrutement, la récupération des provisions de nourritures et de vêtements pouvaient être assurés. En outre, les commissaires de gouvernement ont donné des nouvelles à Görgei sur les mouvements de l'ennemi. La coopération s'accompagnait donc des avantages réciproques.

Róbert Hermann

GÖRGEI UND DIE OBERLÄNDISCHEN REGIERUNGSKOMISSÄRE

5. Januar 1849—10. Februar

Resumee

Als das General Artur Görgeis Korps hatte Budapest am 5. Januar 1849 verlassen, der zum Korps verordnete Regierungskomissar, László Csány in der Hauptstadt blieb dann nach Debrecen fuhr. Von dieser zeit bis 21 Januar funktionierte kein Regierungskomissar neben dem Görgeis Korps. Das bedeutete, dass Görgei unmittelbar mit den Führungsbeamten der Komitaten Kontakt im Interesse der Versorgung der Armee aufnehmen musste. In dieser Aufgabe halfen die Regierungkomissäre der nordungarischen Komitate Görgei. Diese Komitate wurden von den feindlichen Nebentruppen gedroht. Deswegen war es von ausschlaggebender Bedeutung, dass dieses oberungarische Korps auf dieser Gegend erschien. So konnte man Rekruten einberufen und den Mundvorrat und das Ausrüstungsmaterial retten. Daneben hatten die Regierungskomissäre Görgei auch über die Bewegungen der feindlichen Kräften informiert. Die Zusammen arbeit war mit gegenseitigen Vorteil verbunden.

Роберт Херманн

ГЁРГЕИ И УПОЛНОМОЧЕННЫЕ ПРАВИТЕЛЬСТВА ИЗ СЕВЕРНОЙ ВЕНГРИИ

(5 января—10 февраля 1849 года)

Резюме

Когда Северо-Дунайский корпус генерала Артура Гёргеи 5 января 1849 года оставил Будапешт, уполномоченный правительства, назначенный при корпусе, Пасло Чани остался в Будапеште, а затем выехал в Дебрецен. После этого при корпусе Гёргеи вплоть до 21 января не было уполномоченного правительства. А это означало, что Гёргеи должен был непосредственно вступить в контакт с некоторыми комитатскими властями в целях снабжения армии. В этом Гёргеи помогали венгерские уполномоченные правительства из Северной Венгрии. Эти комитаты находились под угрозой второстепенных сил противника, и поэтому появление Северо-Дунайского корпуса в этом регионе имело большое значение. Таким образом имелась возмежность для вербования новобранцев и для спасения провианта и запасов снаряжения. Кроме того уполномоченные правительства снабжали Гёргеи сведениями и о движениях противника. Таким образом взаимодействие было взаимно выгодным.

VITA

BORSÁNYI JULIÁN

MEGJEGYZÉSEK A KUN JÓZSEF ÁLTAL KÖZZÉTETT ÉS KOMMENTÁLT „SCHRAMM-FÉLE" FELJEGYZÉSEKHEZ

Két okból olvastam a szokottnál is nagyobb figyelemmel — sőt megelégedéssel — az ún. Schramm-magánnapló azon szövegét, amelyet rövid bevezetővel és jegyzetekkel ellátva Kun József adott közre a Hadtörténelmi Közlemények 1990. évi 4. számában.[1]

Először azért, mert — és elnézést a szerénytelenségért — ennek a — szerintem — felettébb fontos kortörténeti dokumentumnak én akadtam a nyomára és kezdeményeztem, sürgettem évek óta a publikálását.

Másodszor azért, mert ezt a dokumentumot perdöntőnek, a bizonyítéksorozat záródokumentumának tartottam abban a kérdésben, hogy a német titkosszolgálatnak volt-e valami köze — esetleg a magyar királyi honvéd vezérkarral, illetve a szlovákokkal együtt — az 1941. június 26-ai kassai bombatámadáshoz.

Kun József úgy véli — Schramm-napló ide, vagy oda —, hogy a kassai támadók kérdése — németek?, magyarok?, szlovákok?, oroszok?, románok? voltak-e — még távolról sem lezárt és további vizsgálatokat kíván.

Kun József utóbb említett nézete és a közzétett fordításra vonatkozó észrevételeim indokolják hozzászólásomat.

Azt vélem, hogy a müncheni Magyar Intézet (Ungarisches Institut) Studia Hungarica sorozatának 28. köteteként, 1985-ben megjelent közel 500 oldalas dokumentációm[2] német—magyar—szlovák vonatkozásban végleg lezárta a kérdés ezen részét. Ezzel ellentétes véleményt eddig, történészek részéről, nem olvastam, nem hallottam. Említett dokumentációmban igyekeztem igen részletes vizsgálattal kimutatni, hogy a letűnt rendszer által negyven éven át minden eszközzel sujkolt dogma, az ún. kassai provokáció nem más, mint ideológiai célzatú propaganda és tárgyában felettébb könnyen cáfolható. Talán nem felesleges érvelésem vezérgondolatait néhány mondatban itt összefoglalni.

Adolf Hitler nem kívánt magyar részvételt a „Barbarossa" hadjárathoz. Ellenkezőleg! Méregbe gurult „... er wurde sehr zornig" — írta feljegyzésében Halder, az OKH vezérkari főnöke. Ez érthető. A kassai támadást követő magyar katonai kezdeményezés kész helyzete módosításra kényszeríthette volna Hitlert a remélt végső győzelmet követő nagy „újrarendezésnél".

Mindenképpen hihetetlen, hogy Canaris tengernagy titkosszolgálata, az Abwehr III, Hitler háta mögött, az ő akarata ellenére merészelt volna egy olyan „államcsínyt" végrehajtani, mint amilyennek a kassai támadás tekinthető. Aki pedig csak valamennyire is ismeri az Abwehr III szervezetét és lehetőségeit, annak tudnia kell, hogy az egy ilyen vállalkozást csak a német légierő, pontosabban a területileg illetékes és — akkor — Löhr vezérezredes parancsnoksága alatt álló Luftflotte 4 segítségével, vagy által hajthatott volna végre. Löhr pedig semmit sem tett volna a Kárpátokon belüli légtér felelőse, a Budapesten székelő Fütterer tábornok (Kommandierender General der deutschen Luftwaffe in Ungarn) tudomása nélkül. Fütterer nem csak féltékenyen ügyelt illetékessége betartására, de mind szolgálati, mind bajtársi tekintetben igen szoros volt a viszonya Löhr-rel[3]. Amit Löhr tudott, azt Fütterer is tudta. Márpedig bizonyítékok sokaságával igazoltam, hogy Füttereréket ugyanúgy meglepte a kassai támadás, mint a hitleri főhadiszállás Budapestre kirendelt részlegét, Himer tábornokot, és vele együtt a (szükségszerűen) minden, mégoly bizalmas szolgálati apróságról tájékozott, naplóvezető „professzor"-parancsőrtisztet. Ha pedig elejtjük — mert a tények alapján *el kell* ejtenünk — a német katonai vezetés kassai szerepét, akkor egyszerűen értelmetlenség a honvéd vezérkart, mint a németek kassai cinkosát mérlegelni. Nagyjában ez áll a szlovákok feltételezett szerepére is.

1 *Kun József:* A német hadvezetés magyarországi politikájához, 1941 június—július. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1990. 4. szám, 129—150. o.

2 *Borsányi Julián:* A magyar tragédia kassai nyitánya. München, 1985.

3 Viszonyukra vonatkozóan l. levelezésüket: Bundesarchiv Militärarchiv, Freiburg.

A szlovák légierő minden részlege és berendezése, a gépanyag, a repülőterek üzeme stb., a Pozsonyban székelő és a német légierő által delegált misszió folyamatos ellenőrzése alatt állott. A Luftflotte 4 időjelzőnek álcázott 17 részlege végezte az ellenőrzést. A Fütterer-törzshöz tartozó Max Ruffmann őrnagy, akinek a pozsonyi misszió I. a. vezérkari tisztje a sógora volt, ezen utóbbi szolgálati támogatásával, a kassai támadást követő tíz nap alatt „végigszimatolta" az összes tekintetbe jövő szlovák lehetőségeket.[4] Mivel Ruffmann-nal, aki egyben Fütterer összekötő tisztje volt az OLP felé, bizalmas baráti viszonyban állottam, szlovákiai „felderítő útja" után részletesen tájékoztatott a negatív eredményről.[5]

A németek—magyarok—szlovákok kassai szerepét tehát meggyőző bizonyítékok alapján félretehetjük és ennek bizonyítéksorozatnak a záróköve, „perdöntő" okmánya a Kun József által közreadott Schramm-féle magánnapló. Így méltatja ezt a feljegyzést a már többször hivatkozott dokumentációm,[6] a Hadak Útján-ban megjelent írásom,[7] valamint Szakály Sándor ismertetése a Honvédségi Szemle 1988. évi 10. számában.[8]

Kun József bevezetőjében közölte, hogy már hosszú évek óta nem foglalkozik hadtörténelmi kérdésekkel. Lehet, hogy sem hivatkozott munkámat, sem a jelzett két írást nem ismeri, illetve ha ismerné azokat, másképpen fogalmazta volna meg álláspontját, a kérdés nyitott voltát illetően.

Annyiban osztom Kun József felfogását, hogy mind a szovjet, mind az egykori román királyi légierő kassai szerepét nyitottnak, tehát további alapos vizsgálatokra érdemesnek tartom. A román lehetőséghez csak ennyit: A legutóbbi esztendők hazai publicisztikájában ismételten szóba került a román lehetőség, mindannyiszor mint dr. Ölvedi Ignác nyugállományú ezredes kizárólagos kutatási területe. Eltekintve Ölvedi néhány nem jelentős közlésétől a „Repülés" című hazai folyóiratban, mindaz, ami Antonescu lehetséges kassai vállalkozásával kapcsolatban közlésre került, maradéktalanul Zolcsák István Saõ Paulóban élő hazánkfia referátumán alapszik.[9]

Természetesen az is lehetséges, hogy a németek (magyarok, szlovákok) kassai szerepét cáfolni kívánó dokumentációm bizonyítékai, a Schramm-féle feljegyzések értékelésével együtt, pontosítást, esetleg revíziót kívánnak. Ilyen észrevételt eddig ugyan nem olvastam, de ha lenne, megvitatásának most jött el az ideje. Ez bevezetőül egy olyan szimpoziumon történhetne, amely véleményt formálhatna arról, hogy a dokumentációm érvei, illetve a most bemutatott Schramm-féle feljegyzések alapján a „kassai provokáció" közel ötven esztendős vádját immár végleg el lehet-e ejteni, vagy nem? E szimpózium megrendezésére — nem könnyű feladat — a Hadtörténeti Intézet és Múzeum vezetősége lenne hivatott. Ezzel kapcsolatos javaslataimat már megtettem.

Most még egy pár szót a Kun József által közreadott dokumentum szövegéről, mint fordításról.

A Himer-törzs hivatalos — ugyancsak Schramm által vezetett — hadinaplóját, pontosabban annak magyar fordítását már közölte a Századok című folyóirat.[10] Ezt a szöveget összehasonlítottam a freiburgi katonai levéltárban fekvő eredetivel és azt, pár vitatható szakkifejezéstől eltekintve, maradéktalanul helyesnek találtam. Félek, hogy a feljegyzések most közzétett fordításáról ezt talán nem lehet állítani.

A most bemutatott feljegyzések esetében Kun József az Új Látóhatár című folyóirat 1988. évi 3. számából átvette Gosztonyi Péter fordításának szövegét.[11] Ez utóbbit, akkor, nem ellenőriztem, mert a német eredetinek — engem érdeklő — húsz oldala fénymásolatban a birtokomban volt. Ezt a példányt azonban 1987 novembe-

4 Erre vontkozóan l. a 2. számú jegyzetben jelzett munkám vonatkozó részeit.
5 Utóbbinak nyoma van a freiburgi Bundesarchiv Militärarchivban is.
6 L. 2. számú jegyzetet.
7 *Borsányi Julián:* Egy naplótöredék bizonyítéka. *Hadak Útján,* 1988. január—február (XL. évf., 396. szám) 3—5. o.
8 *Szakály Sándor:* Német katonai adalék a Szovjetunió elleni magyar hadbalépéshez.
9 Erre vonatkozóan l.: *Borsányi Julián:* A magyar tragédia kassai nyitánya, i. m. XXIV. fejezet.
10 *Kun József (közli):* A német hodvezetés magyarországi politikájához 1941 március—július. *Századok,* 1965. 6. szám, 1228—1246. o.
11 *Gosztonyi Péter:* „Becsületünk mentve van!" Német katonai adalék a Szovjetunió elleni magyar hadbalépéshez. *Új Látóhatár* 1987. 3. szám.

rében a teljes irattárommal együtt átadtam a Hadtörténeti Intézet és Múzeumnak.[12] Nálam maradt azonban másolatban az a három oldal, amely a Himer-törzshöz beosztott Radtke vezérkari őrnagy kenderesi látogatásáról — Hitler levelének átadása — szól. Csupán ezt a részt tudtam most a Gosztonyi—Kun-féle fordítás megfelelő részével összehasonlítani és abból az anyag többi részére következtetni.

Ami a lényeget — németül „Aussage"-t — illeti, nincsen eltérés a német eredeti és a fordítás között. Azonosak. A szőrszálhasogató vizsgálat a szavak és kifejezések megválasztásánál mutathat különbségeket. Így például a Gosztonyi—Kun-féle fordítás kertelés nélkül Horthyné „25 százalékos zsidó származásáról" beszél. Schramm ezt udvariasan mint „... ein 25%-iger Webfehler"-t említi. Az is kérdés, hogy lehet-e a Horthynéval kapcsolatban használt „sehr weltläufig' jelzőt „szívélyesnek" fordítani. Itt-ott, a rövidség kedvéért, Gosztonyi — így Kun is — elhagyott néhány — szerintem is mellékes — megjegyzést. Mindezek a közlések a lényeget nem befolyásolható apróságok, de...

Schramm, a történész-professzor, a feljegyzéseiben, ellentétben a hivatalos hadinaplóval, a saját szubjektív véleményét írta le. A szavak, kifejezések gondosan megfontolt fordítása ezért a naplóvezető egyéniségét is tükrözi, ami a kiértékelésnél nem lehet mellékes szempont.

A Schramm-féle feljegyzések feltűnésének történetéhez, a Kun József által idézett „habent sua fata libelli" mondás alapján, még lenne néhány pontosító kiegészítésem azon felül is, amit erről a már hivatkozott dokumentációmban közöltem. Ezeknek azonban már valóban nincsen közük a Schramm-közlések perdöntő jellegéhez.

Nincsen perdöntő jelentőségük azoknak a hibáknak sem, melyekre szeretnék még utalni, de úgy vélem, a hiteles közléshez ezek is hozzátartoznak.

A Kun József által írt jegyzetek közül a 2. számúban téves László Dezső rendfokozata, ő az adott időpontban nem altábornagy, hanem tábornok. A 3. számú jegyzetben helytelen Sáska Elemér vezérkari alezredes beosztásának feltüntetése, ő nem az 1. vkf. osztály beosztottja, hanem vezetője volt.

A 4. számú jegyzetben Werth Henrik esetében a vezérezredesi rendfokozat feltüntetése zavaróan hat, mivel az a honvédségben csak 1941. augusztusától lett rendszeresítve, bevezetve.

A 7. számú jegyzetben Jodl beosztása helytelen, a megadott beosztást Keitel tábornagy töltötte be.

A 16. számú jegyzetben Miklós Béla — és nem dálnoki Miklós Béla — rendfokozata helyesen tábornok, mivel a vezérőrnagyi rendfokozat is csak 1941. augusztusától volt használatos a honvédségben. Ugyanez a helyzet Major Jenő esetében is (17. számú jegyzet).

A 22. számú jegyzetben Keresztes—Fischer Lajos rendfokozata helyesen tüzérségi tábornok és nem altábornagy.

A 28. számú jegyzetben az NSDAP helyes magyar fordítása — Nemzetiszocialista Német Munkáspárt.

A 30. számú jegyzetben szereplő Baitz Jenő nevű vezérkari ezredes ismeretlen volt a honvédségben. Volt ellenben egy Baitz Oszkár nevű, aki később vezérőrnagy lett és valóban bukaresti magyar katonai attasé volt 1941. január 1-jéig.

Végezetül néhány megjegyzés a Tilkovszky Lóránt nevével közölt anyaghoz.[13] A szerző rendszeresen helytelenül használja a Honvéd Vezérkar főnöke helyett a vezérkari főnök kifejezést. E két kifejezés lényeges tartalmi különbséget takar. Vezérkari főnöke volt minden seregtestnek, hadseregnek, míg a vezérkar főnöke minden esetben egyetlen személy volt.

A 153. oldalon e jelzett hibánál sokkal súlyosabbra akadtam. A szerző összekeverte vitéz szotyori Nagy Gyula altábornagyot, vitéz nagybaczoni Nagy Vilmossal! Az adott időszakban a miskolci VII. hadtest parancsnoka vitéz primor szotyori Nagy Gyula altábornagy volt, míg vitéz lófő nagybaczoni Nagy Vilmos már 1941. május 1-je óta nyugállományban volt, mint gyalogsági tábornok, illetve 1941. augusztusától mint vezérezredes. A szerző ezen tévedése a 153—154. oldalon kifejtett vé-

12 Hadtörténelmi Levéltár, Borsányi gyűjtemény, XIX. számú gyűjtő 6787. szám (1984. december 22.)

13 *Tilkovszky Lóránt:* Irányelvek a nemzetiségi kérdés kezeléséhez a magyar hadseregben, 1941—1944. *Hadtörténelmi Közlemények,* 1990. 4. szám, 151—170. o.

leményét teljesen megváltoztatja, hiszen a Nagy Vilmosnak tulajdonított állásfoglalás és az ő személyére vonatkozó következtetések egyszerűen nem létezőek!

Nem ismerem a Hadtörténelmi Közlemények szerkesztői és bírálói gyakorlatát, de úgy vélem, hogy a jelzett hibáknak egy tudományos, szakmai tekintélyére adó folyóiratban nem lett volna szabad benne maradniuk. Feltételezem, hogy a tekintélyes szerkesztő bizottság tagjai, esetleg a Hadtörténeti Intézet és Múzeum munkatársai között akadtak volna olyanok, akik hibákra felhívhatták volna a szerzők figyelmét.

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

„CSAK ÚGY ÖNKÉNT ÁLLTAM A ZÁSZLÓM ALÁ"
Laky Antal keszthelyi csizmadialegény visszaemlékezése a 7. honvédzászlóalj harcaira

1988. július 18-án a keszthelyi premontrei gimnázium tanárainak irathagyatékát lapozgatva egy eddig ismeretlen, „negyvennyolcas" honvédélményeket megörökítő kéziratra bukkant *Kapiller Imre*, a Zala Megyei Levéltár munkatársa.[1] A mindössze négy, mindkét oldalán sűrűn teleírt papírlap mindegyike kettészakadt ugyan középen (az összehajtás helyén), de összeillesztésük után kiderült, hogy a feljegyzés szövegéből csupán néhány szó semmisült meg, több oldalon még a szakadás helye is jól olvasható. Kiderült az is, hogy kéziratunk nem egy nagyobb munkának a töredéke, rövidsége ellenére is hiánytalan, kerek egész „emlékirat": a 7. honvédzászlóalj egyik közkatonájának visszaemlékezése a zászlóalj harcaira. Jóllehet a kéziraton a szerző neve, vagy aláírása nem szerepelt, tartalma mégis adott fogódzót az azonosításhoz: szerzőnk megadta születésének helyét és pontos dátumát, leírta nagybátyja nevét, és elbeszéléséből kiderült, melyik katonai egységben szolgált. Összevetve ezeket az adatokat a megnevezett helység anyakönyvével, és a szóban forgó katonai alakulat önkénteseinek lajstromával, percek alatt sikerült a keresett személyt azonosítani.

Laky Antal Keszthelyen született 1830. március 28-án.[2] Apja, Laky Mihály 1820 januárjában lépett be a helyi csizmadiák céhébe. A Lakyak, bár nem voltak nemesek, előkelő szerepet játszottak a céh életében: családjukból, rokonságukból került ki a népes testület jónéhány vezetője, így Laky Mihály is céhmester volt az 1840-es években.[3] Már a harmincas évek derekán saját háza, szőlője és két szolgája volt, viszonylagos gazdagságban élt — erre utal, hogy o fizette a város iparosai közül szinte a legmagasabb adót.[4] Antal nevű fiát is csizmadiának szánta, a legényt 16 esztendős korában, 1846. december 20-án „szegődtették be" a keszthelyi csizmadia céhbe.[5] Alig másfél évig gyakorolta azonban mesterségét, mert 1848. június 16-án beállt a 7. honvédzászlóalj önkéntesei közé.[6] A zászlóalj 6. századába osztották be, és mint egyszerű honvéd vett részt a pákozdi csatában, a schwechati ütközetben és a Windisch-Grätz balszárnya elleni nyugat-felvidéki harcokban. Zászlóaljával együtt 1849. február 2-án tette le Lipótvárnál a fegyvert. Néhány heti nagyszombati, pozsonyi és bécsi raboskodás után a császáriak büntetésül besorozták a 37. sz. Máriássy sorgyalogezred újoncai közé és Prágába vezényelték. Nyolc esztendei kényszerű katonáskodás után, 1857. április 17-én érkezett vissza szülővárosába.[7] Ettől kezdve élete végéig Keszthelyen élt, és tanult mesterségét folytatta.

1 A kézirat lelőhelye: Zala Megyei Levéltár (ZML) A keszthelyi premontrei gimnázium iratai. Tanárok után maradt kéziratok és feljegyzések.
Ezúton is köszönetet mondok a megtalálónak, hogy a kéziratot a rendelkezésemre bocsájtotta, és közlésre átengedte.
2 ZML Mikrofilmtár. A keszthelyi római katolikus plébánia anyakönyvei. Keresztelési anyakönyv, 1830.
3 ZML A keszthelyi csizmadia céh iratai. A céh jegyzőkönyve, 1813—1869.
4 ZML Conscriptiones dicales Keszthely. 1835/36.
5 ZML A keszthelyi csizmadia céh iratai. Legényszerződtetési lajstrom.
6 ZML Katonaállítási iratok. Újoncok lajstromai, 1848. „Avató Jegyzék. Zala Egerszegh 7. zászlóalj"
7 Az adatok forrása maga a közölt visszaemlékezés.

1858. január 13-án ismét „be hütöztetett" (felesküdtetett) a csizmadiák céhébe, 1866-ban annak „szolgáló mester"-évé választották.[8] Viszonylagos jómódban élt: 1865-ben már háromszobás saját háza volt.[9] Tagja volt a Zala vármegyei honvédegyletnek [10] és 1898-ban részt vett a pesti forradalom ötvenedik évfordulójának tiszteletére Keszthelyen rendezett ünnepségen. „Városunkban a március 15-én végbement hazafias ünnepségek legmegkapóbb mozzanata az agg honvédek felvonulása volt. Mikor a tisztikarral élén, öreges léptekkel haladt a 44 főből álló, meggyszínű magas tollal s nemzeti kokárdával ékesített csapat, sok szemből kicsordultak a meghatottság igazgyöngyei. [...] A

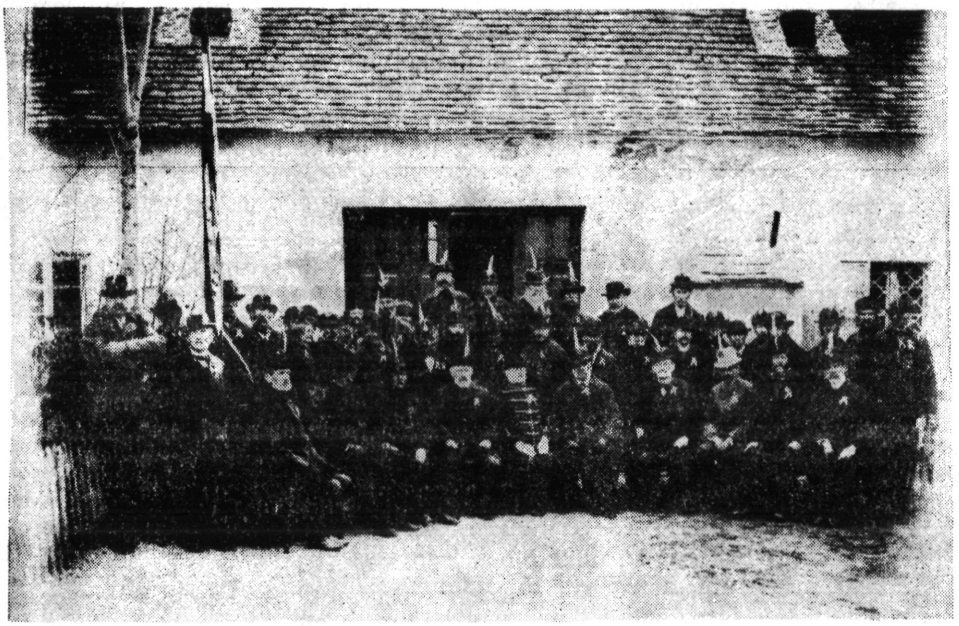

A keszthelyi agg honvédek 1898. március 15-én.
(A Balatoni Múzeum Fotótára, Lt. sz. 16.874. Mazur Ildikó reprodukciója.)

48-as honvédek az ünnepély után testületileg lefényképeztették magukat" — írta az eseményről a helyi hetilap.[11] A fénykép felhasználásával emléklap készült ezzel a felirattal: „Keszthely és vidékén tartózkodó 48-as honvédeink félszázados ünnepélynek emlékére"; az emléklapot valószínűleg valamennyi azon szereplő „agg" honvéd, köztük Laky Antal is megkaphatta.[12] Laky Antal ezután csendben éldegélt még több mint egy évtizedig, végül életének 80. esz-

8 ZML A keszthelyi csizmadia céh iratai. A céh jegyzőkönyve, 1813—1869.
9 ZML Keszthely város régi levéltára. Keszthely városi házak összeírása, 1875. Házszám: 386.
10 *Mikár Zsigmond:* Honvéd névkönyv az 1848/49-diki honvédseregnek 1890-ben még életében volt tagjairól. Bp., 1891. 360. o. A többi forrással (és magával az emlékirattal is) ellentétben itt őrmesterként szerepel, máshol nem említik a rangját.
11 *Keszthelyi Hírlap,* XX. évf. 1899. március 13. (11. sz.) 6. o., és március 20. (12. sz.) 1—2. o.
12 A fényképpel díszített emléklap egyik eredeti példánya: Balatoni Múzeum Fotótára, Ltsz. 16. 874.

tendejében, 1909. április 14-én halt meg.[13] Temetéséről így emlékezett meg a helyi hetilap: „Az életben lévő 48-as honvédek, számszerint nyolcan, zászló alatt vonultak ki elhunyt bajtársuk temetésére. Résztvett a temetésén a főgimnáziumi ifjúság is, mely díszes babérkoszorút helyezett az elhunyt szabadsághős koporsójára."[14] (Ez utóbbi körülmény arra utal, hogy már életében lehetett valamilyen kapcsolata a gimnáziummal, most előkerült visszaemlékezése talán már ekkor a gimnázium tanári könyvtárába került.[15])

A XIX. század második felében készült kézirat célja és pontosabb dátuma ismeretlen, csak az bizonyos, hogy Laky Antal sajátkezű írása.[16] Az emlékezés formai jegyeit vizsgálva szembetűnő szerzőnk (korához képest is) rendkívül rossz helyesírása, ami arra vall, hogy Laky ritkán vehetett a kezébe tollat és papirost, egészen kivételesnek tekinthető tőle ez a megnyilatkozás. Emlékezésének gondolatmenete és mondatszerkesztése az élőszóban előadott elbeszélés következetlenségeitől zsúfolt, mondatai hosszú sorokon keresztül összefolynak. Nem egyezteti az alanyt és az állítmányt, helytelenül ragoz (ami egymagában persze tájnyelvi sajátosság is lehet). Helyesírása nemcsak a központozás hiányában, de a mássalhangzók hasonulásánál is a kiejtést követi. Jellemző és tipikus hibái: „z" helyett „sz" (forrásztak, behosztak, butsúsztunk), „dt" helyett „t" (montam, felatták, engették), „mint" helyett „mind" („innét" helyett „innéd"). Feltűnően következetlen a „zászlóalj" szó írásánál (zászló alj, zászló aly, zászló ally, zászló all), és a személynevek írásánál (Jelasits—Jelaschits, Vindisgrécz—Vindisgrétz, Koscut[!]—Kosuth); a számára idegen, életében egyszer hallott helységnevek jó részét fonetikusan, találomra írja le (Pakoszd, Zsugoró, Uzsora, Pruk, Schwekhát); következetlen az „l" és az „ly" használata („gula" helyett „gulya", „kímélték" helyett „kimélyték"). Tekintettel roppant egyéni helyesírására és mondatszerkesztésére, a forrást betűhíven közöljük, miután a kéziratnak a mai helyesírás szabályai szerinti átírása olyan nagyfokú beavatkozást kívánna, hogy az a szöveghűség romlásához vezetne.

Laky Antal immár a negyedik azoknak az ismert szerzőknek a sorában, akik a 7. honvédzászlóalj katonái közül írásban örökítették meg honvédélményeiket. 1892-ben jelent meg a „Történeti Lapok"-ban Kássa Lajosnak, a keszthelyi „Georgicon" volt hallgatójának visszaemlékezése,[17] Árvay Sándor zalaegerszegi ügyvéd emlékiratából Kovács József 1936-ban közölt részleteket,[18] végül 1948-ban adta ki Dornyay Béla a másik keszthelyi „prakszi", Szekovics Pál naplóját.[19] Közülük egyedül Laky volt iparos (a többiek, még ha tanulóként is, de mégis csak az értelmiségiek közé tartoztak), bár mindez jobbára csak az emlékirat külalakján, semmint tartalmában érezhető. Laky emlékezése leginkább Árvay Sándoréval rokonítható, de annál jóval szűkszavúbb. Mentegetőzik is a szerző: „engedelmet kérek, hogy csak is nagyából s röviden írom

13 Utólagos bejegyzés a keszthelyi plébánia 1830-as születési anyakönyvébe. ZML Mikrofilmtár.
14 *Keszthelyi Hírlap,* XXXII. évf. 1909. április 18. (16. sz.) 3. o.
15 A kézirat mindegyik lapján ennek bélyegzője látható.
16 Összehasonlítási alap: ZML A keszthelyi csizmadia céh iratai. A céh jegyzőkönyve. 1863-as aláírás: „Laky Antal czéh tag"
17 *Történeti Lapok,* 1892. 16., 18. sz.; v. ö.: *Novák Mihály*: Zalavármegye az 1848—49-évi szabadságharcban. (2. bőv. kiad.) Zalaegerszeg, 1906. 257—261. o.
18 *Kovács József:* Adalékok az 1848—49-i szabadságharc 7-ik honvéd zászlóaljának történetéhez. In: *Hadtörténelmi Közlemények,* 1936. 292—309. o. Az emlékirat eredetijéről készült másolat: Göcseji Múzeum (Zalaegerszeg) Adattára. 678—80. Az ennek felhasználásával készült szöveghű forrásközlés: *Molnár András:* Árvay Sándor emlékirata. In: *Hadtörténelmi Közlemények,* 1989. 1. sz., 94—114. o.
19 *Darnay (Dornyay) Béla:* Szekovics Pál keszthelyi georgiconi hallgató és honvéd naplója. 1848. május 16-tól 1849. december 9-ig. *(Balatoni Múzeumi Füzetek,* 7. sz.) Keszthely, 1948.

le történetem, de nem rege, hanem tapasztalt s igazságos." A sorstársak emlékirataival összevetve (még ha össze is keveri néhol az időrendet), valóban erre a következtetésre jutunk. Laky pusztán az emlékezetére hagyatkozva, minden hozzáolvasás nélkül vetette papírra emlékeit; döntő részben személyes élményeit. A személyes tapasztalás kizárólagossága bizonyos szűklátókörűséghez vezetett ugyan (lásd a „segét verő" osztrák, és a szétlőtt árnyékszék történetét) de ezek a hétköznapi, apró kis jelenetek tették már-már naturálisan plasztikussá, árnyalttá a „hősi kor" eseményeinek bemutatását. Ez Laky Antal visszaemlékezéseinek fő érdeme; részben megerősíti, hitelesíti a 7. honvédzászlóalj történetéről eddig szerzett ismereteinket, részben több apró mozzanattal kiegészíti, színezi azt, nem utolsó sorban pedig egy hazáját szerető, öntudatos kézműveslegény alakját, sorsát állítja elénk.

1896-ban, a millennium alkalmával jelent meg Keszthely város monográfiája, Bontz József munkája. A szabadságharc helyi eseményeit tárgyaló fejezetben Laky Antal gondolatai, szavai köszönnek vissza: Bontz a 7. honvédzászlóalj történetére vonatkozó részleteket (néhol szó szerint is) szerzőnk kéziratából merítette, anélkül azonban, hogy a forrást (vagy annak szerzőjét) megnevezte volna, ráadásul a közölt honvédnévsorban tévesen adta meg Laky keresztnevét, Károlyként említette.[20]

CSAK ÚGY ÖNKÉNT ÁLTAM A ZÁSZLÓM ALÁ ÉDES HAZÁM SZERETETE VITT REÁ

[1. o.] Ezernyolcszáz harmincz mártius 28-án születtem Keszthelyen, már gyermek koromban el sajátítottam kedves jó atyámtól a haza szeretetet, minthogy ő is igen jó s becsületes magyar ember volt, sok boldog napokat éltünk mellette, de végre minden mulandó, én is bele léptem a legény számba.

Így talált engem is az az elfelejthetetlen ezernyolczszáz negyvennyoltzadiki forradalom, éppen tizennyolcz éves koromba, engedelmet kérek, hogy csak is nagyából s röviden irom le történetem, de nem rege, hanem tapasztalt s igazságos. Itt Keszthelyen kezdette meg alakulását, a 7-dik önkéntes honvéd zászló alj az Istenben boldogult Schvastics Károly apát plébános szivreható beszéde után, ki vette az arany keresztjét a nyakából és édes hazám oltárára tette ezen szóval egy előre még többet adhatok,[21] illen hazaszerető papok voltak negyvennyolczban, továbbá Laky Demeter,[22] nagy bátyámat meg látogattam akoriban tanitotta V. VI-ik oszt[ályban] a poezist itt Keszthelyen, szivessen fogadott, de zokon vette [hogy nem] áltam be honvédnek [holott] több ifjú barátai[m] [...] [be] áltak, én ugymond pap vagyok, de le vete[m] [a reverendá]t és kardot kötök, a haza igy kivánja, mert körül vagyunk ellenséggel, fel keltek ellenünk a ráczok szerbek oláhok a horvátok pedig ma holnap reánk törnek, engem mintha forrásztak volna csak enyit montam — holnap már honvéd vagyok; ezzel bucsut vettem tőle, s anélkül, hogy szüleimnek szóltam volna, föl csaptam Honvédnek. Keszthelyről 73. gazdasági gyakornok,[23] 5-dik és 6-dik

20 *Bontz József:* Keszthely város monográfiája. Keszthely, 1896. 100—102. o.

21 Ha nem is Keszthelyen kezdte meg alakulását a 7. honvédzászlóalj, a keszthelyi önkéntesek belépése nagy lendületet adott annak. Svastics apát fellépését hasonlóan írta le Kássa Lajos (*Novák:* i. m. 259—260. o.),

22 Laky Demeter 1818-ban született Keszthelyen. Mint a premontrei szerzetesrend tanára 1847-től 1849-ig tanított a városban. 1848 őszén (és 1849 tavaszán — nyarán) nemzetőr főhadnagyként szolgált. 1849 szeptemberében lázító magatartásáért elfogták, évekig Olmützben és Josefstadtban raboskodott, 1854-ben szabadult.

23 A toborzás valós számadatai: *Molnár András:* A 7. honvédzászlóalj zalai önkéntesei. In: *Hadtörténelmi Közlemények,* 1987. 4. sz., 753—760. o.

gyimnazistákból, iparos segédekből, csak paraszt volt kevés, de azért mégis gyorsan szaporodott a zászló ally. Egerszegen nem annyira mint Szombathelyen és Pápán, de csak többnyire diákság és iparosokból, már Szombathelyen kaptunk fegyvert, rendes honvéd ruhát,[24] de kabát a mi zászlóallunknak nem jutott, amiért később sokat is fázlóttunk; mig Pápán voltunk gyakoroltuk magunkat naponként, és a zászló aly is meg tellett rendes 6. század.

Jön a parancsolat, hogy a zászló ally röktön induljon Keszthely[re]. Czinner[25] nevezetű őrnagy vezénylete alatt, le jöttünk Keszthelyre, de itt már fuvarosok várakoztak reánk, hogy meg se állunk csak tovább Kis Komáromig.

[2. o.] Gróf Stárenberg,[26] volt századosunktól el kéretőztünk Parczer Flórival,[27] hogy szüleinket meg látogathassuk, csak rövid időre, a gróf nagyon finom és jó ember volt hozzánk, és szivesen adott engedélt, de mi hoszassan maradtunk, és mire ki mentünk Georgikumhoz,[28] már akkor a zászló alyunk el pásztázott Komárom felé s mi meg késtünk, de a századosunk ezért nem haragudott meg, sőt egy forspont czédulát adott, hogy menjünk a legközelebbi faluba és a bírótól kérjünk forspontot, és jöjjenek utánnunk Kis Komáromba, éppen velünk volt Emete Jóska jó barátunk, ez akkor Páhokon volt Vaszari mesternél segéd, mondván gyertek gyerekek majd lesz még forspont Páhokon, de igaz is lett, el jött velünk Gruber Jancsi is, nagy büszkén vitte a puskámat, pedig csak akkora volt még mint egy kis liliputi nc de még is el birta a puskámat. Páhokon igen szivessen fogadott vendégek voltunk Vaszarinál, ki azonnal forspont után is nézett, és maga a biró fogatott be számunkra. Vaszari mind jó magyar ember jól meg vendégelt bennünket, végre el butsusztunk és kocsira ültünk, de a Gruber Jancsi is úgy akarta, hogy ő is velünk jön, a becsalinál,[29] nagy nehezen [tu]ttuk a kocsiról lecsalni, sirt nagyon utánnunk, de azért [...]

El aludtunk a kocsiban, csak azt vettük észre hogy Kanizsán a Zöldfa,[30] előtt állunk, holott csak Komáromig kellett volna vinni, mert a táborunk ott volt; szerencsénkre még a horvátok nem értek Kanizsára, mert korai foglyok lettünk volna, a kocsis azt gondolta hogy minket Kanizsára kell szállittani, a Zöld Fában ott találom a nagy bátyámat Demetert és Sebesy Kálmánt,[31] s nagyon örültek, hogy látnak mind honvédet ők pedig nemzet őr tisztek kardossan voltak.

A Horváth sereg Jelasits bán vezénylete alatt át lépte a határt és Kanizsának jött, mi pedig Kanizsáról Keszthelyre, itt a táborunk csata állásban várta a horvátokkal hogy meg ütközzünk, de hiába mert Jelaschits Somogynak vette az utját, éjjel 12 órakor a mi táborunk is meg indult, hogy elébe kerüljünk a Horváth seregnek, Tapolczán István nádor szemlét tartott felettünk, Veszprémnél még láttam de az után soha, mi mégis gyorsabban mehettünk mind a horvátok mert elébb Fehér várba vonultunk, másnap Pakoszdnak,[32] indultunk ne hogy Jelasits mind akarta egyenessen Budára megy, elsőbb el fogadjuk az ütközetet.

Ugy is lett Szent Mihál napján mikor virradni kezdett hallottam meg az első álgyu dörrenést, de nem ijedést hanem örömöt idézett eléngbe.

[3. o.] A zászló alyunk Zsugoró,[33] alatt egy hegy oldalban hol takarva voltunk foglaltunk állást, jobbrul és balrol mellettünk két üteg álgyu, a Pesti tüzérek többnyire fiatal deákokból állott, az első zászló aly még fellebb az országuttol jobbra a hegy lánczban, és így tovább az Ernesztek Poriszok Vázák,[34] regularisok és a huszárok, és többi ütegek, de mindnyájan takarva voltunk hogy a horvátok nem igen

24 Nem rendes honvéd ruhát, csak vászonzubbonyt kapott a zászlóalj, de azt is főként Pápán.
25 Helyesen: Karl Zinnern
26 Helyesen: Starhemberg István, gróf
27 Parczer Flórián 1826-ban született Keszthelyen, 1848 tavaszán még „deák" volt.
28 A Festetics György által alapított „Georgicon" gazdatisztképző intézetről van szó.
29 A „Becsali csárda" a Keszthely és Héviz közti útvonalon állt.
30 A „Zöldfa" vendéglő 1845-ben épült Nagykanizsán, itt volt Csányi László zalai szállása, és 1848 nyarán a kormánybiztosi főhadiszállása.
31 A premontrei rend keszthelyi gimnáziumának tanára. 1849. júniusában még a Szemere-kormány is vizsgálatot rendelt el ellene „communismusra vezérlő beszéd" miatt, de felmentették. 1849 őszén azonban a császáriak lázítás miatt elfogták, négy évet töltött ő is Olmützben és Josephstadtban.
32 Helyesen: Pákozd
33 Helyesen: Sukoró
34 A 48. sz. „Ernő főherceg" gyalogezred 3., a 34. sz. „Vilmos porosz herceg" gyalogezred 2., és a 60. sz. „Wasa herceg" gyalogezred 1. zászlóaljairól van szó.

láthattak bennünket. A horváth sereg jön ki Pakoszdból hogy el feketedett tölök az egész táj, azt gondoltam, hogy valahol Horváth van a világon mind itt van, persze én még ennyi népet eddig nem láttam no de azért nem ijedtem meg, a horváth kezte meg az ágyu tüzelést és folyvást jött előre, ugy hogy tőlünk is a csatár láncz előre vonult és tüzelt, rövid idő alatt a csatár láncz vissza hivatott, ekkor jobról balról a Pestiek el keztek tüzelni, mi is sor tüzet attunk és előre szurony szegezve, tőlünk jobbról és minden honnéd el kezdődött a harcz, a horvátság ösze zavarodott mind mikor a hangyaboltot fölrugják, ugy össze bonyolódtak a huszárjainknak sem kellett egyébb volt apritani valójok mi lőttük ők vágták a horvátot, el kezdett visszza huzódni Pakoszdnak és a szőlő hegyeknek mi utánuk hogy hirmondót sem hagyunk belölök, de nem úgy lett ám mind mi akartuk, egyszer haljuk hogy abschagolnak,[35] és látjuk a horvátoktól a fehér lobogót vagy abrosz vagy mi volt, csak hogy meg szünt a csata, el csendesült minden, és vártuk mi fog most történni, az történt hogy Jelasits négy napi fegyverszünetet kért[36] amit a gyáva Móga meg is adott, volt köztünk azután a nagy zugolódás, hogy miért nem engették most a horváth sereget megsemmisitteni, ekkor már tapasztoltuk hogy nem igaz ember vezényli a tábort, még akkor éjjel el mentünk Pest felé Baracskáig és még egy iszonyu essővel is meg vert minket az Isten, a töltéseink meg nedvesültek másnap volt dolgunk a fegyvereinkkel, ez nap Gróf Zsicsit,[37] a miért Jelasitsnak élelmet bort küldött mind haza árulót Görgei egy szigánnyal fel akasztatta; továbbá jön a vizió,[38] hogy a horvátok meg szöktek fel Mórnak most mehetünk utánnok és pedig forsponton majd el érjük őket, a derék Fehérvári nemzetőrség nagyon jól viselte magát Róth tábornokot Uzsoránál,[39] három ezer emberével le fegyvereszte, a mi táborunk pedig vertük a port a horvátok után egész Győrig, ott megállapottunk gondoltuk hogy ütközetre kerül a sor de semmi sem lett belőle, a horváth fel huzódott Mosonyon keresztül átal a Lajtán Pruknál,[40] tábort ütött, mi pedig a Lajtán alól Pándorfnál,[41] táboroztunk, onnéd a horváth Bécs alá huzódott és Vindisgréczel,[42] csatlakozott.

Öt nap ostromolta Vindisgrétz Bécset le hallott hozzánk az álgyu dörgés, kétszer el indultunk, hogy segitségekre legyünk a Bécsieknek de fele utról mindig vissza jöttünk, a mind értettem nekünk honvédeknek nem lett volna jogunk át menni a Lajtán csak is a hont védeni.

[4. o.] Mem érkezett Koschut,[43] 20 000 emberrel, de már ekkor Bécs be volt véve igy a mind akkor hallottam lettünk 40 000-en Másnap Kosuth szemlét tartott felettünk és igen szép lelkesítő beszédével fel tüzelt bennünket hogy a pokol beli ördöggel is szembe száltunk volna, el határozták egyszer is mint hogy fel megyünk Bécs alá és meg ütközünk Vindisgréczel, és ugy is történt, a magyar tábor Bécs alatt, a jobb szárnyán Bécs felől nem tudom kik voltak, csak hogy a mi zászló alyunk Schvekhat,[44] mellett egy erdőben foglaltunk állást, igen éhesek voltunk azon este és még sem ehettük meg a menüt, mert a huszárjainkat éppen abrakolás közben meg támadták, mivelünk ott hagyatták a guláshust és egész éjjel patrolérosztunk,[45] ehessen, másnap reggel a Schvekháti temetőbe lettünk rendelve hogy a bal szárnyán ha jönnek a lovasok készen várjuk őket, hét órakor kezdődött meg a csata a jobb szárnyán, mi a temetőtül néztük nyugodtan, és örültünk hogy verik Bécs felé az osztrákokat, és a bal szárnyán semmisem mutatkozott, ekkor jön egy futár, jelenti Czinner őrnagyunknak hogy a zászló allal azonnal foglalja el az erdőben az álékat,[46] ugy is történt ott hagytuk a temetőt, és az erdőben vártuk a lovasságot egy

35 „abschlagen mit den Trommel" — „szüntetőt dobolni", jelt adni a (fegyver)szünetre.
36 A fegyverszünet 3 napos volt.
37 Zichy Ödön (Eugen) „csupán" magyar miniszteri ellenjegyzés nélküli cs. kir. kiáltványokat szállított.
38 Helyesen: avis (ejtsd: avi) tudósítás, értesítés
39 Helyesen: Ozora. A szerző itt összekeveri az okt. 3-i székesfehérvári népfelkelést az okt. 7-i ozorai diadallal.
40 Helyesen: Bruck
41 Helyesen: Parendorf
42 Helyesen: Windisch-Grätz. Jellačić előbb Auersperg csapataival egyesült (okt. 13—14.) csak azután olvadt be a főseregbe. (okt. 22—23.)
43 Helyesen: Kossuth. A létszámadatok túlzók: Kossuth kb. 8000 főt vihetett, az egész magyar haderő létszáma pedig 25000 fő lehetett.
44 Helyesen: Schwechat
45 patrul — őrjárat, járőr, őrszem
46 allé — fasor, fákkal szegélyezett út

negyed óráig de nem jött, ismét jön egy [futár, jelenti hogy] [...] [menjen] [...] az előbbi helére a temetőbe. (Gondoltam már nem találják helünket.) Schveckából egy alén mentünk a temető felé már jól elhagytuk a várost, és Kása Lajos,[47] nevezetü gyakornok volt, mondja az őrnagynak hogy ne menjünk tovább mert előttünk az nem a mi lovasságunk; e mit tud maga hisz azok innéd vannak a temetőn nekünk pedig a temetőhöz kell mennünk, ezen szóra 3 rakéta röpül felénk a lovasságtól az egyik alig hogy az őrnagyot le nem söpörte a lórul ijettében e vagy hogy rekszumot komandérozott,[48] azt gondolta regularisoknál van, no de azért meg lett értve jobbra átot fordítottunk, a hatodik század nagyon is meg indult báró Buthler Lajos,[49] volt az ászló tartó, de annyi esze sem volt hogy az ászlót ki bontotta volna sem a tiszteknek sem az őrnagynak magának, illen tanulatlanok voltunk, de Kása Lajos kikapta Butler kezéből a zászlót le hasitotta a futrát,[50] ki bontotta és meg rászta és el kiáltja fiuk meg ne merjen szaladni senki hogy el hadja e szent zászlót! Azonnal meg állapodott a hatodik század, a goló egymást érte jobbról balrul a rakéta keresztül járt felettük hanem kárt nem sokat tett bennünk, a nagy fáktól.

[5. o.] Különösen fel tünt előttünk egy szürke galléru köpönyeges fiatal uri ember, hóna alatt egy csomó irás volt, ez egyik burgondia veremtől a másikhoz szaladt és hasonfegve irta vagy rajzolta a történteket, a golyó egymást érte körülötte és fölötte de mint hogy hason fegve irt igy egysem találta, utóbb velünk együtt be huzódott Schvekhátba, ott azonnal el torlaszoltuk az utzát hogy a lovasságra onnéd tüzeljünk, de nem lett rá szükség jön egy futár jelenti hogy röktön és gyorsan huzódjunk ki Schvekhátból mert mindjárt be leszünk keritve, és ugy is lett volna, mert mikor Schvekhátból ki jöttünk már az egész jobb szárny előre volt, mi voltunk leghátul és két üteg álgyu tüzelt vissza az ellenségre és lassan meg retiráltunk, Pozsonyig, a nagy fáradtságtol, nem tuttunk enni sem pedig már két nap nem ettünk, más nap reggel be mentünk Pozsonba, ott osztogattak pálinkát czipót, és meleg virslit.

Gion[54] lett most a tábornokunk, és Pozsontól Nagyszombatnak ló vonatu vasuton meg indultunk, Simonits tábora ellen, egyszer ut közben meg ált velünk a ló vonat, az gondoltuk ellenségből jön elejbénk lovasság, pedig magyar huszárok voltak, Prágából szöktek meg,[52] és Simonits táboránn törtek keresztül, csak kettő esett el közülök, köpönyegjeik csupa sár és viz volt szegényeknek és ki fáradtak voltak, alig birtak beszélni meg éljenesztük őket és tovább indultunk ők Pozsonynak mi pedig nagyszombatnak. Perczel tábora Posontól le fele huzódott Vindisgrétz előtt egész Mórig. Mórnál megütközött Vindisgrétczel, nem várta be a segitséget ki ha nem ő és Perczelt meg verték.[53] Mi pedig Simonitsot,[54] fordítottuk megy és vertük vissza a Kárpátoknak, Nádosdnál,[55] a hidakat fel szette előlünk hogy könnyebben retirálhasson, de azért mindig nyomába voltunk, Nádosd tüzben volt, azt nem tudom mellik fél gyujtotta fel csak hogy lángok közt vertük ki az ellenséget, Gion ugy nézett ki mind az üszög, a lángok közt és csak bisztatott előre fiuk csak lőjjetek, mi után ki vertük az ellenséget a falu végén az utolsó ház előtt volt két osztrák halott egy sorba kiteritve, jobbról egy huszár ló dögölve, a két halottnak a vére lefolyt a szekér utra, és nekünk azon kellett keresztül gázolnunk, és milly hatása volt reánk a sok vér, dühössek lettünk mind a tigris, nem éresztünk fáradságot, csak rajta az ellenségre nem sok idő tellett bele keresztül vertük őket a Kárpátokon.

A Kárpátokon tul az ellenség golyója egy huszár századosnak[56] mind a két lábát el szakasztotta, mikor fel tettük a kocsira, még akkor sem vesztette el az eszméletét,

47 Kássa Lajos 1827-ben született Nagyabonyban. 1848 tavaszán a keszthelyi Georgicon hallgatója volt. Visszaemlékezése: *Novák:* i. m. 257—261. o.

48 „Rechts um!" — Jobbra át!

49 Báró Butler Gyula 1822-ben született a sziléziai Libnitzben, 1848 tavaszán mint „utazó" tartózkodott Zalában.

50 A zászlót védő vászontok

51 Guyon Richárd akkor még csak ezredes volt.

52 A Nádor huszárok harmadik, mintegy 150 fős csapata.

53 Perczel a Muraközből vonult vissza, de csak december végén. A szerző itt ismét összekeveri az időrendet, az október végi eseményekkel helyezi egyidőbe Perczel móri vereségét (dec. 30.)

54 Helyesen: Simunich, Balthasar

55 Helyesen: Nádas

56 Franz Münz Miklós — czredbeli kapitány a nov. 4-i, Jabloncánál vívott ütközetben halt hősi halált.

sőt bátoritott bennünket, mondván csak előre fiuk még én velem nem veszett a haza, szint ugy egy huszár adjutánsnak a jobb karját, éppen mikor jelentést tett a karjának fele a kardal együtt a földre esett, mire a huszár őrnagy tette figyelmessé hogy hadnagy ur nincs meg a karja, akkor alélt el a hadnagy.

[6. o.] Simonits táborát át vertük a morva határra, de harmadnapra nagy segitsége érkezett Prágából, akkor meg nekünk kellett vissza huzódni egész a Kárpátokig, ott Simonits tábort ütött, mi pedig elő őrsöt állitottunk elé a Kárpátokon, és a táborunk a Kárpátok alatt be szállásoltatott november közepe volt már hidegek voltak, és minden harmadnap került reánk az előlőrsi szolgálat, szem közt az ellenséggel, gyakran azt gondoltuk reggelre meg fagyunk a nagy hideg és szelektől, olly sötétségben voltunk éjjel hogy nem láttunk 5 lépésre a fülünket a földre fektettük ugy halgatósztunk, magamon történt hogy éjjel egy bokorra rá lőttem az gondoltam patrol az ellenségtül, és természetes a kiáltásomra nem felelhetett mind bokor a nagy szél mozgatta én el is feledtem hogy nappal is ott ált a bokor, reá lőttem, ezzel fel izgattam az egész elő őrseinket, én azzal mentettem ki magam hogy egy ellenséges patrolra lőttem pedig nem volt igaz.

November utolja felé Simonits megint kapott haderőt, ott kellett hagynunk az elő őrsöt visza huzódtunk, Ordódi,[57] lován egy rakéta keresztül ment melletünk esett el a ló de Ordódinak csak a köpönyegét szakasztá ki a lova belével együtt, én meg botlottam egy tusakban hasra estem szerencsémre, mert különben ott maraszt engem is a rakéta az után huzódtunk visza felé de mindig tüzelve ők mi reánk mi ő reájok végre a kárpát alsó részén egy Bóra nevü rokonommal,[58] az ut melletti sánczból a mitől egy kicsit takarva voltunk, el kesztünk lövöldözni egy vén osztrákra, aki az erdő szélén egy vastag fa mellől lőtt ő is mi reánk, s mikor már ránk lőtt, meg fordult és a seggit verte hogy minket mérgesitsen, már mind egyikönk háromszor lőttünk rá, de nem tuttuk el találni, és ő nagy boszuságunkra mindég a seggit verte, e közben egy puska veszőt is lőttek közébünk, és a partban állt meg kösztünk, az ötödik lövésem még is sikerült fel hömbölödött a vén osztrák, ekkor másodszor jött a futár, hogy siessünk a mint tudunk, mert mindjárt be kerit bennünket a lovasság, ha nem teszszük ugy is jártunk volna, mire a hadtesthez csatlakoztunk, már Nádosnál a majorok égtek egy hegyre a zászló aljunkból 6, honvédet felcsaltak az osztrák Jágerek,[59] hogy ők is magyarok el is fogták őket. Végre is szégyen volt vagy nem Nagy szombatig reteráltunk Simonits elöl. Nagy Szombattol a mi zászló aljunk Szeredre ló vonatu vas uton mentünk, Szeredről pedig be Leopold várba lettünk rendelve, ez ugyan nem volt kedvünkre mert jobb szerettünk volna tovább nyilt csatákban részt venni de ha igy lett rendelve nem szabad volt még szólni sem.

[7. o.] Ordódy ezredes vette át a várparancsnokságot, báró Mednyánczky,[60] helettes várparancsnok a vár örség állott 7-dik honvéd zászló aly 16-dik honvéd zászló aly ez többnyire tóth fiukból állott és még csatában nem voltak, továbbá volt 2 század csika péri,[61] reguláris olaszokból állott és még tovább a vártüzérség összesen voltunk 3000-en. December utolján Karácson ünnepein lettünk körül véve az ellenségtől, és január nem tudom hányadikán, külte hozzánk Simonits az első parlament, a Parlamentnak csak annyi lett válaszolva, hogy nem engedünk utolsó csepp vérig, és ezzel ki bocsájtották, de alig érkezett oda visza a hol a szeme be lett kötve, már egy gránáttal tisztelkedtek, és Ordódy lakása felett pattant széjjel — én eppen ott áltam disz őrön egy kicsit meg is rettentem, a fő várta előtt tanakodtak a tisztek, Ordódival, de csak hamar szét ugrottak a durranásra, Ordódy is gyors lépésbe jött haza engem a kasszához állitott a pinczébe még föl váltottak, az ágyu tüzelés igen erős volt ugy a mi sánczainkról ki felé, az ellentül pedig be felé, ez tartott reggel 9 órától dél után 3 óráig de szüntelen 3 órakor egy nagy éljenzés lett, a Mestecska felüli sánczon én is fel szaladtam sánczra, és láttam, hogy az ellenség futkoz és a füstöt meg a rakéták hogy pattoktak széjjel, mert a mi tüzérünk éppen el találta a ra-

57 Ordódy Kálmán honvéd őrnagy, dandárok. Az említett baleset a dec. 6-i, Lieszko elleni támadásnál történt.
58 A 7. honvéd zászlóaljban egy Bóra György nevű 18 éves gazdász-gyakornok szolgált
59 Jäger — vadász
60 Mednyánszky László, honvéd őrnagy, vértanú
61 A „Ceccopieri" olasz gyalogezredről van szó. A várőrség tényleges létszámáról és az egész ostromról: *Rabár Ferenc:* Lipótvár ostroma 1848—1849-ben. In: Hadtörténelmi Közlemények, 1988. 2. sz. 362—382. o.

kétás kocsijokat és hat rekétás kocsi robogott széjjel a mi sok kárt tett emberekben és lovakban, tehát ezért abban hagyták az ostromot, utánna egy pár hétre a második parlament is meg jött hogy adjuk fel a várat s majd az egész vár őrség szabadon el bocsájtatik ha[za] de erre is csak az lett a válasz, mi az elsőre, és meg kezdetté[k] ismét az ostromot még gorombábbul mind az előbbit, A [...] szuronnyal nem mertek ám ostromolni még a templo[mot] sem kiméltyék egy szent sem maradt prezur,[62] nélkül [ez az] ostrom erősebb is volt a másiknál meg tartóssabb is de ez is [meg]szünt, ezen idők alatt vártuk Mészáros,[63] táborát hogy meg jön de bizon nem jött, Báró Mednyánczky próbát is tett a 16ik zászló allal s ki tört az ellenségre, mert még ezek nem voltak csatában, de nem is értettek ám hozzá, mert mindgyár kezdetben ösze futottak és sokat be hosztak visza lábok nélkül, és hamarossan visza is huzódott velök Mednyánczky.

Az utolsó ostrom február 2-án Gyertyaszentelő napján, szinte azon mód nem kapott ki elégittő választ a Parlament, ismét meg kezdték, s jöttek 150 fontos bombák 18 fontos golyók, rakéta gránát, amivel csak árthattak küldték hozzánk befelé, de a mi tüzéreink is dolgoztak ám azt gondoltuk hogy ég föld össze szakad, egy tizennyolcz fontos golyó csak nem engem is Ábrahám kebelébe küldött, mert éppen fő vártán voltam [8. o.] és a fő vártához többnyire jöttek a 18 fontos golyók, nekem pedig éppen az árnyékszékre kellett mennem, és mind ha figyelmeztetett volna valaki hogy lépjek ki, és kint kössem meg a gatyámat és alig hogy kiléptem az ajtótól jobbra abban a pillanatban rapotyára szakasztotta egy 18 fontos golyó az árnyék széket is és menten maradtam, a kórházban többeken betegen feküdtek de az ágy szüke miatt a pallon szalma zsákon, oda is be tört egy bomba és egy Egerszegi fiunak a hasán szakadt szét az Isten tudja hány száz darabra szórta, és mellette a többi betegnek semmi bajja nem történt a mestecskai kapunál voltak őrségen a 16-dik zászló alyból és a kis ajton valahogy be jött egy golyó és az ott sétáló tizedest keresztbe szakitotta mingha ugy nyirték volna el a derekát, nem maradt épen a várban egy ablak sem, a gyalogság többnyire a kaszamatákban volt mert nem volt reá szükség e közben a tisztek addig tanácskoztak, hogy el végeszték hogy a várat fel atták, de a derék báró Mednyánczki nem atta bele egyezését amiért szegény jó magyar meg is lakolt. Pozsonba fel akasztották, anyit bizonyossan tudok mondani hogy kevés lisztünk és puska porunk lehetett, mert csak anyi kenyeret kaptunk egy napra hogy egyszerre meg ettük, hanem bort hust dohánt bővebben kaptunk, elég az hozzá a várat fel atták ugy monták oly feltétel mellett hogy, mindnyájan szabadon mehetünk mi pedig szomoruan könnyezve fegyverünket a vár közepén gulyába[64] raktuk, az osztrák tüzérek az álgyukat át vették a sánczokon, e közben a csikapériektől három olasz hogy az osztrák kézre ne jusson egy komandó szóra egy mást agyon lötték, minket a Mestecskai kapun ki inditottak az osztrák tábor közé és még akkor nap el kisértek bennünket Nagyszombatba a hol a jó nagyszombatiak meg vendégeltek bennünket csodállom, hogy ezt szivességet meg engedték nekik, innéd az az az invalid házból[65] többeket nő ruhába meg szöktettek, másnap kisértek bennünket Posonba, harmad nap Bécsbe, az arbeit házba,[66] itt egy kéve zsuppot kaptam fel, és egy szegletben reá feküdtünk én Parczer és Legman,[67] és dalolgattuk rab vagyok rab vagyok szabadulást várok, naponként kaptunk egy pengő krajczárt, egy leves merő lencsét és egy gombóczot, meg fél kenyeret, igy telt el néhány szomoru napunk mig végre fel esküdtettek az osztrák zászló alá, és beosztottak a Máriási ezredhez el kültek bennünket Prágába az ezredhez, és 1857 április 17-én jöttem haza Keszthelyre.

A min vagy is viszontagságom az osztráknál mind zsoldos keresztül mentem az még igen sokból állana meg irni.

62 plezur: máz, festék
63 Nem Mészáros Lázár hadügyminiszter felsőtiszai, hanem Görgei feldunai hadtestét várták.
64 értsd: gúlába.
65 Katonai rokkantak háza
66 „Dologház"
67 Légmán Vilmos 1830-ban született a Zalamegyei Ohidon, 1848 tavaszán „deák" volt.

SZEMLE

CSORBA CSABA

A TATÁRJÁRÁS

(Zrínyi Kiadó, Budapest, 1991. 75 o.)

A „Hadtörténelem fiataloknak" sorozatban megjelent kötet ismertetésére több okunk is van. Egyrészt érdemes felhívni a figyelmet a *V. Molnár László* sorozatszerkesztésében megjelenő kötetek szakmai színvonalára: a szerencsésen megválasztott szerzők a témakör szinte teljes szakirodalmának ismeretében vállalkoznak ismeretterjesztő munkájuk megírására. (Érdemes utalni az eddig megjelent kötetekre: Kertész I.: A görög-perzsa háborúk és Nagy Sándor hadinépe; Kordé Z.—Petrovics I.: A magyar kalandozások; Fenyvesi L.: Mátyás király fekete serege; Hahner P.: A Bastille-tól Waterlooig.) Másrészt a kötet a tatárjárás 750. évfordulójára jelent meg, s mivel a *Hadtörténelmi Közlemények* jelentős terjedelmet szentelt az évfordulónak, indokolatlan lenne e kiadványt említés nélkül hagyni.

A Szerző a Túrkevei Múzeum emlékkönyvében (1981) már részletesen foglalkozott a kérdéssel, így az események és források avatott ismerőjének tekinthető. Könyvében sikerült is alapvetően hiteles és elfogadható képet rajzolnia a tatárjárást megelőző évtizedek kül- és belpolitikájáról, magáról a hadjáratról, az ország szenvedéseiről és a tatárjárás értékeléséről. Az előkészületeket tárgyaló részben teljes mértékben egyetérthetünk a Szerzővel, hogy Magyarország sorsa nem a tatár követeknek adott királyi válasz diplomatikus, vagy ügyetlen voltán dőlt el. Az ország földrajzi fekvése nem tette lehetővé a fegyveres konfliktus elkerülését. Hasonlóképpen egy elterjedt legendával számol le, amikor felmenti Frigyes osztrák herceget az alól a vád alól, hogy tudatosan érkezett kis létszámú csapattal IV. Béla segítségére. Igaz, többet ért volna segítsége, ha csak a Muhi csatamezőre érkezett volna meg, ám jelentősebb létszámú segédcsapattal. Meglehet, hogy ellenfele ily komoly megsegítésére azonban már ő sem gondolt, de ettől még vitathatatlan, hogy kis számú kíséretével — egyedül a külföldiek közül — lóhalálában a királyi udvarban termett.

Részletesen mutatja be a könyv a kun-problémát is. Kár, hogy csak nagy vonalakban utal arra, hogy a kun haderő korántsem volt annyira jelentős, mint azt korábban feltételezték. Pálóczi Horváth András könyve alapján — amelyet egyébként szövegében és képeiben gyakran idéz — hadra fogható számuk a morvamezei csata idejében (1278) 4—5 ezer fő körül mozgott. Nem értjük, hogy a Szerző mire gondol, amikor a kunokkal kapcsolatban arról ír: „a lovagi hadvezetés aligha engedte volna őket a harcban kibontakozni". A könnyűlovasok még lovagi jellegű csatában is lényeges taktikai feladatokhoz jutottak (l. éppen az említett morvamezei ütközetet) még ha nem is ők döntötték el a csatát, s egyébként, miként a szerző is írja, a magyar seregben a vezetés volt lovagi, a sereg zöme nyilvánvalóan könnyűfegyverzetű lehetett. A magyar sereg létszámának felmérésekor nincsen könnyű dolgunk, különösen — miként az Zsoldos Attila tanulmányából kitűnik (*Hadtörténelmi Közlemények, 1991. 1. sz.*) — azért, mert történetírásunk még a magyar hadszervezet alkotóelemeivel sincs pontosan tisztában.

A Szerző már 1981-es tanulmányában is kétségbe vonta a szekérvárak alkalmazásának lehetőségét, azt kései, huszita találmánynak minősítve. A magunk részéről ezt nem állítanánk ilyen határozott formában, részben azért, mert a szekerek védekezésként való felhasználását kortalan, sokszor szükség szülte megoldásnak véljük. Ebben támogat minket Köhler hadtörténete, amely számos példát hoz fel a szekerek csatában való alkalmazására „Wagenburg" elnevezés alatt; a franciák az 1124. évi reims-i ütközetben, 1223-ban az orosz-kun seregek, 1304-

ben a franciák Arras-nál és a flandriaiak Mons-en-Pevèle-ben, az angolok 1346-ban Crécy-nél választották a védekezésnek ezt a módját. A másik kizáró ok a távolság lehetne, ám a szekereket előre is lehetett küldeni, közbeeső királyi birtokokról is indíthatták őket. Végeredményben a kb. 170 km-t ökörvontatás esetén — becslések alapján — napi 20 km-es sebességgel haladva 17 nap alatt megtehették, lóvontatás esetén még gyorsabban.

A csata leírásával — mivel az forrásainkat hűen követi — egyet lehet érteni. Talán a Muhi-puszta földrajzi leírása lehetett volna részletesebb, amiről Ágoston István művéből nyerhetünk részletes felvilágosítást, még ha tudjuk is, hogy a vidék vízrajzi viszonyai rendkívüli mértékben megváltoztak a századok alatt. A kötetben valahol megérdemelt volna Zichy Ladomér könyve egy historiográfiai kitérőt és elismerő méltatást. A téma iránt nem filológus történészként érdeklődő Zichy kitűnő érzékkel tapintott rá a korábbi magyar szakirodalom tarthatatlan létszámadataira, a tatár pusztítás túldimenzionált bemutatására s arra a tényre, hogy a megerősített helyek milyen sikerrel álltak ellen a tatároknak. (Reális létszámbecsléseihez például a mai lengyel szakirodalom is igen közel áll, így *Krakowski, Matuszewszki, Labuda* stb.) Kétségkívül maradandó hatást gyakorolt a tatárjárással foglalkozó magyar történészekre.

A Szerző végső következtetését magunk is osztjuk, vagyis hogy a tatárok azért vonultak el, s adták fel Magyarország birtokba vételének tervét, mert az ország erődített helyeinek jó részét nem tudták bevenni, a király menekülése ellenére sem szűnt meg az ellenállás, és az ország pacifikálásra semmi remény sem mutatkozott. Ha az ország teljes leigázásának elkerülését győzelemnek lehet nevezni, akkor a tatárjárással kapcsolatban beszélhetünk magyar győzelemről, bár talán mértéktartóbb lenne azt taktikai sikerként elkönyvelni.

A kötetet számos, gondosan válogatott kép és térkép teszi élvezetessé, még ha egy kellemetlen elírás a kígyóspusztai *csat*ból kígyóspusztai *csatát* kreált is.

Veszprémy László

ÁGOSTON ISTVÁN

MUHI CSATA, 1241

(Zrínyi Kiadó, Budapest, 1991. 78 o.)

A Zrínyi Kiadó, mint láttuk, nem feledkezett meg a Muhi csata 750. évfordulójáról. A Hadtörténelmi Közlemények 1991. évi első száma mellett e kiadvány is az évfordulós megemlékezés maradandó eredményének tekinthető, mivel a Hadtörténeti Intézetben a csata évfordulójának másnapján, 1991. április 12-én Kristó Gyula elnökletével megtartott tudományos ülésszakon elhangzott előadások összegyűjtve nem jelennek meg.

A szerzővel már az előadók között is találkozhattunk. A kiadó részéről „merész" vállalkozás volt nem történészre bízni a feladatot, mivel a kívülállónak nincsen könnyű dolga, ha el akar igazodni a középkori történelemre vonatkozó — sokszor egymásnak is ellentmondó — források és feldolgozások ingoványos talaján.

A kötet a következőképpen tagolódik: első fejezetként a Muhi-puszta történeti jelentőségét vizsgálja, bemutatja a honfoglaláskor s a magyarok megtelepedésének történeti forrásait, taglalja a százdi apátság korai történetét, megemlékezve a Vak Béla király és a trónkövetelő Borisz e területre helyezhető ütközetéről.

Ezt követően a Muhi-puszta földrajzi jellemzőit tekinti át, amelyeknek ismerete valóban alapvető az 1241. évi ütközet nyomon követése szempontjá-

ból. Közben kitér a terület vízrajzi és településtörténeti bemutatására.

A harmadik fejezet tárgyalja a kötet címében is szereplő muhi csatát, majd táblázatban is összefoglalja a tatárok elleni küzdelmekben elesett, vagy részt vett magyarok nevét.

A záró fejezetben a csatatér régészeti kutatásának összefoglalását találjuk, élvezhető minőségű térképek és fényképfelvételek kíséretében.

A kötet szerkezetéből is jól látszik, hogy a szerző, nyilván érdeklődésének megfelelően, elsősorban a helytörténeti szempontok szerint közelítette meg a témát. Véleményünk szerint éppen azok a fejezetek a mű erősségei, ahol az általa jól ismert területről közvetlenül tudott szólni (a puszta jelentősége és leírása, a régészeti kutatások összefoglalása), s a kifejezetten történeti fejezetben a korábbi évtizedek történeti szakirodalmának kapjuk tömörített és sajnos korántsem hibátlan áttekintését. Jelen ismertetésben — a vállalkozás további dicsérete helyett — a tévedések és elírások egy részének talán nem haszontalan kigyűjtését tekintjük feladatunknak.

A középkori magyarországi elbeszélő forrásokra való hivatkozásokkal általában baj van: Anonymus mellett a szerző nem a krónikakompozíció egyes részeiről (Képes Krónika-család, Budai Krónika-család) beszél, hanem némiképpen félrevezető módon Hess András vagy Thuróczy krónikájáról — s még hozzá is teszi „hogy a leírásoknak nagy része XII. századi keletkezésű". Hasonlóképpen félrevezető „Sunád"-ot számon tartani az elbeszélő források között. Anonymust Mándi Mándy István nevezte 1799-ben megjelent művében Magyar Sunádnak, téves olvasata alapján, miként azt *Sebestyén Gyula* 1898-ban tisztázta (Ki volt Anonymus?, 60—62. o.). Kérdéses továbbá, hogy a Déta helynévnek van-e köze a francia „détail" szóhoz (21. o.).

A muhi csatával foglalkozó részben bántó sajtóhiba Szt. Lázár rend helyett Szt. László rendet írni. A kunok fegyveres erejének felbecsülésekor a megadott 40 ezer harcossal kapcsolatban haszonnal lehet forgatni *Pálóczi Horváth András:* Besenyők, Kunok, Jászok c. munkáját (Bp., 1989. 63. o.). E számot a forrásul használt Magyarország története 1. k. is túlzónak nevezi (1386. o.). Zavaró továbbá a nagykán nevének kétféle írásmódja (Ogotáj, Ögödej).

Már inkább a kötet szerkezetéhez tartozik a tatár előrenyomulás és a tatárok lengyelországi hadjárata részletesebb tárgyalásának hiánya. Hasonlóképpen hasznos lett volna a tatár hadseregről és haditechnikáról szóló szakasz jelentős bővítése *(Vernadsky, G.:* The Mongols and Russia; *U. Kőhalmi Katalin:* A steppék nomádja lóháton, fegyverben; *Huuri, K.:* Zur Geschichte des mittelalterlichen Geschützwesens aus orientalischen Quellen; *Martin, H. D.:* The Mongol Army. In: JRAS 1943. 46—85. o.).

Folytassuk megjegyzéseinket: a magyar sereg létszámának 100 ezer főre becslését nem érezzük meggyőzőnek, ebben az utóbbi évek szakmunkái mind egyetértenek. Apró elírás, hogy március 15. nem a virágvasárnap, hanem Iudica-vasárnap előtti péntekre esett. A szerző hivatkozik a Tarihi Üngürüszre, ám a kiadásnak nem a XVIII. századi részéből — mint írja — hanem a XVI. századiból idéz. Egyébként — különösebb forrásérték híján — e műnek csekély a jelentősége. Móric fia Móric bravúrosan végrehajtott felderítése, az oklevél szövegéből kikövetkeztethetően, nem a muhi-csatára vonatkozott. Apróság, de a comes-t nem szoktuk grófszóval fordítani. A régi szakirodalom használata többször nehezíti a mai fordításokban szokásos névalakok azonosítását: Borisz helyett Borics, Detre helyett Detrik, Balog helyett Sinister M., Türje helyett Jurle, Móric helyett Móritz, Kemlék helyett Kemeluk (ez a 32. o. térképén jól szerepel). Talán túl könnyen adott hitelt a szerző a Szirmaiak esetleg csak egy hamisított oklevélen alapuló családi hagyományának *(Pauler Gy.:* Magyar nemzet története. 2. k., 595.; *Szentpétery I.:* Kritikai jegyzék... No. 1410.). A Fáy család esetében a szerzőt Nagy Iván vezette félre, amikor az (125. o.) Rugacs fiainak érdemét magának Rugacsnak tulajdonítja. A szerző novumként tárgyalja IV. Béla György ispán fiának Sándor mesternek kiállított oklevelét (48. o.) s Kandra Kabos alapján még idéz is belőle (74. o.). Az oklevél valóban kiadatlannak tűnik, de nem ismeretlen, amint az *Szentpétery* Kritikai jegyzék... No. 815. regesztája alapján kiderül. (Bp., 1923.)

Teljes mértékben egyetértünk azzal, hogy a szerző idézi a friesachi évkönyv-

vek vonatkozó részét (51. o.), de érthetetlen, hogy azt miért nem nevezi meg, s miért sejteti egy „13. századi párizsi kézirat"-nak. Itt jegyezzük meg az idézethez, hogy Misericordia-vasárnap a Húsvét utáni második és nem az első. Zaliz helynévnél pedig a Bihar megyei Szalacsra is szoktunk hivatkozni. Nyilvánvaló tollhiba, amikor a tatár kivonulás okát a szerző a tatár had*itechnikában* keresi. Végül a tatár benyomulás mértékének felmérésekor szerencsés lett volna utalni arra, hogy a muhi-csatavesztés ellenére sem szűnt meg a fegyveres ellenállás az országban, a várakban jelentős sikereket értek el, s már 1242-ben képes volt a magyar haderő felvenni a küzdelmet az osztrák határon. Szerencsés ötletnek tartjuk, hogy a tatár hadjárattal kapcsolatba hozható magyarok nevét kigyűjtötte a szerző. Valóban megérdemelnék a csatában elhunytak, illetve résztvevők, hogy a csatatéren emlékhelyet kapjanak s ott időről időre megemlékezzenek róluk. Maga a lista azonban már pontosításra szorul, így nem találtuk az elhunytak között Sólyom fia Pósa erdélyi vajdát, Tomaj Dénes nádort stb.

A kötetet záró bibliográfiát még jónéhány tétellel lehetne gazdagítani. Legyen elég, ha csak a Magyarország hadtörténetét, *Strakosch-Grassmann:* Der Einfall der Mongolen c. könyvét, *G. Köhler* hadtörténetét, vagy a miskolci *Csorba Csabának* a túrkevei múzeum emlékkönyvében megjelent tanulmányát hiányoljuk. Szokatlan, ha az összefoglalásról (summary) külön ejtünk szót, de megéri. Ez nyilvánvalóan nem a szerző, hanem a kiadó munkája. Sajnos primitív. Tévesen április 12-ére teszi a csatát, 11-e helyett, s Batu kánt a „mongol dinasztia vezérének" nevezi. Még kellemetlenebb, hogy mindezt ráadásul Fülig Jimmy angolságával próbálták meg a külföldi olvasók számára is érthetővé tenni, soronként legalább egy nyelvtani s egy sajtóhibával. Néhányat mutatóba: Carpathian helyett Carpatian, that helyett thet, invade Hungary helyett invade in the Hungary, led helyett leaded, surrounded helyett sorrounded, faithful helyett faitful, one and a half helyett one and half, staying helyett staving, these events took place ... 750 years ago helyett were taken place stb. Néhány elválasztási jótanács: innumer-able, enorm-ous, encounter-ed.

Reméljük, hogy a szerző kötete, apró, de bántó szakmai hiányosságai ellenére is, eléri célját, s a múlt iránti lelkesedésnek újabb generációkat tud megnyerni, akik egyúttal a történelmi tanulságok levonására is képesek lesznek: „Legyen figyelmeztetés" — mint írja — „a 750. évforduló, az önhittség, önzés, széthúzás, ellenségeskedés ellen".

Veszprémy László

MARTIN GUDDAT

KÜRASSIERE, DRAGONER, HUSAREN

Die Kavallerie Friedrichs des Grossen

(Verlag E. S. Mittler und Sohn, Herford—Bonn, 1989. 99 o.)

A német szerző arra vállalkozott, hogy bemutassa a mai érdeklődőknek, miként sikerült Nagy Frigyesnek a XVIII. század derekán a lovas fegyvernem három csapatnemét alkotó vértesekből, dragonyosokból és huszárokból tiszteletet parancsoló és ütőképes haderőt kovácsolnia. Mindeddig a szakirodalom inkább foglalkozott a porosz katonakirály gyalogságát alkotó flintásokkal és gránátosokkal. Ezért, és különösen a poroszországi huszárságra tekintettel, magyarként is érdeklődést kelthet az új szempontú megközelítés. A recenzens csak csatlakozhat az előszót megfogalmazó Günther Roth dan-

dártábornok véleményéhez, miszerint „az olvasó mintegy a lovas nyergéből fedezi fel azt a magával ragadó világot, amelyet trónörökösként és királyként Frigyes maga is meghatározóan formált".

A szerzői bevezetőből azután valóban világossá válik, hogy Martin Guddat ugyan II. Frigyes 1740—1786 közti uralkodási idejét állította vizsgálódása középpontjába, azonban a jobb megértés kedvéért nem csupán az 1712-ben született uralkodó trónörökösi idejére, hanem még korábbra, a XVII. század második felére és a XVIII. század első évtizedeire is visszanyúlt a téma tárgyalásakor.

A mű világosan tagolt, három nagy részegységben a szervezeti fejlődést és a létszámviszonyokat, továbbá a békeévekbeli életet, valamint a háborús szolgálatot tárgyalja. Az elemzést értékelő-kitekintő fejezet, valamint függelékben számos összeállítás zárja le.

Az első részben a szerző a lovasság erejének fokozatos növekedését és tagozódásának változásait mutatja be az 1640—1786 közti időszakban. Adatszerűen bizonyítja, hogy a lovas lövészek alkották a lovasság főerejét, mellettük kezdetben még lándzsások és vasasok, majd dragonyosok és huszárok szolgáltak nagyobb számban.

A XVIII. századi haderőből jól ismert három csapatnemmel részletesebben foglalkozik Martin Guddat. Bemutatja az ezredszervezés változásait, adatszerűen közölve mindent és külön szólva a legénységi, valamint a tiszti állományról.

A vértesek és a dragonyosok fejlődéstörténetét ezúttal háttérbe szorítva, magyarként, elsődlegesen a huszársággal kapcsolatosan megfogalmazott állításokra fordítottunk nagy figyelmet. Őszinte örömmel tapasztaltuk, hogy a magyar eredetre mindenütt nagy hangsúlyt helyezett a szerző. Így már az 1721-ben megjelent első szervezetszerű huszárkötelékekkel kapcsolatosan így fogalmaz: „Rövid időn belül a porosz hadsereg számára von Wuthenow altábornagy a király megbízása alapján magyar önkéntesekből két századot állított fel." (16. o.) Rendkívül örvendetes módon az olvasó azt is megtudja a folytatásból, hogy ezek a magyar önkéntesek miként kerültek a porosz haderőbe: „Különösen az osztrák megszállás és a kálvinistákat ért üldözés újraéledése ellen irányuló Rákóczi-felkelés ösztönzött sok magyart arra, hogy annak 1711-ben bekövetkezett véres leverését követően külföldi szolgálatba álljon." (16. o.) Ugyanígy hangsúlyozza a szerző, hogy 1730-ban a harmadik huszárszázad megszervezését is „toborzott magyarok" tették lehetővé (16. o.). A valódi csapatnemmé formálás során az 1740-es években sorra alakított kilenc valódi huszárezreddel kapcsolatosan is érvényesül ez a tényekhez ragaszkodó, a magyarok részvételét hangsúlyozó szemlélet. Sőt még a békeidővel kapcsolatosan is kiemelésre kerül, hogy „II. Frigyes az egy században alkalmazható honos legények számát harmincban szabta meg" (26. o.). Így bizonyára, immár német szerző által is kimutatottan, nem nagy a tévedés lehetősége, ha újólag hangsúlyozzuk, hogy az osztrák örökösödési háború idején a mintegy tízezer főnyi porosz huszárság nagy része magyarokból állt.

A második rész a „Szolgálat békében" címet viseli. A szerző e helyen elsőnek a lovas- és lókiképzést részletezi, miközben hangsúlyozza, hogy minden lovas fegyvernembeli porosz harcos először gyalogos kiképzésben részesült. Ezt követően a különböző csapatnemek szerint a lovas öltözékét mutatja be. Eközben megállapítja: „a sajátosságok, amelyek a huszárt, mint olyant, azonnal felismerhetővé tették, a dolmány, a leffentyűs föveg, a színes csizma, a fonott öv és a sarkantyú volt" (58. o.). Ugyanilyen részletességgel szól Martin Guddat a huszár megjelenésével kapcsolatosan külsejéről (60. o.), fegyverzetéről (61. o.), lováról (63. o.). Bemutatja még e részben a lovasok ellátását és lovaik takarmányozását, elszállásolásukat, gyógyellátásukat; részletezi a zsoldfizetés, a szabadságolás, az előléptetés és az elbocsátás rendjét is.

A harmadik rész, logikusan, a „Szolgálat háborúban" címmel következik. Itt a szerző a menettel, a felvonulással, a felfejlődéssel, a csatával, a táborozással, a tábori ellátással és a tábori egészségüggyel kapcsolatos kérdésekkel foglalkozik. E részben is számos alkalommal újra és újra visszaköszönnek a magyar vonatkozások.

Ezek részletezése helyett inkább azt emeljük ki ezúttal, hogy a nagyszámú függelékben név szerint is sok magyar

szerepel. Felismerésüket azonban az a sajnálatos körülmény nehezíti a nem szakértő olvasó számára, hogy a nevek a korabeli írásmóddal, így legtöbb esetben pontatlanul szerepelnek. Talán ezért sem érdektelen, ha felidézzük, hogy az 1. huszárezred élén 1747—1750 közt nemes Székely Mihály, a 3. élén 1773—1777 közt nemes Somogyi István, az 5. élén 1744—1762 közt a bárói méltóságra emelt Rüsch János Tivadar, a 6. élén 1757—1785 közt a nemességet elnyert Werner Pál, a 7. élén 1744—1746 közt nemes Győry Péter, végül a 8. élén nemes Halász Zsigmond ezredes állt. A lovastábornokok közt szerepel a fentiek közül Werner Pál altábornagy, Győry Péter, Rüsch János Tivadar, Székely Mihály, továbbá a korábban nem említett nemes Kőszeghy Károly vezérőrnagy. Tiszti, vagy különösen legénységi névsorok összeállítására a források nagy részének feltáratlansága miatt még mindig nem kerülhetett sor, pedig bizonyára még sokkal nagyobb arányban lennének köztük felfedezhetőek porosz szolgálatot vállalt magyarok.

Csak remélni lehet, hogy további jelentős alapkutatások elvégzését követően a szerző munkássága nem marad folytatás nélkül. Ezt különösen a záró-fejezet szemlélete, „a hadicsillogás és hadinyomorúság" példamutató felvillantása indokolná.

E műből ugyanis az világossá válik a mai olvasó előtt, miként vált Nagy Frigyes tudatos hadseregfejlesztése következtében a lovasság ütőképes, szövetséges és ellenséges hatalmak által egyaránt figyelembe veendő háborús eszközzé. A magyar olvasót azonban legalább ehhez hasonló mélységben foglalkoztatja a kérdés, milyen módon sikerült a nagyszámú magyar harcost betagolni a brandenburgi-porosz haderőbe, és ők hogyan adták át hadimesterségbeli tapasztalataikat a befogadó birodalomból származott és velük együtt beosztott bajtársaiknak. Martin Guddat példamutató forráskezelése és módszertani megközelítése alapján, ebből tanulva és ezt követve, ezt talán magyar kutató fogja majd elvégezni.

Addig is ajánljuk a magyar olvasók figyelmébe ezt a szerény terjedelmű, de fontos feldolgozást, amely a sajátos magyar csapatnem, a huszárság európai térnyerésének egy fontos mozzanatát is az olvasó elé tárja.

Zachar József

DICTIONNAIRE DES MARÉCHAUX DE FRANCE DU MOYEN AGE À NOS JOURS

Kiad.: Joseph Valynseele

(Librairie Academique Perrin, Paris, 1988. 479 o.)

A francia haderő legfelsőbb vezényletének megértése szempontjából fontos témához nyúlt *Joseph Valynseele,* amikor *Christoph Brun, Eric Jauffres, Cosette Millet-Bex* és *Jean Reveilliez,* valamint *Genevieve Maze-Sencier* közreműködésével összeállította Franciaország 1190—1984 között kinevezett 323 marsalljának betűrendes életrajzi katalógusát. Bevezetésül pedig arra vállalkozott, hogy elemző tanulmányban tekintse át a marsalli méltóság nyolc évszázados történetét.

A szerző ezúttal negyedízben nyúlt e témához. Korábban önálló társadalomszociológiai-történelmi monográfiában dolgozta fel az Első Császárság, majd a Restauráció és a Júliusi Forradalom, végül III. Napóleon korának marsalljait. Ezúttal visszanyúlt a kezdetekig és eljutott napjainkig. Már a bevezetőben hangsúlyozza, hogy az Ancien Régime intézményrendszerének szerves részéről van szó, történelmi megközelítésre van szükség e téma tárgyalásakor.

E történelmi megközelítésben először a marsall szó etimológiájával foglalkozik, majd elemzi a Karoling- és Capet-

korbeli értelmi változásokat. Eközben és ennek tükrében kimutatja, hogy a királyi udvarbeli méltóságok milyen irányító funkcióvá váltak. E szempontból feltétlenül figyelemreméltó annak hangsúlyozása, hogy kezdetben hadseregfőparancsnokként az istállómester (connétable) szerepelt, és a lovászmester (maréchal) a neki alárendelt legközelebbi irányító volt, mintegy hadseregfelügyelői hatáskörrel.

A Franciaország marsallja (főlovászmestere) szókapcsolat csak a XII. század végén született meg, mintegy megkülönböztetésként a többi királyi lovászmestertől és arra utalva, hogy nem a birodalmat alkotó egyes területekkel kapcsolatosan, hanem az egész birodalmi hadsereget illetően jutott hatáskörhöz az e megnevezéssel illetett. Az első időben ez a méltóság csak időleges volt. A XIV. században viszont immár folyamatosan egyidőben két, majd három Franciaország marsallja került kinevezésre, de a hadsereg vonatkozásában még mindig együtt járt ez a méltóság közigazgatási, hadbiztosi, közbiztonsági és igazságszolgáltatási hatalomgyakorlással is.

A korona legfőbb tiszti méltóságává a Franciaország marsallja tiszt a XV. század végétől vált, az istállómester hadseregfőparancsnoki szerepének eltűntével. Egyúttal egyidőben már öt fő kinevezésére került sor. A XVII. században azután az egyidőben kinevezettek száma egyre tovább nőtt, egészen húszig, sőt mind határozottabban a hosszú katonai pálya elismerését jelentő csúcsponttá vált. A kinevezéshez szükséges érdemek meglétének megítélése azonban az Ancien Régime idején végig egyedül, személyesen, a Legkeresztényibb Királytól függött. Ennek megfelelően továbbra is kivételes előjogokkal együttjáró méltóság maradt, nem vált puszta rendfokozattá. Ez a helyzet nem változott a XVIII. században sem, amikor egyértelműen kiváló hadvezéri teljesítmények uralkodói elismerését jelentette a kinevezés. A kinevezettek közé ekkor már francia királyi szolgálatot vállalt idegen születésű is bekerülhetett. A szerző példaképpen a magyar Bercsényi László grófot (1689—1778) II. Ágost lengyel király (I. Frigyes Ágost szász választófejedelem) házasságon kívüli fiával, Szász Móric gróffal és II. Jakab angol király ugyancsak házasságon kívüli fiával, Berwick hercegével együtt említi.

A Francia Forradalom korára áttérve a szerző azt emeli ki, hogy annak kitörésekor a Franciaország marsallja méltóság immár határozottan a legmagasabb katonai rang is volt, amelyet békében egyszerre tizenkét fő viselhetett. Ezt a létszámot 1791-ben törvényhozás útján egyenesen hatra csökkentették. Az első forradalmi háború kitörésekor azután mégis két hadseregparancsnok új marsalli kinevezésére került sor. A korábbról kinevezettek közül senki, csupán az egyik újonnan kinevezett, Rochambeau élte meg a Császárság kikiáltását. Az ő személye egyúttal a marsalli méltóság folytonosságának a záloga volt.

I. Napóleon császárként ugyancsak törvénybe foglaltatta a Franciaország marsallja méltóság létét. 1804. május 19-én kinevezte az első marsallokat. További kinevezéseivel együtt összesen huszonöt főt emelt e méltóságra. Ezek elsődlegesen immár nem az arisztokráciából, hanem részben a harmadik, részben a negyedik rendből származtak. Közéjük csak kivételesen került be egy-egy régi nemes, vagy arisztokrata leszármazott. Ám alacsonyabb származású marsalljait I. Napóleon felruházta hercegi, grófi címmel is, sőt Murat-ból és Bernadotte-ból egyenesen királyt, Berthier-ből uralkodó herceget kreált.

A Restauráció és a Júliusi Monarchia az Ancien Régime-hez való visszatérés jegyében őrizte tovább a Franciaország marsallja méltóságot, ahogyan további elemzésében a szerző kimutatja. Ám a Császárság-beliek helyére újak kerültek, zömében a régi arisztokrata családok emigrációban ezt kiérdemelt tagjai. Kezdetben tizenöt fő viselte egyidőben ezt a méltóságot, majd törvényileg tizenkét főre korlátozták a kinevezhetők számát. Később bevezették a tiszteletbeli marsalli méltóságot is.

A Második Császárság korára áttérve, a szerző elsőnek azt emeli ki, hogy míg a Második Köztársaság idején négy marsall kinevezésére került sor, III. Napóleon egyenesen tizenötöt tett meg azzá, köztük az Első Császárság négy veteránját. Egy további újonnan kinevezettet, MacMahon marsallt választották meg azután a Harmadik Köztársaság első elnökévé. Ezt követően további kinevezés csak kivételesen, első világháborús haditeljesítmények elisme-

réseként következett be. Ugyanígy a Negyedik Köztársaságban, csak az antifasiszta, második világháborús helytállásért, utólag nyerte el a még élő Juin és posthunus Lattre de Tassigny és Leclerc de Hautecloque a marsalli kinevezést. Az Ötödik Köztársaság mindeddig, ugyancsak a múltba fordulva, csupán 1984-ben Koenignek ítélte oda, posthumus, a Franciaország marsallja rangot és méltóságot.

Joseph Valynseele külön fejezetben foglalkozik a Franciaország admirálisa (tengernagya) méltósággal, amelyet 1699-ben a Franciaország marsallja haditengerészeti megfelelőjeként vezetett be a Napkirály, XIV. Lajos. Rövid történeti áttekintésében elemzi e kivételesen ritka méltóság és rang sajátosságait és bemutatja viselőit.

Egy további fejezetben kitekint a szerző a marsalli méltóság és rang más birodalmakbeli jelentkezésére. Ehhez csatlakozva, *Christophe Brun* önálló fejezetben foglalkozik a XV. századi franciaországi angol megszállás idejében történt marsalli kinevezésekkel.

A kötet fő része e bevezetés után következik. A szerkesztők szigorú francia alfabetikus sorrendben közlik az egyes marsallok életrajzi vázlatát. Ezek elemzésébe a recenzens nem mehet bele, de meg kell állapítania, hogy sajnálatos módon sok téves adat, értelemzavaró megnevezés szerepel az egyes életrajzokban. Ezek nagy része korábbi publikációk kritikátlan átvételéből származik.

Tüzetesebben természetszerűleg a Franciaország egyetlen magyar marsalljának szentelt bő oldalt (77—78. o.) vette szemügyre a recenzens. Szomorúan állapította meg, hogy a francia szerző egyetlen forrásaként *Vajay Szabolcs* egyébként alapvetően helyes, de igen elnagyolt, 1970-ben a Vivat Hussar 5. számában megjelent „Les Bercheny en Hongrie" című közleménye szerepel. Pedig Bercsényi László halálának kétszázéves országos emlékünnepsége óta mind választott hazájában, mind szülőföldjén a legújabb kutatásokat is tükröző, számos korábbi téves adatot kiegészítő publikáció jelent meg, nem utolsósorban éppen a recenzens tollából is, mind magyar, mind francia nyelven.

Még nagyobb baj azonban, hogy a közölt adatokban is sok tollhiba van. Így az apa székesi Bercsényi Miklós gróf helyett értelemzavaróan Nicolas (sic!) de Bercheny, az anya homonnai Drugeth Krisztina grófnő helyett Christine de Drugeth d'Homonay (sic!) névalakkal szerepel. A Bercsényi-családot csupán erdélyi arisztokratának nevezni ugyanakkor leegyszerűsítés, tekintettel jelentős felvidéki birtokaikra. A tűzkeresztségen átesett ifjú Bercsényi számára oly felejthetetlen Trencsén neve értelemzavaróan Trenczsen (!) szóalakra torzult. Első franciaországi huszártiszti beosztásának ugyancsak felejthetetlen alakulatát sem ismerheti fel a francia olvasó: salamonfai Ráttky György ezredtulajdonos egységét Tattsky-huszárezreddé (sic!) torzította a pontatlanság.

Nagyobb ténybeli tévedés, hogy az 1720-ban felállított franciaországi Bercsényi-huszárezred lovasítását csupán 1733-ra teszi a szerző, holott ez már az 1720-as évek közepén folyamatosan bekövetkezett. Hiányzik a szócikkből a brigadérosi (1734) és az altábornagyi (1744) kinevezés időpontja, a Szent Lajos-rend lovagkeresztjével való kitüntetés (1720) ténye. Tévesen szerepel Bercsényi László feleségének neve Catharina de Wiet alakban, Catherine Girard de Wiet helyett. További teljesen téves állítással azután az szerepel, hogy „három tiszt fia közül csak Antal László (sic!) követte". Ezzel szemben köztismertnek kellene lennie, hogy két felnőttkort megélt fia közül az idősebb, Bercsényi Miklós Ferenc (1736—1762) ezredesként és az apa alapította huszárezred tulajdonosaként járvány áldozata lett, míg Bercsényi Ferenc Antal (1744—1811) nem csak apja ezredét örökölte bátyja halálát követően, hanem a tábornokságig vitte. Antal László nevű pedig Bercsényi László tizennégy gyermeke közt nem volt.

E számos tévedés és hiányosság különösen azért meglepő a recenzens számára, mert a neves francia szerző hivatkozik bevezető tanulmánya végén *Gabriel le Barrois d'Orgeval* kétkötetes szintézisére, amely „Le Maréchalat de France des origines à nos jours" (Paris, Editions Occitania, 1931, 1932) címmel jelent meg és amely más rendező elv szerint, a kinevezések sorrendiségében közli valamennyi marsall legfontosabb életrajzi adatait, illetve megadja azok forráshelyét. Így Bercsényi László esetében rögzíti, hogy 58 elsőrendű fontosságú irat lelhető fel a Service

Historique de l'Armée (Vincennes) MF-230 jelű személyi iratgyűjtőjében (I. k., 265. o.). Ezek meglétéről kutatásai során a recenzens is meggyőződhetett, sőt hasznosította is ezek adatait korábbi publikációiban, a francia szerzőt évtizeddel megelőzve.

A számos további életrajzbeli pontatlanság ellenére ajánljuk a magyar olvasónak Joseph Valynseele szintézisét, egyrészt munkássága megismerése céljából, hiszen korábbi művei nem jutottak el a hazai kutatókhoz, másrészt az alapvető és rendkívül hasznos bevezető tanulmány itthon újdonságként ható megállapításaira tekintettel.

Zachar József

BENE JÁNOS

A NEMZETŐRSÉG ÉS A HONVÉDSÉG SZERVEZÉSE A KISVÁRDAI JÁRÁSBAN 1848—49-BEN

A Rétközi Múzeum Füzetei, 9.

(Kisvárda, 1990. 95 o.)

Könyvkiadásunk az utóbbi időben előszeretettel foglalkozik a közelmúlt eseményeinek feldolgozásával, s talán emiatt is, kevesebb lehetősége maradt a régebbi idők történelmének bemutatására. Éppen ezért örvendetes, hogy helyi kiadásokban lehetőség van korábbi időszakok — főleg helytörténeti jellegű — vizsgálatával foglalkozó tanulmányok megjelentetésére. Ezek sorát szaporítja Bene János színvonalas munkája, amely a Rétközi Múzeum Füzeteinek 9. köteteként Kisvárdán láthatott napvilágot.

Az 1848/49-es magyar szabadságharc hadtörténetével viszonylag nagyszámú munka foglalkozik. Ennek ellenére a szabadságharc hadseregszervezése, a helyi — megyei — politika és a hadseregszervezés kapcsolata még sok esetben tisztázatlan, problémák sorozata vár még megvilágításra.

Bene János arra keresi tanulmányában a választ, hogyan próbálja Szabolcs vármegye, illetve egyik járásának adminisztrációja megvalósítani az országos szinten hozott határozatokat. Konkrétan: Hogyan, és milyen eszközökkel tudják mozgósítani a lakosságot a haza, a forradalom védelmére? Milyen eredménnyel járt ez a munka, illetőleg milyen körülmények segítették, vagy hátráltatták azt? Teszi ezt úgy, hogy mindvégig igyekszik tárgyszerű maradni, sikeresen kerüli el — a 48-hoz máig tapadó — legendák, mítoszok tényként való tálalását. Munkájához statisztikai eszközöket is igénybe vett, ami nagyban emeli a tanulmány értékét, emellett érdekesebbé is teszi azt. Hatalmas mennyiségű helytörténeti információt ad a járás népességének életéről, a nagy bőséggel közölt korabeli levelek, jelentések, kérvények pedig az olvasó elé vetítik 1848/49 Szabolcs vármegyéjének hangulatát.

Bene tanulmányát 5 fejezetre és a mellékletre tagolta. Az 1. fejezet a márciusi forradalom hatását vizsgálja. A megyei Közbátorsági Választmány megalakításával és első rendelkezéseivel foglalkozik, megkülönböztetett figyelemmel a — még a nemzetőrségi törvény megjelenése előtti — közbiztonságra ügyelő erők szervezésére vonatkozó tervekre. Szabolcsban, és így a kisvárdai járásban is, nagyon korán elkezdődött a nemzetőrség szervezése, így Péchy László alispán 1848. március végén már jelenthette, hogy az április 2-ra tervezett nemzetőrtoborzásra minden előkészület megtörtént. A fejezet végén a szerző a kisvárdai polgárőrség szervezését ismerteti.

A 2. fejezet a nemzetőrségi törvény és a nemzetőrség szervezése közötti kapcsolatot vizsgálja. A törvény elemzése után a megyei adminisztrációnak a szervezés érdekében végzett tevékenységét vázolja. Itt is — mint általában az országban — a középbirtokos nemesség a vezető erő, de mellettük megjelennek a jegyzők, lelkészek, községi bírák is.

A járás egyik szakaszából fennmaradt teljes nemzetőrségi összeírás alapján a szerző széles körű elemzést végezhetett el. Legmeglepőbb megállapítása a nemzetőröknek az országos arányt meghaladó aránya. Okát abban látja, hogy figyelmen kívül hagyták a törvény vagyoni cenzust tartalmazó rendelkezését, és a negyedtelkes gazdákat is összeírták. Hogy mi tette ezt szükségessé, további kutatásoknak kell kiderítenie. Az adatsorok vizsgálatának másik érdekessége a nemzetőri szolgálattal szembefordulók magas aránya a járásban. Ennek okát az úrbéli perek lezáratlanságában illetve az előzőekben említett cenzusos rendelkezés megkerülésében látja a szerző.

A továbbiakban a fejezet a 9576 főre duzzadt nemzetőrség kiképzésével, a zászlóaljakba, századokba való beosztásával foglalkozik, illetőleg teljes terjedelmében közli a szabolcsi nemzetőrök számára szerkesztett ideiglenes rendszabályt, amelynek alapján a megyei nemzetőrség 1848 nyarán működött.

A 3. fejezet a honvédtoborzással foglalkozik 1848 nyarán. Ez gyakorlatilag a Finta Márton vezetésével a 10. honvéd zászlóalj részére történő toborzás ismertetése, amely a kiváló szervezőmunka következtében május végén és június elején, rövid idő alatt, teljes sikerrel zárult. A megye 853 önkéntest adott a haza védelmére, ebből 623 ember került a 10. honvéd zászlóaljba. A szerző közli annak az 53 személynek az adatait, akik a zászlóaljba állva a járásból az elsők között lettek honvédek. A toborzás munkájáról érdekes információkat ad a járás két toborzóbiztosának a költségek elszámolását tartalmazó jelentése. Az adatsorok elemzése két lényeges megállapítást eredményez. Az önkéntesek között az országosnál kisebb arányban szerepelnek a kereskedők, iparosok, értelmiség, és nagyobb arányban a még nőtlen fiatalság, ami a megyében jelenlévő megélhetési gondokra mutat.

A 4. fejezet Nemzetőrök, honvédek, népfelkelők címmel a kibontakozó fegyveres harc által igényelt hadseregszervezési munkálatoknak a megyében történt lecsapódását vizsgálja. Először a nemzetőrség önkéntes mobilizációra való áttérését ismerteti a szabolcsi önkéntes nemzetőr zászlóalj felállítása kapcsán, majd a szeptember 19-én elrendelt újoncozás végrehajtását. A megyére kivetett 3471 újoncot 1849 tavaszára fölös számban kiállították, azonvan a közzétett jelentések szerint 1848 őszétől kezdve sokasodnak az újoncozással kapcsolatos problémák, sok esetben fordult elő a sorozás előli bújkálás, sőt a besorozottak szökése. Az 1849 májusában elrendelt újabb újoncozás 867 ember katonának állítását kérte a megyétől. A problémák ellenére június végére eredményesen teljesítette a kisvárdai járás a ráeső újonclétszám kiállítását. A fejezet végén a Korponay ezredes által elrendelt népfelkeléssel foglalkozik a szerző. E fejezet nagy értéke a Finta Márton által összeállított jegyzék közzététele, ami arról ad számot, hogy Szabolcsból az újoncokat mikor s melyik csapategységbe osztották be.

Hiányérzetet okoz azonban az a tény, hogy a szerző nem tett említést a 300 fős szabolcsi önkéntes lovas szabadcsapatról. Felállítását 1849. január 3-ára határozta el a megye, s március végétől a temesvári csatavesztésig a szabadcsapat Beniczky, majd a IX. hadtest alárendeltségében részt vett a hadműveletekben. Hasonlóan nem történt említés az Eötvös őrnagy vezetése alatt 1848 novemberében Kolozsvár alá küldött 1000 fős nemzetőrzászlóalj kimozdításáról sem.

Az 5. fejezet a nyomasztó országos fegyverhiány enyhítését szolgáló fegyvergyűjtés körülményeit és eredményét ismerteti a kisvárdai járásban. Megállapításai a már eddig is ismert tényt erősítik meg, a gyűjtés csak kis mértékben tudta enyhíteni a fegyverhiány okozta problémákat.

A jegyzetapparátus széles körű kutatómunkáról, nagy forrásbázisról ad számot. A munka értékét növeli, hogy a mellékletben ismerteti a járás községeit, azok mai elnevezését, és a korabeli mértékegységeket, bár utóbbiak mai értékre való átszámítása nem minden esetben pontos.

Végezetül engedtessék meg néhány — a tanulmány egészének értékességét

nem rontó — pontosítás illetve kiegészítés megtétele. A járás mozdítható nemzetőreinek parancsnoka Czóbel Imre 1848-ban már nem volt huszárfőhadnagy. Korábban valóban főhadnagyként szolgált a 4. (Sándor) huszárezredben, de 1846-ban a szolgálatból kilépett (9. o.). A Szabolcsba kinevezett 3 nemzetőr őrnagy sorában a Közlöny valóban Patay Józsefet említ, azonban ez elírás volt, valójában Patay Istvánt nevezték ki, aki 1827—32. között az 1. huszárezred hadnagya volt. majd kilépett a cs. k. hadseregből (27. o.). Az első tíz honvédzászlóalj számára toborzott önkénteseknél 5 láb 2 hüvelyk volt a megkívánt magassági minimum, ez pedig nem 155 cm, hanem 163 cm. Újoncmértékként ugyanis abban az időben a bécsi láb, illetve hüvelyk volt használatban, ez pedig átszámítva 31,608 és 2,634 cm (35. o.). Az 1849 májusi újoncozás során 5 láb volt a megkívánt magasság, ez pedig az előbbiek értelmében 158 cm, 150 helyett (64. o.). Valószínűleg tollhiba Péchy alispán levelében az önkéntes nemzetőr zászlóaljhoz kinevezett 21 hadnagy. A szabályszerű csapattiszti létszámban ugyanis 12 hadnagy szerepel, ehhez hozzávetjük még e zászlóalj esetében a hadnagyok sorában szereplő számvevőtisztet és a segédtisztet. A zászlóalj elindítására 1848. szeptember 22-én került sor Nyíregyházáról (54. o.). Tévedés Kralovánszky Gyula szerepeltetése a 43. honvéd zászlóalj tisztikarában. Ő a 48. honvéd zászlóalj századosa volt, s a későbbiek során sem került a 43.-ba (63. o.). Valószínűleg tollhiba, hogy Bíró Szikszó alól, a 48. honvéd zászlóaljból szökött meg. Ez a zászlóalj a szabadságharc során még csak a környéken sem járt. Ezen a vidéken tevékenykedett viszont a szabolcsi legénységű 43. honvéd zászlóalj 1848/49 telén, így a szökött katona ebbe a zászlóaljba tartozhatott (73. o.).

Kedves Gyula

SZAKÁLY SÁNDOR

A MAGYAR TÁBORI CSENDŐRSÉG

(Zrínyi Kiadó, Budapest, 1990. 457 o.)

A csendőrség a rendszerváltásig a nem támogatott témák közé tartozott. A magyar tábori csendőrség című műnek 1990-ben történő megjelenése azonban azt bizonyítja, hogy minden rosszallás ellenére is voltak olyan lelkes kutatók, akik a támogatott témák körén kívül is hajlandóak voltak kutatásokat végezni, vállalva annak minden nehézségét. A könyv 1990. évi megjelenése egyben arra is utal, hogy az igazi tudományos műhelyek felvállalták a nem ajánlott témakörök vizsgálatát is, bár a munkák eredményeinek publikálására 1989 előtt csak óvatos formában kerülhetett sor.

A könyv hiánypótló alkotás, hiszen napjainkban egyre nagyobb az érdeklődés történelmi múltunk torzításmentes megismerésére. Ugyanakkor azonban tömegesen tapasztalható az előítéletek és a sztereotípiák továbbélése, különösen a m. kir. csendőrség esetében. Szakály Sándor alkotása a laikusokat és a hadtörténészeket egyaránt hozzásegíti ahhoz, hogy a m. kir. csendőrség egy szakterületével alaposabban, a történelmi tényeknek megfelelően ismerkedjenek meg. Az alkotás kilenc fejezetben tárgyalja — napjaink kifejezésével élve — a katonai rendészeti szolgálat alakulását a Magyar Királyságban, lényegében 1924-től 1945-ig.

Az első fejezet az Osztrák—Magyar Monarchia véderejének tábori csendőrségével ismerteti meg az olvasót, mint az I. világháború utáni m. kir. Honvédség katonai csendőrszervezetének elődjével. A második fejezet a tábori rendészet újjáalakítását és működtetését vizsgálja Magyarország hadbalépéséig. Ezt követi külön fejezetekben a tábo-

ri-, illetve csapatcsendőrség bemutatása. A katonai rendészeti szervek további működésének vizsgálatát a szerző a történelmi eseményekhez kapcsolja (területvisszacsatolások, német megszállás, nyilas hatalomátvétel). A mű logikai szerkezete követi azt a történelmi eseménysorozatot, amely meghatározó jellegű volt a hadseregre, ezáltal pedig a katonai rendészeti tevékenységre, annak végrehajtó szervezeteire is.

A szerző művében ismerteti a korabeli katonai rendészet leglényegesebb területeit. Ennek keretében részleteiben is megismerheti az olvasó a katonai rendészeti szervek strukturális fejlődését, a fegyverzetet, a képzettségi követelményeket és a szervezet működésének lényegesebb elemeit, a mozgósítási rendszer vonatkozó részét. Mindezt azonban nem önmagában, hanem a katonai hierarchiához kapcsoltan ismerteti. A műből kitűnik, hogy a tábori csendőrség viszonylag kis létszámmal és igen magas szakmai színvonalon működött.

A szerző olyan részleteket tár fel a trianoni békediktátum utáni magyar tábori csendőrségről, amelyek többékevésbé a szakemberek előtt is ismeretlenek voltak. A szerző rendkívül alapos és precíz jegyzetapparátussal látta el a művet. Az alkotás minden egyes gondolatát részletes forrásfeltáró munka támasztja alá, így a történelmi valóságnak megfelel.

Gazdag a tábori csendőrség fontosabb beosztásait betöltő csendőrtisztek lényegesebb életrajzi adatait bemutató apparátus. Ez a rész szinte kínálja magát a továbbfejlesztésre. A szerző elsősorban a Hadtudományi Könyvtár és Levéltár, valamint az Országos Levéltár anyagát hasznosította. A témára vonatkozóan a fellelhető anyagot teljességre törekvően jelentette meg művében. Különösen hasznos a téma iránt érdeklődők számára, hogy a források és a jegyzetek tartalmazzák a tábori csendőrségre vonatkozó összes fontos rendeletet és szabályzatot.

A magyar rendvédelem témakörével foglalkozó számára, A magyar tábori csendőrség című könyv olyan kézikönyv funkcióját töltheti be, amely hathatós segítséget nyújt a rendvédelem e sajátos szakterületének alaposabb megismeréséhez. A szakember számára ugyanakkor többet is mond, mint a laikus olvasó részére. Olchváry Milvius Attilának, a bűnügyi munka kiváló művelőjének neve például fogalom a rendvédelem történetét kutatók körében. A szakma mestereinek megjelenése a Tábori Rendészeti Szolgálat élén a szolgálat működésének színvonalát bizonyítja.

Érdekes a műnek a tábori rendészet szolgálati jelvényével foglalkozó kilencedik fejezete is. Különösen, ha egybevetjük a tábori rendész kerek szolgálati jelvényét a m. kir. államrendőrség detektívjelvényével. A két jelvény — a felirat kivételével — szinte teljesen ugyanaz. Önkéntelenül is felvetődik a kérdés, vajon a különböző testületek nyomozó szolgálatot ellátó tagjainak a jelvényeit egyeztették-e valahol. Racionálisnak tűnhetett az igény, hogy az úgynevezett detektívmunkát végzők egyforma, vagy csaknem azonos jelvényt hordjanak, amelyet szükség esetén mutattak fel. Így valószínűleg nem keletkezhettek kételyek az igazoltatott személyekben a hatóság valódiságát illetően.

A jelvénykérdés csupán apró momentum, azonban a magyar rendvédelemtörténet iránt érdeklődők azzal a jogos hiányérzettel fejezhették be a mű tanulmányozását, hogy a tárgyilagos és alapos mű egyrészt nélkülözi a konzekvenciák levonását, másrészt pedig a témának a magyar rendvédelem rendszerébe történő illesztése elmaradt. Jó volna, ha egy újabb alkotás formájában sort kerítene erre a szerző.

Parádi József

TARTALOM

SZÉCHENYI ISTVÁN GRÓF SZÜLETÉSÉNEK 200. ÉVFORDULÓJÁRA

ÁCS TIBOR — „Tábornok akarok lenni." Széchenyi katonaévei a császári-királyi hadseregben — — — — — 3

TANULMÁNYOK

VESZPRÉMY LÁSZLÓ — Középkori forrástanulmányok
A vitézek rendje Szent István Nagyobb legendájában? — — — — — — — — — — 58
„Felix igitur Hungarorum embola". Anonymus gestája egy helyének értelmezéséhez — — — 66
A kerlési (cserhalmi) ütközet forrásproblémája 69

KELENIK JÓZSEF — A kézi lőfegyverek jelentősége a hadügyi forradalom kibontakozásában. A császári-királyi hadsereg fegyverzetének jellege Magyarországon a tizenötéves háború éveiben — — — — — — 80

HERMANN RÓBERT — Görgei és a felvidéki kormánybiztosok, 1849. január 5—február 10. — — — — — — — 123

VITA

BORSÁNYI JULIÁN — Megjegyzések a Kun József által közzétett és kommentált „Schramm-féle" feljegyzésekhez — 145

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

MOLNÁR ANDRÁS — „Csak úgy önként álltam a zászlóm alá." Laky Antal keszthelyi csizmadialegény visszaemlékezése a 7. honvéd zászlóalj harcaira — — — — 149

SZEMLE

CSORBA CSABA — A tatárjárás *(Veszprémy László)* — — — — 158

ÁGOSTON ISTVÁN — A muhi csata, 1241 *(Veszprémy László)* — — — 159

M. GUDDAT — Kürassiere, Dragoner, Husaren. Die Kavallerei Friedrichs des Grossen *(Zachar József)* — — — 161

* * * — Dictionnaire des maréchaux de France du Moyen Age á nos jours *(Zachar József)* — — — — 163

BENE JÁNOS — A nemzetőrség és a honvédség szervezése a kisvárdai járásban 1848—49-ben *(Kedves Gyula)* — 166

SZAKÁLY SÁNDOR — A magyar tábori csendőrség *(Parádi József)* — 168

CONTENTS

TO THE 200TH ANNIVERSARY OF THE BIRTH OF ISTVÁN COUNT SZÉCHENYI

TIBOR ÁCS — „I want to be General." Széchenyi's service in the Imperial-Royal Army — — — — — — — — 3

STUDIES

LÁSZLÓ VESZPRÉMY — Meniaeval studies of sources
The Order of Soldiers in the Greater Legend of King St. Stephen? — — — — — — — — — 58
„Felix igitur Hungarorum embola". To the interpretation of a passage in the Anonymus Chronicle 66
The problem of the sources of the battle at Kerlés (Cserhalom) — — — — — — — — — 69

JÓZSEF KELENIK — The importance of small arms in the development of the military revolution. The character of the armament of the Imperial-Royal Army in Hungary in the time of the fifteen years war — 80

RÓBERT HERMANN — Görgei and the Government Commissioners of Upper Northern Hungary, 5 January—10 February 1849 — — — — — — — — — — 123

DEBATE

JULIÁN BORSÁNYI — Some remarks in connection with the „Schramm--records", published and commented by József Kun — — — — — — — — — — — 145

HISTORICAL SOURCES

ANDRÁS MOLNÁR — „I had sworn to my colours of my ow free will" The recollections of Antal Laky, bootmaker journeyman of Keszthely about the fights of the „Honvéd" Battalion No. 7 — — — — — — 149

REVIEW

CSABA CSORBA — The Mongol Invasion *(László Veszprémy)* — — 158

ISTVÁN ÁGOSTON — The Battle at Muhi, 1241 *(László Veszprémy)* — 159

M. GUDDAT — Kürassiere, Dragoner, Husaren. Die Kavallerie Friedrichs des Grossen *(József Zachar)* — — 161

* * * — Dictionnaire des maréchaux de France du Moyen Age á nos jonrs *(József Zachar)* — — — — 163

JÁNOS BENE — The Organization of the National Guard (Nemzetőrség) and the Hungarian Honvéd Army in the District of Kisvárda in 1848/49 *(Gyula Kedves)* — 166

SÁNDOR SZAKÁLY — The Hungarian Field Gendalmerie *(József Parárádi)* — — — — — — — — — — — 168

TABLE DES MATIERES

AU DEUXIEME CENTENAIRE DE LA NAISSANCE DU COMTE ISTVÁN SZÉCHENYI

TIBOR ÁCS — „Je veux devenir général." Le service militaire de Széchenyi dans l'armée impériale-royale — 3

ETUDES

LÁSZLÓ VESZPRÉMY — Etudes sur les sources du moyen âge
L'ordre des soldats dans la légende majeure de Saint Etienne? — — — — — — — — 58
„Felix igitur Hungarorum embola". A l'explication d'un endroit de la gesta d'Anonymus — — 66
Le problème de source de la bataille de Kerlés (Cserhalom) — — — — — — — — — 69

JÓZSEF KELENIK — L'importance des armes à feu portatives dans le déploiement de la révolution militaire. Le caractère de l'armure de l'armée impériale-royale en Hongrie à l'époque de la guerre de quinze ans. 80

RÓBERT HERMANN — Görgei et les commissaires de gouvernement de la Haute Hongrie, 5 janvier—10 février 1849 — 123

DISPUTE

JULIÁN BORSÁNYI — Remarques sur les notes de Schramm, publiées et commentées par József Kun — — — — — 145

PUBLICATIONS DE SOURCES

ANDRÁS MOLNÁR — „Je suis venu volontairement sous mon étendard". Les mémoires d'Antal Laky, compagnon-bottier de Keszthely sur les combats du 7e bataillon honved — — — — — — — — — — — 149

REVUE

CSABA CSORBA — L'invasion tatare *(László Veszprémy)* — — — 158

ISTVÁN ÁGOSTON — La bataille de Muhi, 1241 *(László Veszprémy)* — 159

M. GUDDAT — Kürassirer, Dragoner, Husaren. Die Kavallerei Friedrichs des Grossen *(József Zachar)* — — 161

* * * — Dictionnaire des maréchaux de France du Moyen Age á nos jours *(József Zachar)* — — — — 163

JÁNOS BENE — Le groupement de la garde nationale et de l'armée nationale dans l'arrondissement de Kisvárda en 1848—1849 *(Gyula Kedves)* — — — — — 166

SÁNDOR SZAKÁLY — La gendarmerie hongroise de campagne *(József Parádi)* — — — — — — — — — — 168

INHALT

AUS ANLASS VON DER ZWEIHUNDERTJAHRFEIER DES GEBURTS GRAF ISTVÁN SZÉCHENYIS

TIBOR ÁCS — „Ich will General sein". Széchenyis Soldatenjahre in der kaiserlichen-königlichen Armee — — 3

STUDIEN

LÁSZLÓ VESZPRÉMY — Mittelalterliche Quellenstudien
Der Heldenorden in der grösseren Legende von St. Stephan? — — — — — — — — — — 58
„Felix igitur Hungarorum embola". Zur Interpretierung einer Stelle von Gesta von Anonymus — 66
Das Quellenproblematik des Gefechtes von Kerlés (Cserhalom) — — — — — — — — — — 69

JÓZSEF KELENIK — Die Bedeutung der Handfeuerwaffen in der Entwicklung der Revolution des Heerwesens. Die Eigenart der Bewaffnung der kaiserlichen-königlichen Armee in Ungarn in den Jahren des fünfzehnjährigen Krieges — — — — — — 80

RÓBERT HERMANN — Görgei und die oberländischen Regierungs-komissäre 5. Januar 1849—10. Februar — — — 123

DISKUSSION

JULIÁN BORSÁNYI — Bemerkungen zu den von József Kun publizierten und kommentierten „Schramm" Aufzeichnungen — — — — — — — — — — — — 145

QUELLENPUBLICATIONEN

ANDRÁS MOLNÁR — „Nur so freiwillig stand ich unter meiner Fahne" Erinnerungen von Antal Laky Stiefelmachergeselle an die Kämpfe des 7. Honvédbataillones 149

RUNDSCHAU

CSABA CSORBA — Tatarenstreifzug *(László Veszprémy)* — — — 158

ISTVÁN ÁGOSTON — Schlacht bei Muhi *(László Veszprémy)* — — — 159

M. GUDDAT — Kürassiere, Dragoner, Husaren. Die Kavallerie Friedrichs des Grossen *(József Zachar)* — — — 161

* * * — Dictionnaire des Maréchaux de France du Moyen Age á nos jours *(József Zachar)* — — — — 163

JÁNOS BENE — Die Organisation der Nationalgarde und der Honvedtruppen in dem Bezirk Kisvárda in 1848—1849 *(Gyula Kedves)* — — — — — — — 166

SÁNDOR SZAKÁLY — Die ungarische Feld-Gendarmerie *(József Parádi)* 168

СОДЕРЖАНИЕ

К ДВУХСОТЛЕТИЮ СО ДНЯ РОЖДЕНИЯ ГРАФА ИШТВАНА СЕЧЕНИ

ТИБОР АЧ — „Я хочу быть генералом". Солдатские годы Сечени в императорской-королевской армии — — 3

СТАТЬИ

ЛАСЛО ВЕСПРЕМИ — Статьи по изучению средневековых источников Орден витязей в Большей Легенде Иштвана Святого? — — — — — — — — — — — 58

„Felix igitur Hungarorum embola" К толкованию одного места в летописной гесте Анонима — — 66

Проблема исторического источника керлешской (черхалмской) ботвы — — — — — — — 69

ЙОЖЕФ КЕЛЕНИК — Значение ручного огнестрельного оружия в развертывании революции военного дела. Характер вооружения императорско-королевской армии в Венгрии в годы пятнадцатилетней войны — — 80

РОБЕРТ ХЕРМАНН — Гергеи и уполномоченные правительства из Северной Венгрии. 5 января—10 февраля 1849 года 123

ДИСКУССИЯ

ЮЛИАН БОРШАНЬИ — Замечания к запискам Шрамма, опубликованным и прокомментированным Йожефом Куном — — 145

ИСТОЧНИКИ

АНДРАШ МОЛЬНАР — „Я просто добровольно встал под мое знамя". Воспоминания кестхейского подмастерья-сапожника Антала Лаки о боях 7-го гонведского батальона — — — — — — — — — — — 149

ОБЗОР

ЧАБА ЧОРБА — Нашествие татаров *(Ласло Веспреми)* — — — 158

ИШТВАН АГОШТОН — Битва при Мухи, 1241 *(Ласло Веспреми)* — — — 159

М. ГУДДАТ — Kürassiere, Dragoner, Husaren. Die Kavallerei Friedrichs des Grossen *(Йожеф Захар)* — — — 161

* * * — Dictionnaire des maréchaux des France du Moyen Age a nos jours *(Йожеф Захар)* — — — — 163

ЯНОШ БЕНЕ — Организация национальной гвардии и армии в районе Кишварда в 1848—49 гг. *(Дьюла Кедвеш)* 166

ШАНДОР САКАЛИ — Венгерская полевая жандармерия *(Йожеф Паради)* — — — — — — — — — — — 168

Széchenyi István gróf.
A. Schoefft olajfestménye (1835) alapján.
(Napló, Bp., 1978., 897. o.)

Ára: 60,- Ft

Szerzőink figyelmét felhívjuk az alábbiakra:

1. A szerkesztőség csak olyan kéziratokat fogad el, amelyek megfelelnek az „első közlés" kívánalmainak.

2. A kéziratot három példányban kérjük a szerkesztőséghez eljuttatni, mellékelve - új szerző esetében - külön lapon a szerző nevét, lakcímét, esetleg telefonszámát, munkahelyét, beosztását és tudományos fokozatát.

3. Végleges szövegű kéziratokat kérünk, mert a korrektúrában változtatásokra (kiegészítésekre) már nincsen lehetőség.

4. A szerkesztőség optimális terjedelműnek az 1,5-2,5 íves kéziratot tekinti - a jegyzetapparátussal együtt. 3 ívet meghaladó tanulmányt technikai okok miatt nehezen tudunk közölni. (Egy ív: 32 géppel írt oldal, oldalanként 25 sorral, soronként 50 leütéssel.)

5. A kéziratok jobb kezelhetősége érdekében kérjük, hogy a másolatokat is az első példánnyal azonos - nem másoló - papírra gépeljék, normál, nem gyöngybetűs írógéppel. Az esetleges javításokat a második és harmadik példányra is kérjük rávezetni.

6. A kiemeléseket a szerző egyszer húzza alá, a kézirat lapjait folyamatosan és arab számokkal számozza, a jegyzeteket a kézirat végére helyezze, külön lapszámozással.

7. Az idegen nyelvű forrásokból az idézeteket általában magyarra fordítva kérjük, s csak olyan kivételes esetekben az eredeti nyelven is, amikor értelmezésük problematikus lehet.

8. A jegyzetapparátusban a jegyzetszámozás folyamatosan és arab számokkal történjék. A hivatkozott mű szerzőjének nevét egyszerű aláhúzással emelje ki a kézirat szerzője és pontosan tüntesse fel a levéltári, kézirattári és bibliográfiai adatokat.

9. Folyóiratunk az évszázadokat római számokkal jelöli. (Az idézetek, tanulmány- és könyvcímek kivételével.)

10. Recenziók esetében a cím mellett szükségesek a pontos bibliográfiai adatok és idegen nyelvű kiadványok esetén a cím magyar fordítása is. A recenziók terjedelme az öt kéziratoldalt lehetőleg ne haladja meg.

11. Nyomdatechnikai és terjedelmi okokból csak minimális illusztrációs anyagot fogadunk el. A szerző a számozott és címmel ellátott ábrákat, táblázatokat csatolja a kézirathoz, feltüntetve minden ábra és táblázat hátlapján a nevét és a kézirat címét, a kéziratban pedig a táblázatok és az ábrák helyét.